

Rakstu krājums prof. Dr. A. Švābes redakcijā.

Mūsu senču sūtība Baltijas telpā.
Latvju sakrālā pasaule.
Mūsu tautas likteņa gaitas.
Latvju kultūra ārzemju avotu gaismā.
Cīņa par Latvijas tiesībām.

1948. GADS.

LATVJU KULTŪRA

RAKSTU KRĀJUMS
PROF. DR. A. ŠVĀBES REDAKCIJĀ

A. Švābe 1948
Ēraksti 2015
129 lp. / ~ 1,09 MB

PRIEKŠVārds

Pirmā trimdas vēsturnieku konferencē Pinebergā noskaidrojās, ka ārpus dzelzs aizkara atrodas samērā niecīgs Latvijas neatkarības laikā izdoto zinātnisko grāmatu skaits. Tās pašas ir vai nu tikai vienā vai nedaudzos eksemplāros, kuŗus īpašnieki sarga kā savu acuraugu. Lai organizētu varmācīgi pārtrauktos pētniecības darbus, cik trimdas apstākļos tas iespējams, tika nodibināta Latviešu humānāro zinātņu asociācija ar vairākām sekcijām. Pārrunājot savus tuvākos uzdevumus, tā atzina par vēlamu, ka pagaidu atrisinājuma veidā, kamēr netiek sarakstīti un publicēti plānotie jaundarbi, jāizdod Latviešu konversācijas vārdnīcā iespiestie gaŗākie raksti par Latviju un latviešu kultūru. Tas savā ziņā būtu arī piemiņas krājums tiem latviešu zinātniekiem, kas tagad miruši vai atrodas bezvēsts prombūtnē kaut kur tālu austrumos.

Kā LKV redaktors labi apzinājos šī pasākuma grūtības, jo enciklopēdijās viena autora apcerējumi ar īpašu norādījumu sistēmu saistīti ar citu līdzstrādnieku rakstiem, lai taupītu telpu un novērstu atkārojumus. Protams, ka iznāktu nepārskatāms jucekļis, ja visus šos, dažkārt ļoti sīkos norādījumu rakstus gribētu pārspiest vai nu līdztekus autora galvenam darbam vai īpaša pielikuma veidā. Tāpēc nācās no tā atteikties. Nebij iespējams grozīt arī īpato, reāleksikoniem piemēroto rakstības paņēmienu un stilu.

Ķeŗoties pie šim krājumam domāto LKV rakstu izlases, vienojos ar apgādu, ka vispirms sakopojami Latvijas Universitātes bijušo mācības spēku raksti par Latvijas vispārīgās un speciālās vēstures jautājumiem, ietveŗot tajos arī latviešu folkloru. Lai gan trimdā iznākušas vairākas Latvijas vēstures mācības grāmatas, tomēr tās nevar aizstāt vajadzību pēc dziļāka un plašāka skata mūsu tautas pagātnē. Esmu pārliecināts, ka vēstures zināšanas palīdzēs trimdā pareizāk saprast, kāpēc Baltijas jautājums joprojām ir pirmšķirīga starptautiska problēma, kas, tāpat kā agrāk, arī tagad tiks risināta pasaules „lielās politikas ietvaros”; ka visām Baltijas tautām kā dzimtenē, tā trimdā ir bijis kopīgs liktenis būt par mazu, bet cietu graudu starp slavu un ģermāņu imperiālisma dzirnakmeņiem. Tie berza, bet nesamala. Mūsu vēsture māca, ka nesamals arī tagad, ja būsīm vienoti savas tēvzemes mīlestībā un stipri ticībā, ka mūsu skaits ir mazs, bet mūsu lieta liela.

Krājuma nolūkiem mainīti dažu rakstu virsraksti, salīdzinot ar pirmiespiedumu, un izdarīti nelieli grozījumi un īsinājumi.

Redaktors.

Prof. Dr. Fr. Balodis

MŪSU SENĀ SŪTĪBA BALTIJAS TELPĀ

Jau sākot no vēlā akmens laikmeta beigām Latvijas teritorijā noteikti konstatējamās divas pilnīgi dažāda rakstura kultūras, kas katra citādi mēdza veidot senlietu formas, piekopa citādus apbedīšanas rītus un centās citādi attīstīt saimniecību un nodarbošanos. Ziemeļos vienmēr pārsvarā mednieks un zvejnieks, dienvidus jau sākot no apm. 2500.—2000. g. pr. Kr. apdzīvo zemkopis, un pat dzelzs laikmetā, kad arī ziemeļos plašāk izplatās zemkopība, ziemeļu kultūras cilvēks vispirms paliek mednieks un zvejnieks.

Šai ziņā ļoti raksturīgi A. M. Tallgrena novērojumi, ka agrā laikmeta kapu izplatība Igaunijā nekādi neatbilst šķīlamo akmeņu izplatībai, kas uzkrītošā kārtā atrodami tikai purvainos upju rajonos, sevišķi Pērnavas upes ūdens sistēmā un Peipus ezera krastos. Tāpēc A. M. Tallgrens konstatē, ka agrā dzelzs laikmeta romiešu posmā (1.—4. g. s.) igauņi bijuši nomadi — mednieki un zvejnieki, kas gan nodarbojušies arī ar zemkopību zemes iekšienē, augstākās vietās (kur reģistrēti kapu lauki), bet ik gadus un rēgulāri devušies medīt un zvejot purvainos apvidos.

Tāpat uzkrītoša parādība ir tā, ka Igaunijā līdzās pilskalniem seniem nocietinājumiem izmantotas arī salas purvos, kas Latvijā tikpat kā nemaz nav vērojams. Mednieks un zvejnieks savu mitekli varēja ierīkot arī purvainās, ūdeņiem bagātās vietās; zemkopis pastāvīgo dzīves vietu un vecākā pili cēla tur, kur bija iespējama zemkopība. Šai sakarībā var citēt Tacita aizrādījumu, ka aistiešu (baltu) ciltis labību un citus augļus kopuši ar lielu pacietību, bet feņņiem (somu ciltīm) „medības vienādi uztur vīriešus un sievietes, jo pēdējās iet visur līdzī un pieprasa savu laupījuma daļu”, un ka „maziem bērniem nav citas pajumtes pret zvēriem un lietu, kā pinumi no zariem, kur paslēpjas arī vīri un sirmgalvjī.” „Tā dzīvot viņiem patīk labāk nekā vaidēt tūrumos... Tāpat vairākkārt konstatētā nepārtrauktā dažādu kultūru un kultūras formu attīstība ziemeļos un dienvidos, t. i. Latvijā, vēl daudz noteiktāk liek novērot jau no akmens laikmeta beigām līdz pat vēstures laikiem, t. i. 1200. g. tagadējās Latvijas teritorijas ziemeļos somus un dienvidos baltus.

Beidzot zīmīgs arī tas apstāklis, ka dienvidos, tātad baltu kultūrā, daudz vairāk patstāvīgu senlietu formu, bet no citām kultūrām ņemtais labprāt pārveidots un pieskaņots vietējam īpatnējam stilam; turpretim ziemeļos, somu kultūrā, svešu elementu ir ļoti daudz, un svešais ne vienmēr pārveidots un pieskaņots, sevišķi agrākajos laikmetos, bet lībiešu kultūrā patapinātais paliek visā pilnībā pat līdz vēstures laikiem.

No šī viedokļa baltu kultūra ir vienmēr daudz spēcīgāka un patstāvīgāka; tā grib būt devēja un ne vienmēr ir ņēmēja, patapinātāja. Līdz ar to neviļus uzmācas domas, ka taisni pārākums kultūras kvalitātē un spēkā atvieglināja baltu ciltīm enerģisko ekspansiju uz ziemeļiem, kas pirmoreiz novērojama jau akmens laikmetā.

Senākā kultūra Baltijas jūras austrumu krastos vēlā akmens laikmetā neapšaubāmi ir t. s. zobiņu un bedrīšu keramikas kultūra, kuŗas izplatības robeža rietumos bij Vislas grīva (Austrumprūsija) un D. Varangera (Ziemeļnorvēģijā), bet austrumos Jeņisejas upe (Sibirijā). Plašos apgabalos — Austrumprūsijā, Ziemeļpolijā, Lietuvā, Latvijā, Igaunijā, Somijā, Eiropas Ziemeļ- un Viduskrievijā un pāri Urala kalniem Sibirijā ir novērojama šī keramika un līdzās akmens cirvjiem un kaltiem lielā vairumā kaula darba rīki un ieroči, kas raksturo nomadu — mednieku un zvejnieku — kultūru. Daži pētnieki, bet sevišķi O. F. Ganderts pat izteikuši domas, ka šīs kultūras nesēji pazinuši no mājlopiem vienīgi suni, — un tātad minētās zemēs 4. un 3. g. tūkstoī pr. Kr. lopkopība vēl nemaz nebūtu attīstījusies. Jau R. Hausmans šo „zobiņu un bedrīšu keramikas kultūru” piešķīra somugru senciltīm; līdzīgas domas pēdējos gados izteikuši somu un igauņu labākie aizvēsturnieki.

Tikai ap 2500.—2000. g. pr. Kr. Latvijas dienvidos, Kurzemē un Zemgalē, parādās jauna akmens laikmeta kultūra, kas tai pašā laikā novērojama arī Austrumprūsijā un Lietuvā, un ievērojami sāk ietekmēt nevien pārējo Latvijas daļu, bet pat Somiju un Igauniju. Šai kultūrai īpatnēja ir „auklas keramika”, „laivas cirvji” un akmens kapļi, kas jau apliecina arī zemkopību. Nevar būt šaubu, ka noticis kādu jaunu zemkopju cilšu iebrukums senāko somugru cilšu dienvidus apgabalos — Latvijā, Lietuvā un Austrumprūsijā. Zinātnieki minētos „laivas cirvjus” parasti atzīst par „kaujas

cirvjem” un līdz ar to jaunos ienācējos ir gribējuši redzēt kareiviski noskaņotas indoeiropiešu ciltis, pēc K. Engela — senbaltus.

Auklas keramikas apmetnes Latvijā konstatētas Tojatos (Tukuma apr., Matkules pag.) un Biteniekos (Jelgavas apr., Garozas pag.); auklas keramikas lauska atrasta arī Lejasciskās (zobiņu un bedrīšu keramikas apmetnē Zebrus ezera krastā, Tukuma apr., Zebrenes pag.) un ziņas par auklas keramikas lausku atradumiem saņemtas arī no Ventspils apkaimes. Beidzot Tāmos (Tukuma apr., Irlavas pag.) laikam atrakts ģindeņa kaps ar laivas cirvi, kas arī reprezentē auklas keramikas kultūru. Tātad ap 2000. g. pr. Kr. jauno ienācēju, senbaltu, ziemeļu novadi sniedzās līdz Ventspilij, Tojatiem (Abavas krastā), Lejasciskām, Tāmiem un Ruteniekiem. Ienākdamas gar jūras krastu (tagadējās Latvijas teritorijā, senbaltu ciltis gan būs iekarojušas visu Kurzemi līdz Ventai un Abavai, bet Zemgalē vietām (piem., Zebrus ezera apmetnē), šķiet, nebūs vēl pilnīgi padzinušas senākos iemītniekus, somugru cilšu iedzīvotājus. Vidzeme, Kurzemes un Zemgales ziemeļu daļa un Zemgales Augšzeme arī turpmāk palika somugru cilšu īpašums.

Bronzas laikmetā (1500.—500. g. pr. Kr.) Latvijas dienvidus daļa kā periferija neapšaubāmi pieder pie Austrumprūsijā vēl A. Becembergera, bet vēlāk H. Moras un K. Engela atzītā baltu kultūras novada. Pēc K. Engela domām, jaunu cilšu lielāka ieceļošana šai laikmetā jaunās baltu zemēs vairs nav novērojama. Tikai somugru cilšu apgabalā, Ziemeļkurzemē, Rīgas jūras līča rietumu krastā (Talsu un Ventspils apr.) ap 800. g. pr. Kr. parādās neliela gotzemiešu vai olandiešu kolonija, kas 10—20 km attālumā no jūras atstājusi ap 12 akmens krāvumu kapus ar sadedzinātu miroņu paliekām urnās nelielos šķirstos; šie kapi atgādina ar kontūrām laivas, tāpēc arī tautas mutē pazīstami kā „velna laivas”. Bet arī šīs nelielās svešās kolonijas mūžs drīz būs izbeidzies un nekādas ietekmes kaimiņos tā nav atstājusi.

Baltu zemes ziemeļu robežu, kā redzams, noteic atradumi Jurķos (Ventspils apr., Užavas pag.), Sabilē, Lapmežciemā (Rīgas apr., Slotkas pag.) un Sīpelē (Jelgavas apr.). Užavā, domājams, konstatēts arī kāds bronzas laikmeta baltu uzkalniņu kaps ar miroņa apbedīšanas pazīmēm uz senas zemes virsas, akmens krāvumiem un pelnu, resp. ogļu plankumiem.

Somugru uzkalniņu kapi ar ģindeņu kapiem un vēlāk arī uguns kapiem, pa daļai akmens šķirstos, konstatēti 1933. g. Rēznās (Rīgas apr., Salaspils pag.), kur vienā uzkalniņā atraka 154 kapus; uzkalniņa centrā, pašā apakšā, šķirstu ar ģindenī, virs tā 27 ģindeņus bez šķirstiem, vēl augstāk 87 uguns kapus bez šķirstiem un beidzot 37 uguns kapus atkal šķirstos. Atrastās senlietas deva iespēju kapus attiecināt uz vēlo bronzas laikmetu (M. IV un M. V), ap 1100.—750. g. pr. Kr. Senlietas aprāda stipru skandināvisku ietekmi somugru cilšu kultūras novadā, kas novērots arī citkārt, lai gan arī Austrumprūsijas ietekme tāpat iesniedzās somugru zemēs.

Agrā dzelzs laikmeta priekšromiešu posmam (500. g. pr. Kr.—Kr. dz.) somugru cilšu zemēs, tagadējā Latvijas teritorijā, raksturīgi akmens šķirstu kapi, akmens pauguros arī ar akmens riņķi, kādi izpētīti Buļļu muižā pie Limbažiem, Avotiņos (Kauguru pag.), Auciemā pie Cēsīm, Mazgaidēnos (Valmieras apr., Vaidavas pag.) un Puntužos (Madonas apr., Virānes pag.). Kapi ļoti nabadzīgi. Mazgaidēnos un Dreimaņos (Talsu apr., Valgales pag.) konstatēta to tālākā attīstības pakāpe, kas attiecas uz laikmeta beigām: akmens paugurs bez šķirsta un uguns kapa paliekas pelnu un ogļu slāņu veidā. Somugru cilšu zemju perifērijā Daugavas krastos un dienvidos no Daugavas, Bauskas apvidū, šo kapu deģenerācija iet vēl tālāk: izzūd uzkalniņi, un ieraktās kapu bedrēs pa daļai vēl veidoti akmens šķirsti, kuŗos gan uzglabājušies ģindeņi, gan kalcinēti kauli (uguns kapi), pa daļai tikai nelieli akmens krāvumi, kas aplāj uguns kapa paliekas vai arī novietoti ģindeņa kapa galv- vai kājgalī. Šādus

kapus izpētīja Ābeļu salā (Jēkabpils apr.), Ziedoņos un Lejaskrogā (Īslīces pag.) un Jumpravmuižā (Codes pag.). Ābeļu salā, bet arī Strautiņos (Īslīces pag.) un Plūdoņos (Codes pag.) atrada līdzās minētiem kapu laukiem arī apmetņu paliekas ar apaļām (diametrs 3 m) māju bedrēm (senāk, laikam, ar kōnveidīgu jumtu), kuŗās konstatēta primitīvā keramika Vidzemē bieži atrodama attiecīgos pilskalnu slāņos, bet dienvidos no Daugavas vēl atrakta Capānos (Bauskas apr., Vecsaules pag.), Vedgās (Jaunsvirlaukas pag.) un Lielplatonē (Jelgavas apr.), tātad austrumos no Svētes, kas arī uzskatāma par šī somugru novada rietumu robežu.

Baltu zemēs, rietumu baltu — kuršu apgabalā, 1932. g. izpētīts agrā dzelzs laikmeta uzkalniņu kaps Strīķos (Ventspils apr., Vārves pag.), 7 km dienvidos no Ventspils. Uz senās zemes virsas zem uzkalniņa (augstums 1,30 m, diametrs 20 m) atrada ģindeņa kapa paliekas ar dzintara krelli uz krūtīm un bronzas kakla riņķi ar uzliektiem taurveidīgiem galiem, kas dod iespēju kapu attiecināt apm. uz 2. g. s. pr. Kr. Galvgalī bij nolikts māla pods un, kā redzams, līdzās ģindenim bijuši arī akmeņi. Lieli pelnu un ogļu plankumi apliecināja kādus uguns rītus, varbūt, jau miruša tērpa un cisu sadedzināšanu, kā tas konstatējams vēlākos laikos. Par šo kuršu zemi, un nevien par senprūšu apgabaliem, kā redzams, vēsta arī Tacits 98. g. izdotā darbā par Ģermāniju, stāstīdams aistiešu ciltīm, kas labības u. c. augļu iegūšanai apstrādājuši zemi ar lielu cītību un vākuši dzintaru eksportam. Tacita feņņu (somu cilšu) raksturojums labi atbilst aprādītās somugru kultūras zemam līmenim vēl ap Kr. dzimšanu, ar kōnveidīgam jurtām un zemnīcām, kādu 1927. g. atraka arī Raunas Tanisa kalnā.

Agrā dzelzs laikmeta romiešu posmā (Kr. dz. — 400. g.) Kurzemes ziemeļos, Tukuma, Talsu, Ventspils un Kuldīgas apr., ziemeļos no Ventas, Avotiņiem (Rendas pag., Kuldīgas apr.), Reinām (Daigonē, Kandavas pag., Talsu apr.) un Pļavām (Struteles pag., Tukuma apr.), kā senāk novērojamas somugru ciltis, kas no jauna ieņēmušas arī bronzas laikmeta gotlandiešu-olandiešu novadu, ko pierāda kapi Laukos (Dundagas pag., Ventspils apr.) un „Velna krāsmata” (Upesgrīvas pag., Talsu apr.). Akmens šķirstu kapi, vēl vairāk deģenerējoties, šeit, kā arī ziemeļos no Daugavas, Vidzemes ziemeļu daļā un Igaunijā, pārvēršas akmens krāvumu kapos, kuŗus dažkārt lielāku akmeņu rindas iedalā četrstūrīnos nodalījumos, kas piesienas viens otram rietumu austrumu virzienā un gandrīz vienmēr satur uguns kapus. Šo kapu izcelšanos no akmens šķirsta kapiem pierādīja jau R. Hausmans, bet sevišķi uzmanīgi izpētījusi igauņu archaioloģe M. Šmīdehelme. Rocežos (Laidzes pag., Talsu apr.) 1933. g. izpētīja šo akmens krāvumu kapu pagaidām vissenāko paraugu, kas attiecas uz laiku ap Kr. dzimšanu un pirmiem gadu simteņiem pēc Kr., ko apliecina atraktie spirāļu gredzeni (līdzīgi Rēznās atrastiem) u. c. senlietas ar somugru cilšu apgabalos īpatnējām formām (sevišķi cirvis un aproces). Dienvidos no aprādītās somugru cilšu robežas Ventas-Abavas apvidū agrā dzelzs laikmeta romiešu posmā spēcīgi attīstījās kuršu kultūra, kuŗas novads austrumos sniedzās līdz Vecaucei, un kas pagaidām vislabāk izpētīta Klaipēdas apgabalā un Latvijā Mazkatužos (Rucavas pag., Liepājas apr.). Šai kapu laukā zem lēzeniem uzkalniņiem kapu bedrēs atraka ģindeņu paliekas ar bagātām piedevām: vilnas tērpu paliekām, uznavas cirvjēm, izkaptīm un uznavas šķēpu smaļiem, vijveidīgām un lentveidīgām aprocēm (arī platām, izdobtām), profilētām, stopu, acu un šķēršu saktīm, retām adatām (to starpā dzelzs ar rozetveidīgu galvu), kakla riņķiem ar sēņu galiem un dzintara krellēm; bērza tāšu maciņos bij romiešu naudas, un katrā kapā neliels māla trauciņš. Ogļu un pelnu plankumi apliecināja uguns rītus. Tā visā visumā atklājās aina, kas rāda Strīķu uzkalniņu kapa tālāku attīstības pakāpi un pilnīgi atbilst jau minētam Tacita aistiešu raksturojumam: izkaptis apliecina zemkopību, bet romiešu naudiņas un dzintars —

aprādīto tirgu, par ko gan vēstī arī rietumu, ar ģermāņu starpniecību iegūto romiešu senlietu formas.

Austrumos no kuršu provinču kultūras iespaيدا zemes, tagadējā Latvijas teritorijā, 1. g. s. parādās austrumu baltu cilts latvieši, kas iekaņo nevien somugru cilšu zemes dienvidos no Daugavas, Lielupes līdzenumā un Augšzemē, bet arī pāriet Daugavu un nostiprinās Vidzemes dienvidus daļā dienvidos no Unkšām (Vidrižu pag.), Pūricām (Lielstraupes pag.), Vecsārtēniem (Zaubes pag.), Brencēniem (Grostonas pag.), Cīruļiem (Meirānu pag) un Saleniekiem (Makašānu pag.). Šis baltu zars atnes līdzi spēcīgu un bagātu zemkopju kultūru ar ievērojamu Donavas apgabala romiešu provinču ietekmi, ko aprādīja 1930. g. Baltijas aizvēsturnieku kongresā A. M. Tallgrens. Latvieši apmetās senāk somu apdzīvotos pilskalnos, kuņus labāk nocietiāaja, un vispār centās izmantot auglīgus zemes gabalus, pie tam lielāko tiesu augstienēs. Lielupes līdzenumā, pa daļai saplūstot ar kuršiem un nonākot kuršu kultūras ietekmē, latvieši izveidoja savu rietumu zaru, zemgaļus, kuņu mītnes nestiepās arī Vidzemē, tagadējos Rīgas un Cēsu apriņķos. Austrumos: Vidzemē — Madonas apr., Latgalē un Augšzemē — Ilūkstes un Jēkabpils apr. — izveidojās latviešu latgaļu zars, kas senlietu formas patstāvīgāks un īpatnējāks, jo samugru ciltis, kas mājaja vēl tālāk austrumos un ziemeļos, bij zemākā kultūras līmenī nekā latvieši un nespēja ietekmēt latgaļu kultūru.

Abas latviešu ciltis apbedīja miroņus uzkalniņu kapos ar akmens riņķi zem paugura (augstums 1 m, diametrs 5—12 m) ap 1 metru attālumā no paugura malas. Pirmos miroņus guldīja uz senās zemes virsas, lielāko tiesu ar galvu rietumos, vēlākos uz uzbēruma dažādos virzienos. Mironim pa labi un kreisi pie galvas un kājām mēdza nolikt pa vienam akmenim. Sākumā (1. un 2. g. s.) šos uzkalniņus vēl aplāja ar akmens klāstu (tā Zantē, Svareniekos, Boķos un Saleniekos); vēlāk klāsts izzuda. Mironi aprokot, kūra uguni, laikam, lai sadedzinātu mirušā tērpu un cisas; zemgaļu novadā vienmēr rīkoja bēru mielastu, ko apliecina trauku lauskas pelnu un ogļu plankumos (tā Ilē, Nītaurē, Zantē), bet 1933. g. arī latgaļu novadā, Melderiškos (Rites pag., Jēkabpils apr.), atrada vienā uzkalniņā lielu pelnu un ogļu plankumu ar trauku lauskām, kas apliecina, ka bēru mielastu mēdza rīkot arī latgaļi. Senlietas latgaļu un zemgaļu novados visumā līdzīgas; tomēr rietumu novadā pārsvarā uznavas cirvji, austrumu novadā šaurasmens cirvji ar caurumu kātam perpendikulāri ierocim; rietumos parastais saktis (acu, profilētā, šķēršu un ripveidīgā), austrumos sastopama tikai acu (saulīšu) saktis; rietumos rotas adatas sīkākas, austrumos greznas un ar bagātām važiņām. Kuršu izkaptis vietā latvieši lietoja sirpjus; īpatnējs ir rauknis, kas, šķiet, apliecina dārzkopību, par kuņu zemgaļu novadā gan vēstī arī kapļi.

Vidējā dzelzs laikmeta (400.—800. g.) pirmā pusē latgaļu, zemgaļu un kuršu robežas palika agrākās. Bet ap 500. g. sākās kaņi, kuņus vislabāk apliecina Zemgalē atrastie ieroču noguldījumi: Kokumuiža, Kalnamuiža, Vecmokās un Līgotnēs; pēc B. Nermana domām, arī zviedru Gūta sāga vēstī par gotzsmiešu iebrukumu latviešu zemēs. Beidzot, ap 600. g., austrumos, senākos somugru cilšu apgabalos, iespiedās slavi, kas tīkoja arī pēc latviešu, sevišķi latgaļu zemēm. Un lai gan izrakumi Daugmales pilskalnā (Salaspils pag., Rīgas apr.) un Raunas Tanisa kalnā apliecina ievērojamus pilskalnu izbūves darbus jau vidējā dzelzs laikmetā, latgaļiem laikam bij jāatdod kāda zemes josla austrumos, un zemgaļi, noorganizējoties dienvidos no Daugavas, Lielupes līdzenumā, pameta savus ciltsbrāļus ziemeļos no Daugavas likteņa varā, tā ka saites ar Lielupes līdzenumu pārtrūka. Vidzemes zemgaļi sevišķi materiālās kultūras ziņā ar 600. g. sāka latgalizēties, un pēdējie — austrumos slavu spiesti — tāpat ap 600. g. vai 7. g. s., ko pierāda izrakumi Upmaļos (Baižkalna pag.,

Cēsu apr.) un Raunas Tanīsa kalnā, pavirzījās Vidzemē vēl mazliet uz ziemeļiem līdz Raiskumam, Raunai, Upmaļiem un Lešķiem (Litenes pag., Madonas apr.).

Pēc zviedru avotiem, Snorres atstāstā, zviedru karalis Ivars kaņojis ar labām sekmēm arī Austrumbaltijā, un, pēc Hervararsāgas datiem, iekaņojis arī Kursu (kas varētu būt noticis ap 650. gadu, jo Ivara nāvi pieņēma ap 675. g.). Šai ziņā interesanti 1929. g. izrakumi Grobiņā, kur B. Nermans izpētīja plašus zviedru un gotzemiešu kapu laukus, kas attiecas uz 650.—800. g. Jo arī pēc Rimberta Vita sancti Anscharii (sacer. ap 875. g.): „gens enim quaedam ab eis longe posita, vocata Chori, Sveonum principatui olim subjecta fuerat, sed jam tunc diu erat, quod rebellando eis subijci dedignabantur;” tātad kurši, drīz svešo jūgu nokratījuši, un ja arī vispār Hervararsāgas dati droši pārspīlēti, spožās krāsās raksturo Ivara panākumus, — nav apšaubāms, ka kuršu ostas pilsētā Jūrpilī (Grobiņā) ap 650. g. nodibinājās kāda lielāka zviedru un gotzemiešu kolonija, kas ievērojami nostiprināja tirgus un kultūras sakarus starp Kursu un Skandināvijas zemēm. Tas izriet arī no plašā skandinaviskā importa, ko apliecina Kurzemes šī laika kapu lauku senlietas, un tāpat no skandinaviskās formu ietekmes, kas novērojama dažās Kursā darinātās senlietās. Dzīvi sakari ar Zviedriju, šķiet, izriet arī no Sakša Gramatiķa atstāsta, it kā Brovallas kaujā, kas pēc B. Nermana notikusi ap 750. g. un bijusi Zviedrijas karaļvalsts īstenā pamatlicēja, piedalījušies arī Austrumbaltijas (tātad arī Kursas) varoņi. Tādēļ mūs arī nepārsteigs, ka 7. g. s., ko pierāda izrakumi Durbē, Kursā senākā miroņu apbedīšanas veida — miroņu aprakšanas — vietā sāk izplatīties uguns apbedīšana, miroņu sadedzināšana, kas gan tikai vēlāk, ap 1000. g., iegūst pārsvaru kuršu zemēs.

Zemgaļu un latgaļu zemēs, Lielupes līdzenumā, Augšzemē, Vidzemē un Latgalē, agrā dzelzs laikmeta romiešu posma uzkalniņu kapi 5. un 6. g. s. sāk pamazām deģenerēties. Ne vienmēr uzber jaunus paugurus, un miroņus ierok arī senākos gadu simteņos celtos uzkalniņu kapos (tas vairākkārt konstatēts, piemēram, Slatē, J Jēkabpils apr.). 5. un 6. g. s. uzkalniņi Slatē jau veidoti bez īpatnējā akmens riņķa, un Lejasokēnos (Krapes pag., Rīgas apr.) miroņi guldīti nevien akmens riņķa (10 m diametrā) vidū, bet arī ārpus tā (gan pa daļai akmens iežogos, kas tam piebūvēti), un paugurs uzbērts 20 m diametrā, proti, tik liels un nesaskaņots ar akmens riņķi, ka seno sfairisko uzkalniņu kapu raksturs pilnīgi pazudis.

Arī Pļavniekkalnā, Zemgalē, gan varēja novērot, ka 5. un 6. g. s. vēl noliek miroņus uz senās zemes virsas ar galvu virs nelielām bedrītēm, kas bij pildītas oglēm un pelniem (laikam sadedzināts mirušā tērps un cisas), bet zemes cilnim ap kapiem vairs nebij sfairiska paugura pazīmes. Tāpat 1931. un 1932. g. izrakumi Stūņos (Tērvetes pag., Jelgavas apr.) atklāja 5. un 6. g. s. ģindeņu kapos ar akmens riņķiem bez uzbērtā paugura pazīmēm un, beidzot, vēl 1926. g. to pašu novēroja Ošos, Dobeles pag., kur izrakumi pat pilnīgi līdzenā kapu laukā deva bērna skeletu ar akmens riņķi, un citā gadījumā pat 5 skeletus ar kopīga akmens iežoga pazīmēm.

Tā deģenerējoties, latgaļu un zemgaļu kapi ap vidējā dzelzs laikmeta vidū pārvērtās t. s. līdzenos ģindeņu kapos ar ieraktām kapu bedrēm un bez uzbērtā paugura pazīmēm. Uguns rītu pazīmes novērojamas arī šais līdzenos ģindeņu kapos, un Pļavniekkalnā 1928. g. izrakumos kapu lauka pašā malā atrada lielākus ogļu un pelnu slāņus ar trauku lauskām, kas apliecina bērnu mielastu. Sevišķi zīmīgs bij kāds atradums Bālās, Dobeles pag., kur atraka divas oglēm, pelniem un apdegušiem akmeņiem pildītas, 0,30—0,50 m dziļas ieapaļas dobes (diametrs 1 m); vienai dobei līdzās bij iesprausti zemē 4 šķēpu smaili, šķiet, ziedojums dieviem: „Es iedūru zobentiņu baltā smilšu kalniņā, lai tas trūd, lai rūsēja līdz manam mūžiņam,” skan kāda tautas dziesma, kas labi apliecina tieksmes ar ziedojumu atpirkties no priekšlaicīgas nāves.

Latgaļu pavidzīšanās Vidzemē uz ziemeļiem, kā redzams, deva iespēju latviešu ziemeļu cilšu kapu rītos nostiprināties arī dažiem somugru cilšu iespaidiem. Tā pēdējā laikā Upmaļos (Baižkalna pag., Cēsu apr.), Laizānos (Nautrēnu pag., Ludzas apr.) un vēl senāk Koknesē (Pasta muižā) un Ķeipenē novēroti latgaļu kapu bedrēs, tieši virs ģindeņa, nelieli akmens sakrāvumi, kas gan tikai attāli atgādina somugru cilšu plašos akmens krāvumu kapus, kas īpatnēji arī vēl šim laikmetam. Tomēr Zemgalē tādi sakrāvumi nav konstatēti un iepriekšējos posmos baltu cilšu kapos vismaz pagaidām vispār nav novēroti. Samugru ciltis vidējā dzelzs laikmetā paliek vēl Vidzemes pašos ziemeļos, kā jau atzīmēts, un Kurzemē agrā dzelzs laikmeta romiešu posma robežās, ko vislabāk apliecina, piemēram, akmens krāvumu kapi Reinās. Kā apliecina senlietas, kas atrastas kapos, kā kurši, tā arī zemgaļi un latgaļi vidējā dzelzs laikmetā paliek zemkopji (atrasti: Vidzemē — sirpji, Zemgalē un Kursā — izkaptis); kapļi apliecina arī dārzkopību, bet glītie vilnas audumi, kas atrasti kapos, un mājlopu kauli, kas atrasti mītnu slāņos (piem., Raunas Tanīsa kalnā un Daugmales pilskalnā, bet arī Dobelē — Ošu kapu laukā — vistas kauli), apliecina lopkopību un putnkopību.

Katrā ziņā latviešu ciltis ražojušas arī kādas preces eksportam; citādi nevar izskaidrot lielo sidraba daudzumu, kas vidējā dzelzs laikmetā, jau sākot ar 5. g. s., ieplūst Latvijā. Daugmales pilskalnā atrada, piemēram, sidraba kakla riņķa fragmentu, Lejasokēnu kapu uzkalnā divus sidraba kakla riņķus; tāds atrasts arī Piltenē, vēl divās nezināmās vietās Kursā, arī Līgotnēs un Pļavniekkalnā, Zemgalē, un lielāki noguldījumi atrakti Saulītēs (Vārkas pag., Jēkabpils apr., trīs kakla riņķi), Baltinavā (Jaunlatgales apr., pieci kakla riņķi) un Lejaslepos (Vestienas pag., Madonas apr., septiņi kakla riņķi).

Ja gribam raksturot vidējā dzelzs laikmeta senlietas, jāatzīmē keramika kapos, izkaptis, lielo rotu adatu greznība (arī ar sidraba platējumu, ziliem stikliem un bagātām važiņām), apaļi piekariņi un bieži skandināviski ietekmētas saktis — Kursā, uznavas cirvji un šķēpu smaiļi, izkaptis, grezni kakla riņķi un rota adatas, arī saktis (arī ar sidraba platējumu un pat no sidraba) — Zemgalē, un sirpji, šaurasmens cirvji, iedzītnu šķēpu smaiļi, sīkāk veidotas adatas, dominējoša stopa sakts ar magoņu pogaļu izrotājumiem — Latgalē. Zemgalē un Latgalē izveidojās viensmens duncis — īss zobens, platāks un asi leņķots pret asmens galu.

Vēlā dzelzs laikmetā (800.—1200. g.) tagadējā Latvijas teritorijā notika lielākās tautu pārvietošanās. Jau ap 854. g. dāņi, pēc Rimberta atstāsta, centās iekārot Kursu, kas gan beidzās ar pilnīgu neveiksmi: piecas kuršu pilsētas nevien palika brīvas, bet kuršiem palika puse no dāņu kuģiem un liels sidraba, zelta un ieroču laupījums. 855. g. kuršiem uzbruka Zviedrijas karalis Olafs; varbūt, vērā ņemot skandināviešu pieaugušo ekspansiju uz Austrumbaltiju, kurši bij iznīcinājuši zviedru un gotzemiešu koloniju Jūrpilī: citādi nav iespējams izskaidrot, kāpēc Grobiņas kapu laukos ar 800. g. izbeidzas zviedru un gotzemiešu apbedījumi. Olafs ieņēma Jūrpili, kurā bijuši 7000 kuršu kaņavīru, un piecu dienu gājienā tālāk kuršu pilsētu Apūli (pie Skodas, ko pierādījuši ģen. Nageviča izrakumi). Lai gan Apūlē bijuši sapulcināti 15.000 kuršu kaņavīri, kurši devītā diena padevušies un samaksājuši lielas nodevas: zeltu, sidrabu un ieročus.

Liekas, ka šī Rimberta attēlotā skandināviešu ekspansija patiesi apdraudējusi Kursu, vismaz Kursas dienvidus, jo kurši 9. g. s. pāriet pār Ventu un Abavu, iekāro gandrīz visu Ziemeļkurzemi un izspiež no turienes senākos iemītniekus, somugru cilts lībiešus. Kā apliecina kapi Ķīļos (Ubagu pag., Talsu apr.), pie Kandavas un Tukumā, lībiešu rokās vēlā dzelzs laikmetā palika tikai šaura zemes josla Rīgas jūras līča rietumu krastā, Cērkstes, Engures un Mērsraga apvidos līdz Kandavai un Tukumam rietumos. Lībiešu lielākā daļa pārcēlās pār Rīgas jūras līci un atņēma latgaļiem

zemkopībai maz noderīgo un tāpēc varbūt labprāt atdoto smilšaino zemes joslu Rīgas jūras līča austrumu krastā, Vidzemes rietumos, līdz Vainižiem, Kūdumam, Siguldai un Mazpēčiem (Lielvārdes pagastā).

Ka lībiešu pārvietošanas notikusi jau 9. g. s., pierāda kapi Idiņos (Mālpils pag., Rīgas apr.); tur, kā arī Ķīļos, izpētīti lībiešu līdzenie ģindeņu kapi, ar akmens sakrāvumu un māla podu kapa bedres kājgalī. Lībieši, kas vēl vidējā dzelzs laikmeta vidū sadedzināja un apbedīja miroņus akmens krāvumu kapos (piem., Reinās), kā pierāda izrakumi Kalnieniekos (Lībagu pag., Talsu apr.) un Ķīļos, šķiet, zemgaļu ietekmē sāk miroņus aprakt, jo zemgaļu kultūras ietekme lībiešu novados Kurzemē vispār ļoti spēcīga, ko pierāda kapos atraktās senlietas. Līdzenos ģindeņu kapus novērojam lībiešu zemēs arī vēl vēlā dzelzs laikmeta otrā posmā, pēc 1000. g., piemēram, Skrīveros; bet līdz ar to lībieši, līdzīgi latgaļiem, patapina, domājams, no zviedriem, arī kapu uzkalniņus, kādi izpētīti, piem., Siguldā un Vainižos.

Sakarā ar šo lībiešu ekspansiju un tai pašā laikā nevērojamām slavu cilšu tieksmēm iegūt latgaļu novadus austrumos, latgaļi jau 9. g. s. pārvirzījās Vidzemē un Latgalē vēl vairāk uz ziemeļiem un iekaroja apgabalus līdz Burtnieku ezeram, Jaunbemberiem (Cīrgalu pag.) un Ķempjiem (Veclaicenes pag.). Austrumos latgaļu rokās palika zemes līdz Cīrnavaļi (Viļakas pag., Jaunlatgales apr.), Pasienes, Čiučiču un Latišonku (Ludzas apr.) apkaimes: šais vietās jau reģistrēti visvairāk rietumos konstatējamie slavu kapu uzkalniņi.

Kā pierāda izrakumi pilskalnos, jau vēlā dzelzs laikmeta sākumā, 9. g. s., plaši izveidojās latviešu cilšu pilskalnu tīkls; daudz labāk nekā senāk, ar terasēm un vaļņiem, sāk izbūvēt un nocietināt arī pašus pilskalnus. Latgalē labi novērojama pilskalnu rindām aizsargāta robeža austrumos pret slaviem un rietumos pret lībiešiem; Zemgalei visapkārt stiepjas pilskalnu rinda, un sevišķi labi nocietināti Daugavas krasti iepretī Doles salai, kur krāču dēļ upe bij pat pārbrienama un upes ziemeļu krastā bij apmetušies lībieši; Kursā, kuŗas iekšienē no jūras puses gāja ērti upju ceļi, pilskalni novietoti viens aiz otra upju krastos. Pilskalnu plakumam visapkārt celti gulkoku celtņu nocietinājumi ar torņiem un balkonveidīgām izbūvēm. Caltnes pilskalnos dažreiz arī diezgan lielas, piemēram, Raunas Tanīsa kalnā un Daugmales pilskalnā, un spēj uzņemt lielāku ļaužu vairumu. Viss tas apliecina zināmu kuŗšu, zemgaļu un latgaļu organizāciju, kādu arī Indriķis labi raksturo Vestharda laikā Zemgalē. Ne jau desmit vai simts kalna iemītnieki varēja veikt lielos pilskalna izbūves darbus, bet gan organizēta vara, kam bij pakļauti visi apkaimes iedzīvotāji. Arī pats pilskalnu tīkls vien jau apliecina labi nokārtotu latviešu cilšu politiski administratīvo organizāciju.

Arī vēlā dzelzs laikmetā, tāpat kā senāk, latvietis paliek vispirms zemkopis, un viņa laukkopības metodes un tehika būs jau bijušas ievērojami attīstītas. Latvieši jau sējuši arī ziemājus un zemi aruši arkliem, kuŗos, kā redzams, jūguši pat divus zirgus. Vēlā dzelzs laikmeta arkla dzelzs lemešus atraka, piemēram, Blomes Pērļu kalnā. Sēja rudzus, auzas, miežus, kviešus, linus un kaņepes, varbūt arī zirņus un pupas; apdegušus labības graudus dažkārt atrod ļoti lielos krājumos pilskalnos (Daugmales pilskalnā, Tērvetes pilskalnā un Apūlē). Laukus apstrādāja (gan izmantojot arī kuŗa gūstekņus) vīrieši.

Sievietes bij vispirms mājsaimnieces, kā to aprāda atslēga, vārpsts, nazis un dzirkles, ko bieži atrod vēlā dzelzs laikmeta sieviešu kapos. Arī dārzis, kā apliecina sieviešu kapos atrastie kapļi, kūts, sēta ar putniem (vistām) un klēts bij pilnīgā sieviešu pārziņā. Sievietes prata vērpt un aust; kapos atrasti aužamie rīki, un par veiklo aušanas mākslu liecina glītie audumi, sevišķi ar bronzas spirālītēm un gredzentiņiem izrotātās villaines, kuŗas parasti atrod sieviešu kapos.

Lopkopību apliecina pilskalnu mītnes slāņos atrastie zirga, govju, aitas, cūkas un vistas kauli. Pēc Raunas Tanīsa kalnā atrasto kaulu proporcionālā vairuma spriežot, cūka ieņēmusi pirmo vietu gaļas barības izlasē. Latvieši nodarbojās arī ar biškopību, un mežs deva iespēju medībās iegūt vērtīgas zvērādas. Beidzot Daugmales pilskalnā atrasti tīģeļi stikla jeb metalla kausēšanai un formas bronzas rotas lietu liešanai, bet Raunas Tanīsa kalnā — apavu un bērzu tāšu kārbu darbnīca. Tā radās lielas bagātības, kuŗas varēja arī eksportēt; piemēram, par ieročiem un zirgiem, ko iveda no Gotzemes, samaksāja ar labību, zivīm un ādām.

Bet latviešu pilskalnās un pat kapos atrasti arī svāri un atsvariņi, sidraba stieņi (dažkārt lielā vairumā) un monētas, pa daļai sacirstas fragmentos, kas apliecina, ka parastais maksāšanas līdzeklis vēlā dzelzs laikmetā bija sudrabs. Atrastas arābu (Samarkandas, Taškentas, Bucharas un Bagdadas), Bizantijas, anglo-sakšu un anglo-dāņu un lielā vairumā vācu naudas, kas vislabāk rāda, kādā virzienā vēlā dzelzs laikmetā attīstījušies tirdznieciskie sakāri.

Par skādināviešu tirdznieciskiem sakāriem ar Kursu, piemēram, 10. g. s. (pēc B. Nermana) liecina Egila sāga, kuŗā atrodams arī labs kuŗšu sētas un celtņu raksturojums. Zviedrijas un Gotzemes rūnu akmeņi bieži vēstī par ceļiem uz austrumiem, un to starpā vismaz desmit akmeņi tieši piemin Austrumbaltiju. Pazīstamais Nedervallas rūnu akmens piemin kādu zviedri, kas grezna kuģi gar Kolkas ragu braucis uz Zemgali, kuŗas osta Lielupes lejasgalā bij ievērojams tirdzniecības centrs. Benestadas rūnu akmenī pieminēta Daugava, kas atgādina, ka Daugmales pilskalna vēlā dzelzs laikmeta slāņos konstatēts bagātīgs zviedru un gotzemiešu imports, kaula daikti (piem., ķemmes un ziežu lāpstinas), bronzas saktis un pat kāda neliela bronzas figūriņa, kas attēlo vikingu ar ozola vaināgu labā rokā. Konstatējamas arī vēl vēlā dzelzs laikmeta lielākās apmetnes, pilsētiņas, piem., Mežotnē, Dobelē, Tērvetē, Raktē, jau minētā Jūrpils un Apūle. Pilsētiņas bijušas arī Koknesē, Jersikā, Ludzā un vēl citās vietās. Tā vēlā dzelzs laikmetā konstatējams spilgts latviešu dzīves, saimniecības un kultūras attīstības posms.

Novērotie apbedīšanas rīti kapu laukos un atraktās senlietas dod, beidzot, arī iespēju labi novērot cilšu robežas šai laikā. Kursā, kā jau teikts, arvien vairāk izplatījās uguns kapi: Latgalē līdz 1000. g. bij īpatnēji līdzenie ģindeņu kapi, tad parādījās no austrumiem (vaŗāgiem) patāpinātie kapu uzkalniņi (visbiežāk austrumos no Lubānas ezera, bet arī Vidzemē, piemēram, Piebalgā); Zemgalē visā vēlā dzelzs laikmetā īpatnēji ir tikai līdzenie ģindeņu kapi. Senlietas Kursā stipri skādināviski ietekmētas; īpatnējas zirgu lietas, pieši, plātsmens cirvji, divasmeņu zobeni, lentveidīgas aproces un sevišķi miniatūrie priekšmetu, piem., cirvju atdarinājumi. Zemgalē arī vēl vēlā dzelzs laikmetā labprāt nēsā rotas adatas ar vaŗiņām; šeit arī ļoti īpatnējas dažas kakla riņķu formas. Latgale vēlā dzelzs laikmeta kapos atstājusi viskošākās senlatviešu rotas lietas: vainadziņus, kakla riņķus, vaŗiņu rotas un greznas aproces; ļoti īpatnējas ir t. s. kaŗavīru aproces vīriešu kapos un greznās zilās villaines ar brūni sarkanām apaudiņām, glītām bārkstīm, bronzas ielokiem un gredzentiņu ornamentiem sieviešu kapos. Visumā atraktās vēlā dzelzs laikmeta senlietas visās latviešu cilšu zemēs apliecina šai laikā ievērojamu kultūras attīstību — latviešu senās kultūras ziedu laikus.

LATVJU SAKRĀLĀ PASAULE

Reliģijā svarīgie momenti ir kults, dogma un mīts. Kults ir reliģijas darbības izpaudums sakrālā iekārtā un tās atsevišķos aktos (ceremonijās, rītos), dogma — tās pamatnolikumi, mīts — tradīcija, svētie raksti vai stāsti. Ja dogmai mīts ir pamatojumam, kulta un mīta attiecības ir neskaistas. Abi šie faktori reliģijā vienādi nepieciešami; kultu ietekmē mīts augstas pakāpes sistēmās; tur kulta pamatā ir doma par to augstāko varu, kam tas veltīts, un jēdziens par šo varu ir agrāks nekā kults. Tomēr ir arī otrējādi vērojumi; tā gadījumos, kad sensenās kulta ieražas jau kļuvušas nesaprotamas un nāk jau „māņu” kategorijā, var rasties jauni mīti to motīvvešanai un atdzīvināšanai; arī jauna kulta rašanās var radīt līdztekus t. s. aretalogiju, leģendas par jaunās dievības varu un slavu. Bez tam ir gadījumi, kur viena no abiem galveniem faktoriem var trūkt, kur mīti nav pilnīgi izveidojušies vai uzglabājušies, lai gan vērojams noteikts kults, un otrādi, kur zināmi gan ir mīti, bet par kultu vairs ziņu nav. Tātad latvju mītoloģijas jēdziens nevar aptvert visus senās latvju reliģijas jautājumus. Tomēr pēdējais konstatējums ļauj šo jēdzienu paturēt arī plašākā nozīmē, kad ziņām par kultu neatbilst ziņas par mītiem, ar ko kults saistāms. Nav mūsu rīcībā pienācīgu ziņu arī par kultu tais gadījumos, kur tādas ir par latvju mītoloģiju šaurākā nozīmē.

Interese par latvju mītoloģiju ir jo dzīva 19. g. s., kad latvju dievību katalogs ir bijis visplašāks, nākot tam pamatā citu baltu cilšu lādžīgiem panteoniem, kāpēc latvju mītoloģijas noskaidrošanai sīkāk jāpakavējas arī pie ziņām par leišu un prūšu dievībām. Avoti dod par tām aizrādījumus sākot ar 11. un 12. g. s., ja atstājam pie malas romiešu vēsturnieka Tacita ziņas par aistu tautu pielūgto dievu māti (mater deoram). Šīs pirmās ziņas ir norādījumi par elku dieviem un to tēliem, kā arī par svētām un kulta vietām.

Prūšu līgumā ar Vācu ordeni 1249. g. apliecināts, ka prūši pēc pļaujas beigām gatavo dieva tēlu, kas apzīmēts ar Curche vārdu. Šis paņēmiens var būt saistāms ar pēdējo kūli; šis vārds sastopams arī vēlāko mītologu darbos. Pie kuršiem Atskaņu chronikā 1290. g. piemin Perkunu. Plašākas ziņas Hipaitija (Volinijas) chronikā par leišiem (1252., 1258. g.); tur minēts leišu dievs Andajs, tā piemin arī Nonadievi, Teljaveli, Diveriksu un zaķu dievu Mejdeinu.

Krievu papildinājums grieķu Malalas chronikai (1261. g.) savukārt min pie leišiem u. c. tautām Andaju un Perkunu, bez tam Žvorunu — kuņu („suņu zvaigzni” Sīriju?) un Taljaveli — debesu kalēju, kas kalis sauli un to licis pie debesīm. Ziedošanu šiem dieviem ievēdis kāds Sovijs, kam Teijavelis kalis sauli. Sovijam bijis kuilis ar deviņām liesām, ko dēli pēc viņa nāves apēduši paši, un Sovijs neticis apakšzemē pa astoņiem vārtiem, kamēr viens no dēliem nav tam palīdzējis, to trīskārt apbedīdams; rakdams zemē, likdams koka dobumā un uz sārta.

Stāsts par Soviju ir senākā un plašākā baltu cilšu eschatoloģija ar norādījumu arī uz dvēseļu ēdināšanu. Krievu chroniku ziņas, izņemot Perkuna nosaukumu, ir palikušas bez atskaņām turpmāko mītologu darbos. Vienīgi pāvests Pijs II (Enejs Silvijs Pikolomini) 15. g. s. dod pa daļai līdzīgu uztvērumu par saules kultu; rakstot par leišiem, viņš piemin liela dzelzs āmura pielūgšanu: ar šo veseri sauli atsvabinājušas zvaigznes („zodiaka zīmes”), sagraujot lielu torni, kuŗā tā ilgu laiku turēta gūstā.

Latvju mītoloģijā debesu kalēja jēdziens ir uzglabājies tautas dziesmās, tāpat kā plašais un sarežģītais leģendu cikls par saules un zvaigznāju attiecībām. 14. g. s. avoti min prūšiem un leišiem vairākas svētās vietas; 1326. g. Dusburgs min jau Romovi ar krīvu prūšu Nadrovijā. Par Perkunu pie žemaišiem ir ziņas 15. g. s. (Dlugošs), pie

latvjiem 1428. g. (Statuta provincialia oonsilii Rigensis). Sākot ar 16. g. s. ziņas kļūst ievērojami bagātākas.

Diemžēl šais ziņās dominē literārā tradīcija, kur vēlākie rakstnieki atkārtoti, dažādo un papildina iepriekšējos rakstos minētās ziņas, tās brīvi pārnesot arī uz citām tautām. Katrā ziņā šai laikā izveidojas tas prūšu panteons, no kuŗa atskaņām arī mēs neesam brīvi vēl līdz pēdējam laikam. Kā pirmos no šī panteona Patollu un Natrimpu piemin jau 1419. g. Ermlandē bīskapa raksts. Turpretim ap 1520. g. Grūnavs nosauc jau sešus dievus, viņa rakstībā Patollo, Potrimmpo, Perkuno, Wurschayto jeb Borsskayto, Szwaybrotto un Gurche. Tai pašā g. s. ļoti daudzos norakstos apgrozībā bijis t. s. Sudavas prūšu dievu saraksts, ko Manharts uzskata par pamatu šī laika mītologu darbiem.

Dusburga Romoves motīvu jo plaši izveido E. Stella (1518. g.). Viņa darbā sevišķi redzamas šī laika mītologu plašās tieksmes radīt panteonu, jo viņš ievē Videvutu, kādu leģendāru prūšu valdnieku, kā senprūšu reliģijas sistēmas nodibinātāju un izveidotāju; S Grūnavs krīva un Romoves motīvu izveido visplašāk, kā īstu hierarchiju. Vienīgi trīs galvenos dievus (Perkonus, Pikollos, Potrimpos) piemin Hennenbergers (1584. g.) savā chronikā. 16. g. s. sāk veidoties arī leišu panteons. Tā saraksts liecina, ka leišu mītoloģijā ir daudz speciālu dievību dažādām dabas parādībām un vēl vairāk zemkopja un lopkopja darbam; vēl jo vairāk tas redzams turpmākajā Lašicija (1613. g.) katalogā, kur sastopami gandrīz vienīgi speciālie dievi dabas un cilvēka gaitas momentiem.

Arī latvju mītoloģijai plašāki materiāli sākas ar 16. g. s. Tā Z. Hennings (1589. g.) piemin Piena māti, ko domājusi krupja veidā; kad piena piezīdušos krupi nosituši, tad vecā brēķina (die alte Zauberische Breckin) vaimanājusi: „Man pene Matth, man pene Math.” 17. g. s. sākumā šo ziņu ir jau vairāk. Jo plaši raksta jezuīts Stribingijs, kas 1606. g. apceļojis latvju apgabalā pie Ludzas un Rēzeknes; vietējie viņam stāstījuši, ka tiem esot dievs, kam rūpes par debesīm, un esot dievs, kas zemi valda; kā lielākam zemes virsū tam pakļauti dažādi zemākie dievi.

Viņiem esot dievs, kas dod zivis, dievs, kas dod medījumu, esot labības, lauku, dārzu, lopu, t. i. zirgu, govju u. c. dzīvnieku dievs. Ziedi tiem esot dažādi, dažiem lielāki, dažiem mazāki. Ziedus nesot pie kokiem un uz zināmām birzīm, ko saucot par svētām. Vienam ziedojojam lielu kukuli čūskas veidā, ar atvērtu muti un gaŗu asti, citam mazāku, suņa vai sivēna veidā u. tml. Citiem esot divi koki, viens ozols, otra liepa. Ozolu saucot par vīrieti un pie tā liekot zināmā laikā divas olas; liepu saucot par sievieti, tai nesot sviestu, pienu, sieru un taukos (tauku gaŗu?) savai un bērnu veselībai. Ja kāds saslimis, tad sūtot priesteri pie kokiem izzināt, kāpēc tie to pieļāvuši... ja tūlīt neizveseļojas, ziedu divkāršojojam. Zirgu dievam, ko sauc par Dewing Uschinge, ziedo divus naudas gabalus, divus kukuļus un taukuma gabalu, ko svieŗ ugunī; dievam Moschel, kas ir govju dievs, sviestu, pienu, sieru u. c.; ja govys saslimst, tā jāved pie koka un tiem jāziedo. Lauku un labības dievam, ko sauc Deving Cereklicing, zināmā laikā ziedo melnu vērsi, melnu vistu, melnu sivēnu u. tml., arī vairākas mucas alus, meŗos. Bez tam pieminēts arī ūdens dievs. Tāpat kā pirmo kumosu priekŗ ēŗanas nolauŗ un svieŗ ugunī, lej ugunī arī alu it kā savam dievam. Dvēseles varot kļūt par vilkiem, lāŗiem un dieviem. Tās ēŗina dvēseļu dienā. 1618. g. jezuītu protokolos minēta Atmeschenes Wete klētis un šķūņos, kas ir neaizkaŗama; tur uz akmeņiem liek ziedu, lopus kaujot asinis un ēŗienu druskas. Dievam Ceroklim (Cerroklis) dod pirmo kumosu no katra ēŗiena un pirmo malku no katra dzēŗiena.

Ūlenbroks (1615. g.) raksta par latvjiem, ka tie sevi saukuŗi par Dieva draugiem un viņiem bijuŗi šādi dievi: meŗa vecis, kam ziedojuŗi medŗbās ejot, atvara dievs (abysi), kam ziedojuŗi zveŗot iedami, māŗjas vai ģimenes dievs (deum familias seu larem), vīru

dievs. Jauku laiku izlūgušies no svētā Silvārna (Sylvamus); tāpat svēts bijis pērkons, saule, mēness, — saules ātrās gaitas un mēness pieaugšanas dēļ kā svētības nesēji, bet dilšanas dēļ mēness varējis būt arī kaitīgs ienaidniekiem. Esot arī dieves: jūras, vēju, naudas, nakts, laimes mātes; kā dieves tās piesaukuši visās lietās.

Kā redzams, 17. g. s. sākuma avotos nav nekādu aizrādījumu uz prūšu vai leišu panteonu. Vienīgi Einhorn (Wiederlegunge der Abgötterey, 1627. g.) dara to netieši, sacīdams, ka „šajās zemēs” agrākos laikos bijuši daudzi un dažādi dievi; neminot viņu vārdus, viņš apraksta pie tam prūšu dievību īpašības; „šīs zemes” iedzīvotāji tos esot pielūguši. Redzams, Einhornam tomēr nepatīk pārnest prūšu panteonu un, nepārņemot plašo literāro tradīciju par prūšu dieviem, viņš dod vērtīgas ziņas, ko savācis, novērojot latvju paražas. Einhorn stāv tuvu Ūlenbrokam.

Latvjiem esot daudz dievu, ko viņi piesaucot darbā un darīšanās. Dārzā strādājot, viņi piesaucot Dahrsemate, uz lauka ejot — Laukemate, medībās ejot — Mhesthemate, tāpat arī lopu un ceļa māti. Savā Reformatio gentis Letticae (1636. g.) Einhorn tāpat piemin daudzus dievus un dieves (debesu, negaisa, pērkonu, zibens, jūras vēju, uguns, lauku, dārzu, lopu, tārpu, ceļu, mežu), kā arī lauku, dārza māti. Tautas dziesmas esot himnas šiem dieviem. Minot M. Bīlava 1566. g. vizitācijas pārskatu, viņš atrod arī tur ziņas par Laukamaat, Mežamaat, Lopemaat, piemin arī Marijas saplūšanu ar lopu māti (O, Maringa darga, o, Lopu Matiet baggata).

Einhorn ieteic vizitācijās aizliegt piesaukt Lauka Maat, Juras Maat, Daarsa Maat, Lopu Maat, Weja Maat. Vēl jāatzīmē, ka pēc Einhorna ziņām arī vilks esot pieskaitāms meža dievībām; to latvji saucot Meschawirs un Mesahadews vēl viņa laikā. Bluķa vakars bijis ēšanas un plītēšanas diena dievam Como par godu. Viņš raksta arī par pūķi, veļu laiku (Wella laick, Semlicka). Savā Historia Lettica (1649. g.) Einhorn piemin Laimu, ko piesaucot grūtnieces priekš dzemdībām un dzemdību laikā. Laima esot arī laimes dieve; Däckla ieauklējot bērnus pēc piedzimšanas. Veļu laiku viņš sauc par Dieva dienām.

Pēc Einhorna jaunu materiālu par latvju mītoloģiju ir samērā mazāk. Turpretim jo stiprāka kļūst prūšu un leišu katalogu ietekme, to dievu vārdus mēģinot pārnest un piemērot latvju mītoloģijai vajadzībām. 1764. g. Rīgas Gelehrte Beyträge dod jau plašu latvju pseidopanteonu, ko paplašina Lange (1777. g.) savā vārdnīcā un Stenders savā latvju mītoloģijā un vārdnīcā. To panāk, etimoloģizējot dievu vārdus. Tā prūšu Pokols un Pekols (Pikols) kļūst par latvju Piekalnu, zemes dievu (1764. g.), bet Langem Pikals, Piekalnis ir kalnu dievs; Stenderam ir arī Pekols, pekles dievs. Ulmaņa vārdnīcā Pīkals ir it kā ļauns gars. 19. g. s. latvju rakstnieki lieto Pikolis, Pīkulis, Pitkulis, Piķis, Piķis, Pakols. Tāpat 1764. g. Gelehrte Beyträge izskaidro, ka Auskauts esot augsts kāvējs, ražas dievs esot Pelvetiņš, Pļautiņš (Hupelis 1774. g., Lange un Stenders min Pilnīti, pilnības, bagātības dievu un Pelvīku, ūdens dievu), zvejnieku dievs ir Gardotes (Hupelim, Langem Gārdēdis; Stenderam vēja dievs Gardētis); Occopirnis Langem ir Okkupiernis, t. i. Auku piere, 19. g. s. arī Aukuperons u. tml. Ieved arī leišu dievus; tā Lasīcija Waizganthos (auglības dievs) top (1764. gadā Gelērtē Beyträge) par latvju kaņepju un linu dievu, bet Hupelim, Langem un Stenderam par līgavu dievu Veicganti, leišu auglības dievs Tiklis turpat par tiklības dievieti Tiklu. No Langes nāk arī Trimpus un Līgo.

19. g. s. šis virziens ietekmē arī rakstniecību, kur romantika aizrauj nevien pie stāstiem un romāniem par leišu varoņiem, bet arī pie nostāstiem par prūšu Romovi un krīvu un prūšu, un leišu dievu katalogiem. Viens no celmlaužiem šai virzienā ir J. Alunāns, kam seko daudzi citi.

Šim virzienam, protams, nav dziļāku pamatu, un prūšu-leišu panteonu pārnest pie mums nav iespējams, jo katrai baltu tautu dievu sistēmai ir savas īpatnības. Tā kā

speciālās dievības ir visvairāk kādas parādības vai darbības veicināšanai vai visbiežāk tās personificējums, arī dievu vārdi ir pārāk cieši saistīti ar valodu, lai šāda pārņemšana būtu iespējama. Lieli nopelni šī pseidopanteona kritiskā vērtēšanā un noraidīšanā ir P. Šmitam.

19. g. s. romantisms sastopams ne tikai pie mums. Pietiek minēt T. Narbūta leišu vēsturi (1835. g.), kur viss pirmais sējums veltīts mītoloģijai un kur, iepriekšējās ziņas kombinējot arī ar leišu tautas tradīcijām, autors rada jo plašu jaunu mītoloģiju un jaunus dievu nosaukumus. Latvju mītoloģijā Narbūta autoritāte ir Stenders, no kuŗa tas min latvju dievus, kā Drebkuli, Lulki (jau Hupelim), Kauķi u. c. No viņa jauniem leišu dieviem var pieminēt Pramžimu (vēlāk latvju Pramšāns), kuŗa dievu Kawas, uguns dievi Praurimi; tāpat Milda, Nijole, u. c. ir Narbūta darinājumi, kas pa daļai pārnākuši arī pie mums.

Atmetot šo lielo romantismu un atteicoties no pārnestiem dievību vārdiem, tomēr varam saskatīt zināmu līdzību un tuvumu baltu tautu mītoloģijā. Mēs redzam zemnieku tautu saimniecības idejas izpausmi, sevišķi leišu un latvju mītoloģijā, ar sevišķām dievībām, atsevišķo darbības aktu patroniem, vai arī personifikācijām; latvju mītoloģijā tam atbilst „mātes” un pa daļai dievi ar atsevišķiem vārdiem (Usching, Moschel, Ceneklicing) vai bez tiem. Tā Tolgsdorfs piemin debess un zemes dievus, kam pakļauti pārējie, kas zivīm, laukiem, labībai, dārzēm, lopiem, zirgiem, govīm un dažādām vajadzībām īpatnēji (ac singularum necessitatum proprii).

Šādas atsevišķas dievības ir katrai darbībai un stāvoklim, kas cilvēkam bijuši svarīgi, tāpat kā arī šīs darbības vai stāvokļa daļām — atsevišķiem aktiem. Līdz ar to latvju mītoloģija noteikti rāda arī augstākā Dieva jēdzienu; tas ir augstākais hierarchijā, vai arī viņu ar citām dievībām nesaista.

Sakārtojot un pārskatot jau minētās avotu ziņas par latvju mītoloģiju, redzam, ka ir daudz līdzīgu pamatvilcienu baltu tautu mītoloģijā, un arī latvju mītoloģijai šīs paralēles apgaismo dažus faktus, kas atsevišķi var izlikties maz ievērojami un maz ticami vai arī pārāk svarīgi. Šos materiālus papildina un arī korrigē latvju tautas tradīcijas. Pirmā vietā šeit ir tautas dziesmas, kas stingrās formas dēļ īsos rindu kompleksos, ko apbrīno jau Dionīsijs Fabricijs, uzglabājušas daudz senu jēdzienu un priekšstatu. Einhornš tās nosauc par dievu himnām, un tais ir sevišķi vērtīgas ziņas par augstākām dievībām. Pēc A. Brastiņa statistikas, Kr. Barona latvju dainu apmēram 3500 pamatdziesmās pieminēts Dievs. 2000 dziesmās Laima, 400 — Māŗa, 300 — Dieva dēli un Saules meitas, 80 — Pērkons, 80 — Mēness, 100 — zvaigznes, 300 — velns (gandrīz tikai izsaučienos un vēlējumos), 2000 — Jānis. Līdzvērtīgi ir ticējumi un nostāsti, kas dažreiz jau stipri sagrozītā veidā uzglabājuši senas tradīcijas, sevišķi par kultu.

Visi šie materiāli, tos kopojot, rāda, ka latvju mītoloģijā galvenā vietā ir **D i e v s**. Šis vārds nav sugas, bet īpašvārds; citām dievībām nekad šī vārda nav; viņa jēdziens ir baltu tautām īpatnējs no seniem laikiem un nav arī kristiānisma ievests. Tautas dziesmās viņš atbilst Stribingija un Einhorna vārdā neminētam debess un zemes valdniekam, kāds ir arī prūšu un leišu mītoloģijā. Par Debess tēvu viņu sauc arī tautas dziesmas (Latvju Dainas 9291, 31167 u. c.), lai gan, zemnieku ideoloģijas veidots, viņš ir parasti arī cilvēku vidū uz zemes, un viņa apģērbs un nodarbošanās stāv tuvu cilvēka apģērbam un darbam, tāpat kā humānizēta ir arī likteņa dieve Laima un daudzās latvju mātes. Šis humānizācijas process ir aizēnojis seno kosmisko momentu, tāpat atspiedis pie malas Zemes māti, jo Dievs ir arī zemes valdnieks.

Tāpēc latvju tradīcijā nav vairs kosmiskā Ūrana-Gajas radošā duālisma, un Zemes māte ir vairāk vairs tikai zemzemes dieve, kas savā klēpī atpakaļ saņem visu, kas uz pasaules ir, sevišķi cilvēkus, ko uzglabā līdzīgi Veļu mātei. Citās mātēs redzam

radošās funkcijas, bet viņas tiecas kļūt par aizstāvēm, patronesēm. Dievam nav ģimenes („Ne tev sievas, ne tev bērnu”), un vienīgi Dieva dēlu vārds ir pazīstams tautas dziesmās.

Turpretim ļoti plašs ir kosmisko mītu cikls, kas aptver visvairāk atmosfēriskās un sīderiskās dievības. No pirmām jāmin *P ē r k o n s*, ko min kuršiem Atskaņu Chronika jau 1290. g., latvjiem 1428. g. Rīgas statūti. Tā kā līdzās latvju Dievam arī prūšu un leišu mītoloģijā ir pazīstams augstākais Dievs, Pērkons nevar būt šādā lomā un Romoves trijotnē viņš minēts kopā tikai ar citām atsevišķām līdzīgām dievībām. Tautas dziesmās minēti viņa pieci dēli, kas spēļ, rūc, zibeņo. Debesu kalējs un leišu Teljavelis gan būs viņam ļoti tuvu; pēdējais izkalis sauli. Arī mūsu debesu kalēja motīvi ir pazīstami tautas dziesmās. Sīderiskie motīvi ir par Sauli, tās meitām, Mēnesi, viņa dēliem, Ausekli un viņa dēliem, arī par Dieva dēliem, kas pielīdzināmi grieķu Dioskūriem.

Radniecības un personīgo attiecību motīvi šeit jau plaši veidoti un personificēšana gājusi stipri tālu. Tā Saule un Mēness ir laulāts pāris, kas savā starpā nesatiek. Šai grupai var pieskaitīt arī dabas parādību dievības. Vējš un viņa dēls ir Saules meitu precinieks; no pārējām dievībām tikai Mežatēvs atbilst leišu Vējopatim, tātad ir vīriešu kārtas, turpretim pārējās ir mātes — Uguns māte, Ūdens māte, Jūras māte, Meža māte, Lauku māte, Upes māte u. c., un Vēja māte. Dažām no tām ir arī ģimenes, piemēram, Jūras mātei ir meitas. Dieviem ir arī kalpi, bet sevišķi kalpones, piemēram, Laimai svētās meitas, vērpēja.

Mēs redzam, ka debesu un dabas parādības ir pietiekami diferencētas, tāpat kā izveidojusies arī diezgan noteikta *k o s m o l o ģ i j a* un uzskati par dievu mājokļiem, gaitām un pasaules iekārtu, kā arī cilvēku un viņu darbu aizstāvēšanu. Noteikti varam sacīt, ka dievību antropomorficēšanas process latvju mītoloģijā jau attīstījies, bet nav novedis pie atsevišķas dievu pasaules abstrahēšanas. Dievi ir cilvēku izskatā, izņemot dažus zoomorfiskos padievis, bet viņu darbība ir visvairāk cilvēku dēļ un norisinās cilvēku vidū vai cilvēku labā. Ka taisni šādā virzienā gājusi latvju reliģiskā doma, rāda arī likteņa dievības Laimas attīstības gaita. Likteņa jēdziens, kā bieži sastopams arī citur, iet savrup no Dieva varenības; to kārtu likteņa dievības.

Pēc Ūlenbroka Einhornš jau piemin Laimu kā laimes dievi; viņa palīdz arī dzemdētājām, bet Dēkla ieauklē jauniešus. Tautas dziesmās Laima stāv līdzās Dievam („Dos Dieviņš, liks Laumiņa”), kārtējot cilvēku likteni un viņu laimi; kopā tie arī rūpējas par viņu labklājību, tiem ik uz soļa sekojot viņu dzīvē. Viņa ir „mūža māte” (9172¹), mūža Laime (9203), bet līdz ar to likteņa jēdziens veidojas par personīgas labklājības jēdzienu. Laima, līdzīgi romiešu ģenijam, pavada cilvēku viņa gaitās, sargājot viņu un viņa godu, veidojot viņa dzīvi, kļūst par Laimi (pretēji Nelaimi). Ticējumos viņa mīt mājas aizkrāsnē, pie pavarda vai sliekšņa, pēc saules rieta nāk mājā; arī koks pie laidara, akmens mežā var būt viņas mājasvieta, ceļa gājējam viņa ir labā pusē. Dēkla un Kārta nav Laimas sinonimi, tomēr latvju mītoloģijā nevaram meklēt trīs Parkas, likteņa lēmējas, jo Dēkla un Kārta šķiet tikai atsevišķu cilvēku dzīves momentu patroneses; vismaz tā Dēklu raksturo Einhornš, Māra tautas dziesmā iet Laimai līdztekus; arī viņa nav likteņa lēmēja. Māras motīvos ir arī daudz kristīgo momentu, un pirmais Einhornš viņā redz svēto Mariju. Tomēr Einhornam viņa ir arī govju patronese.

Šeit var būt strīdi par kristīgo ietekmi onomatoloģijā. Jau Lasīcijs piemin daudzus kristīgos svētos — patronus leišiem. Arī latvjiem viņu nav maz, bet laba daļa no tiem ir vienkārši aizstājusi senās dievības, kuņu vārdi tā palikuši nezināmi; piemēram,

pavasara svētki ar noteikti izteiktiem rītiem ir segti ar J u r ģ a vārdu, analogija ir rudenī ar Miķeļiem u. t. t.

Literārā tradīcija nedod pilnīgu ieskatu par mītoloģiju, jo, kā redzam, sevišķi latvju atsevišķo dievību nosaukumi ir ļoti reti uzglabājušies, turpretim konstatējamās daudzas paražas un rīti, kur dievu vārdi nemaz nav zināmi vai arī nomainīti ar kristīgo svētajiem, kas kļuvuši par jaunajiem patroniem. Ieskatu par šo procesu dod Lasīcija aizrādījumi par šiem patroniem pie leišiem; arī mums Labrencis kā uguns patrons u. c. ir aizstājuši senās dievības, tāpat kā Jurģis kļuvis par pavasara svētku patronu. Šādos gadījumos, kur mītam zudis noteiktais saturs, mums jāapmierinās ar tā drumstalām un kulta tradīciju atliekām, lai konstatētu, kā seno svētku raksturu, tā arī senos k u l t u s.

Šādu ziņu gan arī nav pārāk daudz; pārsvarā, atkārtojoties, aizrādījumi par objektiem, parasti debesu un dabas parādībām, kā arī par dzīvniekiem, kokiem, akmeņiem u. tml., kas turēti par svētiem. Tā jau 11. g. s. Brēmenes Ādams piemin prūšu svētās birzis, bet pie leišiem uguns kultu 12. g. s. arābu rakstnieks Idrīzi. Prūšu svētajos mežos bijis atļauts ieiet tikai, lai ziedotu dieviem (Thomas Cantipratanus, 1263. g.). Par prūšiem raksta Dusburgs (1326.), ka tie Dieva vietā pielūguši visu radību, proti, sauli, mēnesi un zvaigznes, pērkonu, putnus, dzīvniekus, pat krupi; tiem bijušas svētās birzis, lauki un ūdeņi, kur nav drīkstējuši medīt, laukus kopt un zvejot. Hipatija cbronikā (1252. g.) ir ziņas, ka leišu Mindaugs arī pēc kristīšanās ievērojis seno ticību, nedrīkstējis mežā ne zaru lauzt u. tml.

Par leišu kultiem plašākas ziņas dod pāvests Pījs II (Enejs Silvijs Pikolomini) pēc Hieronima nostāstiem. Daļai leišu bijis čūsku kults; čūska katram saimniekam gulējusi mājas kaktā sienā, un viņš tai devis ēdienu un ziedojis. Citiem bijis uguns kults; svētnīcā priesteri uzturējuši mūžīgo uguni; bijusi arī piromantija: ja priesteri naktī pie uguns redzējuši slimā ēnu pie svētās uguns sildoties ar seju pret uguni, tas palikšot dzīvs; tāpat leišiem bijis jau minētais saules kults un dzelzs veseļa pielūgšana, un, beidzot, svētie meži. Kad Hieronims kādu no tiem nocirtis, sievietes žēlojušās Vitoldam, ka iznīcināts Dieva mājoklis, kur parasti varējuši lūgties palīdzību, prasīt lietu un jauku laiku; tās vairs nezinot, kuŗā vietā uzmeklēt Dievu, kam atņemto mājas vieta. Šādu svēto vietu saraksts ir samērā plašs 14. un 15. g. s. dokumentos. Arī Dlugoša ziņām (1387. g.) leišu galvenās dievības esot uguns, ko uzskatot par mūžīgu, un tai neļaujot izdzist priesteri, un svētie meži un čūskas, par ko domājot, ka tur iedzīvo un slēpjas dievs. Uguns svētnīca bijusi Viļņas apkārtnē. Čūskas bijušas katrā mājā kā mājas dievi (penates Dii). Svētajos mežos bijušas arī īpašas ugunskuŗu vietas katram ciemam, mājai un ģimenei, kur sadedzinātas mirušā miesas un oktobrī svētītas piemiņas dienas. Čūskām ziedojuši pienu un kāvuši gaiļus kā izpirkšanas ziedu.

Ap to pašu laiku arī Samibijas bīskaps Junge aizliedz sapulcēties mežos, nekristīgos bērņu rītus, piesaukt mežos, birzīs un mājās daimonus, ziedot tiem un dzīrot šajās vietās. E. Stella (1518.) liek Videvutam aicināt no Sudavas pie prūšiem priesterus, viņiem mācītu pielūgt dzīvniekus, piem., čūskas, ko uzskata par dievu vēstniekiem un kalpiem, mājās baro un tām ziedo kā mājas dievībām. Dievi dzīvojot mežos un birzīs, kur tiem arī jāziedo, no tiem jāizlūdzas saule, lietus. Svētās vietas apgāna svešnieki, kas to var izpirkt tikai ar savu dzīvību. Lielākie dievi esot saule un mēness, pielūdz arī pērkonu un zibeni; negaisu varot piesaukt lūgšanām; dievi, kas dzīvo lielos kokos, sevišķi ozolos, varot dot atbildes.

Grūnavs drīz pēc tam aizrāda, ka prūši pielūdzot sauli lēktā, jo tā dod cilvēkiem labību u. tml.; sievas barojot čūskas ozolos un zināmā laikā tās pielūdzot, lai tās vīriem dotu auglības spēku. Uguns esot dievs, jo tā visu var aprīt un cilvēkiem kaitēt. Ozols ir svēts, tāpat plūšu koks. Leišos koku, upju un čūsku pielūgšanu piemin arī

Mosvidijs, prūšos Meletijs čūsku ēdināšanu; tās izsauc ar lūgšanu pie galda zināmā laikā (*certo anni tempore*); tās uzrāpjas pa tīro galdautu un bauda no ēdieniem, pēc kam pazūd. Herberšteins (1556. g.) līdzīgi apraksta čūsku kultu žemaišos, Hennenbergers (1584., 1595. g.) dod svēto vietu sarakstu (upe, mežs, koki — bērzi ar svēto plūšu koku, svētā liepa), piemin arī vilkačus un Jāņu uguni Prūsijā, Mīlhauzenā (Mühlhausen); nākošā rītā pāri guns vietai dzen lopus, lai tiem nebūtu nekādas kaites; uguns dedzinātāji mājās saņem pienu. Jāņu vakarā sprauž dadžus u. tml. uz durvīm, vārtiem, sētas, kur govīs iet ārā un iekšā, pret velnu, burvjiem un Wayddeley. Līdzīgas vispārīgas ziņas ir arī pārējiem vēlākiem rakstniekiem.

Analoģiskas ir ziņas par latvjiem. Tā jau pāvesta Innocenta III bulla dod ziņas, ka tie pielūguši dzīvniekus, lapainos kokus, dzidros ūdeņus un nešķīstos garus, bet Olivers no Paderbornas 1212. g. atrod pie livoņiem, igauņiem un prūšiem, pamatojoties gan vairāk uz latvju apdzīvotas Livonijas daļas pazīšanu, driadas, hamadriadas, oreadas, napeas, humides, satirus un faunus, kas ir dabas personifikācijas; esot bijuši svētie meži, avoti, koki, kalni un pakalni, klintis un ielejas. Tāpat Latviešu Indriķa chronika min faktus par ziedošanu dieviem, zīlēšanu un dievu gribas noskaidrošanu, gan mazāk konkrēti aprakstot šos notikumus un vairāk tos par lībiešiem pieminot. Par pēdējiem sevišķi raksturīgs ir Dītricha apvainojums par saules apēšanu aptumšošanās laikā (Turaidā).

1212. g. Turaidā Dabreļa pilī ielenktie lībieši ar latvjiem Rūsiņa vadībā, dieviem godu dodami, kauj pēc veca paraduma lopus, ziedo aunus un āžus un noiet tos kristīgiem par apsmieklu no pils, bīskapa un visa kaŗaspēka acu priekšā. 1428. g. Rīgas statūti atkārtoti par latvjiem ziņas, ka viņi pielūguši dabas parādības un dzīvniekus, proti, pērkonu, ko saukuši par savu dievu, čūskas, tārpus un kokus, ziedojuši elkiem, mirušos apbedījuši mežos un tos turpat pieminējuši.

Arī 16. g. s. Einhorna pieminēta Bīlova vizitācija 1565. g. piemin dievību rītus mežos un birzīs, tāpat paša Einhorna vizitācija 1570. g. Secē. Z. Hennings min saules, mēness, zvaigžņu, uguns, ūdens, upju, dzīvnieku pielūgšanu, čūsku un krupju turēšanu par dievībām (Piena māte), kā arī vilkačus; 1570. g. Kurzemes baznīcas likumi aizliedz elku dievības aktus mežos, birzīs, laukos, pie mājām, kapellās u. tml. kā arī apbedīšanu mežos.

B. Rusovs, Vidzemi aprakstot (1578. g.), piemin sauli, mēnesi, zvaigznes, čūskas u. c. Tāpat Vunderers (1589. g.) raksta par Kurzemi; mirušos apbedījot mežā; pielūdzot sauli, mēnesi, zvaigznes, kokus un mirušos; dvēseles pārvēršoties par vilkiem un kaķiem, naktī skrejot āža veidā pa gaisu, mežos noturot savas sapulces un tamlīdzīgi.

Svētās vietas piemin arī vairāki citi avoti, piem., 13. g. s. dokumenti apliecina *sacrum stagnum* (svēto ezeru), bet svētie meži bijuši pie Rīgas ceļa (1476. g.), pie Lettendorpe; svētais mežs minēts Dragūnu ciema privilēģijās (1503. g.) kā Elkenwalke u. tml. Vēl jāatgādina jau minētais jezuīta Stribingija ziņojums par ceļojumu pie Rēzeknes-Ludzas latvjiem, un sevišķi tā daļa, kur viņš raksta par svētiem kokiem, ozolu un liepu; pirmo pielūdz vīrieši, otru sievietes. 1600. gada jezuītu protokolos (izd. E. Kurcs) sacīts, ka kokos esot (inesse) kāda dievība. Dionīsijs Fabricijs (ap 1611.—20. gadam) atkārtoti ziņas par saules, mēness, pērkonu turēšanu par dieviem. Pērkonu pielūdzot, kad esot liels sausums; meža vidū uz pakalna tam ziedo melnu govī, melnu āzi un melnu gaili, piesauc Pērkonu, ar alus kannu iet trīsreiz ap ugunskuru un, lejot alu ugunī, izlūdzas lietu. No ozoliem un svētiem kokiem varot izlūgties dievu atbildes. Čūsku kultu viņš pa daļai jauc jau ar pūķi. Līdzīgas ziņas ir S. Minsteram (1559. g.), ka vēl viņa laikā latvji pielūdzot cits sauli, cits mēnesi, cits slaidu koku, cits akmeni, vai tml. Eucēdijam (1564. g.), Nienštetam (Nyenstedt), kas

piemin svētās birzis, akmeņus, kokus, dzīvniekus, čūskas u. tml. arī vēl 16. g. s., Ūlenbrokam u. c. Sal. arī Manceli (I 474): „Nebūs jums saul’, mēnes’ un zvaigznes pielūgt un priekšā tiem ceļos mesties, uz šādu vai tādu koku, nei akmeni, nei kādu tārpū, ne ķiplokus, kā vecos laikos jūsu tēvu tēvi, pagāni būdami, tādus niekus un radītas lietas pielūguši...”

Pārskatot šos materiālus un salīdzinot ar tautas tradīciju datiem, noteikti redzam šeit atkārtotas ziņas par dažādiem kultiem, sevišķi par k o k u k u l t u, svētiem mežiem un birzīm. Leišiem svētais mežs ir Dieva mājvieta; visās baltu ciltīs to aizliegts aizkart. Svētās birzis Latvijā iznīcinātas tikai 19. g. s., bet svētie koki palikuši arī līdz mūsu dienām. Ieskatu par šo kultu dod Stribingija un Dionīsija Faibricija ziņas; daudz ziņu par ziedojumiem ir arī mūsu tautas tradīcijās. Seno latvju paražu apbedīt mežos un baznīcās, cīņu par kapsētām paplašina leišu apbedīšanas ceremoniju apraksts (Dlugošs), kam tuvas Z. de Lannuā ziņas, ka kuršos mirušie dedzināti tuvākos, sevišķi ozolu mežos (1413.—13.). Ticējumos par kokiem A. Švābe atrod arī totemisma atskaņas.

Meža garu latvjiem samērā maz, jo šī ticējumu katēgorija nav pienācīgi attīstījusies vai pārsniegta. Vadātāji u. tml. gari nav patstāvīgi, bet veidojušies kopā ar dvēseļu jēdzienu, un šai virzienā ir daudz kas kopīgs senajam mežam un vēlākai kapsētai. Ir nostāsti par svētiem ū d e ņ i e m — avotiem, strautiem u. tml., kā arī kultu (ziedošanu avotiem u. c.). Tā jezuītu protokoli (1605. g.) piemin vistas ziedošanu strautmalā ik gadus; bērnam dzimstot ved āzi pie ezera, nocērt kājas un galvu un āzi iesviež ezerā kā pateicības ziedu par laimīgo dzemdēšanu. Līdzīgas ziņas ir arī par Latvijiem.

Ūdenim ir nozīme arī burvības aktos; tā Grobiņā 1793. g. pie strauta uz tekas nolikti mieži. Ūdeni var arī apgānīt (Griezē 1790. gadā akā iesviests akmens). Ticējumos raganām, kuņu vēmekļus karsē ugunī, ūdens atdod dzīvību. Zināmās dienās nedrīkst dot ūdeni svešam. Ūdens gari ir ezeros, atvaros utt., bet arī šeit nav pārāk lielu fantazijas nostāstu; nav tādu, kas būtu pielīdzināmi, piemēram, krievu lesij un vodjanoi. Kā meža, tā ūdeņu patroneses ir „mātes”. Tāpat sastopams u g u n s kults, bet tā rīti vairāk saistīti ar mājas pavardu un mājas gariem, lai gan no tā neatkarīgi ir uguns saistīšanas rīti (pieguļā, rijā), ar ziedojumiem un lūgšanām, lai uguns neņem pati, bet pietiek ar tai doto tiesu. Tas apliecināts jau Stribingija pārskatā: alu lej pakšos, lai uguns neaprij labību un ēku. Ugunī savam dievam latvji lejot alu un arī metot pirmo maizes rīcienu priekš ēšanas. Tautumu sviešana ugunī parasta, kad ziedo pie kokiem un mežos.

Arī čūsku kults ved mūs pie mājas dieviem; čūsku veidā pielūgti arī romiešu lari un penāti; par penātiem tās nosauc arī Dlugošs. Čūskām ziedots, tās arī aicinātas pie galda ēdināt (Meletijs, Herberšteins u. c.). Latvju tautas tradīcijās līdzīga loma ir Gausa mātei, kas parādās krupja veidā; krupi piemin jau Dusburgs, Einhornam tas ir Piena mātes iemiesojums. Gausināšana u. c. svētības akti var būt viens no šī mājas dievību kulta pamatiem. Bez tam, protams, kā čūska tā krupis ir sakarā ar dvēseļu kultu, tāpat kā pēdējais savukārt jo cieši saistāms ar mājas dievu kultu, un pati svētības došana ir viens no dvēseļu kulta pamatojumiem, ko liecina dažādu svētku un dvēseļu ēdināšanas ceremoniju tuvā līdzība, kas jau tuvina a u g l ī b a s rītiem, kur izlūdz dievu svētību auglībai.

Šādi rīti ir kā par cilvēkiem, tā par lopiem un ražu. Pirmajai katēgorijai raksturīgas ir kāzu paražas, kur auglību novēl gan tieši, sniedzot ēdienā zināmus dzīvniekus un viņu ģenitālījas, gan netieši; šādu ceremoniju daļa ir arī apdziedāšanās. Mirbachs liecina, ka jaunam vīram jāiztur arī zināma pārbaude, un labos rezultātus atzīmē,

uzspraužot eglīti uz nama jumta. Auglības rītu lopiem un ražai ir daudz, tāpat kā pret ļaunumu, burvjiem, skauģiem, raganām utt. Leiši mežā apmizojuši arī kokus par to, ka nav bijis saimniecībai svētības (Lasīcijs). Latvjiem arī dvēseles veļu laikā var dabūt krietnu bārienu par to, ka nav rūpējušās par svētību. Parasti svētību izlūdžas un to nodrošina ar ziedojumiem, ko dod ugunij (lej alu, sveiž pirmo kumosu), tā ūdenim, kokiem utt., tomēr sevišķi m ā j a s d i e v i e m.

Par tiem plašākas ziņas dod jezuītu protokoli par leišiem. Tā pēc 1601. gada protokola ziņām zemaishi godājuši dievu Pagireiju jeb Dugnaiju. Šis dievs esot smilšu čupiņa, ko glabā zem dzirnām kādā mājas stūrī, un kam vienīgi sievietes noteiktā laikā ziedo ar rītiem gaili un ēdiena atliekas. Šis smiltis mājas māte mirstot nodod glabāt jaunākā dēla sievai, bet ja viņa to negrib, pavēl ielikt sev līdzī kapā. 1604. gada protokolā minēts, ka viņiem mājas dievs D i m s t a p a t i s, par to daži domājot, ka tas uguns dievs, kas sarga pavardu uguni, un tam ziedojot gaili, ko tad paši apēdot, bet kaulus sveižot ugunskurā; turpretim citi, ka esot dievs mājas mātēm, kam tās ziedojot sīvēnu; vecākā to nokau jot, un gaļu visas kopā pašas apēdot. Otrs mājas dievs esot Pagyrmis, kam vīri divreiz gadā ziedojot kuili vai vērsi, bet sievas gaiļus. Pretējo dzimumu pie ziedošanas nepielaižot. Jaunā sieva tam dodot maizi un sagšu. Viņa vārds cēlies no dzirnām, zem kuļām esot viņa mājoklis.

1605. gada protokoli piemin rijās akmeņus, kas ierakti zemē, ar plankanu virsu, apsegti salmiem; tos sauc par Deyves un tos glabā kā labības un lopu sargus. Pavardu uzskata par svētu, un tam tuvoties nedrīkst; kas to aizkaļ, tam notiks nelaime. Ziedo melnu pienīgu cūku, ko tad ēd saimnieks ar saimnieci un ziedotāju veceni; daļu kopā ar citu ēdieneni un 3—9 plāceņiem vecene nes uz riju Deivem. Pieminēts arī Nosolus, kam ziedo āzi, lejojot asinis upē, lai dievi svētī ražu. Līdzīgi aizrādījumi ir Rostovska (1768. g.) izvilkumos no šiem protokoliem par Dimstīpas, dūmu un pavarda kungu; tam ziedo divas vistas, pēc tam rīko dzīres, un neko neatstāj nākošai dienai, pat ūdeni ieļejot ugunī. Nekā neesot sākuši bez dievu pieminēšanas, priekš sējas uz lauka nesuši gaili un vistu; Vasarsvētkos kāvuši upes malā vērsi un āzi, lai lopi izdotos, kāvuši labāko lopu, pie kam no zieda bijis brīv ēst tikai vecākiem un bērniem.

Par latvjiem līdzīgas lietas sniedz jezuītu 1618. gada protokoli (Ludza, Rēzekne, Daugavpils). Par svētiem uzskatījuši akmeņus virtuvē, rijā un klētī, ko saukuši Atmeschenes Wete; tos nedrīkstējuši ne profānēt, ne ļaut kādam citam aizkart, izņemot to, kam tas Dieva atļauts. Uz akmeņiem nesuši kaujamo lopu asinis un daļu no visiem ēdieniem. Tāpat ziedojuši Ceroklim pirmo ēdiena kumosu un pirmo dzēriena malku; ozolam vīrieši nesuši gaili, sievietes vistu.

No šādiem dieviņiem, kam, bez šaubām, agrāk bijuši savi īpašvārdi, ir uzglabājies vairāk ziņu par Mājas kungu, kuļa kulta atbilst jau minētām paražām, bet kuļa jēdziens diezgan plašs un dažādi variēts. Mājas dieva kulta ir tuvs dvēseļu kultam, bet arī neatkarīgs no tā. Mājas kungu piemin Hupelis Valkas apr.; pie mājām sakraujot akmeņu kaudzi, to saucot par Mājas kungu un turot par svētu vietu. Miķeļa dienā tur kaujot gaili un lejojot arī drusku alus, pa daļai kā pateicību, pa daļai kā lūgumu pēc aizsardzības. Ja šo krāsmatu sabojājot, viņi baidoties, ka saimniecībā notikšot nelaime. Šiem dieviņiem varējušas būt arī citas mājvietas, sevišķi kokos. Tāpat Laima nāk naktī mājā un sēž uz sliekšņa, mājā kokos pie mājas u. c.

No auglības dieviņiem jāmin vēl J u m i s un pūķis. Pēdējā motīvs ir jau senākos parstuku nostāstos, arī pie latvjiem: viņš nes labību no svešiem apcirkņiem un sarga sava saimnieka mantu. Pūķa motīvs vijas arī ar čūskas motīvu. Ziņas par pūķi sniedz Dionīsijs Fabricijs (1610. g.) un sevišķi Einhorns. Tas esot ļauns, riebīgs bagātības elks... ko daudzi turot līdz šai dienai... viņš esot sarkans un laižoties kā degoša uguns pa gaisu. Kad viņš esot tukšs un neesot piepildījies ar labību, tad viņš izskatoties

sarkans kā uguns, bet kad esot sazadzies graudus u. c. lietas, izskatoties zils un riebīgs. Saimniekam, kas šo pūķi glabā, vajagot izmeklēt tam sevišķu telpu, kas jātur ļoti tīra. Tur drīkstot iet tikai pats saimnieks un kam pēdējais to atļauj. To nedrīkstot arī katrs zināt. Tur nu pūķis jāēdina un jādzirdina, un viss tam allaž jāpaspiež pirmajam. Ja pūķis mana, ka viņš netiek labi turēts vai kāds no mājas ļaudīm to apsmej, tas paliek tik dusmīgs, ka aizdedzina visu māju (sal. arī Hupeļa, Stendera u. c. ziņas, kā arī daudzos ticējumus). Pūķis var būt arī citādā veidā (kaķis, peles, krupis, daži putni). Arī rudzu luņģītis ir pūķa pievārds, bet ar vācu Roggenwolf piegaržu.

Svētības daimoniem jāspieskaita arī vilkači (likantropija) vecākās versijās. Vilkačus piemin 16. g. s. Olaus Magnus (1555. g., 18. g. s. 45—47. nod.), Peucerus (1560. g.) un Lercheimers (1597. g.), un citi, Einhorns (1627. g.) savā *Widerlegung etc.* jau likantropijai veltī atsevišķu nodaļu. Līdzīgi burvjiem un raganām, vilkačus dzina uz sārta kā velna kalpus, bet kādā prāvā tie citādā apgaismojumā (*Acta Judicialia Regii iudicii districtus Vendensis*, 28. IV 1691. g.). Pārvēršoties par vilkiem, vilkači iet apkārt zināmos laikmetos (parasti Ziemsvētkos, Lūcijas naktī, arī Vasarsvētku un Jāņu naktī, kā arī citā laikā), saplosot lopus un arī cilvēkus. Ja Lercheimers piemin kādu vilkati zemnieku, kas viesībās pie fogta zaudē samaņu un otrā rītā stāsta, ka vajājis raganu, kas lidojusi kā ugunīgs tauriņš, dzinies tai pakaļ un ar nazi, raganai patveŗoties aiz zirga, negribot nogalinājis zirgu. Šis naids pret raganām un burvjiem sevišķi redzams 1691. g. prāvā. Kāds Tīss jau agrāk saukts pie tiesas par Skeistāna piekaušanu; viņš esot atdabūjis labības ziedus, ko Skeistāns aiznesis uz elli, lai kaitētu ražai. Šeit viņš paskaidro, ka vilkači turp ejot kājām; velns ēdot ar burvjiem, vilkačus ellē nelaižot; velns tos „ne erez” (neieredz), jo viņi no turienes nesot ārā to, ko turp sanes burvji (lopus, labību u. c.), sevišķi labības ziedus (rudzu, miežu, auzu u. c.), lai būtu laba raža. Ziedus glabājot atsevišķā klētī. Vilkači tiekot pēc nāves arī debesīs, bet burvji ellē; viņi esot Dieva suņi. Tomēr Tīsa stāstījums par vilkačiem kā svētības nesējiem ir vienīgais, bet vilki kā Dieva suņi ir pazīstami tautas tradīcijās un tāpat arī vilku naids pret raganām un burvjiem (arī lāči).

Tautas tradīcijas dod bagātu materiālu vērojumiem, ka svētības rīti uzglabājušies arī līdz jaunākiem laikiem. Piemēram, *J u r ģ o s* zemes mātei ziedo melnu gaili, baro dieviņus zem akmens vai veciem kokiem, liek gaiļa iekšas zem akmens, liek pīlādžus pie kūts pret ļauniem gariem; kā pirmā pieguļas dienā Jurgos gājuši uz meža vai krūmu malu, zem liela akmens vai veca koka sanākuši ar alu, brandvīnu, baltmaizi un vārītām olām, sakūruši uguni, nolikuši daļu kā ziedokli zem akmens vai koka, tad mielojušies paši. Arī gani, lopus ārā dzīdami, nesuši ziedus bogiem. Jurgu motīvs iet kopā ar zirgu Ūsiņa motīvu (*Latvju Dainas* 30057, 30065, 30075, 30077). Gaili (melnu) kauj parasti Jurgos, ar tā asinīm apraīpa siles, zirgus, uz durvīm velk krustu. Pretstats Jurgiem ir Mārtiņi — pieguļas beigas; arī tad kauj gaili (*Latvju Dainas* 30216—18, 27, 32), dod maizi (28954, 28958) utt.

Svētku dienas, kur tāpat novērojams senais raksturs, ir Jāņi, Ziemsvētki (Ķūķa vakars) u. c. Parasti tie saplūduši kopā ar kristīgo patronu dienām, uz kurām pārnesti senie rīti kā atliekas no agrākiem priekškristīgo svētkiem. Bez tam šai katēgorijā ir veļu laika paradumi.

Ziedojumi tautas tradīcijās ir ļoti dažādi. Ziedo pūķim (labību, biezputru, lopu iekšas, vērsi, pat cilvēka ziedu), kāsim trīs pilienus no viruma, ezeram (lopus, cilvēkus), zalktim (kazu, zosi) Laimai, Mēslu mātei lopu kūtī, mērim, drudzim (asinis, gaļu, alu) u. c. Veļus, rupučus, krupī, vardi, peli, dieviņus, Ļekatu māti, Gausa māti, Augšlēcīti, Augštraudzīti, gaŗo govī, cibu aicina maizi cepjot apgausināt un ziedo tiem pirmos augļus. Garus baro pavarda malā, ugunskurā uzturas svētās meitas. Pirmo riju seŗot, ziedo rijas krāsnī gaili, apkūlībās liek uz rijas krāsns kūlīti. Veļu laikā nedrīkst

ūdeni liet uguns malā, jo tur sildās gari. Mēslu čupā liek barību pūkim, tur arī izperina pūki, liekot gaļas atliekas, maizes drupačas, miroņu kaulu un pirts slotu.

Ziedošanas vietas ir kapsēta, svētbirzs, svētie koki (ozols, priede, paeglis, liepa. u. c.), svētie akmeņi, upes, avoti, ezeri, krustceļi, kūts, arī jūra. Edītes Kurcas krājumā (Mitt., 1924. g.) minētas 511 latvju vietas un bez tam vēl 128 vecas kapellu un baznīcu vietas. No kalniem ir Jāņa kalnu 48, raganu 26, elka 22, baznīcas 23, velna kalnu 15, bez tam Ūsiņa 3, Dieva 5, sviesta 5, svēto (sventes) 4, Pērkona kalnu 3 u. c.; bez tam ap 70 upuļa akmeņu. 4 vietas ir ar nostāstiem par uguns kultu (Bērzmente, Ķemeru, Ilžu muiža, Sēlpils), 8 (Nītaurē, Salaspilī, Lazdonā, Jaunlaicēnē, Gulbenē, Galgauskā, Dundagā) ar tēliem. No kokiem ozols minēts 27 vietās, liepa 15, bērzs 4, priede 3, kadiķis 3, vītols 2, bez tam ābele, osis, apse, egle, lazda, goba. Šīs ziņas ievērojami papildina pieminekļu valdes krājumi.

Plašākas ir ziņas par dvēseļu kultu, kas savukārt ir pamatā bērņu paražām, mirušo pieminēšanai un dvēseļu ēdināšanai. Vecākās ziņas ir Vulfstanam (999. g.) par prūšu bērēm, bet Vincents (Kadlubeks) 1223. g. piemin arī viņu uzskatus par dvēseles nemirstību. Dvēsele pārnākot jaunpiedzimušos bērnos (t. s. metempsīchozē). Indriķa chronikā ir ziņas par leišu sievietēm, kas pēc vīru nāves tiem sekojušas cerībā ar viņiem kopā dzīvot. Iedomātās viņsaules dzīves aprakstu uzglabājies nav, bet ir skaidri norādījumi par to, ka tā domāta šai dzīvei pilnīgi līdzīga, kā tās atveidojums un turpinājums. Tāpēc līdz ar mirušiem sadedzinājuši arī labākās drēbes, ieročus, rotas lietas, zirgus u. c., ko aizliedz jau ordeņa līgums ar prūšiem 1249. g.; to raksta arī Atskaņu chronika par zemaišiem 1290. g. Arī kurši kritušos sadedzinājuši un 3 dienas tos apraudājuši (Indriķa chronika). Dusburgs (1326. g.) izskaidro šo paražu ticību par miesas augšāmcelšanos; vai bagāts, vai nabags, katrs dzīvos viņā pasaulē tāpat kā šajā. Arī sadedzinātās mantās atdzimstot un noderēšot. Tāpēc dedzinājuši bagātiem ieročus, zirgus, vergus un verdzenes, drēbes, medību suņus, vanagus utt., bet nabagiem to, kas viņu darbam pieder (salīdzini Dluogoša ziņas par īpašām sadedzināšanas vietām mežos un piemiņas dzīrēm). Par kuršiem raksta (1413.—14. g.) Ž. de Lannuā, ka viņi mirušos dedzinājuši tuvākos, sevišķi ozolu mežos, labākās drēbēs, ar ieroči un rotām; ja dūmi gājuši uz augšu, dvēsele būšot glābta.

Pēc Stellas ziņām, bēres jāsvin lādzīgi dzimšanai ar ēšanu, dzeršanu, rotaļām un dziedāšanu, ar lielu prieku, cerībā uz nākošo dzīvi. Tāpēc dzīrēs nav aizmirsuši arī mirušos. 1589. g. Vunde raksta par latvjiem, ka viņi likuši mirušo zem galda un devuši tam zupu. Šīm ziņām citu līdzīgu nav, bet vēl jaunākā laikā bērēs pēc senas paražas met zem galda no ēdiena un lej no dzēriena. Arī sārta likuši labības vai medus dzērienu (Stella par prūšiem). Sudavas teksti vēstī, ka alu gatavojis draugiem un kaimiņiem pats slimais. Pēc nāves mironi nomazgājuši, apģērbusi tīrās drēbēs un sēdinājuši krēslā. Viens tam uzdzēris, tad skaitījuši piemiņas vārdus (vaimanāšana), novēlējuši labu nakti, likuši pasveicina pazīstamos viņa pasaulē, tad apģērbusi viņa drēbes, pie jozuši nazi, ap kaklu likuši divieli un piesējuši klāt arī naudu izdevumiem. Sieviete apviļusi dziju, lai būtu ko lāpīt. Izvadot, ap ratiem jā draugi ar zobeniem gaisā cērtot un velnus gaiņājot.

Par latvjiem ziņas dod S. Minsters (1559. g.), pieminot dzeršanu un mirušā aicināšanu dzert; kapā liek ēdienu, dzērienu, naudu un cirvi, novēlot aiziet viņā pasaulē, kur nevaldīs pār aizgājēju vairs vāci, bet viņš par tiem. Šīs ziņas atkārto Lasīcijs (1615. g.) u. c. Pēc Stribingija, bērēs sadedzina mirušā drēbes un guļas vietu; kapā liek galvgalī kukuli, labā rokā ortu Kerberam, kreisā naudu pārcēlējam. Ziemā uz kapa liek malku, lai mirušam nesaltu.

Ūlenbroks (1615. g.) raksta jau tieši par mirušo kultu (mortuos homines ob merita beneficia et egregia gesta cultu divino venerabantur) nopelnu un labvēlības dēļ.

Mirušos ēdina viņu pieminēšanas dienās. Prūši (Sudavas teksti) to dara ik gadus pēc baznīcas laika krogū; vīrieši un sievietes sēž atsevišķi, līdz ir zivis, divas sievietes apkalpo un noliek priekšā ēdienu; neviens nedrīkst runāt un lietot nazi. Ēdienam ļauj krist zem galda, tur lej arī kannu alus. Kad viss novākts un galdauts noņemts, sāk dzert un dziedāt. Līdzīgs apraksts ir Meletijam par pieminēšanu 3., 6., 9., 30. dienā pēc bērēm, aicinot uz dzīrēm mirušā dvēseli. Nokritušos kumosus atstāj atstātām dvēselēm, kam pieminētāja nav. Pēc mielasta istabu izslauka un ar mēsliem izsviež dvēseles ārā; tad sāk sarunāties un dzert.

Parastie pieminēšanas svētki ir rudenī (veļu laiks). Tad pie baltu tautām, pēc Strijkovska ziņām, uz kapiem sievas vaimanā un dzied piemiņas dziesmas, piemiņas dzīrēs saimnieks ņem lielu karoti ar labību, sāli un kvēpināmām zālēm un pēc kvēpināšanas saka: „Un visiem mūsu draugiem.” Latvi šai laikā nes ēdienu un dzērienu uz kapiem un dzied piemiņas dziesmas (Lasīcijs, D. Faibricijs, Rostovskis). Dvēseļu mielastu īstais laiks esot no Miķeļiem līdz Visu svēto dienai. 1387. gadā Dlugošs apraksta leišu paražu oktobra sākumā sapulcēties ar ģimeni un saimi svētos mežos un tur 3 dienas tēvu dieviem nest ziedu (vēršus, aunus u. c.), tos pilnīgi sadedzinot (holocausta) vai kā parasti ziedojot (victimas afferre) un tad dzīrojot. Tāpat viņš raksta, ka šais mežos ģimeņu daļā pie mirušo sadedzināšanas sārtu vietām un ierīkotiem sēdekļiem tie nesuši ēdienu, līdzīgu sieram, un lējuši ugunī medu, tiecībā, ka dvēseles naktī nāksot ēst un dzert. 1. oktobrī viņi tur pulcējušies visi, nesuši ēdienu un dzērienu un pēc dažu dienu dzīrēm ziedojuši dieviem, sevišķi Perkunam, cerībā, ka ar dzīrēm un ziedojumiem būšot apmierinājuši dievus un dvēseles. Līdzīgas dzīres piemin 1428. gadā arī Rīgas statūti un tās aizliedz, jo tās rīkotas pat iesvētītās kapsētās (arī bīskaps Junge Sambijā). Ēdināšana notiek arī mirušo dvēseli veļu laikā aicinot mājās, klājot tam galdu pirtī, rijā vai istabā.

Šādas ziņas ir par latviešiem, sākot ar Lasīciju, Dionīsiju Fabriciju u. c. Liek tik daudz sēdekļu, cik aicināto, palikušo nes uz kapiem, tur lej alu un atvadās no dvēselēm (Lasīcijs). Arī pēc Stribingija ziņām mirušos aicina, vārdā saucot, tad pārmet, ka tie nav pienācīgi rūpējušies, nav lopus sargājuši no vilkiem, labību no pelēm, laukus no pērkona u. tml., tad liek galdā kukuli, ko vēlāk met ugunī, un alu, ko arī vēlāk lej zemē vai ugunī. Kad telpu izslauka un dvēseles izraida, ar cirvi cērt 4 pakškos, lai tās nepaliek.

Hanovija darbu krājumā atrodam kāda kurzemnieka disertāciju par dvēseļu mielošanu.

Ka dvēseļu kultam raksturīga ne tikai pietāte vien, rāda jau Ūlenbroka un Stribingija vērojumi par dvēseļu ietekmi uz palicēju labklājību. Ir vairāki aizrādījumi, ka arī dažu pārējo svētku pamatā ir tas pats dvēseļu kults un minētā doma; vismaz rituāls ir ļoti līdzīgs. Elku dievības rīti pieminēti jau 1004. gadā prūšos (Bruns svētā Adalberta biogrāfijā); Indriķa chronika 1212. g. vēstī par Autines latviešiem, ka tie, ielenkti lībiešu pilī Satezelē, ziedojuši dieviem pēc tēvtēvu paražām dzīvniekus, un nokautos āžus un suņus izsmieklam svieduši no pils bīskapa un bruņinieku acu priekšā. 1249. gadā ordeņa līgums ar prūšiem piemin ziedošanu Curche tēlam pēc pļaujas. Sudavas teksti dod vairāku svētku aprakstu. Pirmie ir priekš aršanas Pergrubijam. Piesaucis Pergrubiju, priesteris paceļ kausu, to atkal noliek un paņem zobos, izdzeļ un pārsviež pār plecu, rokas klāt nelicis; tāpat dara, piesaucis Perkunu u. c. dievus; tad dzeļ citi. Augustā ir citi, svētki, tāpat pēc pļaujas, kad priesteris, dievu slavējot vai labāku vasaru lūdzot, dzeļ kausu. Visiem jādod svētkiem mieži, bet sievietēm pirmā maize.

Bez šādiem pateicības svētkiem bijuši arī izpirkšanas svētki ar mielastu, ko avotos apzīmē nievājoši par āža svētkiem (wan sie den Bock heiligen wollen). Tāpat kā

dvēseļu svētkos, šeit var vērot atvieglinātu holokausta principu, sadedzinot zināmas daļas, un pārējo gan ēdot, bet tikai tai dienā. Ziedo vairāki ciemi kopā vērsi vai citu dzīvnieku. To ievēd šķūnī, paceļ uz augšu, iet apkārt, priesteri piesauc dievus, sacīdami, ka tā ir mūsu tēvu svēta pieminēšana dievu dusmu mierināšanai. Asinis uztver traukā, un ar tām apslaka klātesošos. Pie gaļas ēd klāt plāceņus, ko turpat gatavo un sviež pār uguni, kamēr tie apcep. No rīta kaulus un iekšas aprok ārpus mājām un sarga, lai neizkārpā suni. Šādi ziedi pieminēti 1531. g. un 1546. g.

Lukas Dāvids raksta arī par melnas čūskas ziedošanu pēc neizdevīgas zvejas, tāpat darījuši arī slimības u. c. gadījumos. Ziedojuši āzi, sivēnus, zosis vai vistas. Dzīvnieka galvu noliec pret uguni saimnieks, tad priesteris paņem pagali, piesauc dievus, nogriež dzīvnieka galvu un noliek pie uguns, izņem iekšas, bet sirdi, mēli un plaušas sasien kopā un vāra ar gaļu katlā, tad sirdi u. c. izņem, sadala bez naža un dod klātesošiem, ieļej kausā 9 karotes zupas, dzeļ trīs reizes un saka: „Labba, labba.” To pašu dara arī citi. Tad sadala gaļu un maizi, bet kaulus sadedzina. Neapēsto gaļu atļauj apēst bērniem dažās dienās, bet pieaugušie to ēst vairs nedrīkst. Beidzot priesteris ņem degošu ogli, liek uz galvas, uzķer ar rokām, met atpakaļ ugunī un saka: „Labba, labba”; tāpat citi. Tad priesteris piesauc dievus saimniekam, saimniecei, ģimenei, dvēselei, lopiem, mājai, pret uguni, ūdeni, lūdz, lai nelaimi dzen pār jūru, kur nātras neaug un gailis nedzied; izdzeļ kausu, un tad dzeļ visi papildnam. Sievietes ziedošanā nevar piedalīties.

Salīdzinājumam noder Lubenaua jau minētais 1585. g. līdzīgs apraksts par kuršu ķoniņiem Ziemsvētku vakarā, kur arī pārpalikums vairs ēdams nav. Ēdina arī parstukus, kam jau Sudavas tekstos ir pūķa pazīmes : tie nes šķūņos labību no citiem un sarga sanesto. Šo motīvu par parstukiem atkārti Meletijs, tiem pievienojot arī koboldus, kas dara to pašu un dzīvo mājās paslēptuvēs vai malkā. Vakara šķūnī uz galda tiem liek maizi, sieru, sviestu un alu. Ja ēdiens nav aiztikts, tad tas nav uz labu. Viņš piemin arī svētkus priekš pļaujas, kad visi sapulcējas uz lauka un pēc ceremonijas izvēlētais saimnieks nogriež pirmo labības sauju, ko nes uz māju; pēc tam pļauj pārējie. Otrie svētki, pēc pļaujas, ir jau pieminētiem „āža” svētkiem līdzīgi. Arī Kurzemē, pēc Strijkovska ziņām, ēdināti parstuki. Šķūnī uz galda liek 4 maizes, gaļu, sieru, sviestu, tad aicina tos uz nakts mielastu ar noteiktām ceremonijām un burvībām, noslēdz šķūņa durvis un aiziet. Ja vairāk ēsts maizes, būs labāka labība, ja gaļas — lopi utt. Kas parstukiem vairāk paticis, to otrreiz liek vairāk. Arī šeit parstuki ir labības nesēji.

Šīs ziņas atkārti arī Lasīcijs, tāpat kā Strijkovska rudens svētku aprakstu oktobra sākumā (leišos, žemaišos, Kurzemē, Vidzemē un dažos krievu novados). Pēc ražas novākšanas sapulcējas vairāki ciemi ar sievietēm, bērniem un saimi kādā mājā, kur klāj galdu ar sienu un galdautu, uzliek stūrās 4 lielas alus krūzes, tad atved bullīti un gotiņu, aunu un aitu, āzi un kazu, kuili un cūku, gaili un vistu, zosu tēviņu un mātīti u. c. lopus vai putnus pāros. Pēc lūgšanas priesteris, parasti vienkāršs zemnieks, tos sit ar nūju un tad arī citi ziedojamam pa galvu, vēderu, muguru, kaklu, kājām, veltījot ziedu Ciemienīkam (Ziemienick) par to, ka tas šai gadā svētījis un sargājis no visa ļauna (uguns, ūdens, sērgas, ienaidnieka). Ēdot pa kumosam no katra dzīvnieka un putna, burvis met zem galda, aizkrāsnē, zem sola un visos stūrās, lūdzot Ciemienīku pieņemt ziedu. Tad visi dzeļ un dzied, viņu pieminot.

Lasīcijs šos svētkus sauc par Ilgiem; tie esot pēc 2. novembra, Visu svēto dienas, nākošā dienā. Trešā dienā pēc Ilgiem jaunavas svētījot Waizganthos svētkus liniem un kaņepēm. Garākā ar plāceņu klēpi kāpj ar vienu kāju uz sēdekļa, paceļ kreiso roku ar lūkiem, labā tur alus kausu un saka: „Waizganthos, audzini man linus tik garus kā es un neatstāj mūs kailus,” izdzeļ kausu un piepilda otru, ko lej dievam zemē un sviež

tur arī plācenīšus, ko viņam baroties. Ja viņa pie tam noturas, būs labi lini, bet ja uz otras kājas atbalstās, nav ticības, ka tie būs labi.

Šie ziedojumi parasti ir zināmos svētkos, kas, piemērojušies kristīgo nosaukumam, uzglabājuši savas pazīmes līdz pat jaunākiem laikiem. Pirmā vietā, ar visplašākām tradīcijām, ir veļu laiks rudenī, kad notiek dvēseļu barošana, bet pretēji tiem ir Jāņi, par kuŗiem tradīcija ir tikpat bagāta, sevišķi Jāņu dziesmās. Pavasarī dažādas dienas ir ar dabas atmodas rītiem (Māŗas diena), sevišķi Jurģi, ko saista ar Ūsiņu. Ziemsvētki ar ķekatām ir veļu laika noslēgumā, tāpat ar zināmiem rītiem; Miķeļi jeb Māŗtiņi pretēji Jurģiem noslēdz vasaras darbus.

Šajos svētkos mēs varam saskatīt senas tradīcijas, un ar dažādiem nosaukumiem tie pieminēti arī literātūrā. Mēs nezinām, kādas senas dievības meklējamas to pamatā, bet rīti tajos visā visuma ir svētības un auglības vai arī pateicības un šķīstīšanas (izpirkšanas) rīti. Bez tam ir liels daudzums speciālu dienu, kas, nosauktas kristīgos vārdos, ir ar zināmas darbības aizliegumu vai ieteikumu; šeit stipri izmanāma kristīgo svēto leģendu ietekme, bet izjūtams arī senākais elements, kaut gan mazāk, kā jau minētos svētkos, kam pamatā ir gadskārtu ideja.

Atskatoties uz iepriekšējo, varam konstatēt, ka seno latvju reliģija pazīst augstākā Dieva jēdzienu un paturējusi arī likteņa dievības; tāpat izkopta ir kosmoloģija ar kosmiskām dievībām. Tomēr plašākas ir zemāko dievību katēgorijas, no kuŗām dažas ir ar speciālo dievību pazīmēm, bet pārējām ir daimonu īpašības. Novērojami arī senie kultu un rīti to atskaņās, kas parasti literārā tradīcijā pielīdzināti māņiem. Ziņu ir pietiekoši daudz, lai varētu vērtēt seno latvju reliģiju un tās īpatnējās pazīmes. Atsevišķi vēl jāmin cilvēkiem kaitīgo parādību daimoni, kā laika parādībām (viesulis); kur atsevišķu daimonu nav, tur tās ietekmē citi ļaunie spēki (krusu raganas u. tml.). Tāpat ir slimību daimoni, sevišķi drudzim un mērim. Plaša ir pārējo ļauno spēku katēgorija, kas vēlākos laikos izveidojušies par velna kalpiem. Pats velns kristīgās sātanoloģijas veidojumā ir visa ļauna avots un vaininieks; tautas dziesmas viņu gandrīz nemaz nepiemin, bet pasakās, teikās un ticējumos, sevišķi kosmogoniskās teikās, viņš ir Dieva partneris pasaules veidošanā, gan samērā nemākulīgs un vientiesīgs.

Šāds duālisms nav raksturīgs latvju mītoloģijai un nelielas būt arī pirmatnējs. P. Šmits saskata tajā pirmo kristīgo sektu ietekmi. Citādi tautas tradīcijās velns ir diezgan nevainīgs pretdarbinieks cilvēkiem, un viņu mēdz pārspēt gandrīz vienkāršākiem līdzekļiem nekā viņa kalpus — burvjus, raganas u. c. Noteikti kristīgo uzskaitu veidots ir velns kā elles kungs; elle kā grēcinieku soda vieta un tāpat arī tās mocības nav latvju mītoloģijai pazīstamas, lai gan pazīstama ir aizsaules zeme (viņa saule) un eschatoloģijas sistēma tradīcijās pietiekoši izveidota. Raksturīga pazīme šim velnam ir tā, ka velnus jau vecākos tiesu aktos (piem., 1637. gadā Rīgas zemes tiesas akts) tēlo vācu uzvalkos, resp. kungu drēbēs un izskatā. Ja dzīvi pēc nāves mēdz iedomāties šai dzīvei līdzīgu, nav brīnums, ka elles un velna konkrētai uzskatāmībai nodērējusi šī paralēle no zemnieku beztiesiskā stāvokļa. Velns kaitē parasti ļaunu darot un ar viņu cīnās visādiem līdzekļiem; ar krusta zīmi u. tml., arī ar viltību. Tomēr viskaitīgākie ir viņa kalpi, burvji.

Buršanas slava, šķiet, mūsu zemei ļoti sena, jo Kurzemi kā šai ziņā klasisku zemi piemin jau Brēmenes Ādams. 16. g. s. šis ir iecienīts temats, ko parasti piemin tā laika autori. Sākot ar 17. g. s. uzglabājušies daudzo burvju prāvu aktis, pieminēti buršanas paņēmieni un formulas. Var sacīt, ka katru soli apdraud ļaunie spēki, un cīņa ar tiem ir tikpat nepieciešama kā svētības rīti. Tāpēc daudzās buramo vārdu formulas un pretburvības. Raganas, spīģanas, laumas kaitē govīm, atņēmot tām pienu; tās nav tik daudz velna brūtes kā Rietumeiropā, lai gan nav sveši arī latvju tautas tradīcijām

nostāsti par viņu laišanu pa gaisu un dzīvošanu ar velniem — kungiem; tomēr Valpurgas nakts motīvs laivju mītoloģijai svešs. Raganas parasti dara to, ko dara katra namamāte, rūpējoties par pienu, bet dara to citiem par postu un ar neatļautiem līdzekļiem, tāpēc no tām sargās un tās apkaŗo. Tāpat kaitīgi ir vilkači, lopu plēsēji, sumpurņi, cilvēku ienaidnieki, jods u. tml. nelabie spēki. Lietuvēna jēdziens saistāms ar vampirismu un nelabo vai neapbedīto u. c. apkārt klāstošo dvēselēm.

Prof. Dr. A. Tentelis

LATVJU TAUTAS VĒSTURE

Latvju aizvēsture rāda, ka latvji nedzīvoja izolēti kādā nezināmā, nepieejamā un neapmeklētā zemes stūrī, bet ka viņi ilgu gadu simteņus atradušies dzīvos sakaros ar tuviem un tāliem kaimiņiem, saņemdami no tiem dažādus ierosinājumus un iespaidojumus un paši viņus no savas puses ietekmēdami. Aizvēsture nepārprotami liecina, ka latvji kultūras ziņā nebūt nav stāvējuši zemāk par saviem kaimiņiem — dažus pat pārspēja. Tā kā šī satiksme ilga veselus gadu simteņus, tad jāņem vērā arī visas tās sekas, kas izriet no šādas plašas satiksmes; piem., savu kaimiņu sīka pazīšana, nepieciešama viņu valodas elementu saprašana, tirdzniecības prasību ievērošana utt. Ievērojot vēl daudzus un bagātus Rietumeiropas un vēl tālāku zemju monētu atradumus, kas atzīmēti vai visos latvju novados, jānāk pie pārliecības, ka tirdzniecība ar kaimiņiem un svešu zemju tirgotājiem nebūt nebija mēma maiņu tirdzniecība.

Tādēļ aplams ir ieskats, it kā tikai 12. g. s. vāci būtu atklājuši latvju zemes un tās ievēduši citu tautu iedarbības aplokā, un līdz ar to ļāvuši tām pieskarties Rietumeiropas kultūras svētībai. Lieta gan bija tā, ka līdz 12. g. s. vidum vāciem pašiem Baltijas jūra vēl bija maz pieejama un par tās dienvidu krastmalu bija pat vājš priekšstats; tāpēc viņi arī agrāk nevarēja apmeklēt tas austrumu krastus. Tikai uzvarot slavu tautas, kas apdzīvoja Baltijas jūras dienvidu krastus un ierīkojot šeit ostas, vāciem radās iespēja stāties tiešos sakaros ar citu Baltijas zemju iedzīvotājiem, arī ar Rīgas jūras līci un Daugavu. Drīz vien viņi bija cītīgi Daugavas apmeklētāji, labu laiku priekš iekāršanas sākuma. To apliecina Indriķa chronika (I. 2): „Jo vācu tirgotāji, saistīti draudzīgām saitēm ar lībiešiem, bija paraduši bieži ar kuģiem iebraukt Daugavā.”

Latvju aizvēsture māca, ka latvjiem jau priekš vācu invāzijas bijušas valstiskas organizācijas, jo ko gan citu liecina vareno pilskalnu sistēma gar visvairāk apdraudētām robežām, to daudzums un, it sevišķi, to lielums. Bez noteiktas, nokārtotas un plašas valsts organizācijas šos darbus šādā veidā nevarēja veikt, it īpaši vēl ievērojot latvju paražu dzīvot viensētās, ne ciemos. Par valstīm ar labu militāru organizāciju liecina arī niknās cīņas, ko pirmiedzīvotāji veda ar vāciem ilgu gadu desmitus. Arī chronikas vēstī par valstīm un viņu valdniekiem, lai gan sīkāk nekavējas pie šo valstu iekārtas. Šī politiskās iekārtas ignorēšana chronikās gan būtu liecība, ka šejienes valsts iekārta nav neko atšķīrusies no chronistiem pazīstamās; ja būtu bijusi liela starpība, tad tā būtu dūrusies acīs, un viņi par to stāstījuši.

Latvju ciltis min jau vecākā krievu chronika pēc Laurentija noraksta (11. g. s.): „Zimegola, Kors, Letjgola Ļibj,” vai dažas lpp. tālāk: Zimigola, Kors, Norova, Libj; si sutj svoi jazik imušče... 12. g. s. otrā pusē vāci atrod lībiešus (Livones) gar Rīgas

jūras līča austrumu krastu no Ainažiem līdz Daugavai; no lībiešiem uz austrumiem latgaļus jeb letgaļus (Letti, Lettgalli). Noteiktu robežu grūti novilkt, jo bij plašs apgabals, kur latvji un lībieši dzīvoja jaukti: Idumā, Lielvārdes un Aizkraukles novados. Latgaļu austrumu robeža bij tagadējā Latvijas austrumu robeža. Latgaļiem Pretim gar Daugavas kreiso krastu dzīvoja sēļi (Selones), uz rietumiem Lielupes līdzenumā — zemgaļi (Semigalli), vēl tālāk uz rietumiem līdz Baltijas jūrai kurši (Curi, Cori, Curones). Dienvidos no šo cilšu novadiem atradās leiši, kuŗu robeža atkal nav nosakāma; tikai to var droši apgalvot, ka kuršu robeža bij daudz tālāk dienvidos nekā tagadējā Kurzemes robeža.

1. Krievu meslu kundzība.

Zeme, kuŗu latvji ieņēma, bij svarīga vieta tauta savstarpējā satiksmē. To noteica Baltijas jūras austrumu krastmala, Daugava ar savu plašo baseinu un lieliskā aizmugure, kas tiecās uz Baltijas jūru, proti: plašais Austrumeiropas līdzenums ar savām dabas bagātībām, Āziju savā aizmugurē un tirgotāju tautām dienvidos. Šāds ģeografiskais stāvoklis rada politiskus sarežģījumus, jo Austrumi centās iegūt savu satiksmes ceļu gala punktu — Baltijas jūras austrumu piekrasti; arī Rietumiem ne mazāk svarīgi bij saukt to par savu. Tāpēc šīs piekrastes dēļ izcīnīts tik daudz cīņu, un tik daudz kāru acu skatās uz to vēl šodien. Tāpēc arī vēsture nesastop visas latvju ciltis un viņu novadus brīvus un politiski neatkarīgus.

Tikai zemgaļi, kurši un varbūt arī sēļi bij bez sveša jūga; tāpat arī Iduma un Rozulas novadi, Daugavmalas lībieši bij tieši pakļauti ķēniņam (ko krievi sauca par kņazu); arī Kokneses apvidus bij no Polockas atkarīga valsts ar savu valdnieku, kamēr Jersikas valsts varbūt bij gandrīz patstāvīga latvju valsts. Vismaz tās ķēniņš Visvaldis, lai gan vācu kaŗapulku spiests, to pēc mantojumu tiesībām (hereditario iure) kā viņam par dzimtu piederošu atdāvina Jaunavai Marijai un 1209. gadā no bīskapa Alberta saņem atpakaļ kā lēni — gan tikai tos valsts novadus, ko vāci vēl nebij ieņēmuši. Šai darījumā Polockas ķēniņš nemaz netiek minēts un arī neiejaucas. Tāpat 1230. g. Visvaldis atdāvina Daugavgrīvas klosterim dažus zemes gabalus, un bīskaps Nikolajs 1239. g. vēl min, ka likumīgie īpašnieki, Visvalža pēcnācēji, dāvinājuši savus īpašumus baznīcai. Jersikas valsts zemes sniedzās uz ziemeļiem tālu Vidzemē — līdz pat Cēsīm.

Pliskavas krieviem tribūtāra bij Tālava, latgaļu novads gar Gaujas augšgalu un vidu līdz Burtnieku ezeram. Tālava vēl ilgi maksā meslus Pliskavai; vismaz tribūtārā pakļautība pastāv vēl 1285. g., tātad ilgi pēc tam, kad vāci skaitīja Tālavu par iekārotu. Turaidas un Metsepoles lībiešu novadi nebij atkarīgi. Pēc krievu 11. g. s. chronikas ziņām visas latvju, ciltis, izņemot sēļus (kuŗus nemin), bijušas krieviem tribūtāras, kamēr Atskaņu chronikā arī sēļi ir krievu rokās. Vai tiešām Zemgale un Kursā kādu laiku deva krieviem meslus, grūti izšķirt, jo citu datu par to nav. To gan zinām, ka 1106./07. gadā zemgaļi neganti sakauj Polockas ķēniņu Vseslaviču (Dāvidu?) ar viņa kaŗaspēku un družinām, iznīcinādami 9000 vīru (Laurentija chron. s. a. 6614).

Novadi, kas ilgāku laiku bij krieviem pakļauti, nevarēja izbēgt no krievu ietekmes, kas tomēr nebūs bijusi visai liela, jo krievus pirmā kārtā interesēja mesli un atbalsts kaŗā, ne pārvaldes un vēl mazāk ticības un tiesību maiņa. Rietumu krusta kaŗotāji, turpretim, spieda uzvarētos tūliņ pieņemt viņu ticību; līdz ar to zeme skaitījās par iekārotu. Kaut gan krievi savu ticību neuzspieda, tomēr viņu pārvaldāmos apgabalos (piem., Jersikā) bij priekš vācu ienākšanas pareizticīgo baznīcas; arī daļa Tālavas

latgaļu bij jau kristījušies. 1214. gadā Tālivalža dēli pāriet no pareizticības katoļticībā, turpretim tēvs paliek pareizticīgs (Indriķa chronikā XVIII 3). Uz krievu ietekmi ticības lietās norāda arī no krievu valoda patapinātie baznīcas dzīves termini. Ja latvjī ar kristīgo ticību būtu iepazinušies tikai no vāciem, tad šie nosaukumi būtu bijuši vai nu latīņu, vai vācu, vai arī pašu latvjū.

2. *Mūsu senču cīņa ar vācu agresiju.*

Krievi nebij varējuši iekarot visu Baltiju. Tam par iemeslu bij viņu sadrumstalotība daļu valstīs un šo daļu savstarpējā nesaticība. Krieviem pietika ar to, ka varēja brīvi izmantot Daugavu un tās piekrastes. Lielākās briesmas lībiešiem un latvjīem draudēja no Baltijas jūras dienvidiem. Tur tirdzniecības dēļ sacentās dāņi ar vāciem. Pēdējiem ar Lībekas okupēšanu un Visbijas nodibināšanu radās noteiktas bāzes austrumu tirdzniecībai un pārsvars pār dāņiem. Blakus tirdzniecībai ar jaunatvērtiem Austrumiem izauga šo Austrumu kristiānizācijas un okupācijas doma. Kristietības misijas domu iedvesa tā laikmeta uzskati un nemitīga krusta kaŗu sludināšana. Pirmie misionāri, Meinards un Teodoriks, neparāda vēl nekādas laicīgas uzkundzēšanās tieksmes, bet, protams, izveido tirdznieciskos sakarus. Kad viņš īsti ieradās, nav nosakāms. Meinards iepriekš izlūdās Polockas valdnieka atļauju sludināt kristietību starp Daugavmalas lībiešiem, kas vēl bij pagāni; viņš dabū atļauju un līdz savai nāvei turpina misijas darbu garīgiem ieročiem. Kas viņu šai darbā financē, nezinām: varbūt, viņam bij plaši personiski īpašumi. Līdzekļu viņam netrūkst: viņš dod bagātīgas dāvanas Polockas valdniekam, nopērk zemi, kur celt baznīcu, ceļ vienu piektdaļu no Ikšķiles pils, palīdz celt Salaspili; šais pilis viņš savā daļā uztur arī bruņotus kaŗavīrus. Laikmeta garā, bez šaubām, bij (sv. Augustīna un Bernarda no Klervo) uzskats, ka pagānus un nekatoļus var ar ieročiem piespiest pieņemt īsto ticību, jo tas notiek neatgriezto labā. Lībieši zina to un asarām acīs lūdz Meinardu neatstāt viņu zemi (1191. g.). Meinarda darbu pabalsta arī pāvests, gan ne sevišķi enerģiski: pāvestam, varbūt, bij arī blakus nolūks, proti: nodibināt šeit novadu, kas būtu atkarīgs tikai no pāvesta, kā to vēlāk redzam. 1186. gadā Brēmenes virsbīskaps ordinēja Meinardu par bīskapu, bet 27. 4. 1193. g. bullā Meinardam pāvests nemaz nemin Brēmeni. Meinards mirst 1196. g., izturējis savu misionāra raksturu, nekā nenodibinājis.

Viņa pēcnācējs, bīskaps Bertolds, bijis cisterciešu mūks, iesāk arī miera ceļā, bet viņam nav Meinarda pacietības. Tāpēc, sastapis lībiešu pretošanos, griežas pie Brēmenes virsbīskapa, lai tas bruņotu atbalstu; tas viņu nevar pabalstīt, jo pašlaik dodas saviem krusta kaŗotājiem pie ķeizara Indriķa VI, kas gatavo krusta kaŗu uz Palestīnu. Bet pāvests atļauj Bertoldam vākt krusta kaŗotājus pret lībiešiem, apsolut grēku piedošanu. Bertolds Vācijā savāca prāvu pulku un 1198. gadā ieradās Daugavā, atstājot kuģus pie Daugavgrīvas; tad viņš dodas uiz Salaspili un prasa, lai lībieši kristītos. Kad viņi atsakās, Bertolds dodas atpakaļ uz kādu ciemu pie Rīgas (ad locum Rige), un pie Rīgas kalna notiek kauja. Bīskaps, zirga ātruma dēļ un slikti to vadīdams, tika iejaukts bēgošos (lībiešos). Divi satveŗ viņu, trešais, vārdā Imants, iedur ar šķēpu no muguras. Tik īss un neveiksmīgs bij Bertolda darba laiks.

Vēl tai pašā 1198. gadā iesvētī Brēmenes kanoniķi Albertu par bīskapu. Ja bīskapam Bertoldam tikai pēc pirmās neizdevības radās doma nevien sludināt lībiešiem kristietību, bet tos ar varu piespiest kristīties un tā nodibināt sev bīskapa valsti, tad Alberts taisni ar šo nodomu iesāk darbību un, vēl neapmeklējis jauno darba vietu, cenšas nodrošināt sev nākotnes darba augļus, kā īsts diplomāts labi orientēdamies Rietumeiropas politikas pašreizējā un varbūtējā nākotnes stāvoklī.

Tāpēc viņš vispirms vāc krusta karotājus Gotlandē. Savākušam ap 500 vīru, viņam bij drošs pamats uzsākt sarunas ar tām varām, kam varēja būt nozīme nākamās bīskapa valsts radīšanā. Viņš brauc uz Dāniju, apmeklē ķēniņu Kanutu, kas ar savu floti varēja traucēt krusta karotāju ceļu no Vācijas; apmeklē viņa brāli, hercogu, vēlāko ķēniņu Valdemāru; apciemo Lundas virsbīskapu Absalonu, lai arī ziemeļu garīdzniecībā viņam būtu aizstāvis. Lundas virsbīskaps bij spēcīgākais Brēmenes virsbīskapa rivālis ziemeļu baznīcas lietās. Alberts labi paredzēja, ka Brēmene negribēs pabalstīt viņa patstāvību. Tad viņš dodas pie Vācijas ķēniņa Filipa galma, nodrošinās ar viņa piekrišanu un, beidzot, dabū pāvesta atbalstu. Tikai tad Alberts (1200. g.) 23 kuģos pārveda savervēto karaspēku uz lībiešu zemi, nobrauca līdz Salaspilij un Ikšķīlei, ar varu piespieda lībiešus padoties un daudzus kristīt, ar viltu sagūstīja lībiešu vecajos un paņēma 30 ķīlniekus, kuņģus aizveda sev līdz uz Vāciju. Turaida Teodoriku nosūtīja uz Romu pēc jaunas krusta atļaujas.

Vai bīskapa sēdekli atstāt Ikšķīlē? Tai bij tikai lokāla nozīme; tā bij tālu no jūras, lai turētu šī novada lībiešus padēvībā — pie tam vēl aiz krācēm. Tāpēc 1201. gadā nodibina pie Rīgas kalna pilsētu lībiešu ieradītā vietā. Šurp 1202. gadā no Vācijas ierodas pirmie namnieki; pilsētai drīz ceļ apcietinājumus, dod tiesības un privilēģijas, noliedz tirgotājiem iebraukt Lielupē. Jaunā pilsē Rīgā, drīz vien paceļas bīskapa nams un doms, te nometas domkapituls. Kad kurši dzird par bīskapa ierašanos un pilsētas sākumiem, viņi sūta sūtņus slēgt mieru. „Šim mieram piekrita kristīgie, to apstiprināja kurši, pēc pagānu ieražas izliedami asinis.” (Indriķa chronika V. 3). To pašu dara leiši.

Tā bij radīta baze jaunai kolonijai. Vajadzēja to tālāk izveidot. Šim nolūkam bij vajadzīgs karaspēks, kas paplašinātu koloniju un aizsargātu iekāroto. Krusta karotāji maz noderēja, jo tie pavasarī ieradās un rudenī aizbrauca; aizsardzība bij vajadzīga arī ziemu. Indriķa chronika stāsta, ka 1202. gada ziemā, kad Alberts vācis krusta karotājus Vācijā, Turaidas Teodoriks nodibinājis garīgu bruņinieku ordeni *Fratres militiae Christi* (Kristus bruņinieku brāļus) pēc Palestīnas templešu bruņinieku ordeņa parauga. Protams, Teodoriks to nedarīja pats, bet saziņā ar Albertu. Ordenim dod templešu statūtus. No pēdējiem tas atšķīrās ar to, ka bij laicīgās un garīgās lietās pakļauts bīskapam, bet nevis tieši pāvestam, kā tas bij ar templešiem. Zobeņbrāļu ordeņa locekļi dalījās trīs kārtās: brāļos bruņiniekos, brāļos priesteros un brāļos kalpotājos. Viņi deva četrus solījumus: paklausību, šķīstību, nabadzību un cīņu ar neticīgiem. Priekšgalā bij ordeņa brāļu vēlēts meistars jeb mestrs ar sēdekli Rīgā. Svarīgos gadījumos sasauca visu brāļu sapulci — ordeņa kapitulu.

Kaŗā mestrs ir visu spēku rīkotājs, lai gan bīskaps tos mobilizē. Ordenis nav bagāts bruņiniekiem, tāpēc papildām jāved arvien vēl krusta karotāji. Alberts braucis pavisam 14 reizes tos vervēt; dažkārt nāca pat hercogi un grāfi ar saviem vasaļiem. Tā Alberts gatavojās lielākiem kaŗa darbiem. Polockas ķēniņš, nevarēdams mierīgi noskatīties vācu rīcībā, 1203. g. iebruka lībiešu zemē, uzbruka Ikšķīlei un Salaspilij. Jersikas ķēniņš ar lībiešiem nāca uz Rīgu. Kad lībieši samaksāja meslus, polockieši aizgāja. 1205. gadā zemgaļu vecākais Vesthards brīdina vācus no leišu sirojuma igaunus un ieteic tos sagaidīt, viņiem atgriežoties ar laupījumu. To arī izdara. 1205. gadā arī Kokneses ķēniņš Vesceka slēdz mieru ar bīskapu. Tomēr lībieši nav mierā, traucē bīskapa pili, sūdzas Polockas ķēniņam. Daugavmalas lībiešiem palīdz turaidieši. Lai tiem atriebtos, vāci aicina palīgā zemgaļus ar Vesthardu. Dabreļa pili gan nevarēja ieņemt, bet nodedzināja Kaupa pili, no kuŗas lībieši pašu Kaupu bij izdzinuši. 1206. gadā vāciem atkal uzbrūk polockieši, bet nekā neizdara. Pēc ta m ir Daugavmalas, ir Gaujmalas lībieši padodas un skaitās par kristītiem.

1207. gada pavasarī bīskaps Alberts atkal ir Vācijā, kur dodas pie Vācijas ķēniņa Filipa un nodod viņam iekařoto lībiešu zemi Livoniju — un saņem to atkal lēņos no ķēniņa rokas.

Ar to Alberts kļuva par Vācijas valsts firstu ar visām firsta priekšrocībām un pienākumiem. Jaunās kolonijas galva nebij vairs Brēmenes virsbīskapa sufrāģāns un vasalis; laicīgās lietās viņš bij neatkarīgs, jo lēni bij saņēmis tieši no ķēniņa; garīgu neatkarību dabū 1213. gadā, paliekot parastā atkarībā no pāvesta. Tā Alberts nokārtoja savu Livonijas valdnieka tiesisko stāvokli. Atkarība no Vācijas ķēniņa un ķeizara — lielā attāluma dēļ — bij nōmināla; tāpat lēņa pienākumu pildīšana, bet tāpēc arī uz ķēniņa palīdzību bij maz ko cerēt. Nu varēja enerģiski paplašināt teritoriju. Vispirms nokārtoja attiecības ar Koknesi. 1207. gada Vasarsvētkos bīskaps Alberts pārnāk ar lielu skaitu krusta karotāju, to starpā divi grāfi. Kokneses ķēniņš Vesceka (Vecākais?) ierodas Rīgā un, it kā par palīdzību kaŗā ar leišiem, atdod bīskapam pusi no savas zemes un pils. Tad bīskaps izsūta misionārus gar Daugavu uz augšu; arī uz Turaidu, Metsepoli, Idumu un vēl tālāk latgaļu zemēs; tie ir pirmie nākošās okupācijas vēstneši. 1207. gada Ordeņa brāļi lūdz Albertu piešķirt viņiem vienu trešdaļu no iekaŗotām un neiekaŗotām zemēm (Indriķa chronika, XI 3). Ap Ziemsvētkiem 1207. g. iebrūk leiši un izposta Turaidas apgabalu. Leišiem dzenas pakaļ, un tos sakauj. Lai leiši vairs neiebruktu, bīskaps nodomāja iznīcināt Sēlpili, kas bij leišu patvērums. 1208. gadā bīskaps ar lībiešu un latgaļu palīdzību piespieda sēļus padoties, dot ķīlniekus un kristīties. 1208. gadā Lielvārdes bruņinieks Daniels kāda strīda dēļ negaidot ielaužas Koknesē, sagūsta Vesceku. Bīskaps liek gan viņu atsvabināt, bet savā pils daļā ievieto savus ļaudis un liek to nocietināt. Bet Vesceka gandrīz iznīcina visu bīskapa garnizonu un taisās uzbrukt Rīgai, domādams, ka bīskaps aizceļojis. Bīskaps vēl bij Rīgā un prāviem spēkiem devās uz Koknesi; turienes krievi latgaļi un sēļi atstāj pili un to nodedzina. Vāci vajā bēgļus: ko saķeŗ, to nogalina „ar briesmīgu nāvi”.

Tai pašā laikā, it kā Vestharda ierosināti, Rīgā palikušie vāci caur Zemgali uzbrūk leišiem laupīšanas dēļ, bet tiek galīgi sakauti. Nodegušās Kokneses pils vietā drīzi vien pacēlās stipra vācu pils, no kuŗas vienu trešdaļu dabūja ordenis; daļu izlēņoja.

1209. gada rudenī liels krusta karotāju pulks bīskapa uzdevumā piepeši uzbrūk Jersikai, pārsteidz aizstāvjus, nodedzina pili. Kas par iemeslu? Atminējās, ka Jersikas valdnieks Visvaldis vienmēr bijis kristīto vārda pretinieks un leišu varenā Daugeruta māsas vīrs, kas vienmēr atbalstījis leišu sirotājus. Pēc tam Visvaldis ierodas Rīgā, padodas bīskapam un saņem lēņos savu, vācu vēl neiekaŗoto zemi, ko viņš bij dāvinājis baznīcai. Nu abi Daugavas krasti ar sēļiem un dienvidus latgaļiem bij bīskapa rokās. Bīskaps jau 1208. gadā bij sarīkojis kaŗa gājienu uz ziemeļiem — uz Ugauniju; proti: latgaļu vecākie — Rūsiņš no Sateklas, Varidots no Autinas, Tālivaldis no Beverīnas — kopā ar vāciem prasa no igauņiem gandarījumu par nodarītām pārestībām. Notika latgaļu, igauņu un vācu kopējā apspriede. Igauņu pretestības dēļ mieru nenoslēdza. Varidots u. c. latgaļu vecākie lūdza vācu palīgu. Lībieši, latgaļi un vāci iebruka Ugaunijā, izlaupīja to un atgriezās ar bagātu laupījumu. Tam sekoja igauņu pretuzbrukums Trikātai, Beverīnai, bet pili neieņēma; latgaļi viņus vajāja un pēc tam iebruka no jauna Ugaunijā, pāmākdami ar lielu laupījumu. Pēc tam ar lībiešu starpniecību noslēdza pamieru. Nākošā gadā atkal uzsāk kaŗu, iebrūk Ugaunijā un izlaupa to. Pēc tam Gaujas labā krasta latgaļi, lībieši un bīskaps slēdz ar igauņiem mieru. Turpretim Cēsu ordeņa brāļi un pārējie latgaļi gatavojas uz kaŗu.

Līdz šim maz bij dzirdams par ordeņa darbību, bet, acīm redzot, tas vienmēr rūpējās, lai nodrošinātu savu stāvokli ar zemes īpašumiem. Ordeņa iekšienē gan nebij

viss, kā vajadzēja, jo pirmo ordeņa mestru Venno nokauj kāds ordeņa brālis. Nepietiekošā kandidātu skaita dēļ bruņinieku izvēle nebūs bijusi diezgan stingra. Bet toties ordenis bij jo uzstājīgs teritorijas pieprasīšanā, it īpaši latgaļu zemēs, kuŗu pievienošanai pie Rīgas bīskapijas viņš it nekā nebij darījis. Jau 1207. gadā bīskaps bij piekritis šādai zemes dalīšanai, bet pāvests izlīgumu apstiprināja tikai 1210. gadā, ar to stipri tika ierobežota Rīgas bīskapa laicīgā vara. Ordenim piešķīra vienu trešdaļu Latvijas (Lettia) un Livonijas ar pienākumu sargāt un baznīcu pret pagāniem; bez tam ordeņa mestrs solīja paklausību bīskapam. Bet par zemēm, ko ordenis iekaŗos ārpus Latvijas un Livonijas, viņam nav jāatbild Rīgas bīskapam; ar tiem bīskapiem, ko ordeņa zemēs vēl uz priekšu vēlēs, ordenis pats salīgs vai izpildīs, ko lems pāvests. Garīdzniekus ordeņa zemēs ieteic ordenis, bet Rīgas bīskaps tikai tos investē. Bīskaps dabu daļu no ordeņa zemju desmitās tiesas. Tad pat pāvests apstiprina Zobenbrāļu ordeņa statūtus (templiešu) un tērpu īpašu nozīmi (sarkans krusts un zobens uz balta mēteļa). Sekas bij tās, ka ordenis uzlūkoja bīskapu tikai par savu garīgo kungu un centās paturēt sev jurisdikcijā un politikā pilnu patstāvību un brīvu rīcību. Šai iekārtā meklējami konfliktu cēloņi starp bīskapu un ordeni.

Jau 1211. g. pāvestam jāieceļ šķīrējtiesneši, kas izšķirtu strīdu par zemes dalīšanu; tāpat arī vēlāk. Ar tādu pašu lūgumu griežas, laikam, ordenis, gribēdams sev iegūt vairāk nekā no pāvesta, pie ķeizara Oto IV, bet tas apstiprina tikai to pašu, ko pāvests. Ordenis vēlas savās zemēs arī savu bīskapu, kam pāvests nepiekrīt (1212. g.). Arī 1213. g. ienāk sūdzības, un pāvests uzdod ordeņa aizsardzību Daugavgrīvas sv. Nikolaja klostera abatam, kuŗam jāaizsarga arī jaunkristītie pret bīskapa apspiešanu.

Ordeņa tieksmēm par labu nāca stipri dzīvā vietējo iedzīvotāju pretvācu kustība, ko radīja ordeņa brāļu un arī bīskapa ierēdņu pārestības, kā arī kuŗšu uzbrukumi. Kad Alberts ved krustnešus atpakaļ uz Vāciju un dodas uz Romu līgt ar ordeni, tad kuŗši ar sekmēm uzbrūk uz jūras; tikai dažus gadus vēlāk izdodas krusta kuŗotājiem revanšēties. Tūliņ pēc jūras kaujas arī Rīgai draud briesmas. Lībieši griežas pie kuŗšiem, tie pie igauņiem, kā arī pie leišiem, zemgaļiem un krieviem pēc padoma, kā iznīcināt Rīgu un vācus. Laikam nolemj tūliņ uzbrukt. Leiši uzbrūk Koknesei, bet šo uzbrukumu atsit. Bīstamāks ir kuŗšu uzbrukums Rīgai ar lieliem spēkiem. Viņiem Rīgu ieņemt gan neizdevās. Tagad nāk palīgā arī lībieši u. c., bet par vēlu. Arī igauņu uzbrukumu Cēsīm atsit, bet igauņi nikni sakauj vācus ar sabiedrotiem pie Imeras. Vāci steidzas slēgt ar Polocku mieru, un apsola, ka lībieši vai bīskaps par viņiem maksās pienācīgos meslus. Vācus glāba pretinieku nesaskaņotā darbība. Pēc tam viņi atriebās igauņiem, jo stāvoklis uzlabojās, kad Alberts atgriezās no Romas caur Vāciju, kur bij savācis jaunu krusta kuŗotāju baru un atvedis līdz 3 Vācijas bīskapus: Raceburgas, Verdenas un Paderbornas, kam bij jāizlīdzina nesaskaņas ar ordeni. Pie viņiem griežas lībieši ar lūgumu atvieglināt nastas. Tad Alberts desmitās tiesas vietā liek viņiem dot vienu mēru labības (18³ collas, t. i. ap 96 l.) no vienzirga zemes. Tagad sākas kuŗa gaitas starp igauņiem un viņu dienvidus kaimiņiem.

1212. g. Beverīnas latgaļi vieni paši uzņemas sirojumu uz Sakalu un Ugauniju. 1212. g. rodas liels nemiers ar vāciem. Autines latgaļiem izcēlas ķilda ar Cēsu bruņinieku brāļiem tīrumu un biškoku, kā arī dažu latgaļu aizkaršamas dēļ. Latgaļi sūdzas bīskapam, kas sasauc latgaļus, lībiešus (arī viņiem ordeņa brāļi bij pāri darījuši) un ordeņa brāļus aicina vēl palīgā Raceburgas bīskapu. Divi dienas ilgst pārrunas, bet ordeņa brāļi nepieķāpjas, un sapulce izklīst bez izlīguma. Zobenam bij lieta jāizšķīr. Salaspils lībieši uzaicina citus lībiešus, kā arī latgaļus gatavoties kuŗam ar vāciem, bet paši iesāk cīņu ar Siguldas vasali. Vāci steidzas, kamēr pretinieki vēl nav sagatavojušies, aizbrukt Dabreļa pilij Sateselei, kur atrodas nevien ordeņa aizvainotie, bet arī bīskapa lībieši un latgaļi ar Sateklas Rūsiņu. Rūsiņš krīt kādā cīņā

no bultas, kad viņš noņēma savu bruņu cepuri, lai Cēsu komturš viņu pazītu. Beidzot pils aizstāvji izlīgst ar bīskapu, samaksājot soda naudu un apsolut maksāt desmito tiesu, kamēr idumieši un latgaļi paliek pie 1211. gada līguma. Autines latgaļi apmierinās ar šķīrējtiesneša spriedumu, ar ko viņi atdabū savus biškokus, bet ordeņa brāļiem jāmaksā par laukiem.

Turpmākos gados iekaŗotāju vērība piegriezta galvenā kārtā ziemeļiem, igauņu apdzīvotām zemēm. Šais sirojumos latgaļi un lībieši ņem dzīvu dalību, kāpēc savukārt dabū ciest no igauņu atriebības iebrukumiem. It īpaši bagāts šādiem sirojumiem bij 1215. g., kad igauņi sagūstīja un dzīvu sadedzināja Beverīnas kungu Tāļivaldi, par ko viņa dēli Rameķis un Druvvaldis nikni atriebjas. Igauņu iebrukumiem vēl pievienojas krievi, kas 1216. g. iebrūk Tālavā: viņi nāk pēc mesliem, piedzen tos un aiziet, nodedzinot Beverīnu u. c. pilis. 1217. g. kaŗā pret igauņiem krīt ķēniņš Kaups. Dienvidus bruņiniekiem nepatīk Jersika. Kokneses bruņinieki uzbrūk tai un 1214. g. to pat divi reizes izlaupa; otrreizējā uzbrukumā Jersikai nāk palīgā leiši un iznīcina bruņiniekus.

1218. gads atkal smags krīzes gads. Neskatoties uz visiem panākumiem igauņu zemēs, igauņi vēl nebij uzvarēti: viņi biedrojas, ar krieviem. Arī sāmsaliešu uzbrukumi bij bīstami. Bij nepieciešami jauni palīgspēki no Vācijas, jo īsti drošs nebij neviens stūrītis. Bet taisni tagad Vācijas palīgi nevar nākt, jo Brēmenes virsbīskaps, gribēdams piespiest Albertu padoties viņa virsvarai, noliedzis krusta kaŗotājiem ceļu caur Lībeku uz Livoniju; bez tam krusta kaŗotājus virzīja arī uz austrumiem. Tāpat no ķeizara nebij nekāda palīdzība ne dabūjama, ne gaidāma. Frīdrichs II bij atteicies no zemēm uz ziemeļiem no Elbas. No pāvesta vēl mazāk bij ko cerēt. 1215. g. Laterāna koncilā bij piedalījies bīskaps Alberts un lūdzis apstiprināt viņu par virsbīskapu Livonijā, kam pāvests nebij piekritis.

Atlika toreiz varenākais ziemeļu valdnieks, Dānijas ķēniņš Valdemārs, kas dzīvi interesējās par Livoniju, jo priekš vairāk gadiem bij uzbrucis Sāmsalai. Alberts arī griezās pie Valdemāra, piesolot viņam virskundzību — varbūt, tikai par tām zemēm, ko viņš pats iekaŗos. Valdemārs tam piekrīt. Tikai izrādījās, ka bīskaps bij pārsteidzies: krievi gan iebruka Tālavā, to izpostīdami; aplenca pat Cēsis, bet neieņēma un aizgāja caur Trikātu uz Ugauniju, no kurienes atgriezās mājā, dzirdēdami, ka leiši iebrukuši Pliskavā. Tūliņ pēc tam arī latgaļi iebrūk krievu zemē, bet igauņi Latvijā, arī nonākot līdz Cēsīm; sāmsalieši parādās Daugavā.

Arī 1219. gadā notiek kaŗi, taču palīgā ierodas sakšu hercogs; dāņu Valdemārs vairs nebij vajadzīgs. Tomēr viņš nostiprinās Igaunijā, izstiepdams roku pār visu tās teritoriju, ko Lundas virsbīskaps Andrejs ar saviem priesteriem cenšas kristīt — arī tos novadus, kas jau skaitās Alberta misionāru kristīti. Valdemārs ieceļ Igaunijā savu bīskapu un izdabū tam pāvesta apstiprinājumu, lai gan tur jau bij Alberta iecelts bīskaps. Valdemārs prasa sev arī Sakalu un Ugauniju; kad Alberts tam pretojas, noslēdz Alberta krusta kaŗotājiem ostas. Valdemārs aicina bīskapu un ordeni savā priekšā. Alberts neierodas: viņš aizceļojis uz Romu meklēt aizsardzību.

Ordeņa mestrs līgst ar Valdemāru, atzīst tā virskundzību un saņem Sakalu un Ugauniju. Tas notiek bez Alberta piekrišanas un pārkāpjot viņa tiesības. Pāvests Romā nekādas aizsardzības nevar dot, jo Valdemārs neievēro viņa bullas. Alberts griežas pie ķeizara, kas dod tikai labus padomus, lai dzīvojot ar dāņiem un krieviem mierā.

Albertam jāsamierinās ar Valdemāru un jāatzīst viņš par Livonijas un Igaunijas kungu, bet ar nosacījumu: ja „konventu prelāti, kā arī viņa lēņa vīri un visi rīdzinieki ar lībiešiem un latgaļiem dos savu piekrišanu” (Indriķa chronika XXIV 4). Ka tiktu organizēta nobalsošana, to nedzirdam; gan chronists saka, kad Rīgā dabūjuši dzirdēt

par šo izlīgumu, tad visi vienā mutē, tāpat kā lībieši un latgaļi, bijuši pret Valdemāru. Nemieri Igaunijā glāba Albertu no nevēlamas virskundzības; Valdemārs nosūta savu soģi uz Rīgu, bet rīdzinieki to aizdzen. Pēc tam rīdzinieki bez ordeņa un laikam bez bīskapa ziņas apspriežas Turaidā ar lībiešiem un latgaļiem slēgt līgumu pret dāņiem u. c. saviem pretiniekiem. Šo „sazvērestību” izjauc ordenis, saķerdams dažus lībiešu vecākos un iemezdams tos Siguldā cietumā. Dāņu grūtības Igaunijā spieda 1221. gadā Lundas virsbīskapu līgt ar Albertu kopīgi uzstāties pret pagāniem un krieviem, pie kam Alberts dabū agrākās tiesības. Šim izlīgumam 1222. g. piekrīt arī Valdemārs, kaut gan ordeņa mestrs Folkvīns ierodas pie viņa un protestē pret šādu Livonijas atdošanu. Tā ordenis atkal nāk zem bīskapa varas, bet patur Sakalu un Ugauniju. 1223. g. sākumā latgaļi Rameķa un Variģerba vadībā dodas uz Ugauniju sīrot; pēc tam kopā ar ordeni un rīdziniekiem iet uz Sakalu un dala savā starpā laupījumu. Tad pat notiek lielā igauņu sacelšanās. Dāņi zaudē gandrīz visus ieguvumus. No Dānijas nepienāk spēku papildinājumi, jo Valdemārs pats ir kritis gūstā; nu var no Vācijas ierasties bīskapa krusta kaŗotāji.

Alberts izlīgst ar ordeni, apspiež igauņu nemierus un cīnās ar krieviem, atņemot viņiem Tērbatu. Bīskaps slēdz mieru ar krieviem, atzīdams krievu bijušās tiesības uz mesliem Tālavā, tādā kārtā ļoti piekāpdamies, lai dabūtu brīvas rokas cīņā ar igauņiem.

Pēc tam 1224. g. notiek Tālavas dalīšana starp bīskapu un ordeni; ordeņa trešdaļā ietilpsit arī Rameķa īpašumi. Šai laikā bīskaps Alberts būs iejaucies zemgaļu strīdos, jo citādi nevar saprast mežotnieku ierašanos pie viņa ar solījumu kristīties, ja būs aizsardzība pret citiem zemgaļiem. Alberts dodas ar sakšu hercogu un citiem krusta kaŗotājiem uz Mežotni, kur kristī ap 300 zemgaļu un atstāj Mežotnē dažus krusta kaŗotājus (Indriķa chronikā XXIII 83). Protams, ka citiem zemgaļiem vajadzēja uzlūkot šādu mežotnieku rīcību kā kopējās zemgaļu vienības jaukšanu; tāpēc citu zemgaļu vecākais (senior), līdz šim vāciem draudzīgais Vesthards savāc savus spēkus un uzbrūk Mežotnei. Pili gan neizdodas ieņemt, bet iznīcina vācu papildus sūtīto pulku. Tad 1219. gadā vāci aizbēg no Mežotnes; mežotnieki atsakās no kristietības un solās uzturēt zemgaļu vienību pret vāciem un kristietību. 1220. g. sākumā bīskaps, ordenis un sakšu hercogs, pavisam 4000 vācu un 4000 lībiešu un latgaļu iet no Salaspils uz Mežotni, ieņem pilsētiņu un aplenc pili, izlietojot visus tā laika ieročus un mašīnas. Pats hercogs šauj ar lielo akmeņu metamo mašīnu un tā piespiež zemgaļu vadoņus Madi un Gaili lūgt mieru. Kad vāci prasa atdot pili ar visu, kas tur iekšā, tad tie atgriežas pilī; apšaudīšana turpinās, līdz atsevišķi zemgaļi sāk atstāt pili un padoties. Nu ierodas Vesthards ar saviem zemgaļiem un leišiem. Vāci nosit no pils iznākušos mežotnieku vecākos, vairāk nekā simtu. Tomēr Vesthards vāciem neuzbrūk, jo leiši aiziet. Vāci uzbrūk pilij no jauna un to ieņem, galīgi izlaupa un nodedzina, izlaižot brīvā tos mežotniekus, sievas un bērņus, kas tur bij paslēpušies. Drīzi pēc tam (1224. g.) ieceļ arī Zemgales bīskapu, sākumā gan zemgaļiem kopā ar sēļiem.

Tāds bij toreizējais stāvoklis Livonijā. Dāņi, bīskapi, ordenis, krusta kaŗotāji un iekaŗotie apsūdz viens otru gan pie pāvesta, gan pie varasvīriem tepat Livonijā. Mēģinājumi izbeigt šos strīdus palika bez sekmēm. Tāpēc pāvests sūta savu tuvāko līdzstrādnieku Modenas Viļumu kā savu legātu ar plašām pilnvarām nevien jaun kristīto zemēs, bet arī pie tiem, kur vēl misijas darbs nav uzsākts, piem., pie kuršiem u. c. 1225. g. vasarā viņš ierodas Rīgā un vispirms iepazīstas ar vietējiem apstākļiem, par ko ziņo uz Romu; tad viņš apbraukā lībiešu, latgaļu un igauņu zemes, visur sprediķodams, visur sagaidīts ar prieku un vienmēr atgādinādams ordeņa brāļiem un citiem vāciem, ka jaun kristītiem nebūs darīt Kristus jūgu grūtu; atgādina

arī vāciem savā starpā turēt mieru. „Un nāca tur pie viņa vāci, lībieši un latgaļi un meklēja taisnību dažādās sūdzībās. Viņš atbildēja ikkatram pēc viņa lietas un sūdzības un izšķīra ķildas.” (Indriķa chron. XXIX 4). Tātad Modenas Viļuma legāta uzdevumos bij nevien sludināt un nokārtot varasvīru nesaprašanās, bet arī kungu attiecības ar jaun kristītiem, novēršot varmācības un pārestības.

Nonācis Rīgā, Viļums aicināja pie sevis arī Vesthardu, gribēdams pierunāt pieņemt kristīgo ticību, bet tas paliek savā vecā ticībā, tikai apņemas arī uz priekšu atļaut Zemgalē 1. legāta priesterim sludināt kristietību. Tad legāts dodas vizītēt apgabalu gar Daugavu uz augšu, nonāk līdz Koknesi un atkal pa ceļam rāj bruņiniekus. Pāvests sūta legātam vairākas vēstules, laikam atbildes uz ziņojumiem; šais vēstulēs pāvests ieteic cieši aizsargāt jaun kristītos un atcelt soģus, kas tos spaida. Tad legāts nokārto vācu ķildas ar dāņiem Virijas, Harijas, Jervas un Vīkās dēļ. Piedraudot ar ekskomunikāciju, viņš spiež dāņus galīgi atteikties šiem novadiem un izdot aizvestos ķīlniekus; tad viņš ņem šīs zemes savā, resp. pāvesta rīcībā, lai tās būtu tieši no pāvesta atkarīgas, bez kādām starpvarām.

Liekas, ka jau Innocenta III nodoms bij pārvērst visu Livoniju šādā tieši no pāvesta atkarīgā politiskā veidojumā; tāpēc arī viņš Albertu nepaaugstināja par virsbīskapu, lai gan atsavināja no paklausības Brēmenes virsbīskapam. Pāvests Honorijs III turpina šo politiku, un Modenas Viļums rauga to izvest dzīvē. Uz to aizrāda arī savdabīgā pārvaldes iekārta. Viņš gan atstāj savu vietnieku minētos igauņu novados, bet soģus un vecākos ieceļ no igauņu vecākiem; citiem vārdiem, ierīko vietējo pašvaldību. Tikai Viļums nebij vēl no Rīgas aizbraucis, kad jau ordenis sāka ieņemt pāvestam rezervētos novadus. Nelīdzēja ne lāsti, ne atgādinājumi. Priekš aizbraukšanas legāts ļoti enerģiski rīkojās Rīgā, sasauca vietējo vispārējo koncilu, kurā nokārtoja dažus baznīcas jautājumus; nolīdzināja strīdus starp vietējām varām; piemēram, starp bīskapu un Rīgas pilsētu; noteica, ka paliek spēkā Gotlandes tiesības un ka pilsēta pati var vēlēt sev soģi, tikai bīskaps to ieved amatā. Ar to bīskaps atteicas no savas jurisdikcijas Rīgā, bet paturēja garīgo varu, arī naudas kalšanas tiesības. Tāpat legāts noskaidro rīdzinieku īpašuma tiesības, patronāta tiesības par dažām Rīgas baznīcām, tiesību uz iekārotām zemēm. Sevišķi ievērojams ir izlīgums starp ordeni un Rīgu, ar ko ordenis kļūst par Rīgas pilsoni un par saviem īpašumiem Rīgā maksā nodokļus, izņemot ordeņa pili; abi kontrahenti solās viens otru aizsargāt; ordeņa brāļi paliek bīskapa jurisdikcijā. Viļums visas lietas rauga nokārtot samierināšanās, savstarpējas saprašanās un pamācības ceļā, izņemot mēģinājumu Igaunijā. Citādi tiek atstāta vecā iekārta, arī vecās varas attiecības, bet taisni šai iekārtā slēpjas ķildu cēloņi. Vai vietējie, lībieši, latgaļi un igauņi kaut ko no visa mantoja, ja neskaita pārliecību, ka ir teicami katoļu baznīcas galvas nodomi un griba? Vēl jau bij dzīvs visa radītājs, bīskaps Alberts; viņa persona atturēja no pārliekiem asumiem.

1229. gadā nomira Alberts, neticis pie virsbīskapa goda, kaut gan 30 gadus ar ārkārtīgu enerģiju bij gādājis un rūpējies par katoļisma izplatīšanu starp lībiešiem, latvjiem un igauņiem un katoļu baznīcas nodibināšanu Livonijā; 30 gadus viņš neapnīcis bij strādājis pie bīskapa laicīgas valsts nodibināšanas. Vai viņš mūža beigās bij apmierināts ar sasniegumiem? Jādomā, ka ne. Viņš gan nodibināja jaunu vācu valsti, iesāka aborīģenu kristīšanu, bet tomēr tā nebij vienota un vienprātīga bīskapa valsts; kristīšana bij lielāko tiesu veikta varas līdzekļiem, bez pārliecības, bez īstas ticības. Ordenis jau pavisam nebij izdevies pēc viņa prāta; tas rīkojās pat pretēji viņa nodomiem, neizslēdzot pat nodevību.

Alberts bij veicis lielu un spēcīgu darbu. Kur viņš ņēma līdzekļus? Pašā sākumā, laikam, būs ielicis savas dzimtas līdzekļus, jo kopā ar viņu nāk uz Livoniju vairāki

viņa dzimtas locekļi, kas šeit ieņem svarīgus amatus. Redzējām viņu apceļojam Zviedriju, Dāniju un Vāciju, gan diplomātiskos, bet laikam arī līdzekļu vākšanas nolūkos. Vēlāk jau iekaņojumi, desmitā tiesa deva ienākumus, taču grūti ticams, ka pirmā gadu desmitā tie segtu izdevumus; jo sevišķi daudz izmaksāja krusta kaņotāju pārvadāšana šurpu un atpakaļ. Te jāpieskaita arī būves Rīgā, kuņas tikai pa daļai varēja veikt ar vietējo darba spēku. Tādēļ Alberta enerģija un izturība vēl vairāk izceļas.

Ķildas rodas tūliņ pēc viņa nāves. Brēmenes virsbīskaps steidzas iecelt savu kanoniķi Albertu Žurbēru, Rīgas domkapituls Magdeburgas kanoniķi Nikolaju. Strīds jāizšķir pāvestam. Tas sūta savu legātu Oto lietu nokārtot. Oto vispirms atceļ abus bīskapus un Livonijas pārvaldīšanu uzdod Alnas Balduīnam. Livonieši vēl priekš Balduīna ierašanās bij ņēmuši no viņa zvērastu Gotlandē, ka viņu tiesības netiks aizkartas. Nonācis Rīgā, viņš redz šejienes apstākļus un sāk ievērot arī kūrijas, lībiešu un latvju intereses, ne tik daudz svešo ienācēju. Tāpēc drīzi vien viņš sanaidojas ar pēdējiem. Bīskapa jautājumā viņš ieteic Oto apstiprināt Nikolaju, bet tas, ticis par bīskapu, uzsāk asu cīņu ar Balduīnu, it īpaši kuršu dēļ. Kuršus jau redzējām dažādos uzņēmos pret vāciem. 1228. g. viņi no Daugavgrīvas uzbruka Rīgai, izpostīdami Daugavgrīvas apcietinājumus un klosteri.

Bet jau 28. 12. 1230. gadā kuršu kungs Lamekins slēdz ar Balduīnu pirmo kuršu līgumu, otro tūliņ 1231. gada sākumā. Līgumus slēdz bez kaņā, kā liekas, labprātīgi. Kurši solās kristīties, ņemt priesterus, dot ķīlniekus un cīnīties kopā ar vāciem pret pagāniem, kā arī uzņemas tādus pašus pienākumus pret baznīcu kā Gotlandes kristītie. Par to viņiem pāvesta vārdā sola „mūžīgu brīvību un neatkarību no dāņiem un zviedriem zem pāvesta rokas. Kādi iemesli spieda kareivīgos kuršus pēkšņi padoties? Varbūt pa daļai tas, ka līdzšinējie uzbrukumi Rīgai un vāciem bij veltīgi (vēl 1227. gada vāci kopā ar lībiešiem un latgaļiem briesmīgi izrēķinājās ar sāmsaliešiem) un, varbūt, arī pāvesta plāns, ko Balduīns pauda, nodibināt atsevišķu valsti ar kuršu pašu pārvaldi pāvesta virspārvaldībā. Kāda bij Lamekina loma līdz šim un uz priekšu, nezinām. „Mūžība brīvība” nav ilga: līgumu izjauca ordenis, domkapituls un Rīgas pilsēta, uzspiežot kuršiem līgumu ar smagākiem noteikumiem. Bīskaps Nikolajs rīkojās Kursā kā iekaņotā zemē, dala to un izdāvā lēņos — vienu sesto daļu Kursā Rīgai, kuņa to izlēņo tālāk 56 tirgotājiem. Tāpat viņš rīkojas Zemgalē, kuņas daļu Rīga izlēņo 70 tirgotājiem.. Tas bij pret Balduīna nodomu. Viņš aizbrauc 1232. g. un sūdzas pāvestam, kas iecēļ viņu par Zemgales bīskapu, lai gan tur jau Alberts bij iecēļis par bīskapu Lambertu; iecēļ Beduīnu arī par legātu Livonijā un citur un dod viņam tiesību ņemt pāvesta rīcībā jaunkristītās zemes, kas vēl nav piešķirtas kādai diecēzei (30. 1. 1232. g.). Balduīns atgriežas Livonijā 1233. gadā, bet neskatoties uz savām plašām pilnvarām, nevar tikt galā ar ordeni, sevišķi ar ordeņa brāļiem, kas nemaz nav valdāmi, bet sagūsta pat ordeņa mestru, tur viņu cietuma un pa to laiku izdara daudz varas darbu, it īpaši Igaunijā. Balduīns ekskomunicēja ordeni, bet arī tas neko nelīdzēja. Šai laikā ordeņa brāļi nolauņēja arī kuršiem viņu līgumus (Hildebrand, Livonica, 21). Kad Balduīns sūta šejieniešus pie pāvesta par savas sūdzības lieciniekiem un tie jau nonāk Holandē, tad ordenis tos ar varu atved atpakaļ. Ordenis bij ieguvis un piesavinājis zemes, ticis pie varas, neviena vairs neklausēja; bij bargs un ciets kungs saviem apakšniekiem, zemniekiem, kuņiem uzkrāva lielas nastas un klausas, bet par kristietības lietām nemaz nerūpējās un labprāt būtu nokratījis bīskapa virskundzību.

Briesmas sāka draudēt no ārpuses: dāņu ķēniņš Valdemārs tīkoja pēc Igaunijas, Lietuva apvienojās: tāpēc ordenis jau 1231. gadā bij ievadījis sarunas par apvienošanos ar Vācu ordeni, kas nule kā bij nometies Prūsijā. Vācu ordenis

pieāvājumu noraida. Apvienošanās sarunas aizsāk no jauna 1235. gadā, tagad Vācu ordenis nosūta uz Livoniju divus ordeņa brāļus novērot šejienes dzīvi un apstākļus, kā arī izredzes. Veselu gadu nodzīvo sūtņi un, atgriezušies mājā, dod par Zobenbrāļu ordeni visnelabvēlīgāko atsaukumi, izceļot tikai viņa bagātību; izšķiršanu atstāj Vācu ordeņa mestram Zalcas Hermanim Romā.

Sarunu laikā Romā pienāk ziņa, ka ordenis Livonijā tikpat kā iznīcināts. 1236. gada rudenī ordeņa mestrs ar palīgiem bij sarīkojis sirojumu Lietuvā. Ar bagātīgu laupījumu atpakaļ nākot, viņiem pie Saules (laikam pie Šauļiem) bij uzbrucis leišu un zemgaļu karaspēks un tos galīgi iznīcinājis; krita arī mestrs Folkvīns. Nu bij grūti runāt par abu ordeņu apvienošanu, tāpēc arī Zobenbrāļu ordeni inkorporēja Vācu ordenī, ko pāvests apstiprina 12. 5. 1237. gadā, noteikdams, ka Vācu ordenim Livonijā tāpat jāklausa Rīgas bīskapam un ka Tallina izdodama dāņiem. Tā kā Vācu ordeņa statūti pa daļai bij izstrādāti pēc templeišu statūtiem, tad arī šai ziņā maz kas grozījās; tikai tērps bij cits: melns krusts uz balta mēteļa. Livonijas brāļi dabūja savu pašvaldību un mestru, ko apstiprināja virsmestrs. Livonijas mestrs atkarībā no Vācu ordeņa galvas Prūsijā bij vairāk vārda pēc. Šejienes Vācu ordeņa daļu arī sāka saukt par Livonijas ordeni. Ar dāņiem ordenis noslēdza mieru Stēnbijā 1238. gadā.

Pēc Saules kaujas arī krievi sāka kustēties. Vāci ielauzās viņu zemē, ieņēma Pliskavu un devās vēl tālāk Novgorodas zemēs. Še viņiem stājās pretim Aleksandrs Ņevskis, kas atņēma iekaroto un 5. 4. 1242. gadā nikni sakāva vācus uz Peipusa ezera ledus, bet tālāk viņus nevajāja, laikam tatāru iebrukuma dēļ. Tomēr Livonijas ordeņa ekspansija uz austrumiem bij apturēta. Nu pienāca kuršu rinda. Arī kurši mēģināja nokraīt vācu jūgu. Šo mēģinājumu apspieda. Ordenis cēla Kursā savas pilis un spiedās arvien tālāk uz dienvidiem, gatavodams ceļu uz Prūsiju. Ceļā bij Lietuva, kas vienmēr traucēja šo satiksmi. Lietuva arī apgrūtināja Kursas iekarošanu. 1244. gadā daļa kuršu kopā ar leišiem rauga atspiest vācus, bet viņus sakauj pie Embūtes. Tagad Kursu daļa starp ordeni un Kurzemes bīskapu; ordenis dabū divas trešdaļas, bīskaps vienu trešdaļu. 1260. gadā atkal leiši iebruka Kursā. Vāci ar kuršiem un citiem iet pretim, sastopas pie Durbes ezera. Kurši priekš kaujas lūdz atsvabināt viņu sievas un bērņus, ko leiši sagūstījuši. Vāci atsakās. Tad kaujas sākumā kurši atstāj vācus, to pašu dara arī citi palīgi; vācus neganti sakauj.

Ordeņa stāvoklis top jo bīstams: kurši apvienojas ar leišiem, Zemgalē izceļas nemieri, arī Prūsijā, un no turienes palīga nevar dabūt. Kurši ieņem vairākas vācu pilis, leišu pulki nonāk līdz Lielvārdei, kur sakauj vācus; atkal par vainīgiem skaita latgaļus un lībiešus, kas kaujas laikā bēguši. Leiši nonāk līdz pat Pērnavai, ko nodedzina, un tad ar laupījumu netraucēti aiziet mājās. Arī knevi iebrūk, un sāmsalieši saceļas. Šoreiz atkal vāci izkuļas no likstas, jo pretiniekos nebij saskaņotas rīcības, kamēr organizētie spēki nemēģināja izdzīt vācus. Viņi palika, iekaroja pat dienvidu Kursu. Tā pēc 8 gadu niknas cīņas Kursā bij veikta.

1267. gadā Luterbergas mestrs Oto izdod kuršiem šādus noteikumus: § 3. un 4. No katra zirga, sākot ar 4 g. vecumu, jādod divi pūri rudzu; ja nav rudzu — viens pūrs kviešu un viens miežu. § 5. Katram kursim jākalpo brāļiem četras dienas, divas vasarā, divas ziemā. § 8. Katru mantojumu mantinieki var saņemt līdz ceturtaim radniecības pakāpei. § 9. Ja kāds kurš nometas uz dzīvi, šī zeme kļūst viņa īpašums, ja tā jau nepieder kādam citam. § 14. Turpmāk kurši pakļauti lībiešu tiesībām. No šī akta varam spriest ka beigās ordenim bijis jāizlīgst ar kuršiem: desmito tiesu aizstāj ar vieglāku nodevu; kuršu zemnieki vēl ir brīvi; viņiem paliek viņu zeme, pat ar medību tiesībām, kuņas Rietumeiropā rūpīgi rezervēja kungiem.

Visilgāk un visniknāk vāciem bij jācīnās ar Zemgali. Pēc Mežotnes ieņemšanas labu laiku par zemgaļiem neko nedzirdam; nezinām arī, kad mirst Vesthards. Tikai ap

1250. gadu vāci iebrūk neatkarīgā Zemgalē, neganti to posta un izlaupa un piespiež zemgaļus (bet ne visus) padoties un maksāt meslus. 1251. gadā iznīcina Zemgales bīskapiju, pievienojot to Rīgai. 1254. gadā dala Zemgali, starp Rīgas virsbīskapu un Livonijas ordeni. Bet jau 1259. gadā zemgaļi saceļas. Pēc kāda dievbijīga varoņa (ein vromer helt) Šabja padoma aizdzen visus soģus, neaizkartus un ar visu viņu mantu. Ordenis sasauc no visām malām kaŗotājus, arī kuršus un dāņus, un uzbrūk Tērvetei. Zemgaļi atsīt uzbrukumu. Vāci atkāpjas un uzceļ Dobe(ne)s (?) pili. Tad nāk (1260. g.) Durbes kauja. 1261. gadā vāci atkal iebrūk Zemgalē; šoreiz zemgaļi viņus sakauj, kad tie atgriežas. Tāpat nākošos gados vāci iebrūk Zemgalē, laupa un posta; dažreiz zemgaļiem izdodas tos sakaut. 1265. gadā mestrs Konrads ceļ Jelgavas pili. Ap 1270. gadu vāci ieņem Tērveti, Mežotni un Rakti. 1272. gadā virsbīskaps Alberts un mestrs Nordeks slēdz līgumu ar zemgaļiem. „Tā kā Zemgale ar Dieva žēlastību tikusi pie miera, atmetusi maldīšanos un no jauna pieņēmusi kristīgo ticību, mēs, sarunājušies ar zemes vecajiem, esam nākuši pie šāda līguma, kā atvieglināt un pamazināt viņu nodokļus un kļaušas.” Nodevas un kļaušas uzliek tādas pašas kā kuršiem; labības tiesu var izmaksāt naudā. Soģiem jāspriež tiesa trīs reizes gadā pēc latvju un igauņu (lībiešu?) tiesībām un ieražām. Arī šeit redzam, ka zemgaļi paliek brīvi, un ar viņu zemes vecākiem apspriežas virsbīskaps un mestrs.

Zemē nāca sveši soģi, kas padarīja atkarību jūtamāku; tāpēc zemgaļi neatmet savas brīvības domas. 1279. gadā vāci, zemgaļu pavadīti, iet sirot uz Lietuvu. Atpakaļ nākot, kad leiši dzenas pakaļ, sadursmes brīdī zemgaļi atstāj vācus, kuŗus sakauj pie Aizkraukles. Zemgaļu priekšgalā redzam Nameisi, kuŗa vadībā atkaŗo Tērveti un no jauna nocietina to. Vāci uzbrūk Dobelei, tērvetnieki dzenas pakaļ un sakauj viņus pie Babītes ezera. Vēl otrreiz tai pašā gadā uzbrūk Dobelei, nodedzina pilsētu, bet pili neieņem. Nameisis bij nodomājis ieņemt Rīgu, bij jau nonācis līdz Rīgai 1280. g. ziemā, tikai nodevība izjauca viņa plānus. Atkāpjoties Nameisis sagūsta ordeņa maršalu un atdāvina to Lietuvas kungam. Mieru ar vāciem slēdz 1281. gadā. Vēl tai pašā 1281. g. Nameisis piedalās leišu sirojumā Prūsijā, kur izposta vairākas pilis. No šī sirojuma viņš vairs nepārnāk, bet vāci sirojumu uzskata par miera laušanu un uzsāk atkal kaŗu ar zemgaļiem. Šai laikā, kā to lasām kādā sūdžības rakstā (1312. g.) ordeņa brāļi ielūguši zemgaļu kungus un vecākos viesos it kā aiz miera sarunām, un tad visus nogalinājuši, lai zemgaļiem nebūtu vadoņu. Ar 1286. gadu iesākās beidzamais zemgaļu cīņas posms, kuŗā dabū ciest ordenim piešķirtie zemgaļu novadi: Tērvete, Dobele, Auce, Rakte, Sidrabene. Tērvetei iepretim vāci uzcēla Svētkalna pili un uzsāka sistēmātiski postīt zemgaļu novadus, vienu pēc otra, iznīcinot itin visu — tīrumus, lopus, cilvēkus. Bet zemgaļi nemitas: vēl 1287. gadā viņi uzbrūk Rīgai un Ikšķilei. Rīgu bezmaz ieņēma, tikai pašā beidzamā mirklī paguva aiztaisīt vārtus. Tomēr zemgaļi bij spiesti atstāt savas pilis vienu pēc otras, protams, pēc sīvām un izmisuma pilnām kaujām, bada un visādu nelaimju spiesti. Nelīdzēja zemgaļu varonība. Svētkalna pils, pašā Zemgales vidū, bij vāciem neatsveŗama baze, uz buras viņi balstījās savos mežonīgos uzbrukumos. Zemgaļu atliekas, sekojot pāvesta Klēmerata V bullas vārdiem, ap 100.000 galvu, aizgāja ipie leišiem, veicināt leišu cīņas ar vāciem un citiem ienaidniekiem. Tas notika 1290. gadā. Tāpat leišos 1283. gadā glābušās tādā pašā kārtā apstrādātās senprūšu kaŗotāju atliekas. Jādomā, ka varonīgās zemgaļu un s prūšu kaŗotāju atliekas bij cildens spēks leišu turpmākā slavas ceļā. Kaut kur vienkopus šīs atliekas nav noietušās. Vāci nu kungi arī Zemgalē. Taču ne visi zemgaļi aizgāja, jo vēl 1299. g dzirdam, ka Romā atrodas divi zemgaļu sūtņi (ambasiatores), kas tur, zemgaļu sūtīti, sūdzas pāvestam par ordeņa pārestībām.

Latvju teritorija nu bij vācu iekaŗota. Latvju sacelšanās lielākos apmēros vairs nav bijusi, pretēji Igaunijai, kur tā notika 1343. gadā.

3. Livonijas konfederācija un tās bojā eja.

Latvju ciltīm nebij vairs pamatos teritoriāla dalījuma; tagad dala pēc kungu novadiem. Latvju zemēs bij Rīgas virsbīskapa, Livonijas ordeņa un Kurzemes bīskapa valsts. Bez tam vēl Rīga ar savu patrimoniālo apgabalu. Virsgalva vēl vienmēr bij Rīgas virsbīskaps (no 13. g. s. vidus), citi zemes kungi principā bij pakļauti viņam. Bet arī virsbīskaps nebij suverēns, jo pāri par viņu stāvēja Vācijas ķeizars, kaut arī nōmināli, un pāvests. Vācijas ķeizara dēļ varēja saimniekot pēc patikas, bet pāvests paturēja savās rokās bīskapu apstiprināšanu; bez tam viņš pastāvīgi iejaucās šejienes lietās ar saviem legātiem, vai citējot pašus kungus uz Romu, vai liekot viņus ar pilnvarotiem pārstāt. Arī kungi savās ķildās griežas pie pāvesta, kuŗš rauga tās izšķirt, gan ne katru reizi dzenoties pēc taisnības, bet vairāk pēc tā, kā viena vai otra puse mācēja pārliecināt viņu un viņa padomniekus. Šeit ne maza loma bij pretinieku zeltam. Visvairāk ķildu bij starp virsbīskapu un ordeni. Abi bij bagāti, abi varas un goda kārīgi; abi arī mantkāriģi, lai gan devuši nabadzības zvērastu. Livonijas valstiņas jutās neatkarīgas viena no otras. Bet kas bij spēcīgākā iekšienē? Bez šaubām ordenis. Viņam galu galā gandrīz tikpat daudz zemju kā visiem bīskapiem kopā. Viņš pats tās apsaimnieko, tam nav gandrīz nemaz vasaļu, tam viens vadonis, viena interese un mērķis. Bīskapu zemes lielāko tiesu vasaļu rokās; gan viņiem pieder armija, bet tai nav zobena, nav sajūsmas, nav varas ideāla un mērķa; tās mērķis stāv ārpus zemes interesēm. Bez tam bīskapiem nav savā starpā satiecības: bīskapi varas dēļ stāv pret virsbīskapu, un otrādi.

Gan bīskapiem bij vasaļu kaŗaspēks, kas viss sakopots lieluma ziņā pārspētu pat ordeņa spēkus, kuŗi bruņinieku skaita ziņā nebij lieli, bet tos bieži papildināja ārzemju viesi, kas ieradās laupīšanas un sirojumu dēļ, labi uzņemti, izmantoja šādus gadījumus kā sportu. Tas vairoja ordeņa spēkus. Bīskapu vasaļi bij grūti savācami un vēl grūtāk sajūsmināmi, viņu ideāls bij pašu labklājība. Bez tam bij bīstami aizdot kaimiņam-bruņiniekam dusmas. Bīskapu vasaļi līdzšinējās cīņās bij visur ņēmuši dalību mestra vai maršala vadībā. Tātad viss runāja bīskapiem par ļaunu. Viņiem patiesībā nebij pavalstnieku, jo zeme bij izlēnota ar visiem zemniekiem; tātad viņiem nebij tiešu sakaru ar zemniekiem. Varas ziņā ordeņa organizācija bij labāka. Bruņiniekiem zobens bij vienmēr klāt, un viņi nebūt nekautrējās mērkt to asinīs. Bīskapiem zobens bij jāmeklē. Tāpēc nav brīnums, ka ordenis galu galā uzvarēja.

Kamēr cīnījās ar vietējām ciltīm, savstarpēja izrēķināšanās nebij iespējama. Kad šī cīņa bij beigusies, varēja sākties cīņa varas dēļ. Iemeslu deva Rīga. Tā ātri pieaug, jo tirdzniecība bij izdevīga. Pieauga arī tās privilēģijas un neatkarībai, tāpat tās militārā nozīme un spēks: tai bij mūŗi, apbruņoti namnieki, flote. Ar Rīgu sāka konkurēt ordenis, kas savas preces pārdeva un pirka tieši no ārzemniekiem, bez Rīgas tirgotāju starpniecības. Arī Rīgas jurisdikcijas ziņā kungi nesaprotas. 1274. g. ordenis dabū no ķēniņa Rūdolfā laicīgo jurisdikciju Rīgā savās rokās, bet to neatzīst virsbīskaps. Arī pati Rīga sūdzas pāvestam par ķēniņa pavēli. 1282. g. Rīga pieslēģās Hanzas sabiedrībai un itā dabūja plašāku un drošāku aizmuguri. Reālais iemesls radās 1297. g. Virsbīskaps Jānis III bij aizbraucis uz Flandriju ārstēties. Savu zemju laicīgo pārvaldi viņš uzdeva ordeņa mestram, Rīgas lietas kārtoja fogts un rāte. Materiālu ērtākas pievešanas dēļ Rīga ceļ tiltu pār Rīdziņu pie ordeņa pils. Ordenis protestē un, kad to neievēro, plēš tiltu nost. Ar grūtībām noslēdz pamieru, bet ordenis izmanto šo laiku, lai nostiprinātu savu pili Rīgā un pavairotu garnizonu. Beidzot Rīgai izdodas pili ieņemt, bet kaujas laikā nodeģ lielākā pilsētas daļa. Bīskaps pārbrauc un piešķir Rīgai tiesību būvēt tiltu. Ordenis gatavojas revanšam. Tad rīdzinieki noārda ordeņa pili, sagūsta pils komturu un garnizonu un liek tiem nocirst galvas. Nu bij kaŗš mājās.

Neraugoties uz to, ka bīskapi apvienojās un ka virsbīskaps slēdza ar dāņiem līgumu, bet Rīga ar leišiem, ordenis uzvarēja, sagūstīja virsbīskapu, un tikai Hanzai un pāvestam Bonifacijam VIII iejaucoties, varēja noslēgt pamieru 1299. g., ko atkal izmantoja ordenis, atvilkdams vienu Rīgas sabiedroto pēc otra.

1305. gadā ordenis nopērk visu Daugavgrīvas klosterā zemi, ko pēc 1263. gada līguma klosteris nedrīkstēja atsavināt bez Rīgas piekrišanas. Ordenis ieliek klosterī komturu un brāļus. Tagad viņi var apdraudēt Rīgas eksistenci, var kontrolēt katru kuģi, pārtraukt pat tirdzniecību. Rīga aicina atkal leišus palīgā, virsbīskapi dodas uz Romu, bet nevarēja ordeni veikt. Pāvests sūta šķīrējtiesnešus, kas sastāda pusotras olektis platu un 50 olektis gaŗu apsūdzības rulli (glabājas Karalauču archīvā). Ordenis neklausā, un pāvests nolād viņu; arī tas neko nelīdzēja. Vēl 1328. gadā Rīga uzbrūk Daugavgrīvai un aicina leišu Ģediminu palīgā, kas laupa Igaunijā un aiziet netraucēts. Ordenis apsēž Rīgu un piespiež to 1330. gadā padoties ar tādiem noteikumiem, kādus viņš diktēja; Rīga bij pakļauta ordenim, zvērē uzticību ordeņa mestram, dod vietu jaunai ordeņa pilij, uzņem rātē vienu ordeņa brāli, atsakās no savienības ar leišiem, pabalsta ordeni kaŗos (tikai ne ar virsbīskapu), puse no tiesas ieņēmumiem nāk Ordeņa kasē. Gan virsbīskaps un Rīga sūdzējās pāvestam, bet bez sekmēm. Ķeizars Ludviķis no Bavārijas 1332. gadā apstiprināja šo līgumu.

Latvju zemēs bij palikušas divas varas.

Šai laikā bij nodibinājusies arī pārvaldes kārtība, vasalitāte, un sāka kārtoties attiecības ar zemniekiem ne par labu pēdējiem, taču vēl visur virsbīskaps traucēja ordeņa uzkundzēšanos. Tā 1316. gadā ordenis biedrojās ar Rīgas garīdzniecību un bīskapa vasaļiem. Pāvests atceļ šādu konfederāciju. Tad sākas tieša cīņa ar virsbīskapu, mazāk ar ieročiem, vairāk diplomātiskiem un saimnieciskiem līdzekļiem. Dažreiz virsbīskaps, Aviņonā dzīvodams, it kā dabū virsroku. 1354. gadā pāvests nolād Livonijas ordeni un pār ordeņa zemēm izsludina interdiktu. Tomēr arī šoreiz ordenis prata izvairīties, jo viņam bij labāki diplomāti un vairāk līdzekļu. Cīņa turpinās, vēl dažreiz pāvests nostājas virsbīskapa pusē, bet ordenis vienmēr izdabū cauri savu gribu; beidzot 1394. gadā domkapituls ir ordeņa brāļu rokās. Jau 1393. gadā bij pāvesta jaunieceltais virsbīskaps Vallenrodes Jānis, pats ietērpies ordeņa apģērbā; tāpat pāvests noteica, ka Rīgas baznīcai jātop par ordeņa baznīcu. 1397. gadā pāvests izdeva rīkojumu, ka uz priekšu par virsbīskapu var būt tikai ordeņa brālis. Tas bij ordeņa triumfs, bet pretinieki (piemēram, Tērbatas bīskaps) paša zemē nerima; netrūka ienaidnieku arī ārpusē, it īpaši bīstama kļuva lielo kaimiņu varas augšana: Maskavas konsolidēšanās un Lietuvas-Polijas apvienošanās. Pēdējā sagrāva Vācu ordeņa varu 1410. gadā pie Tannenbergas, kas ietekmēja arī Livonijas apstākļus. Vācu ordenis nespēja vairs aktīvi rīkoties politikā, bet lūkoja, ka Livonija nenostājas patstāvīgi. Livonijas ordenis pazaudēja to stipro atbalstu, ko viņš vienmēr saņēma no Prūsijas. Ordeņa saimnieciskos pamatus grauzā arī Hanza, jo nespēja tirdzniecībā mēroties ar to; pie Hanzas piederēja arī laba daļa Livonijas pilsētu.

Vēl vairāk ordeņa kundzībai kaitēja Livonijas vasaļu pakāpeniskā patstāvības iegūšana. Vasaļi centās dabūt savus lēņa novadus par privātīpašumu, valdīt pār saviem apakšniekiem un tos tiesāt bez kāda kunga vai soģa starpniecības. Šai procesā vissvarīgākais moments bij lēņa mantojuma tiesību paplašināšana ar 1397. g. Jungingena žēlastību, Harijā un Virijā un 1457. gadā Silvestra žēlastību Rīgas virsbīskapijā. Vasaļi sanāca mantāgos, kur apsprieda savas lietas un lēņa kunga vadībā sprieda tiesu. Ar 15. g. s. sāka izveidoties landtāgi, kur sapulcējās jau visas Livonijas kārtu priekšstāvji. Pirmais landtāgs sanāca Valkā 1421. gadā, kur bez prelātiem un ordeņa piedalījās arī vasaļu un pilsētu sūtņi. Ar šo sapulci domām un lēmumiem bij jāreķinās ir virsbīskapam, ir ordeņa mestram. Landtāgs pieņēma

lēmumus bez balsošanas uz vienošanās pamata. Svarīgi bij 1435. gada landtāga lēmumi, kuŗā kārtas un Livonijas zemes kungi noslēdza politisku un militāru līgumu, ka savstarpējos strīdos vairs negriezīsies pie pāvesta, bet izšķirs tos savā šķīrējtiesā. No vasaljiem pamazām izauga muižnieku kārtā.

Ņemot vērā visus šos apstākļus, Livonijas ordeņa vara sāka pamazām zust, it īpaši, kad pašā ordenī vadības dēļ radās šķelšanās. 1466. gadā Vācu ordenis daļu no savām zemēm atdeva Polijai, bet atlikušo atzina par Polijas lēni. Polija sāka tīkot arī pēc Livonijas. Tomēr bīstamāka bij Maskava, kuŗas lielkņazs Jānis III, nokratījis tatāru virskundzību, ļoti enerģiski spiedās uz rietumiem. Viņš iekāroja Novgorodu un Pliskavu un 1481. gadā iebruka Livonijā. Noslēdza ar krieviem pamieru uz desmit gadiem, ko 1493. gadā atkal pāraņināja. Šai laikā ordenis atkal kaŗo ar Rīgu; tā zaudē cīņu un stipri cieš. Ordenis it kā atzeļ Valtera Pletenberga laikā (1494.—1535. g.). Viņš nodrošina mieru iekšienē un ārienē, lai gan ordeņa sairšanas process turpinās.

Nāca klāt ticības maiņa — reformācija, kas uz zināmu laiku radīja apjukumu iedzīvotāju vidū, bet pēc reformācijas uzvaras nelielu sajūsmu, jo tā neiespiedās dziļi iedzīvotāju apakšslāņos, kā to varam spriest pēc kontrreformācijas panākumiem, lai gan nebij ilga. Reformācija skāra arī pašus Livonijas valsts pamatus, jo vadošās personas (virsbīskaps, bīskapi, ordenis) bij katoliskas, pakļautas pāvestam. Ja nu vasalji, pilsētas un iedzīvotāju apakšējie slāņi mainīja savu reliģisko pārliecību, bet vadītāji palika vecā, jaunai ļoti naidīgā ticībā, tad visai valsts uzbūvei vajadzēja šķobīties. Kamēr Pletenbergs bija dzīvs, tikmēr Livonija turējās kopā, bet pēc viņa nāves pēcnācīem nebij ne vajadzīgās autoritātes, ne arī spēju. Atsevišķi komturi un soģi centās iegūt lielāku neatkarību, neievērodami kopējās valsts intereses. Radās jautājums par Livonijas ordeņa pāriešanu luterticībā, pēc Vācu ordeņa virsmestra Albrehta parauga, kas 1525. gadā pieņēma luterticību un kļuva par Prūsijas hercogu, protams, kā Polijas vasalis. Albrehta brālis Viļums bij (no 1539. gada) Rīgas virsbīskaps un viņa nodoms bij gāzt ordeni, lai pats valdītu. Izcēlās pilsoņu kaŗš, kas beidzās ar Viļuma gūstu (1556. g.).

Ordeņa galu pasteidzināja krievu uzbrukums. Pletenbergs 15021 gadā bij krievus sakāvis pie Pliskavas un 1503. g. noslēdzis uz sešiem gadiem pamieru, ko arvien pagarināja līdz 1551. g., kad Maskavas cars Jānis IV pamiera pagarināšanu saistīja ar smagiem noteikumiem, kas Livonijai nebij pa spēkam, piemēram, samaksāt Tērbatas bīskapijas meslus par visiem pagājušiem 300 gadiem. Tērbata beidzot uzņēmās maksāt 60.000 dālderu, bet ordeņa mestrs šādu līgumu neatzina. Viņš sāka meklēt palīgus paredzamam nākošam kaŗam un noslēdza ar Poliju militāru savienību pret Krieviju (1557. g.). Tai pašā gadā izbeidzās krievu-zviedru kaŗš, un 1558. g. Jānis IV iebruka Livonijā. Šis Livonijas kaŗš neganti plosīja zemi 24 gadu laikā, it īpaši Livonijas vidusdaļu. Livoniešu starpā atkal trūka vienprātības, lai ienaidnieku atsīstu, vai vismaz ierobežotu viņa postīšanu. Beidzot mestram Gothardam Ketleram izdevās dabūt Polijas ķēniņa Sigismunda II atbalstu, par ko saņēma kā nodrošinājumu 9 pilis (1560. g.), turpretim par naudas aizdevumiem ieķīlāja dažas Kurzemes pilis un apgabalus; šīs pilis ieņēma poļu kaŗaspēks. Kurzemes bīskaps savu zemi pārdeva Dānijai. Turpinoties krievu postījumiem, Ziemeļigaunija padevās Zviedrijai; atlikušai Livonijai arī nebij citas izejas, kā padoties. Padošanos pieņēma Lietuva, kas bij personālā ūnijā ar Poliju. Polijas-Lietuvas ķēniņš Sigismunds II Augusts 1561. gada rudenī noslēdza ar Ketleru līgumu, kas atstāja Livonijas daļu uz dienvidiem no Daugavas Ketleram lēņos kā Kurzemes hercoga valsti, kamēr zemes uz ziemeļiem no Daugavas nāca ķēniņa pārvaldē. Livonija bij saskaldīta vairākās daļās, bet miera vēl nebij, jo kaŗš un postījumi nemitējās. Padodoties kārtas centās nodrošināt līdz šim iegūto stāvokli, ko viņas sasniedza ar t. s. Sigismunda Augusta privilēģiju.

Tāds bija tās valsts liktenis, kuŗas pamatā bij latvju tauta, lai arī viņa beidzamos g. s. neņēma tiešu dalību valsts pārvaldē, tomēr gādāja par tās militāro drošību un saimniecisko labklājību, kā arī par tiem kultūras sasniegumiem, kādi šeit atzīmējami. Zeme taču bij latvju, un kungiem vajadzēja tik daudz mācīties latviski, lai saprastos ar saviem apakšniekiem. Tūliņ pēc iekarošanas latvji nezaudēja savu brīvību, nedz arī savu īpašumu. Latvju vecajie bieži vien saņēma savu zemi lēņos, zemnieku nodevas un kļaušas nebija lielas. Tiesāja un sodīja sevišķi tiesneši pēc vecām ieradumu tiesībām, kaut arī ne vienmēr taisnīgi. Zemi piešķīra vasaļiem lēņos ar visiem ļaudīm, ne jau kā dzimtļaudīm, bet tādēļ, ka šīs zemes bija viņu apakšīpašums. Protams, ka kungam nepatika, ja kāds no viņa zemes aizgāja, atstādams to postā, bet nebija likumīga iemesla aizturēt aizgājēju.

Bieži ienaidnieku sirojumā, karā un epidēmijas neairoja zemnieku labklājību, bet bieži iedzina parādos, ko veicināja arī pastāvīgi augošās kļaušas un nodevas. Zemnieki ir dziļi iestiguši parādos, un muižturī labprāt veicina parādniecību, jo tā, izrādās, var vieglāk turēt zemnieku pie savas zemes, kamēr viņš parādu samaksā. 1424. gadā landtāgs nolēma izdot zemniekus parādniekus, kas bij no savas zemes aizbēguši, vai prasīt parādu samaksu no tā, kas viņus pieturēja. Pamazām sāka uzskatīt katru bēgli, pat katru saimnieku par muižas parādnieku, kas nevar savu zemi bez muižas ziņas atstāt. Aizbēgušo zemnieku-parādnieku sāka saukt par dzimtu zemnieku, dzimtvīru, kam no kungu puses atbilst dzimtkungs. Šis jēdziens pamazām ieviešas un tā saturs paplašinās: par dzimtļaudīm sāk saukt visus saimniekus kopā ar saimi, pretim vaļeniekiem un kalpiem, kas bija saistīti tikai ar saimes līgumu.

Tā 15. g. s. beigās zemniekus saistīja pie zemes un pie sava dzimtkunga — arī tad, ja šis dzimtkungs pats nebija zemes īpašnieks, bet lēņa valdītājs. Tomēr zemniekam vēl paliek tiesības uz savu zemi: viņu nevar no tās patvaļīgi nodzīt; nevar viņa zemi bez saimnieka piekrišanas pievienot muižas zemei; zemniekam ir tiesība sūdzēties; viņš ir savas kustamās mantas īpašnieks ar visām ar to saistītām tiesībām. Tikai tirdzniecība viņam daļai noliegta. Viņu aizklausā pat augstākie varasvīri. Piem., 1492. g. ordeņa mestrs uzklausā zemgaļu vecāko sūdzību par netaisni uzliktām kļaušām. Viņš saaicina pie sevis zemgaļu vecākos un soģus, kopā apspriežas un nolēmj, ka jāatgriežas pie agrākās kārtības. Tā ordeņa laika beigās saimnieks kļuva par dzimtu zemnieku. Jāatzīmē, ka daudziem latvjiem līdz ar vācu ienākšanu bija jāpanes verdzības grūtības, jo verdzībā krita visi kaŗagūstekņi un viņu pēcnācī. Šos vergus jeb dreļļus varēja arī pirkt. Kamēr visās malās bija jākaŗo, jāatsit un jātraucē sirotāji un iebrucēji, tikmēr dreļļu trūkuma nebija, bet pamazām viņi izbeidzās. Dreļļu un līdz ar to brīva darba spēka trūkums muižās spieda muižniekus uzlikt lielākas kļaušas zemniekiem un saistīt viņus pie zemes.

4. Pārdaugavas hercogvalsts.

Poļu laiki iesākās ar Livonijas ordeņa mestra un Rīgas virsbīskapa padošanos Lietuvai Sigismunda II Augusta personā 28. 11. 1561. gadā Viļņā. Še sastādīti 2 akti: Sigismunda privilēģija un provisio ducalis. Pirmais (vismaz 1561. g.) nav ķēniņa parakstīts, nav Polijas-Lietuvas seima ratificēts, un nākošie valdnieki rīkojušies, it kā tā nemaz nebūtu bijis; arī oriģināls pazudis. Tomēr muižniecība vienmēr rīkojusies un izturējusies, it kā būtu notikusi pat ratifikācija. Otrā noteica bij. ordeņa mestra jauno stāvokli. Ketlers kļūst par Kurzemes un Zemgales hercogu, protams, izņemot Kurzemes bīskapa zemes, ko bija pircis Dānijas ķēniņš; Ketlers top par Livonijas administrātoru un vēl dabū valdīšanā Daugavgrīvas klosteri. Virsbīskaps savu

padošanās paktu paraksta 1562. gada februārī. Tikai Rīga paliek nepadevusies, lai gan sarunas daudzkārt vestas un pat pagaidu zvēresti doti. Tomēr miera nebija, jo krievi arī nākamajos gados iebrūk. Kad atslābst krievu uzbrukumi, tad jācīnās ar zviedriem un dāņiem. Paši vidzemnieki arī negrib nekādus soļus spert zemes aizsardzībai, tāpēc leiši, kam nācās aizstāvēt Livoniju un kas vairākas reizes arī bija savus karaspēkus sūtījuši, ierosināja jaunu padošanās paktu, aizrādot, ka viņu pūles nekā netiek atlīdzinātas, jo visi ienākumi nāca Livonijas pašas kasē. Bez tam leišu muižnieku interesēs bija dabūt muižas un amatus Livonijā un līdz ar to atbalstīt katolicismu.

1565. gadā nāk jauns administrators Chodkevičs ar uzdevumu sekularizēt virsbīskapiju un apvienot Livoniju ar Lietuvu. Koknesē 5. 11. sasauca landtāgu, kur Ketlers noliek savu administrātoru amatu un jaunais administrātors uzsāk sarunas. Landtāgam cits nekā neatlika, kā piekrist priekšlikumam. Jauno paktu — diploma unionis — parakstīja 26. 12. 1566. gadā. Tas ir līgums par Pārdaugavas hercogvalsts — Ducatus Ultradunensis (Vidzeme un Latgale) apvienošanu ar Lietuvas lielkunga valsti. Līgums nodrošina visas tiesiskā ceļā iegūtās, ķēniņa apstiprinātās un ar jauno kārtību saskanīgās privilēģijas, brīvības, tiesības un paražas, kā, piemēram, ticības brīvības pēc Augsburgas konfesijas, vācu valodu vietējās iestādēs, vācu amata personas, ja tādas nebūtu, tad vācu valodas pratējus no Lietuvas; pilsētām to līdzšinējo tiesību un brīvību atzīšanu. Ja Lietuva apvienotos ar Poliju reālūnijā, tad jaunā hercogvalsts arī tajā ietilptu. Arī Lietuvas seimā var būt savus priekšstāvjus. 1569. g. Polijas-Lietuvas seimā tiešām notika abu valstu apvienošana, t. s. Ļubļinas ūnija. 1570. g. noslēdza ar Jāni IV pamieru uz 3 gadiem. 1572. g. nomirst Sigismunds II Augusts. Tad ievēl Francijas ķēniņa brāli Indriķi, kas drīz vien aiziet, un 1575. gadā ievēl Stefanu Batoriju.

1577. gada janvārī iesākās atkal karš ar krieviem, Jānis IV ieņēma veselu rindu piļu austrumu Livonijā un gar Daugavmalu, nonākot līdz Salaspilij, visu izpostīdams un iedzīvotājus vai nu aizvezdams gūstā vai šausmīgi nogalinādams. Stefans šoreiz bija aizņemts Dancigā un nebija varējis aizkavēt krievu iebrukumu. Līdzko Jānis bija atgriezies Maskavā, lietuvieši sāka atkarot ieņemtās pils un pilsētas. Karš turpinājās vēl nākošajos gados, krievus izdzina no Livonijas un noslēdza ar tiem pamieru uz desmit gadiem (1582. g.). Tad pašā gadā arī Rīga kapitulēja.

Tāpēc Stefāns izdod Livonijai jaunu konstitūciju (*Constitutiones Livoniae*, 4. 12. 1582. gadā), ar ko viņš bija nodomājis grozīt šejienes pārvaldi, bet kas visa nekad nav ieviesta. Bez tam vēl izdoti divi pārvaldes kārtības grozījumi: 1. *Ordinatio Livoniae*, ko izdeva 1589. gadā Sigismunds III. Šis grozījums paredz Livonijas muižu juridisko titulu revīziju, kas ļoti uztrauca muižniekus, tāpat kā otrs galvenais punkts: priekšrocības leišiem un poļiem, ieņemot pārvaldes amatus. Muižniecība vairākkārt sūdzas Varšavas seimā, tāpēc 1597. gadā izdod *Ordinatio Livoniae II*, kurā mīkstina gan stingros noteikumus, bet paredz būt uz Livoniju īpašu poļu komisiju, kas lai ievestu dzīvību 1582. gada konstitūciju un savāktu un kōdificētu Livonijas tiesības.

Starplaikā (1584.—89. g.) Rīgā izcēlās t. s. kalendāra nemieri, kas atstāja lielu iespaidu Rīgas iekšējā dzīvē.

1601. g. sākās kara laiki ar Zviedriju, kas ilga līdz 1629. g., kad iesākās zviedru laiki. Pārvalde, kā tas jau redzams pēc vairākiem likumdošanas aktiem, nav bijusi stabila, tāds pats bija arī zemes satversmes stāvoklis: no diezgan plašas autonomijas pamazām pārgāja uz provinces iekārtu, ko gan enerģiski nevarēja ieviest, jo traucēja šejienes muižniecība ar savu uzstājību un Polijas pašas seims, arī ilgie karu gadi un biežās ķēniņu maiņas. Likumdošanas orgāns palika joprojām landtāgs — *conventus generalis*, kurā piedalījās virsbīskapa kapituls, bruņniecība un pilsētas. Sēdes notiek Cēsīs. Landtāgs pats izvēl sev landmaršalu, kas vada sēdes. Bruņnieki piedalās visi

personīgi, bet pilsētas (pēc 1566. g.) ar saviem delegātiem: Rīga sūta divus, Tērbata, Pērnavas un Cēsis katra pa vienam.

Landtāga kompetencē bij: vēlēt tiesnešus un citus ierēdņus, vēlēt Polijas seimā sešus delegātus (nuncijs): divus poļus, divus leišus un divus vācus, tālāk arī apspriest dažādas zemes vajadzības. Ķēniņa vara bij ierobežota: viņš varēja iecelt tikai augstākos valsts ierēdņus, kas bij neatceļami, varēja izdot mūža lietošanā valsts muižas un pilis, kā arī gādāt par seima noteikumu un likumu ieviešanu dzīvē. Galvenais zemes pārvaldnieks bij ķēniņa ieceltais administrātors ar plašām pilnvarām. Zeme sākumā bij dalīta četros distriktos: Rīgas, Cēsu, Turaidas un Daugavpils; katra distrikta priekšgalā stāvēja pa vienam vietējās muižniecības vēlētam senātoram, kam bij tiesība sēdēt Lietuvas, pēc Ļublinas ūnijas arī Polijas seimā, un bez viņu ziņas šie seimi nevarēja apspriest Livonijas lietas.

1582. gadā Stefans Batorijs daļa Livoniju 3 prezidiātos (Cēsu, Tērbatas un Pērnavas) ar prezidentiem (praeses) priekšgalā. Šie prezidenti apvienoja sevī arī policijas, ir izpildu, ir tiesas varu, pēdējo gan necīgākās lietās. Viņiem bij pakļauti capitanei — stārsti, kas pārzināja pilis un pilsētas ar to apgabaliem. 1582. g. blakus administrātoriem nolika kvestoru (quaestor provincialis) valsts ienākumu pārvaldīšanai. Tāpat 1582. g. nodibināja Cēsīs Katoļu bīskapiju, kurai piešķīra vairākas muižas un Rīgā Jēkaba un Madlienā baznīcas. 1598. gadā pārkristī prezidentus par vaivadiem (vojevodiem) un tiem blakus noliek kastellānu, kas pārzināja prezidiāta bruņotos spēkus. Vaivadiem un kastellāniem bij tiesība sēdēt līdz ar senātoriem Polijas seimā. Lielākās stārstijas drīkstēja iecelt tikai poļu vai leišu muižniekus. Tādu stārstiju bij pavisam 29. Zemākais pārvaldes orgāns bij bruģa kungs, kas pārzināja ceļus un tiltus (lejasvācu brugge).

Tiesu iekārtā katrā distriktā kā pirmā instance minama zemes tiesa (judicium terrestre), kas krimināllietās bij galīgā instance; civilīlētās bij iespējama apellācija pie gubernātora un pat pie ķēniņa. Vēlāk katrā prezidiātā bij sava zemes tiesa. Tiesnešus iecēla ķēniņš no attiecīga distrikta muižniekiem. 1599. g. nodibināja piecas pilstiesas: Rīgā, Cēsīs, Tērbatā, Limbažos un Daugavpilī. Pilstiesas sastāv no kapitāna, vicekapitāna un notāra.

Muižniecības, resp. bruņniecības stāvoklis ar Sigismunda privilēģiju tika uzlabots un viņu rīcības brīvība par savu lēņa muižu, tās novadu un iedzīvotājiem stipri paplašināta. Tikai jaunos lēņus, t. i., ko piešķīra poļu ķēniņš, deva ar vairāk ierobežotām tiesībām. Lēņa investitūra, jeb kā to tagad sauca: konfirmācija, palika spēkā; kas nokavēja konfirmācijas nolikto termiņu, zaudēja lēni, kurš tad nāca ķēniņa rīcībā. Muižnieku tiesības gan drusku ierobežoja ar to, ka arī Rīgas namnieki varēja tikt pie muižām, ko Rīga panāca ar 1581. g. kapitulācijām. Poļu laikā lēņu turētājiem nebija vairs kaŗa pienākumi jāpilda personīgi, bet gan uz 15 arkliem zemnieku zemes bij jādod un jāuztur viens apbruņots jātnieks.

Muižnieku tiesības uz zemniekiem viņu lēņa muižās tika paplašinātas. Sigismunda Augusta privilēģijas 22. § atzīst, ka zemnieks pieder pie zemes un ka viņa likumīgam kungam ir tiesība viņu atprasīt, ja viņš aizbēdzis pie kāda cita un pēdējais nevar savas tiesības uz viņu pierādīt ne ar lieciniekiem, ne ar dokumentiem. Nākošā, 23. § Polija atsakās no savām tiesībām uz muižnieku zemnieku klaušām, zemnieki nodarbināmi tikai savu kungu gaitās. Bez tam 26. § atļauj turēt kungam tiesu par sava novada zemniekiem tiklab kriminālās, kā civilās lietās. Šādu dzimtkunga tiesas nepieciešamību motīvēja ar to, ka Livonijā bieži noticies, ka muižniekus slepeni nonāvējuši viņu pašu zemnieki. Tā zemnieku tiesiskais stāvoklis bij pasliktinājies, un nebija nekādas izredzes uz tā uzlabošanu, jo pašā Polijā arī zemnieki bij 1496. g. pie zemes piestiprināti.

1557. gada statūts noteic, ka zemnieku zeme ir vai nu valsts vai muižnieku zeme, zemnieks ir tikai tās lietotājs. 1573. g. muižnieks var tiesāt zemnieku visos gadījumos, piespriest nāves sodu, spīdzināt utt. bez kādas pārsūdzības. Muižnieks savā novadā varēja izdot privātus likumus, kā to mēs redzam arī Kurzemē. Livonijas muižnieki arī centās pēc līdzīgām tiesībām, un tās arī sasniedza. Bet vergi zemnieki tomēr nebija, jo viņiem vēl piederēja kustamās mantas tiesības.

Zemnieku ekonomiskais stāvoklis bija vēl bēdīgāks, it īpaši poļu laiku sākumā. Krievu briesmīgie sirojumi bija visu Livoniju izpostījuši, zemnieki bija izkauti, aizvesti gūstā un pārdoti, vai arī bija aizbēguši. Tā vienā Rīgā bija sabēguši ap 2000 bēgļu; tie, kas glābiņu bija meklējuši citās pilsētās, bija lielāko tiesu nogalināti. Kad norima karš, tad arī zemnieks nedabūja atvilkt elpu, jo vispirms bija jāapgādā un jāapkopj muižnieks, kas arī tāpat bija izpostīts un iekļuvis nabadzībā. 1601.—03. g. bija īsti bada gadi, kad vasarā apsala labība un pat kokiem lapas. Bada gadiem pievienojās arī karš ar Zviedriju, kas atkal skāra zemnieku, lai arī ne tādā mērā kā Livonijas karš. Zemnieku kļaušas nebija mazas, bija, piemēram, jādod muižai viens īstenieks, t. i. zirdzinieks visu nedēļu un viens kājnieks (otrinieks) no arkla, bez tam vēl muižas un pagasta nodevas, ko maksāja ir naudā, ir graudā. Zemnieku grūtības redzēja arī poļu valdība, un Stefans Batorijs prasa 1586. g. no Livonijas landtāga, lai muižnieki pamazinātu savu zemnieku kļaušas un nodevas, lai zemniekus nepērtu, jo kungi apspiežot zemniekus tik nežēlīgi un uzliekot viņiem tik smagas nastas un sodus, kā tas citur nekur visā pasaulē neesot dzirdēts, pat pie pagāniem un mežoniem ne. Kad muižnieki atteikušies klausīt, tad ķēniņš draudējis viņiem ar Sigismunda privilēģijas atņemšanu. Bet ķēniņš piepeši nomira, un viss palika pa vecam. Aizrāda, ka ķēniņš to neesot nopietni domājis, jo Polijā apstākļi neesot bijuši labāki, tur neesot nekādas ierunas cēlis. Šeit esot to darījis aģitācijas nolūkos, lai veicinātu kontrreformāciju. Lai kādi bijuši motīvi (neviens darbs nav bez tādiem), taču ķēniņa griba ir bijusi zemnieku stāvokli atvieglināt, ierobežojot muižniekus.

Šādu muižnieku ierobežošanas gribu redzam jau 1582. g., kad iecēla zemes revīzijas komisiju, kuŗas uzdevums bija pārbaudīt muižnieku tiesības uz visu mūžu, un ja izrādītos, ka kāds tur muižu nelikumīgi, tad to atņemt valstij par labu. Otrs uzdevums bija noteikt stārstijās zemnieku kļaušas un nodevas, lai ziemnieki neciestu netaisnību. Tātad, bez šaubāma, bija vairāk nekā aģitācija vien. Komisija savu pirmo uzdevumu veica, otrs palika neizpildīts, kamēr 1589. gadā Polijas seims iecēla jaunu komisiju šim nolūkam. No tā, ka muižās parādās dažādi muižas ļaudis arvien lielākā skaitā, kā: pavāri, kuŗieŗi, sulaiņi, suņu puiši u. c., varam spriest, ka muižas saimniecības pieaug un līdz ar to pieaug muižas zeme, kas notika gan ietaisot jaunus tīrumus, gan pievienojot zemnieku saimniecības. Protams, ka pieauga arī zemnieku kļaušas.

Zemnieku zemes lielums ir dažāds, kā to mums rāda zviedru 1601. gadā izdotā zemes revīzija. Bijušās ordeņa zemēs saimnieku ar vienu arklu zemes bija 43 proc., ar pus arklu — 42 proc., ar vienu ceturtdaļarklu — 12 proc., bij. virsbīskapa zemēs attiecīgi 33 proc., 48 proc. un 14 proc. Vairāk kā viens arkls zemes bija brīvzemniekiem, kas vai nu turēja kara zirgu, vai samaksāja savu pienākumu naudā (Geldsassen). Bez saimniekiem un viņu kalpiem ir vēl vaļenieki. Daudz maz privilēģētākā stāvoklī atrodas meldeŗi, krodzinieki un dažādi amatnieki, kas dzīvo muižās.

5. Labie zviedru laiki.

Zviedru laiku pirmie sākumi Livonijā meklējami jau ordeņa sabrukuma laikā, kad zviedri paņēma Ziemeļigauniju (1560. g.). Ar šo Zviedrija spēra pirmo soli pa to ceļu, kas tai vēlākos gadu desmitos deva dominium maris Baltici — kundzību pār Baltijas jūru. Šī kundzība pacēla to lielvalsts stāvokli. Kad Polijā sāka vēlēt ķēniņus, tad pēc Stefana Batorija nāves izvēle krita (1587. g.) uz Sigismunda III, zviedru ķēniņa Jāņa dēlu, kas pēc sava nāves (1592. g.) kļuva arī par Polijas ķēniņu. Bet viņš bij stingrs katolis, kas nepatika luterticīgiem zviedriem. Tāpēc pret ķēniņu un apvienošanos ar katoļticīgo Poliju sacēlās Zviedrija un iecēla 7 vīru kollēģiju, kas valdītu, ķēniņam atrodoties Polijā. 1593. g. šīs kollēģijas priekšgalā nostājās Gustava Vasas jaunākais dēls Kārlis, Sēdermanlandes hercogs, kuŗu Zviedrijas valsts sapulce 1599. g. atzīst par īsto valdnieku; par ķēniņu viņu kronē gan tikai 1604. Sigismunds III palika Polijā ar pretenzijām uz Zviedriju un Igauniju. Agri vai vēl vajadzēja nākt izšķirošai cīņai; to uzsāk Kārlis 1600. g., iebrukdams Vidzemē. Uzmests jautājums, vai iebrūkot viņa nodomos bija pievienot Vidzemi Zviedrijai, vai tikai izmantot iekarojumus nākošos līgumos troņa un teritoriālos jautājumos.

Kārlim (no 1604. g. Kārlis IX) bij plaši ekspansijas plāni, kāpēc jāpieņem, ka Vidzemes iekarošana bij pirmais solis šo plānu izpildīšanā. 1600. g. septembrī viņš uzsāk kara darbību, ieņem Dienvidigauniju un pēc tam ievirzās Latvijas daļā, kur ieņem Ērgemi, Trikātu, Burtņiekus, nākošā gadā Valmieru, Cēsis, Raunu, Krimuldu, Siguldu, Turaidu, Limbažus, Ikšķili, tad dodas uz Rīgu. Tā nepadodas. Nu Kārlis dodas uz Koknesi, ieņem gan pilsētu, bet ne pili, pāriet Daugavai un nonāk līdz Biržiem, tad dodas uz Tallinu, no kurienes uzsāk sarunas ar Vidzemes kārtām par padošanos. Tās pēc paraduma uzstājas ar augstām prasībām.

Kārlis 20. 5. 1601. g. piesūta savas propozīcijas. To 5. un 11. punkts attiecas uz zemniekiem: „5. Mēs gribam, ka arī muižnieku zemniekiem u. c. šeit zemē būtu brīvība sūtīt savus bērņus skolā un mācīties amatos, kas šai zemei var tikai noderēt un nākt par labu, jo zemniekiem ir vairāk dēlu nekā vajadzīgs mājas apkopšanai. Tālāk mēs gribam, ka viņiem bez kādiem šķēršļiem būtu iespējams tam nodoties, kas viņiem patīk, jo bērņus turēt vergu kārtā nav pieņemts kristīgā pasaulē un jau priekš daudz gadiem atmests.” 11. punktā Kārlis prasa, lai zemniekiem piešķirtu tiesu un taisnību vai nu pēc zviedru, vai citām kādām tiesībām.

Te Kārlis nosprauž programmu, ko viņa pēcnācēji centās Vidzemē realizēt.

Apbrīnojama ir Kārļa drošsirdība griezties ar šādiem priekšlikumiem pie vēl neiekarotas zemes muižniecības, kas sagaidīja tiesību paplašināšanu, nevis sašaurināšanu, tāpēc arī saprotama viņas ārkārtīgi uzbudinātā atbilde: tāda prasība jau neesot nekas jauns, ar to jau iedrošinājies nākt poļu ķēniņš Stefans un divi gadus atpakaļ poļu ģenerālkomisija, bet bruņniecība devusi tādu atbildi, ka pieticis ir ķēniņam, ir komisāriem; zemnieki paši arī nekādu pārmaiņu nevēloties. Sakarā ar pārmetumiem, ka vēl līdz šim neesot dzirdēts, kā nokārto un izlemj zemnieku sūdzības par netaisnību un varasdarbiem, atbild, ka to laikam esot iestāstījuši tādi, kas nekā nesaprotot vai kas nekā negribot zināt. Tad atstāsta, kā notiek zemnieku tiesas process, bet tikai vienpusīgi, ja zemnieks noziedzies pret savu kungu vai kādu citu personu. Par to, vai zemnieks varējis savu kungu sūdzēt, nav ne vārda. Kaŗaspēka aizmugurē 1601. gadā starp 10. 4. un 18. 7. izdarīja jau minēto zemes revīziju.

Bet drīz vien poļi, izmantodami zviedru ģenerāļu nolaidību un nespējību, dažās nedēļās atņēma gandrīz visu iekaroto. Nepalīdzēja, ka Kārlis pats devās palīgā un nonāca pat līdz Rīgai, poļi tomēr viņu atspieda Igaunijā un tur apdraudēja. Vidzemei atkal sākās grūti laiki: zviedru un poļu kaŗaspēki gāja šurp un turp un postīja zemi, ko

bij piemeklējis šausmīgais bads. Vēl 1605. g. Kārlis IX, tagad jau ķēniņš, mēģināja ieņemt Rīgu, bet pie Salaspils viņu poļi sakāva, tā kā viņa rokās palika Daugavgrīva un Pērnavas, kas arī bij 1609. gadā jāatstāj.

Kārlis nomira 1611. gadā un atstāja savam dēlam Gustavam II Ādolfam (1611.—32. g.) savu plānu izpildīšanu. Vispirms viņš veica karus ar dāņiem un krieviem un tikai 1621. g. uzsāka karu ar poļiem. 11. 8. ierodas zviedru flote Daugavā, un šoreiz no Rīgas iesākās Vidzemes iekarošana. Rīgu ielenca, un pēc sešām nedēļām (16. 9. 1621. g.) tā padevās un 20. 9. dabūja savu privilēģiju apstiprinājumu. Pēc tam ķēniņš dodas uz Kurzemi un pēc dažām dienām ieņem Jelgavu. Tālāk šoreiz arī neizgāja, jo poļi apdraudēja zviedru nometni pie Rīgas, no kuŗas pēc ķēniņa atgriešanās iesākās Vidzemes iekarošana, kas virzījās diezgan lēni. 1622. g. janvārī ieņēma Valmieru, bet pazaudēja Jelgavu. Vasarā slēdz ar poļiem pamieru uz desmit mēnešiem, ko pēc tam pagarina līdz 1625. g., kad Gustavs II Ādolfs atkal ierodas Vidzemē, tad vienā vasarā ieņem visu Austrumvidzemi, no Tērbatas līdz Koknesei. No šejienes pārceļ kara gaitas pāri Daugavai, ieņem Lietuvā Biržus un no turienes atgriežas uz Kurzemi, kur ieņem Bausku, gūdam bagātu laupījumu, jo tur apkārtnes muižnieki bij glābuši savu mantu. Krīt arī Jelgava. Poļi bij atspiesti pāri Aiviekstei. Vēl viņi mēģināja mēroties spēkiem ar zviedriem uz dienvidiem no Daugavas, bet veltīgi. Vēl 1627. g. un 1628. g. viņi ielaužas Vidzemē. 1628. g. zviedru karavadonis Hūrnš uzvar poļus pie Cēsīm un Līmbažiem un tikai 16. 9. 1629. g. Gustavs II Ādolfs noslēdz ar poļiem Altmarkā pamieru uz sešiem gadiem, un Zviedrija paturēja to Vidzemes daļu, ko bij iekarojusi, līdz Aiviekstei, kā austrumu robežai. Latgale palika poļu pārvaldē: tā saucās poļu Vidzeme jeb Inflantija un dalās Polijas likteņos.

Tagad ķēniņš ķeras pie jaunas provinces nokārtošanas. Šeit varēja pat brīvāk rīkoties nekā Zviedrijā, jo šeit viņu nesaistīja kārtu priekšstāvība. Taču gluži brīvi arī viņš nevarēja rīkoties, jo saistīja kapitulācijas un solījumi, kā arī posts, ko bij atstājis ilgais karš. 1624. g. un 1630. g. izdarītās zemes revīzijas liecina, ka šai karā bij nopostītas vairāk nekā puse no visām zemnieku mājām, bet kārtīgi saimniekot varēja tikai viena trešā daļa. „Uz 5158 mājām bij vairs tikai 2991 zirgs un 3143 liellopi” (A. Švābe). Neaizmirsīsim arī, ka Vidzeme Gustavam II Ādolfam sākumā bij tikai pārejas etaps, aizmugures un flanga nodrošināšana lielākam un cēlākam plānam, protestantisma aizstāvēšanai Vācijā un līdz ar to citās protestantisma zemēs. Uz Vāciju viņš arī dodas 1630. gadā un vairs nepārnāk, jo viņš krita 6. 11. 1632. gadā savas dzīvības 38. gadā. Tomēr daudz viņš veicis arī Vidzemes latvju labā.

Vidzemes kārtošanu un pārvaldīšanu viņš uztic ģenerālgubernātoriem, mūsu izpratnē viceķēniņiem ar plašām pilnvarām. Kamēr vēl turpinājās kara darbi, no 1622. g. par ģenerālgubernātoru bij feldmaršals Jākobs Delagardī, pēc tam civilais valstspadomnieks Jānis Bengtsons Šite (Skytte), 1629.—34. g. liels ķēniņa uzticības vīrs, ķēniņa pilsoniskais audzinātājs un skolotājs, bet arī liels valstsvīrs. Viņš, neraugoties uz visu šejienes muižniecības pretdarbību, licis stiprus pamatus jaunajai kārtībai, protams, ar ķēniņa ziņu un aizrādījumiem.

Kāda bij tā kārtība, kas nāca Vidzemē valdošā chaosa vietā? Ļoti neskaidras bij Vidzemes attiecības pret Zviedriju. Par Vidzemi starp Zviedriju un Poliju bij divi līgumi: 1629. g. Altmarkas, kas gan slēgts uz sešiem gadiem, tomēr arvien pagarināts turpinājās līdz 1660. gada Olīvas miera līgumam, ar ko Polija nodod Vidzemi Zviedrijai. Taču ne viens, ne otrs no šiem līgumiem nenoteic Vidzemes valststiesiskās attiecības. Tās bij vienmēr neskaidras. Zviedru valsts sapulce (riksdags) atzina, ka tā ir kompetenta spriest arī par Vidzemes lietām, bet šejienes bruņniecība pastāvēja uz to, ka viņa nav saistīta ar Zviedrijas valsti, bet ķēniņu. Faktiski Gustavs Ādolfs rīkojās

Vidzemē kā iekārotā provincē, neprasīdams ne riksdagu, ne pielaidzams Vidzemes landtāgu.

Vidzemi pārvalda ģenerālgubernātors kā ķēniņa vietnieks, ko ķēniņš ieceļ no savu tuvāko padomnieku, ministru vidus. Viņš valda laicīgās un garīgās, civīlās un militārās lietās, viņa uzraudzībā ir virskonsistorija, galma tiesa, satiksmes lietas u. c. Atbild tikai ķēniņam. Līdz 1643. g. viņam blakus nav nekādas padomes, nedz arī landtāga. Tikai Gustava Ādolfa meitas Kristīnas pavaldonības laikos nodibina zemes padomi — Landesrat, kas sastāv no 3 zviedru un 3 Vidzemes muižnieku pārstāvjiem, 1648. g. viņu skaitu divkāršo. 1694. g. padomi likvidē, jo to pamazām izspieda 1650. g. ieceltie valdības padomnieki.

1647. gadā Kristīna izdod likumu par konventu, resp. landtāgu, kā bruņniecības kārtas sapulci, kas apsprieda bruņniecības lietas un vēlēja tās ierēdņus un priekšstāvjus. Šādu landtāgu sasauc ģenerālgubernātors. Landtāgus Kristīnas pavadoņi jau bij atļāvuši sasaukt sākot ar 1643. gadu. Landtāgu vada landmaršals. Landtāgam ir tiesība nodibināt zemes lādi, kuŗā katrs muižnieks maksā pus dālderu no katra arkla. 1694. gadā landtāgu darbību pārveido, jo tad sēdes vada ģenerālgubernātors un dažkārt vairākus gadus no vietas nemaz nesasauc.

Visvairāk Vidzemes kārtošanā darījis J. Šīte, kas rauga īstenot ķēniņa domu: pacelt zemniekus no dziļā, nedabiskā pazemojuma brīvā zemes kārtā (Landstand). Un kad visas zemes kārtas būs iekšēji organizētas, tad varēs tās grupēt un apvienot vienā politiskā visas zemes pārstāvībā, lai visa zeme būtu viena tauta. Jūtamu tiesisku uzlabojumu zemnieki manīja ar jaunās tiesu iekārtas ieviešanu. Ar to izņēma zemniekus no muižnieku civīlās un kriminālās jurisdikcijas. 1629. gadā ķēniņš pilnvaro Šīti ievest jaunu tiesu iekārtu, gada beigās apstiprina instrukciju un 20. 5. 1630. g. apstiprina pirmo pagaidu zemes tiesu, kuŗai jāspriež taisnība „pēc zviedru tiesībām, pēc veselā prāta un saprātīgām zemes paražām, neievērojot personu un neaizraujoties no bīstamām jūtām.” Vidzemē nodibināja piecas zemes tiesas: Rīgā, Cēsīs, Koknesē, Tērbatā un Pērnāvā; 1693. gadā tikai 4 (nebij vairs Koknesē). Zemes tiesa sastāv no trim locekļiem: 1 tiesneša un 2 piesēdētājiem (viens muižnieks, viens jurists). Tiesas locekļus ieceļ amatā ģenerālgubernātors. Zemes tiesai pakļauti it visi Vidzemes iedzīvotāji, visas kārtas, tā bij moderna valsts tiesa. Bet muižniekiem iegūstot daudzos pavaldonības un sieviešu valdības gadus arvien vairāk tiesību un nozīmes, arī šais tiesās sāk ieviesties lielāks muižniecības iespaids.

Zemes tiesa izsprieda civīl- un krimināllietas izņemot, kur pirmā instance bij galma tiesa, izņemot bāriņu lietās, ko izšķir bāriņu tiesa (1648. g.), zemnieku civīllietas, ko izspriež paši zemnieki savās pagastu tiesās vai muižās muižnieki mājas pārmācības kārtībā. Zemes tiesas spriedumus varēja pārsūdzēt uz pilstiesu, kas arī 1630. g. nodibinātas. 1639. g. gan tās atceļ, atstājot tikai vienu Rīgā ar Rīgas gubernātoru priekšgalā. Augstākā instance bij Hofrat — galma tiesa, agrākās ķēniņa tiesas vietā — Tērbatā. Tā pastāv no 14 locekļiem: prezidenta, viceprezidenta, sešiem muižnieku piesēdētājiem un sešiem nemuižniekiem (zviedriem, vāciem un livoņiem). Priekšsēdi ieceļ ķēniņš, piesēdētājus ievēl pati tiesa, apstiprina ģenerālgubernātors. Zemēm un pilsētām jāklausa šīs tiesas spriedumam; šim noteikumam visiem spēkiem pretojās Rīga un Tallina un nekad nav pakļāvušās. 1671. g. ievēl vēl vienu tiesu — bruģa tiesu (Ordnungsgesicht), kas arī sastāv no viena tiesneša un diviem adjunktiem, ko uz trīs gadiem deva bruņniecība un apstiprina ģenerālgubernātors. Tā tiesā pārkāpumus pret policijas noteikumiem un izpilda tiesas spriedumus.

Gustavs Ādolfs uzsāka izstrādāt arī evaņģēliskās baznīcas likumus, lai gan izdoti tie tikai 1634. gadā. Viņš ticības lietām piegriež varbūt pat lielāku vērību nekā laicīgām, viņš grib, lai Dieva vārdu turētu pēc Augsburgas mācības un lai cīnītos ar

bezdievību, maldu mācībām un maldīšanos. Jau 1622. gadā viņš par superintendentu iecēla Hermani Samsonu, kam uzdeva nokārtot Livonijas garīgās lietas, piešķirot plašas pilnvaras. Samsons enerģiski to izpilda. No mācītājiem bez ticības stingrības un krietnības prasa arī vēl vietējo valodu zināšanu. Ved noteiktu cīņu ar katolicismu, kas poļu laikā bij atkal laidis dziļas saknes. Tā Cēsu mācītājs Bērtulis Meijers raksta (1626. g.), ka daudzi pilsētnieki jau piedalījušies pie sv. vakarēdiena, daži lūguši pamācību, bet no zemniekiem vēl neviens neesot pie dievgalda nācis.

Lai sasniegtu lielākas sekmes ticības lietās, tad grib rūpēties arī par skolām. Par tām jāgādā ir ģenerālsuperintendentam, ir ģerālgubernātoram. No pirmā prasa ziņas: Quomodo scholae procurantur, num juvenus recte educetur? (kā skolas apgādātas, jaunatni pareizi audzina?). Pēc Šites priekšlikuma Gustavs Ādolfs 1630. g. nodibina Tērbatā trivium skolu un ģimnaziju, kas domāta arī zemnieku bērniem, trūcīgākiem nodibina arī stipendijas. Arī Tallinā un Rīgā nodibina ģimnazijas, beidzot kaŗa noņemtie pie Nirnbergas 30. 6. 1632. g. paraksta Tērbatas universitātes dibināšanas grāmatu. Tāpat universitāte domāta arī zemnieku bērniem, kā to taisni saka Šite savā atklāšanas runā. Šo iespēju arī izmantojuši, kā Mancelis liecina: „Dažu labu arāju dēlu Dievs par mācītāju un baznīcas kungu ir cēlis.” Noteikti zinām, ka tādi bij: mācītājs Lugažos — Auziņš (Hābers) un Kapūns.

Ne mazāk rūpju zviedru valdībai sagādā sabrukušā Vidzemes saimniecība. Miers pēc 1625. gada to kaut cik uzlabo. Gādā par satiksmes ceļiem. 1632. gadā izdod noteikumus par pastu, par zirgu pasta mājām. Nosaka, ka stadalas vai krogi ierīkojami pa piecām jūdzēm viens no otra. Pasta zirgus lietot ir visiem tiesība, tikai nevajagot tos pārgalvīgi noskriet. Pasta mājās ceļotāji var atpūsties un atspirdzināties. lielu vērību piegriež tirdzniecībai, it sevišķi labības tirdzniecībai, kas kaŗu laikos ļoti svarīga. Atļauj arī zemniekiem pārdot tirgū savus ražojumus. Bet grūti bij cīnīties pret līdzšinējiem ieradumiem; tirdzniecība bij monopolizēta atsevišķiem tirgotājiem: vieniem bij atļauta tirdzniecība tikai ar krieviem, citiem ar Holandi utt., tāpat zemnieki bij sadalīti starp tirgotājiem. Valsts ieņēmumus vairo ar augstām ievē- un izvedmuitām, it īpaši daudz dod pēdējās, ko sauca par licencēm.

Līdz ar pašu Vidzemes iekārošanas sākumu Gustavs Ādolfs liek pārbaudīt zemes īpašuma attiecības. Jau 1621. g. šim nolūkam iecēla īpašu komisiju ar gubernātoru Krūzi priekšgalā; 1622. gadā izdeva instrukciju, kas prasāms īpašumu tiesību pierādīšanai, bet muižniecība pretojās. Kad 1623. gadā sasauca sevišķu landtāgu šo lietu nokārtošanai, tad tikai 12. dienā pēc izsludinātā atklāšanas termiņa radās iespēja to atklāt. Muižnieki kavējās ar dokumentu iesniegšanu, tāpat kā tas bij poļu laikos. Beidzot šo lietu nodeva galma tiesai, kas arī netika galā, tikai Kārlis XI izveda t. s. muižu redukciju.

Pēc Gustava Ādolfā nāves zviedri turpina līdzdalību 30 gadu kaŗā, bet ne vairs ar tādām sekmēm. Neveiksmes Vācijā atbalsojas arī Vidzemē. Proti, Polijā pēc Sigismunda III tronī bij nācis viņa dēls Vladislavs IV (1632.—1648. g.), kas atklāti pretendēja Zviedrijas troni un uz Vidzemi. 1635. g. notecēja sešu gadu pamiers. Vladislavs grasījās uzsākt kaŗu, tāpēc Zviedrijas pavaldonība uzsāk miera sarunas ar Poliju, kuŗa bij gatava mieru pagarināt pret krietnu kompensāciju. Pamieru uz 26 gadiem noslēdz Stumdorfā, pie tam Zviedrija atsakās no Gustava Ādolfā iekārojumiem Prūsijā. Bet neraugoties uz miera sarunām, Lietuvas kaŗavadonis Radzivils iebrūk Vidzemē un noiet līdz Tērbatai. 1639. gadā no Vācijas ķeizara un Brandenburgas kūrfirsta inscenētais Botas iebrukums. Gan tas zviedrus pārsteidz nesagatavotus, bet to drīz likvidē. Tam līdzī nāca otrs nepatīkams pārsteigums: zemnieki gar Daugavmalu sacēlās pret saviem muižniekiem un sāka postīt viņu īpašumus, laikam jau muižnieki pēc kaŗa viņus izmantoja pāri viņu spēkiem.

Neraugoties uz mēģinājumiem atvieglināt dzimtļaužu stāvokli, Gustavs Ādolfs un Kristīna, resp. pavaldonība palīdzēja dzimtbūšanu atbalstīt ar to, ka izdāvināja kroņa muižas Vidzeme saviem kaņavadoņiem un valstsvīriem par atalgojumu un atzinību; tā 1641. gadā no 4343 arkliem, apstrādājamās zemes Vidzemē 1728 arkli (40 proc.) atradās zviedru muižnieku rokās, kam arī bij izdevīga līdzšinējā kārtība, kāpēc nerūpējās par tā iznīcināšanu.

Kad Kristīna 1654. gadā atsacījās no troņa, tad viņas vietā nāca Gustava Ādolfa māšas dēls Kārlis X (1654.—60. g.). Atkal Polija apstrīd šo troņa mantošanu. Šoreiz tā nevarēja atbalstīt savas pretenzijas ar ieročiem, jo to apdraudēja Aizkrāces kazaki un krievi. Šīs poļu grūtības izmantoja Kārlis X un iebruka Polijā 1655. gadā, kur lepnā gaitā pārstaigāja visai zemi, ieņēma pat Varšavu. Krievu cars Aleksejs nosauca zviedrus par miera lauzējiem un iebruka Vidzemē 1656. gada. Gar Daugavu nāca lieli krievu kaņapulki, visu ceļā iznīcinādami. Augustā ielenca Rīgu, ko gan zviedri spiež atstāt, bet citi krievu spēki ieņēma Tērbatu un paturēja to piecus gadus. Ar to krievu kaņš vēl neizbeidzās, tas turpinājās arī 1657. gadā, bet nu krievus sakauj pie Valkas un Pērnavas. Iebrūk arī poļi, ielenc Rīgu, bez tam dodas uz Raunu, Cēsīm un Valmieru, ko arī ieņem. Mēris spiež atgriezties uz Rīgu, bet to nevar ieņemt. 1658. gadā poļi aiziet uz Kurzemi, zviedri vajā viņus līdz Jelgavai, ko ieņem, un sagūsta Kurzemes hercogu Jēkabu. Drīz atņem poļiem arī Valmieru. Arī Kurzeme dabūja smagi ciest, jo izpostīja hercoga Jēkaba uzņēmumus. Te februārī 1660. gadā nomirst Kārlis X. Nāca atkal pavaldonība, jo dēls Kārlis XI bij vēl bērns, un jau 3. 5. 1660. gadā noslēdza Olīvas mieru ar poļiem, 1661. gadā ar krieviem, kas tad atstāja Vidzemi.

Vidzeme nu bij galīgi pievienota Zviedrijai un nākošas 40 gados baudīja mieru, līdz pat Ziemeļu kaņam. Pirmā zviedru laiku posmā zviedru rīcību noteica griba ievest taisnību un kārtību sabrukušajā pārvaldē un cilvēcīgumu kārtu attiecībās, bet traucēja bruņniecība un pilsētas. Pirmā visiem spēkiem centās nostādīt sevi un savus organus par vienīgiem zemes kungiem, par kārtības un taisnības aizstāvjiem; viņi paši sevi sauca par patres patriae et defensores justitiae (tēvijas tēvi un taisnības sargi), tā kā centrālā valdība Stokholmā bij spiesta izdot pavēli bruņniecībai (1666. g.), ka „tā vairs nedrīkst iejaukties valdības lietās un ka landrātā nedrīkst lietot titulu Patres patriae etc. Ja šādi izteiksmes veidi būtu sastopami kādā rakstā, tad lai tādu sūtītu atpakaļ”. Zviedru rīkojumiem bruņniecība vienmēr pretojās nevis tādēļ, ka tie būtu slikti, bet tādēļ, ka tie ir zviedru. Ceļā stāvēja arī dotie solījumi un pat veco privilēģiju apstiprinājumi, piemēram, 1648. gadā. Bruņniecība ar sasniegto nekad nebij apmierināta, arī tagad, jo landtāgā sēdēja arī nebruņinieku lielgruntnieki, t. i., visi bruņniecības muižu valdītāji; viņi nevarēja piedalīties tikai landmaršala vēlēšanā. Šo nebruņinieku tiesības rauga ierobežot. 1668. g. interpretē landtāga statūtus tā, ka nebruņinieki nebauda balstiesību bruņniecības amata personu vēlēšanā, kā arī privilēģiju un rezolūciju apspriešanā. Pilsētas un to pārstāvjus nemaz nemin.

Šāda interpretācija bij iespējama tikai, kad par ģenerālgubernātoru bij Klāss Tots (1665.—72. g.), kas bij bruņniecībai sevišķi labvēlīgs. Tagad izdevās izstrādāt un ievest jaunu zemes kārtību (Landesordnung), ko apstiprināja 1671. g. pavaldonība, vienu gadu priekš jaunā ķēniņa Kārļa XI pilngadības.

Šis likumu un noteikumu krājums noderēja par pamatu 18. g. s. zemnieku likumu projektiem un noteikumiem. Paši muižnieki sauca to par „vareniem un spēcīgiem labi nokārtotas valsts pīlāriem”, vai „monumentu”, kas, bez šaubām, ir savā ziņā vienreizīgs. Bruņniecība sevišķi steidzināja šī krājuma izdošanu, jo no Kārļa negaidīja nekā laba. Tāpēc sagatavojās viņa personīgo režīmu saņemt visā stingrībā, lai no iegūtām privilēģijām nekā nezaudētu. Bruņniecība lemj, ka turpmāk nevēlēs nevienu par landrātu, kas rakstiski nebūs apņēmis, ka viņš „steif und fest” turēsies pie ķēniņu

piešķirtajām privilēģijām. Arī visiem bruņiniekiem bij obligāti jāierodas landtāga sēdēs, citādi jāmaksā naudas sods. Bet 1678. gadā izdodas izdabūt no ķēniņa visu bruņniecības privilēģiju apstiprināšanu, lai arī ar piemetinājumu: „paturot vispirms mūsu un valsts majestāti un tiesības it visur bez kādām ierunām un kaites.” Delegāti noprasa ķēniņam, kā ar muižu redukciju, kas Zviedrijā bij jau Valsts sapulces atļauta un pa daļai izdarīta. Arī šeit ķēniņš nomierina.

Bet 1680. g. riksdaiģis no jauna ierosina redukcijas jautājumu. Jau 60-tos gados tās nepieciešamība bij atzīta, jo Vidzemes budžets uzrādīja lielu deficītu: 174.000 sidraba dālderu 1662. gadā. Tāpēc arī budžetā ieveda 14.000 dālderu. Kur ņemt tos? Divi projekti: 1) ar muižu redukcijas palīdzību, 2) ar arklu revīziju. Valsts padome lēma vienbalsīgi, ka arī Vidzemē izdarāma muižu redukcija. Izvēl komisijas, divi reizes ziņo Vidzemes landtāgam, ka zemes saņēmējiem jānodod viena ceturtdaļa rentes valsts kasē, bet Kārlim, saņemot valsts grožus, izrādījās, ka nekas vēl nav darīts. Kāpēc? Vidzemes bruņniecība noteikti pretojās, un Valsts padomei, tāpat kā pavaldonībai, trūka vajadzīgās stingrības un noteiktības. 1678. g. ķēniņš liek Vidzemes landtāgam iekasēt noteiktu kontribūciju no visām tām muižu donācijām, kas saņemtas starp 1632.—54. g. Arī to landtāgs noraida.

Tad nāca privilēģiju ģenerālkonfirmācija 1678. g., pie kam bruņniecības delegātiem pārmet neuzmanību, ka viņi ieteikuši ķēniņam reducēt visas poļu domēnes (stārstijas), kas bij izdāvātas zviedriem.

To uzsāka 1680. gadā riksdags un gāja tālāk: izdarīt Vidzemē redukciju tāpat kā Zviedrijā, proti, visu bijušo lēņu reducēšanu. Zviedrijā lielgruntnieki tam varēja arī piekrist, jo tur bez lēņi bij arī allodi (frälse). Ne tā Vidzemē, kur visa zeme bij reiz bij vai nu valsts (bīskapu, ordeņa), vai lēņu. Šeit lēnis bij vienīgais ceļš, kā bruņinieks varēja tikt pie zemes. Pēc šī lēmuma vajadzēja atdot kroņa rīcībā visas tās muižas, kas kādreiz devušas līdzekļus pārvaldes administratīviem un militāriem izdevumiem. Bet no kāda laika? Minētās pazīmes bij skaidras tikai ordeņa laikā, tāpēc ņēma par izejas laiku 16. g. s. 50-os gadus. Protams, ka šī redukcija sastapās ar lielām grūtībām, bet to izdarīja. 1681. gadā tā deva ap 180.000 dālderu, 1682. gadā nāca klāt 8000 dālderu, tad iestājās it kā starpbēris, bet redukciju atkal spēcīgi turpināja 1686. gadā un nobeidza 1687. g. Tā deva ķēniņam 5215 arklus no 6236, ienesa kronim vairāk nekā pus miljonu sidraba dālderu. Šai pašā laikā notika arī lielais zemes kadastrs 1683.—87. g., kas deva ieskatu par Vidzemes valsts zemju vērtību un ienesību un fiksēja zemnieku nastas. Privātu muižu zemes neaprakstīja un nevērtēja, tāpēc arī tur zemnieku nastas palika nenoteiktas.

Līdz 1680. g. bij bruņniecības pašvaldības ziedu laiks, kas pamazām pieauga, tad nāca spēji atplūdi. Bruņniecība vienmēr šo lūzuma cēloni uzskatījusi par Rechtsbruch, jo viņa spītīgi turējās pie sava ieskata, ka tikai ar viņas piekrišanu un viņas lēmumu ir izdarāmas pārmaiņas zemes īpašumu attiecībās. Viņa aizmirsa, ka landtāgs nebija valdības iestāde, bet tikai kārtas sapulce, aizmirsa, ka Vidzeme bija iekārta, un ka bruņniecība nebija tā, kas līgumus slēdza, bez tam visi privilēģiju apstiprinājumi bij notikuši ar zināmu klauzulu. Ķēniņš valsts un zemes intereses stādīja augstāk nekā atsevišķas kārtas intereses. Pirmās prasīja reiz nokārtot zemes īpašuma tiesības, ko bij uzsācis Gustavs II Ādolfs. Kārlis XI, reiz pie šīs nokārtošanas ķēries, arī nobeidza to. Viņa darbība neaprobežojās tikai ar šo lielo uzdevumu, viņš nodibināja daudz skaidrības visās pārvaldes nozarēs, neaizmirsa arī zemniekus. Jau Gustava Ādolda pārvaldes un tiesu iekārtas reforma bij nostādījusi zemniekus daudz maz ciešamā stāvoklī, bet turpmākā laikā, muižnieku iespaidam pārvaldē pieaugot, pieauga arī viņu vara pār zemnieku.

It īpaši šeit atzīmējamas ģenerālgubernātora Tota divas novellas viņa izdotā zemes kārtībā: 1. Von Ausantwortung der Bauern — par zemnieku izdošanu, un 2. Von Zuschlagung der Bauern und deren Taxa — par zemnieku apķīlāšanu un viņu taksi. Pirmā mēģina atbildēt uz jautājumiem, kā kļūst par dzimtcilvēku (Erbbauer), kam pieder viņu bērni no dažādu kungu zemnieku laulībām, kā sodīt tos dzimtkungus, kas bēgli slēpj vai neizdod.

No noteikumiem ir nomanāma muižnieku griba, cik vien iespējams cieši saistīt pie sevis jau esošos dzimtļaudis, bet arī tos, kas no ārpuses pārbēg. Saimnieku kustība no viena kunga pie otra ir bijusi ļoti dzīva, kā to liecina prof. A. Švābes pētījumi, jo ap 1690. gadu no visiem Vidzemes saimniekiem ap 30 proc. ir ārpagastnieku. Otrā ir runa par to, kādā kārtībā piedzīt no muižnieka sodu samaksu par viņa paša uzņemto vai valsts uzlikto pienākumu neizpildīšanu vai bēgļu neizdošanu, piešķirot atsevišķus zemniekus vai zemnieku mājas kreditoram ķīlā viņa prasību apmierināšanai, pie kam zemnieka darbu un nodevas taksēja pēc noteiktām normām. Pēc prasību apmierināšanas piespriesto atdeva atpakaļ savam kungam. Še jau redzam zemnieku kļaušas un nodevas aprēķinātas naudā, ko vēlāk ieveda kadastrā ar t. s. dāldejiem. Ar citu valdības kursu Kārļa XI laikā daudz kas grozās zemnieku labā. 1680. gadā ģenerālgubernātors izdod plakātu ar soda piedraudējumu, ka noliegts piedzīt zemnieku parādus par laiku priekš 1680. gada. Parādi bij cēlušies bieži ne zemnieku vainas dēļ, jo daudzās muižās zemnieku nastas bij noteiktas lielākas nekā zeme spēja tās nest pat parastās auglības gados. Kad redukcija bij nolikta, tad muižnieki steidzās glābt, kas vēl glābjams, un mēģināja piedzīt zemnieku parādus. Tas varēja izpostīt zemnieku saimniecību, un muiža, nākusi kroņa rokās, zaudētu daudz no savas ienesības. Muižnieki tomēr daudzkārt neklausa, izplata dažādas baumas, piem., būšot ikgadēja zemnieku iesaukšana kaŗadienestā utt. Tas uzbudina, un šur tur atzīmēti zemnieku nemieri.

Lielu atvieglinājumu nesa kadastra sastādīšana, ar ko taisnīgāk novērtēja zemes ienesību un uzlika nastas saskaņā ar to. Lai kļaušas un nodevas nevarētu patvaļīgi palielināt, tad tās atzīmēja vakas grāmatās, no kuŗām viens noraksts atradās pie zemnieka. Ja muižnieks šos skaitļus grozītu, tad viņu sodīja.

1696. gadā ieved pagasta tiesas: „Lietas par saimnieku nodarījumiem nevar izspriest ne pats muižas nomnieks, ne viņa muižkungs, bet tās atsevišķi jāizmeklē un jāizlemj ieceltiem tiesnešiem un bezpartejiskiem, godprātīgiem zemniekiem.” Saimnieki atsavināti no muižnieka tiesas un nav pakļauti mājas pārmācībai. Kļaušu darbiniekus arī nevarēja sodāt vairāk kā ar trīs pāriem rīkšu. Zemnieks var celt sūdzību par muižkungiem un stārstiem, gan vispirms muižas nomniekam; ja tas neapmierina zemnieku, tad domēņu valdes priekšniekam, kas ekonomiskos jautājumos izspriež pats, bet citās lietās nodod sūdzību zemes tiesai. Arī še vēl iespējama pārsūdzība ģenerālgubernātoram vai galma tiesai. Lai atsavinātos no biežiem zemnieku apmeklējumiem, tad noliedz ceļot uz Stokholmu pie ķēniņa, bet tas maz līdzēja. Pēc ķēniņa daudzkārtējas uzstāšanās atvieglināt privāto muižu zemnieku likteni, landtāgs lemj, ka zemniekiem tāpat kā visiem citiem atļauts pirkt tirgos labību, lopus mājas vajadzībām un dzīves uzturam, atļauj pašu vajadzībām darīt alu, pārdot iesalu, sūtīt malkas plostus uz Rīgu. 1688. gadā revīzijas komisijas memoriāls paredz zemnieku ienākumos naudu, ko viņi dabū par pārdoto sienu, malku, liniem, zivīm. Tā kā vēl bij iespējams no kļaušām atpirkties naudā vai graudā (leidas vīri), lai visu savu darba spēku izlietotu savās mājās, tad 40 gadu miers stipri pacēla zemnieku labklājību Vidzemē, tā kā bij pat jāizdod noteikumi par zemnieku izšķērdību. Pārticību sevišķi apliecina zaudējumu novērtēšanas komisijas aktis pēc pirmiem krievu postījumiem Ziemeļu kaŗa sākumā, piem., Trikātas pus arkla zemniekam ienaidnieks aizdzinis 10

zirgus, 34 liellopus, 20 teļus, 36 aitas, 20 jērus, 13 cūkas un 15 kazas, no citas 1 arkla mājas aizdzīti 5 zirgi, 30 liellopi, 40 teļi, 90 aitas, 15 jēri un 5 āži. Pie tam nav sacīts, ka visi lopi būtu aizdzīti. No nopostītām ēkām minētas: dzīvojamās ēkas, rijas, klētis, kūtis, šķūņi, pirtis, pagrabi, alus brūzīši, namiņi, smēdes, ūdens dzirnavas. Minētas arī rotas lietas lielākā vairumā. Tāpēc nav jābrīnās, ka zemniekiem bij iekrājumi naudā, ka kaŗa laikā varēja pat ķēniņu kreditēt. Šāds stāvoklis pacēla zemnieka pašapziņu, viņa patstāvības izjūtu un gribu savas zināšanas paplašināt, gādāt par savu iekšējo cilvēku. Arī šeit Kārlis XI sniedza savu palīdzīgu roku, centās izņemt baznīcu un skolu no muižniecības ietekmes. Baznīcas lietās radās jautājums par ķēniņa varu pār baznīcu un par patronāta tiesībām. Ar savu 1687. gadā izdoto baznīcas likumu ķēniņš rauga šos jautājumus izšķirt sev par labu. Ar muižu redukciju gandrīz visas draudzes kļuva par kroņa draudzēm, kuŗām ķēniņš iecēla mācītājus (1690. g. — 50 draudzes), tikai sešas draudzes latvju Vidzemē bij muižnieku patronātā.

Par garīgo izglītību sevišķi rūpējās (1673.—99. g.) ģenerālsuperintendants J. Fišers, izgādādams no ķēniņa līdzekļus bībeles tulkošanai trīs valodās: latvju, Tērbatas un Tallinas igauņu. Tulkojumu latvju valodā uzņēmas E. Gliks, no 1682. gada mācītājs Alūksnē, ar citu mācītāju palīdzību. Bībeles iespiešanai Fišers ierīko Rīgā grāmatu spiestuvi, par ko sanāca lielā naidā ar Rīgas pilsētu, kas pretendēja uz monopolu grāmatu iespiešanā. Bībeles iespiešanu tomēr noveda līdz galam, kaut arī Fišeram pārmeta, ka viņš esot sagrozījis Jaunās derības tekstu. Mācītājiem uzdeva apbraukāt savu draudzi un pārbaudīt ļaudis galvas gabalu zināšanā. Mācītāja pienākumiem vairojoties, deva viņam palīgā ķesteri, kuŗa uzdevums bija arī mācīt jaunatni un pieaugušos. Fišers nodibināja pat nevācu skolu ķesteŗu un skolotāju izglītībai, kuŗai ķēniņš piešķīra līdzekļus no nabagu naudas fonda. Jau 20. 6. 1683. gadā Fišers rakstīt ķēniņam: „Skolu, skaits, gods Dievam, aug ar katru dienu, un mevien pilsētās, bet arī uz laukiem starp zemniekiem top vairāk skolas pieprasītas, nekā es varu dabūt un apgādāt krietnus skolotājus.”

Pēc tam 1687. gadā iznāk noteikums par draudzes skolu dibināšanu. Šīs skolas apgādā ar zemi (vienu ceturtdaļu arkla) skolotāja lietošanai, pie tam tā apgādājama ar vajadzīgām ēkām. 1694. g. ķēniņš pavēl, lai ģenerālgubernātors izdotu patentu un rūpētos par tās izpildīšanu, ka muižu nomnieki un zemnieki sūtītu skolā savus bērņus un citas zemākas personas. Bez tam ģenerālsuperintendentam piekrīt atgādīnāt garīdzniekiem, lai viņi stingri aizrādītu vecākiem, cik svētīga ir izglītība. „Ja kāds atrastos tik nolaidīgs un neapdomīgs, ka viņš šādu aizrādījumu niecinātu vai tam pretotos, tad tas nododams ģenerālgubernātora rokās”. — Visa Vidzemi pārklājās ar skolu tīklu. Sūta labprāt bērņus skolā. Tāpat tas ir arī Rīgā, kur netrūkst pat privātskolu. Tā Ģertrūdes skola (latvju) lūdz neatļaut Smilšu ielā jaunu privātskolu.

Latvju izglītības lieta bij iesākta, un varēja redzēt, ka latvju centība palīdzēs izglītību vēl plašāk izveidot un padziļināt; labklājības pieaugums varēja palīdzēt izmantot visas iespējas un pašķirt latvjiem ceļu, lai tie nebūtu mūžīgi saistīti pie zemes. Mēs redzam latvi arī amatniecībā; dažādu amatu (cunfšu) 17. g. s. otrās puses sarakstos daudz latvju uzvārdu, arī starp tirgotājiem pazib latvju vārdi; protams, ka daļa latvju slēpjas arī aiz vācu uzvārdiem, pat aiz tīri muižnieciskiem, piem., Martin Tiesenhausen, ein Lemsaler Paur.

Beidzot, latvju zemniekam bij izredze atbrīvoties no dzimtbūšanas. Kārlis XI 1681. gadā iesniedza Vidzemes landtāgam trīs priekšlikumus, no kuŗiem trešais skanēja: „Taisnības un labo tikumu vārdā jāatceļ pagāņu laiku atlieka — nožēlojamā verdzība un dzimtbūšana, kuŗā smok tik daudz dvēseļu.” Taču šī priekšlikuma izvešana dzīvē nenotika. Viņš uzsāka ar pirmo divu priekšlikumu izpildīšanu, nokārtoja ekonomisko

bazi, veicināja gara attīstību, lai tad varētu ķerties pie Gustava Ādolfa politiskā testamenta pildīšanas: pacelt zemniekus par zemes kārtu.

Diemžēl, tas Kārlim XI nebija lemts, jo viņš nomira tikko 41. mūža gadu sasniedzis. Viņš bija ieguvis neaprobežotu varu savā valstī, kļuvis par absolūtu monarhu, riksdags bija tikai dekorācija, Vidzemes muižniecība salauzta. Viņa neatlaidīgā rīcība bija nostiprinājusi valsti, tās saimniecību, finanses, armiju, floti. Viņš pārvaldīja Baltijas jūru, viņa rīcībā bija lielo upju grīvas, sākot ar Ņevu — Daugava, Odere, Vēzere, tāpat galvenās tirdzniecības pilsētas: Narva, Tallina, Rīga, Stetina, Štrālzunda, Vismāra. Kaimiņi ar dziļu naidu un skaudību noskatījās uz šo Baltijas jūras kungu. Krievija, Dānija, Polija ar nepacietību gaidīja izdevību sakaut Baltijas jūras valdnieci. Šādu izdevību ieraudzīja, kad pēc Kārļa XI tronī parādījās 15 g. v. Kārlis XII. Krievijas valdnieks Pēteris Lielais slēdz mieru ar turkiem, atdod pat tikko iekarojamo Azovu, lai lauztu zviedru hēgemoniju, lai cirstu logu uz Rietumeiropu, ko tik daudzkārt bija izmēģinājuši viņa tuvie un tālie priekšgājēji. Viņš līgst ar Polijas ķēniņu Augustu II, kas reizē bija arī Saksijas ķēniņš. Abus šos valdniekus enerģiski pamudina bij. Vidzemes muižnieks, vairākkārtējais muižniecības delegāts redukcijas lietās pie Kārļa XI, ķēniņa kaņupulku bij. virsnieks Patkuls, neapšaubāmi enerģisks un darbīgs cilvēks, bet kas, it kā muižniecībai nodarīto pārestību apkaņodams, aizrāvās tik tālu, ka kļuva valsts nodevējs. Patkuls aizrādīja uz Vidzemes muižniecības lielo nemieru ar zviedru valdību, kāpēc Vidzemes iekarošana būšot viegla lieta. Krievijai un Polijai pievienojās vēl Dānija. Tā loks ap Zviedriju gandrīz noslēdzās. Eiropas centrs un rietumi nevarēja šai cīņā piedalīties, jo paši bija aizņemti nopietnā cīņā, t. s. Spānijas troņa mantošanas karā. Tāpēc arī nevaram saskatīt starp šiem kariem daudz sadarbības un savstarpējas ietekmes.

1700. g. iesākās lielās koalīcijas uzbrukums Zviedrijai. Polijas ķēniņš vāca savus sakšu spēkus pret Rīgu, kas no Daugavas puses bija ļoti vāji aizsargāta, un domāja slepus 11. 2. naktī ieņemt pilsētu. Šis plāns neizdevās. 75 gadus vecais Eriks Dālbergs, ģenerālgubernators 1696.—1703. g., uzsāka ļoti enerģisku Rīgas aizstāvēšanu. Neraugoties uz to, poļu karaspēka daļas iebruka Vidzemē un pārstaigāja to visos virzienos, traucējot Rīgas apgādi. Arī Patkuls apceļo Vidzemes muižniekus ar poļu ķēniņa vēstulēm kabatā un uzaicina viņus padoties Polijai. Liela daļa muižniecības arī pārgāja poļu pusē. Bet zemnieki ar šādu rīcību nebija apmierināti, viņi sacēlās, salasījās pulkos un arī pārstaigāja Vidzemi, postot un dedzinot muižas. Zemnieki labprāt piedalās robežu aizsargāšanā, bez kurnēšanas izpilda kara uzdevumus un rekvizīcijas, paši organizējas brīvprātīgo pulkos savas zemes aizstāvēšanai.

Poļu iebrukumu Vidzemē zviedri drīz likvidēja, bet vēl tai pašā gadā nāca iebrukums no Krievijas puses gar visu Vidzemes, Igaunijas un Ingermanlandes robežu, kaut gan galvenais uzbrukums bija vērstis pret Narvu. Dānija tai pašā laikā iebruka Šlezvigā. Zviedrija bija apdraudēta no visām pusēm, un valsts priekšgalā jauneklī, kam nav vēl 20 gadu, un kam nav arī labas valdnieka slavas. Viņš gan bija gatavojies varbūtējam karā, bet nebija sagaidījis šādu piepešu uzbrukumu. Likās, ka Kārlim XII pavisam vājas izredzes.

Bet cīņas sākums pārsteidza visu Eiropu. Kārlis ar savu krietno karaspēku nekavējoties devās savā pirmā karagājienā, pārcēlās pāri jūras šaurumam uz Dāniju. Dažās nedēļās Dānija bija sakauta un spiesta slēgt Travendāles mieru (18. 8. 1700. g.) un izstāties no trejsavienības. Palika tomēr divi pretinieki, kas spēkiem daudzkārt pārsniedza Kārļa spēkus. Pēteris Lielais bija ar milzīgu armiju apsēdis Narvu un gandrīz piespiedis padoties, bez tam viņa karaspēka daļas mežonīgi postīja Igauniju. Grūti bija iedomāties, ka Kārlis XII, ziemeļiem iesākoties, varētu Narvai vēl palīdzēt. Bet

tomēr! Viņš ieradās Igaunijā un gandrīz reizē ar ziņu par viņa izcelšanos malā, ieradās pats 8000 vīru stipra kaŗaspēka priekšgalā pie Narvas. Gan krievi bij aizsūtījuši, pēc viņu domām, pietiekošu vairumu armijas Kārlim pretim, lai aizsprostotu ceļu. Caur šīm briesmām Kārli izveda latvis Kraukliņš. Pienācis pie Narvas, Kārlis nekavējoties metās krieviem virsū un viņus galīgi sakāva. Še nu viņš izdarīja pirmo politisko kļūdu, uzskatīdams krievus par pilnīgi ignorējamu spēku, ar ko nākotnē vairs nav jārēķinās. Tikai nākošā gada jūnijā Kārlis 15.000 vīru priekšgalā devās pret poļiem pie Rīgas. Pārceļšanās pār Daugavu notiek ienaidnieka acu priekšā. Kaujā uz Spilves Kārlis XII spīdoši uzvarēja savu tiešo ienaidnieku un bez tālākas cīņas ieņēma Kurzemi, kur rīkojās kā savās mājās. Tagad bij iespējams goda pilns un izdevīgs miers, bet Kārlis par to nedomā. Viņš dodas uz Poliju, ieņem Varšavu un Krakovu, piespiež poļus ievēlēt citu ķēniņu, Leščinski, un turpina Augusta II vajāšanu Saksijā. To uzvarējis, viņš dodas dēkainā kaŗa gaitā pret krieviem, Krievijas dienvidos, kur tālumā no savas kaŗa bāzes, bez kādas aizmugures, sakariem un rezerves, zaudē Poltavas kauju (1709. gadā) un bēg uz Turciju, kur pavada piecus gadus neizskaidrojamā bezdarbībā, atstādams valsti un provinces un tālāko kaŗu savam liktenim. Beidzot atgriežas mājā, lai noskatītos, kā pazūd Baltijas jūrmalas provinces. Kārlis XII krīt 11. 12. 1718. g. pie Fredrikstenas cietokšņa Norvēģijā.

Atstājot Vidzemi 1701. g., viņš deva krieviem iespēju nostiprināties pie Somu jūras līča, ieņemt Narvu, nodibināt Pēterburgu (1703. g.). Jau 1701. g. krievi iebruka Vidzemē, bet šoreiz viņus izdevās atsist, pie kam jo cītīgi palīdzēja latvju zemnieki, kā to Gliks liecina savās vēstulēs. 1702. g. krievu kaŗavadonis Šeremetjevs atkal iebrūk Vidzemē ar 40.000 vīriem, sakauj zviedrus un galīgi izposta muižas un zemnieku ciematus, izkauj lopus un cilvēkus vai aizved tos gūstā, lai zviedriem šeit nebūtu atbalsta. Pēteris Lielais necer, ka Vidzeme kādreiz varētu viņam piederēt, viņš arī par to nedomā, tāpēc arī pavēl visu izpostīt. Un vairāk gadus turpinājās šī postīšana. 1705. g. Šeremetjevs raksta Pēterim: „Ienaidnieka zemē vairs nav ko postīt.”

Šis ziņojums nebij pārspīlēts: viss, ko zviedru valdība bij rūpīgi kopusi, ko latvis sasniedzis savas labklājības, gara attīstības un tiesību laukā, viss pamats mākamjiem laikiem bij sagrauts, nolīdzināts līdz ar zemi. Pēc Poltavas kaujas Pēteris sāka uz Vidzemi raudzīties citādi. 1710. g., pēc ilgākas aplenkšanas krievu kaŗaspēks ieņēma Rīgu, un tagad uzlūkoja Vidzemi par savu. Tai pašā gadā krievi ieņēma arī Tallinu un Pērnavu. Kaŗš turpinājās vēl desmit gadu, lai arī ne Vidzemē. Mieru ar Zviedriju noslēdza Nīstadē 1721. g. Krievija ieguva Rīgu, Vidzemi, Igauniju, Karēliju un Ingriju. Šādu kaŗa iznākumu neviens nebij paredzējis. Pēc kaŗa posta un briesmām, mēŗa u. c. sērgām, latvjiem stāvēja priekšā vēl briesmīgāks pārbaudījums, kas draudēja viņiem atņemt pat savas tautas eksistenci un salauzt viņu gaŗīgos un morālos spēkus.

6. *Nāves ēnā.*

Krievu laiki Vidzemē formāli sākās ar 1721. g., faktiski ar Rīgas un Tallinas padošanos 1710. gadā. Rīgā kapitulēja ģenerālgubernātors Nīlss Strombergs ar garnizonu, dabūja tiesību brīvi aiziet, un 10. 7. zviedru atliekas devās uz Zviedriju; pēc tam Pēteris pavēlēja Strombergu ar ģenerālitāti sagūstīt, kas arī notika. Līdz ar militāro deputāciju pie krievu armijas komandieŗa Šeremetjeva gāja muižniecības un rātes deputācijas ar saviem lūgumiem atstāt vecās tiesības. Arī tam Šeremetjevs visā visumā piekrita. Rīgai apsoliŗa: uzturēt ev.-lut. ticību, baznīcu un skolu patronātu,

pilsētas iestādes, muižas, privilēģijas, ieradumus un brīvības; rāte, ģildes, kompanijas, cunftes, amati palika tādā pašā veidā kā līdz šim; Krievija necels nekādus jaunus apcietinājumus ne Rīgā, ne citadelē, pašai pilsētai palika ieroči un militārais spēks. Oficiālā valoda — vācu valoda. Atstāja arī tiesību paturēt un iegūt muižas. Noraidīja tikai dažas saimnieciskas prasības. Bruņniecība atgriezās pie Sigismunda Augusta privilēģijas, restaurēja landrātu kollēģiju, redukcijā cietušie muižnieki dabūja atpakaļ savas muižas. Kroņa muižas lai paliek tādas uz visiem laikiem, neatsavināmas. Muižas iegūt var tikai muižnieki, kas runā pretim Rīgai dāvātām tiesībām. Tiesu un baznīcas iekārta paliek līdzšinējā ar maziem grozījumiem. Ķeizars visas šīs tiesības apstiprināja 30. 9. 1710. g., bet ar klauzulu: cik tālu visu to var piemērot pašreizējai valdībai un laikam, un nekaitējot ķeizara valsts majestātei un tiesībām. Par zemnieku runas nav, viņš tiek atsviests veselu gadu simteni un vēl vairāk atpakaļ, it kā zviedru laiku atvieglinājumi nemaz nebūtu bijuši. Pat vēl vairāk: nāca vēl barbariskie krievu noteikumi klāt, piem., 1719. g. gubernatora Goļicina rīkojums: „Zemnieku dezertieriem un bēgļiem jāiededzina pierē īpašas zīmes vai jānogriež viņiem deguns un ausis.” Vai tas daudzkārt pielietots, nav zināms, jo muižniekam nekādi rakstiski protokoli nebij jāved, bet tas bij viņa kompetencē. Valdība pat uzņēmās 18. g. s. muižnieku spriedumu izpildīšanu, bez kādas ierunas, piem., 1760. g. ukazs atļauj nodot muižniekiem savus dzimtcilvēkus policijai nosūtīšanai uz Sibīriju.

Vācu vēsturnieki mēdz apgalvot, ka Pēteris Lielais neesot Vidzemi un Rīgu iekarojis, bet ieguvis, līgstot ar tām. Rīgā bij tiesības kapitulēt tikai ģenerālgubernātoram kā zviedru civilās un militārās varas reprezentantam, ko tas arī darīja. Rīga un bruņniecība sūtīja savus delegātus līdz izlūgties privilēģijas, un iekārotāja tiesība bij tās piešķirt vai ne. Šeremetjevs piekrita, ķeizars apstiprināja ar minēto klauzulu, bet īstais izlīgums ar Zviedriju notika tikai 1721. g., līdz tam laikam krievi paturēja savu kaŗaspēku, kas atsistu katru mēģinājumu iebrukt un atņemt jauniekāroto pr vinci. Ķeizars arī šai iekārotajā zemē rīkojās kā jau galīgi pievienotā: 1713. g. atdalīja Igauniju no Vidzemes, 1719. g., sadalot Krieviju guberņās, nodibināja arī Rēveles un Rīgas guberņas, pie Vidzemes pievienojot vēl Smoļenskas zemes, 1722. g. pievienoja arī Tērbatas apr. Neklausās arī uz poļu karaļa aizrādījumu, ka Vidzeme pēc taisnības pienāktos Polijai, jo tā taču tai atņemta un izcietusi visvairāk kara grūtību.

Latvjiem sākās grūti laiki, tumšākie, kādi vien viņu dzīvē bijuši. Viņi jau tā visvairāk bij cietuši: latvju vairākums bij izkauts, aizvazāts, pārdots, mērī un badā izmiris, atlikums zaudējis savu īpašumu, nodots kungu žēlastībai, tam atņemtas cilvēka tiesības; kungi sāka saukt latvjus par vergiem, lai gan vēl bij spēkā zviedru likumi; bet pāiet vēl gadu desmiti, un no šī vārda vairs nevairās. Protams, arī muižnieki bij cietuši, visvairāk gan ekonomiski un pat vairāk zaudējuši nekā no zviedru redukcijas. Tikai muižnieki nebij zemes ekonomiskais radošais spēks. Zemes saimniecību cēla vienīgi zemnieki, strādādami pāri saviem spēkiem, badu ciezdami. Vispirms viņi gādā par muižniekiem, par viņu uzturu, par viņu dzīvokli, ienākumiem un labklājību. Cik daudz gan zemniekiem atlikās iespējas par sevi gādāt? Tāpēc arī zemes ekonomiskais stāvoklis ir ilgu laiku bēdīgs. Turpretim muižnieki ir darījuši visu iespējamo, lai zemnieku stāvokli padarītu grūtu, viņi ir visus spēkus pielikuši, lai zemnieku, cik vien iespējams, izsūktu un izmantotu; viņi bez apstājas ir rūpējušies, lai jau tā lielās tiesības un vara savās mājās pieaugtu, lai muižniecība būtu visur valdošā un vadošā un viss cits zemē būtu viņu kāju pamesls, arī pilsētas. Krievu valdībai šāds vienas provinces muižniecības stāvoklis bij diezgan neērts, šad un tad tā mēģināja traucēt šādas autonomijas tālāko attīstību. Bet šejienes muižniecība atrada plašu un izdevīgu darba lauku kā Krievijas ierēdņi; tas nevien vairoja šejienes muižniecības

iedomību, it kā tās piederētu pie augstākas rases, bet atbalstīja arī šeit iekārto muižniecības stāvokli un palīdzēja to paplašināt.

Pēc Pēterļa Lielā nāves nāca ilga nespējīgu sieviešu valdība līdz Katrīnai II, kad atkal sākās kaut cik plānveidīga griba valsti kārtot, arī šeit ieviest kārtību un muižnieku patvaļu ierobežot, kaut arī nedaudz. Vēl 19. g. s. nāk muižniecības varas uzplaukums. Kāda iekārta bij nodibinājusies? Priekšgalā stāv valdības priekšstāvis — ģenerālgubernātors, un ja tā nav, tad gubernātors un vicegubernātors ar savu kanceleju un ierēdņiem. Vietējās pārvaldes galvenais organs ir landtāgs ar savu izpildu organu (līdz 1785. gadam) landrātu kollēģiju, divpadsmit vēlētam personām, kas izpilda arī vadošo iestāžu ierēdņu pienākumus. Tā viens landrāts ir konsistorijas priekšnieks, trīs hofbiesas locekļi, viens pasta kungs, citi ir baznīcas virspriekšnieki. No 1721. g. viens landrāts ik mēnesi uzturas Rīgā — rezidējošais landrāts. Landtāgu reprezentē un vada sēdes landmaršals. Landtāgu sasauc ģenerālgubernātors vai gubernātors. Kad landtāgus sāka sasaukt retāk, muižnieki rēgulāri reizi gadā sapulcējās apriņķu muižnieku sapulcēs — konventos. Muižnieku kā bruņinieku kārtas korporācijas tiesību sargāšanai un organizēšanai, lai neieplūstu nevēlami elementi, izdarīja bruņinieku matrikulu. Ja zviedru laikos, sekojot Kurzemes bruņniecība paraugam, muižnieki bij lūguši valdību atļaut sastādīt matrikulu, Kristīna tam arī bij piekritusi, bet izpildīta tā netika. 1730. g. valdība atļauj to sastādīt. Komisija strādā līdz 1747. g. Pa visu Vidzemi ierakstīja 172 bruņinieku dzimtes, no kuŗām tikai 52 skaitījās no ordeņa laikiem. Immatrikulētie saucās par Ritterschaft, citi muižnieki un muižu turētāji par Landschaft. Bruņniecība vienīgā pretendēja uz zemes īpašuma tiesībām, gribēja būt vienīgie muižnieki, tāpēc tai cēlās konflikti ar Landschafti, kas tam pretojās; tā nodibināja pat savu landtāgu un konventu ar savu landmaršalu (1747.—74. g.).

Ar prasību, ka bruņniecībai vien būtu tiesības izpirkt nebruņinieku rokās esošās muižas, izcēlās strīds arī ar pilsētām, sevišķi Rīgas namniekiem, kuŗiem piederēja muižas. Ar pilsētām, sevišķi Rīgu, bez šī strīda, kuŗā bruņniecība neuzvarēja, radās vēl strīds par zemnieku pieturēšanu un tirgošanos ar zemniekiem. Vecu vecā Rīgas tiesība bij uzskatīt dzimtcilvēku par brīvu un Rīgas iedzīvotāju, ja viņš divi gadus bij nodzīvojis Rīgā un kungs viņu nebij atradis vai atprasījis. 1722. g. Katrīna I divu gadu noilguma vietā ieveda desmit gadus. Tad nāk namnieku un tirgotāju sūdzība par muižnieku tirgošanos, ka viņi iepērkot preces ārpus pilsētām un pārdodot zemniekiem. Tādu tirgošanos noliedza 1733. g. Nu muižnieki uzbrūk tirgotājiem par nelikumīgu tirgošanos ar zemniekiem: tirgotāji esot sadalījuši zemnieku novadus savā starpā, zemnieki varot tirgoties tikai ar tiem tirgotājiem, kuŗu grāmatās viņi pierakstīti. Šādā tirdzniecības veidā zemniekus apkrāpjot. Jāpiezīmē, ka pret šādiem paņēmienu cīnījās arī zviedru laikos, tomēr tos nevarēja izdeldēt. Tirgotāji aizrādīja, ka viņi kreditējot zemniekus, kas pēdējiem nākot par labu. Ļaunprātību jau varot novērst. Tā arī palika. Uzvaru pār Rīgu bruņniecība guva jautājumā par muižnieku nodarītiem pārkāpumiem Rīgā, kuŗus tiesāja burggrāfa tiesa. 1725. g. šo tiesu iznīcināja. Bruņniecība vēlējās, lai Vidzemē nodibinātu augstāko tiesas instanci, kas visu šepat galīgi izšķirtu, nepērnēnot uz Pēterburgu; tāpat, lai atļautu kōdificēt un izdot vietējās tiesības. No šiem projektiem nekas neiznāca.

Pavisam cita lieta bij ar zemniekiem. Lai gan 1735. g. no valdības puses bij atļauts zemniekiem tirgoties, tomēr 1743. g. muižnieku konvents noliedza pārdot lopus bez muižnieka atļaujas, tad pat aizliedza zemniekiem pārdot slepeni labību. 1744. g. aizliedza ķert un šaut meža zvērus un putnus, ap to pašu laiku arī dedzināt degvīnu. Šādos apstākļos attīstās zemnieku bēgšana, pret ko muižniecība cīnās ar soda līdzekļiem, kuŗus arvien asākā veidā izdod vai ik gadus. Zemniekiem uzkrāva arvien

vairāk klaušu akorda darbu veidā, nemaz neprasot, vai vīrs un zirgs to var veikt vai ne. Zemniekus izsūca arī ar jaunu muižniecības peļņas veidu, pārmērīgu degvīna dedzināšanu. Gan to mēģināja ierobežot valdība, izdodot vairākas patentes (1730., 1741., 1757., 1762. g.), bet tas neko nelīdzēja. Zemnieks cieta jau no dedzināšanas paņēmieniem, kad nodeva zināmu daudzumu labības un prasīja noteiktu vairumu degvīna; ja to no nodotās labības nevarēja sniegt, tad zemniekam pašam bij jāpieliek no savas. Vēl lielāks posts bij zemnieku apdzirdīšana neskaitāmos krogos, uz kuņiem muižniecībai bij monopols. Tur nodzēra milzīgu daudzumu degvīna un alus. Pie muižas nastām nāca klāt vēl kroņa un komūnālās nastas. Kronis prasīja jātnieka naudu (Rossdienstgeld) četrus dālderus no arkla un staciņus labībā un sienā. Komūnālie pienākumi bij ceļu un tiltu taisīšana un labošana, pasta uzturēšana, mācītāju un ķesteru sieciņi. Bez tam vēl ārkārtējas kroņa klaušas, sakarā ar valsts apsardzību un kuņiem ārpus zemes. Šepat Vidzemē bij jāceļ, jāizlabo un jānostiprina apcietinājumi, jādod šķūtis kaņaspēka pārvadāšanai un apgādāšanai; sevišķi smagas šķūtis bij septiņu gadu kaņa laikā, kad tūkstošiem zirgu un cilvēku bij jādod liela kaņaspēka novešanai uz Prūsiju. Viens Cēsu apr. 1758. g. zaudējis 1131 zirgu un 183 cilvēkus.

Zemnieku tiesībām par ļaunu nāca romiešu tiesību recepcija un dzimtcilvēka pielīdzināšana vergam. Sevišķi asi to izteic t. s. Rozena deklarācija, kas sastādīta 1738. g. uz justīckollēģijas pieprasījumu. Uz to trīs landrāti atbild, ka dzimtkungam pieder pilsētas īpašuma tiesības (ius domini) uz dzimtļaužu personu un mantu, tāpēc arī viņiem esot brīva vara uzlikt klaušas un nodevas pēc sava ieskata. Šīs tiesības viņi esot ieguvuši jau 13. g. s., zemi iekarojot. Mēdz aizrādīt, ka šī deklarācija neesot landtāgu atbilde uz kancelejas pieprasījumu; lai arī tā, bet uz tās pamata justīckollēģija izšķīra lietas, un vēlākos landtāga spriedumos mēs redzam to pašu. Bez šaubām, Rozens izteica muižniecības vadošās daļas domas, pie kuņām viņa visnotaļ turējās. Šis uzskats izpaudās arī t. s. Budberga un Šrādera zemes tiesību projektā, kas gan nedabūja apstiprinājuma.

Un visas šīs lietas notika gadu simtenī, ko ne bez iemesla sauc par filozofisko, par apgaismes gadu simteni, kad plašos apmēros attīstījās piētisms. Vai tad muižniecība no visa tā nekā nebij dzirdējusi? Bij gan, bet prāto un sirds balsi nomāca kailais saimnieciskais aprēķins, gan aplams, jo pārlieku nospiežot un izsūcot zemnieku, nevarēja tikt pie saimnieciskās labklājības, muižnieki tikai krita parādos.

Pats par sevi saprotams, ka bij muižnieki, kas rūpējās arī par latv. zemnieku miesas un gara labklājību. 18. g. s. pirmā pusē mēs redzam vairākās muižās ierīkojam muižas skolas, kuņās māca zemnieku bērnus, bet g. s. otrā pusē tās izzūd. Vēl vairāk zemnieku gara dzīvi ietekmēja brāļu draudze. Bet arī šī nevainīgā, muižniekiem pat labvēlīgā kustība nepatika ne garīdzniecībai, ne landtāgam, un 1742. g. to apturēja. Brāļu draudzes ietekmē nodibināja pat skolotāju semināru, ko arī slēdza, bet kas uz ilgiem gadiem apgādāja nedaudzās Vidzemes skolas ar labākiem skolotājiem.

Skolu lietās novērojam savādu parādību. Ar 1694. g. reskriptu Kārlis XI bij uzdevis ievest Vidzemē vispārēju izglītību; bij nodrošinājis jau priekš tam draudzes skolas. Jau 1711. g. Lēvenvolde (Löwenwolde), Pēterā Lielā pilntiesīgais pārstāvis, ar savu patenti izņēma pirmmācības skolu no valdības rokām un nodod muižniekiem, pielaižot blakus skolas mācībai māj mācību. Tālāk muižnieki arvien mazāk gādā par skolām. Gan landtāgos spriež arī par skolām, bet tikai uz ģenerālsuperintendentu atgādinājumu un dažādu priekšlikumu pamata. Beidzot šādi atgādinājumi landtāgam apnīk: tas uzklausa iesniegumu un pateicas.

18. g. s. otrā pusē valdība ierosina uzlabot zemnieku apstākļus. 1764. g. Katrīna II bij pati apceļojusi šejieni, tad pat igauņu draudzes mācītājs Eizens bij sarakstījis grāmatu par zemnieku stāvokli. Ķeizariene uzdeva ģenerālgubernātoram Braunam

griezties Vidzemes landtāgā ar priekšlikumiem, starp citu, uzlabot zemnieku stāvokli, ierīkot lauku skolas un ierobežot zemnieku pārdošanu. Landtāgs atbild, ka viss ir labi, bet vajagot gan ierobežot zemnieku sūdzību iespēju. Landtāgs dod goda vārdu, ka arī turpmāk viņš turēsies pie humāniem principiem. Kad Brauns nebija ar goda vārdu apmierināts, bet draudēja lūgt ķeizarieni izdot noteikumus, landtāgā iesniedz priekšlikumus, kas atbilstu ģenerālgubernatora prasībām. Bet arī Brauna izdotā patentē zemnieks un viņa manta ir visnotaļ sava kunga pilns īpašums. Mājas pārmācīšanas ierobežošana izpaužas tikai šādi: vieglus pārkāpumus soda ar pātagu, smagus ar rīkstēm līdz desmit pāriem. Zemniekam dod tiesību mutiski sūdzēties par kungu zemes tiesā, bet par nepamatotu sūdzību draud desmit pāru rīkšu pirmoreiz, otrreiz jau divdesmit. Bet sūdzēties zemes tiesā bija veltīgi. Par zemnieka pārdošanu uz ārzemēm vai iekšējos tirgos vainīgam bija jāiemaksā bruņniecības kasē 200 dālderu. Bet dzimtļaužu tirdzniecībai tas nekaitēja: pirka, pārdeva, šķīra vecākus no bērniem. Skolu lietās nolēmj, ka skolas jāceļ un jāapgādā, bet, ka skolu var pilnīgi aizstāt ar mājas mācību. Pēdējā muižniekiem bija izdevīgāka, tāpēc muižnieki pirmmācību uzvēla uz vecāku pleciem. Tiešām brīnums, kā latviešu vecāki visu to izturēja un savā verdzībā vēl iemācīja savus bērnus grāmatā. Muižnieki vēlāk lielījās, ka ar viņu gādību Vidzemē ir ļoti augsts grāmatnieku procents. Tas nebija viņu nopelns. Še vēl būtu atzīmējama Šulca Aizkraukles zemnieku tiesa, izdota 1765. gadā. Landtāgam tā nepatika, tas atcēla Šulcu no landrāta amata, nolēma uzpirkt un iznīcināt „zemnieku tiesu” un, protams, atcēla arī pašu „tiesu”. Tomēr jāpiezīmē, ka Šulcs bija pārliecināts dzimtbūšanas piekritējs.

Tā izbeidzās pirmie mēģinājumi palīdzēt zemniekiem. Šo mēģinājumu atskaņas nonāca arī zemnieku ausīs, tāpat kā šejienes apgaismotāju raksti, runas un aizrādījumi. Nastas arvien vairojās, un arvien vairāk minēja verdzību. Zemniekiem bija jāgrimst morāli, intelektuāli un saimnieciski; ne sprediķi, ne pamācības, ne pērieni u. c. bargi sodi nevarēja šo pagrimšanu atturēt, jo ik dienas bija jādzīvo netaisnībā, nicināšanā, nievāšanā, jāpanes kāju spērieni vietā un nevietā. Kam viņam bija pūlēties un rūpēties? Ne viņa paša iekrātā manta, ne viņa paša sieva, ne bērni nebija viņam nodrošināti, katru brīdi kungs varēja viņu pārdot, apmainīt pret suni vai kādu citu lopu, atņemt viņam sievu un bērnus un pārdot tos pār daudziem novadiem, kā to mums rāda daudzas liecības, arī pēc 1765. gada patentes.

Kā latvjai nepatika un nezaudēja savas gara spējas?! Tas nenotika gan tāpēc, ka latvjos bija dziļi iesakņojusies augsta dvēseles kultūra; to pierāda latvju gara mantu uzglabāšana visa latvju teritorijā un to nodošana nākamām paaudzēm tik tīrā un skaidrā veidā. Otrkārt, latvjos nekad nav zudusi tieksme pēc brīvības, nekad nav zudusi griba savu stāvokli uzlabot, nav zudusi doma, ka reiz būs citādi. Un nevajaga daudz, lai šīs tieksmes izlauztos uz āru.

1771. gadā, kad Krievija gatavojās dalīt Poliju, izplatījās baumas, ka gaidāms karš ar Poliju. Tad Lāsbergu zemnieki, Alūksne draudzē, sacēlās ne pret valdību, bet saviem muižniekiem, bez kādas aģitācijas, protams, arī bez kādas organizācijas. Rezultāts arī bija paredzams: kaņaspēks nemierus apspieda, divi uz nāvi notiesāti, citi šausmīgi pērti. Plašāki nemieri bija 1784. gadā, t. s. galvas naudas nemieri, 1802. g. Kauguru nemieri, kur ņēma pat lielgabalus palīgā. Tās nav vienīgās vietas, kur radās nemieri. Tas nozīmē, ka latvjai sajūt pārestību, tauta savās mokās staipās un lokās, gribēdama nomest mocītājus. Un tai pašā laikā (1783. g.) Krievija uzdāvina to muižniekiem, kā vēl tik trūka: piešķir visas lēņa muižas par dzimtu, tā dodama tiem iespēju īstenībā sacīt, ka visa zeme pieder muižniekiem. Bet šai laikā arī arvien skaļāk paceļas balsis pret verdzību, pret dzimtbūšanu; lai atmināties tikai tās agrāro reformu idejas, kas rodas Anglijā, pāriet franču literatūrā, kur no agrārām problēmām

pārvēršas filantropiskās un morālās, kur sāk runāt par cilvēka dabiskām tiesībām. Vācijā tās vēl paplašinās un nāk no turienes pie mums jau kā sociālās idejas. Prasa zemnieku brīvīšanu no dzimtbūšanas, jo zemnieka nedabiskā saistīšana kaitē tiklab saimnieciski, kā morāli nevien zemniekam pašam, bet visai sabiedrībai un valstij.

Šīs domas nepaliek mācīto aprindās, tās rada plašas pārrunas, daudzkārt dziļu sašutumu dzimtbūšanas aizstāvju vidū; tās uzķer absolūtie, apgaismotie 18. g. s. monarhi, kas uzmetas par aizmirsto tautas masu aizstāvjiem pret muižniecību, motīvēdami savu rīcību ar to, ka zemnieki taču ir galvenie nodokļu maksātāji, tāpēc arī visvairāk sargājami, pie tam neaizmirdami, ka muižnieki, paši gribēdami absolūti rīkoties, tomēr galu galā ir absolūto monarhu pretinieki. Tādu paraugu jau redzējām Katrīnas II personā, kas, sasmēlusies apgaismes idejas it īpaši Francijā, raudzīja šē tās reālizēt, uz ko viņu pamudināja 18. g. s. 60-to gadu apgaismes sociālu ideju paudējs, Johans G. Eizens. Viņam rodas sakari ar Krievijas galmu Elizabetes valdīšanas beigu laikā, Pēterā III un sevišķi Katrīnas II laikā, kuŗa ne bez viņa līdzdalības apmeklēja Vidzemi un raudzīja šeit labot Eizena spilgtām krāsām aprakstīto zemnieku beztiesisko stāvokli. Tāpat Eizena ietekme nenoliedzama arī K. F. fon Šulca darbībā un zemnieku likumu izdošanā. Šē vēl minami: A. V. Hupelis, H. J. Jannavs, kas pat nebaidās dot savam darbam virsrakstu *Geschichte der Slavery etc.* un, beidzot, 18. g. s. beigās Garlībs Merķelis, kas ar saviem dedzīgiem rakstiem, it īpaši *Die Letten* (1796. g.), deva spēcīgu ierosinājumu zemnieku lietām. Ar šo grāmatu iepazīnās arī Aleksandrs I, būdams vēl troņa mantinieks, ar ko arī izskaidrojamas viņa simpatijas pret mūsu zemi. Merķelim radās piekritēji un domu biedri arī šējienes muižniecībā. Nav jāaizmirst arī tas, ko 18. g. s. beigās radīja franču revolūcija, kas brīdināja ir valdniekus, ir muižniekus. Par to ziņas nogāja arī pie zemniekiem, lai kā tās raudzīja slēpt, lai kā noslēdza robežas, ievēdot stingru cenzūru.

Tāpēc arī g. s. beigās varēja rasties pirmais nopietnais krievu laiku uzbrukums dzimtbūšanai. Šim uzbrukumam nāca talkā arī saimnieciskās grūtības, ko pārcieta muižiņki, kas pamazām sāka atzīt, ka līdzšinējā saimnieciskā iekārta ir grozāma. Jautājums nu bij, kā tas izdarāms, pa kādu ceļu būtu jāiet. Lielais vairums baidījās no jaunā, un ja bailes no valdības uzspiestās reformas nebūtu lielākas, nezīn vai būtu notikuši pirmie reformu soļi. Jauno ideju piekritēji palika vienmēr mazākumā. Pēc 1765. g. no jauna zemnieku stāvokļa uzlabošanu iekustina 1792. g. Rīgas apr. maršals fon Baijers, iesniedzams savus priekšlikumus, bet landtāgs tos noraida, apgalvodams, ka līdzšinējie (1765. g.) noteikumi vēl esot pilnīgi pietiekami, bez tam landtāgs palaižoties uz atsevišķu dzimtkungu uzskatu krietnību. Tikai 1795. g. landtāgs vairāk uzmanības piegriezta zemniekiem, kad sāka rīkoties F. fon Zīverss (1748. — 1823. g.), krievu armijas ģenerālmajors, kalpojīs Suvorova pulkos, maršals no 1792. g., tad landrāts, 1811. g. Kurzemes gubernātors, 1814. g. slepenpadomnieks un senātors. Viņš bij cilvēks ar stingru raksturu, nelauzamu gribu un paļāvību, ar lielu pienākuma apziņu. Pie sava nodoma izvešanas viņš stājas ar apdomu: vispirms ar pāris domu biedriem izstrādā programmu un tad pierunā Jēkaba baznīcas virsmācītāju Zontāgu landtāga sprediķī aizrādīt uz muižnieku morāliem pienākumiem. Zontāgs to arī teicami veic un sajūsmina klausītājus. Zīverss nu nāk ar saviem priekšlikumiem. Landtāgs nospriež izlemšanu uzticēt muižnieku konventam, kas savu izstrādājumu nodod apr. muižniecībai pārbaudei, ievāc atsauksmes, saskaņo un publicē.

1796. g. ķeizariene sasauca ārkārtēju landtāgu, kur Zīverss, neraugoties uz asu opozīciju, izdabū cauri diezgan plašu projektu, kuŗa galvenās domas: zeme paliek muižnieku, zemnieks var iegūt kustamu īpašumu, viņa zemi var atsavināt, bet pret atlīdzību par celtām ēkām un par zemes meliorāciju. Līdumniekam trīs pirmie gadi brīvi. Noteic klausas un kad tās pildāmas. Ierobežo arī mājas pārmācību, zemnieku

pārdošanu un ģimenes šķiršanu. Zemniekus tiesā zemnieku tiesa. Kungu var sūdzēt tikai personīgi un mutiski, izpildot papriekš kunga pavēli. 1797. g. valdnieku maiņas dēļ sasauktā landtāgā vēl uzlaboja iepriekšējos punktus: izliktiem saimniekiem maksā sevišķu atlīdzību, jaunsaimniekiem brīvi 6 g. u. c. Šo projektu, 27 punktus, nu piesūtīja ķeizaram Pāvilam, kas to nodeva četru senātoru komisijai — vācu reakcionāriem muižniekiem, kuŗi šo projektu neapstiprināja. Arī pats landtāgs 1798. g. raudzīja savu devību ierobežot.

7. *Ceļā uz brīvību.*

Tā tas palika līdz 1801. gadam, kad tronī nāca Aleksandrs I, humāns un liberāls uzskatos, it īpaši pirmā valdības posmā. Viņš 1802. gadā apceļoja Vidzemi un sadraudzējās ar Zīversu. Pēdējais, būdams landrāts, griezās pie ķeizara ar lūgumu nevien apstiprināt bij. landtāga lēmumus, bet tos grozīt, atceļot „cilvēci apkaunojošās tiesības” pārdot zemniekus, tāpat ieteic noteikti normēt ārkārtīgās kļaušas. Ķeizars tam piekrita, Zīverss iesūtīja savas „piezīmes”, kuŗas ķeizars lika celt landtāgam priekšā. Landtāgs sanāk

1803. g. Zīversa priekšlikums ar ķeizara reskriptu sacēla landtāgā ārkārtīgu sašutumu. Tomēr beigās ķeizara gribai bij jāpadodas. 1803. g. landtāgs izstrādāja likuma projektu, iesniedza to valdībai, bet pret to sacēlās protesti; protestēja pat Vidzemes gubernātors Richters. Ķeizars bij spiests iecelt sevišķu komisiju ar iekšlietu ministru kā priekšsēdi. Bet galvenie darītāji komisijā bij muižnieku pārstāvji. Izstrādāto projektu apstiprināja 20. 2. 1804. g. Šis likums daudz ko uzlaboja zemnieku dzīvē. Zemnieks vairs nav lieta, bet persona, lai gan saistīts pie novada; par to viņam ir mantojamas tiesības uz savu zemi, no kuŗas viņu nevar pēc iegribas nodzīt; tas iespējams tikai ar pagasta tiesas lēmumu, kas apstiprināms draudzes tiesā. Zemniekam ir arī viņa paša iegūts īpašums; likums noteic arī dzelzs inventāru. Ieved arī jaunu tiesu iekārtu: pagasta tiesa, kas sastāv no trim tiesnešiem, no kuŗiem vienu izrauga dzimtkungs, vienu saimnieki un vienu kalpi. Tie vēlēti uz trīs gadiem. Viņi tiesā pēc vietējām ieradumu tiesībām, spriedumu apstiprina dzimtkungs. Muižniekus zemnieki varēja sūdzēt pie draudzes tiesas, kas bij nākošā instance, viena trim draudzēm. Šīs tiesas priekšsēdi vēlēja muižniecība, trīs zemnieku piesēdētājus visu triju draudžu pagasta tiesas. 1804. g. likums noteic arī zemnieku pienākumus pēc zviedru taksācijas.

Jau no šī īsā aizrādījuma redzam, ka daudz kas grozās zemniekam par labu. Tomēr īsti apmierināti viņi nebij, jo trūka vēl brīvības. Vēl mazāk apmierināti bij dzimtkungi, viņi visiem spēkiem cīnījās pret šī likuma ievēšanu dzīvē. Viņi uzskatīja likuma ievēšanai ieceltās revīzijas komisijas par tiesību laušanu, tāpēc traucēja to darbību. Sevišķi nepatika punkts par zemnieka dzimtlietošanas tiesībām uz zemi. Landtāgs teica pat, ka ķeizara likums esot tikai projekts, kas iesniegts viņa apspriešanai, tāpēc uzdeva to sevišķai komisijai pārstrādāt, ko tā arī ātri veica 29 punktus, kuŗus tūliņ nosūtīja valdībai apstiprināšanai. Valdība iesniegumu noraidīja, ievēroja tikai lūgumu atļaut kōdificēt zemnieku ieradumu tiesības draudzes tiesu vajadzībām. Ar 1805. gadu sākās zemnieku nemieri sakarā ar jaunām vakas grāmatām, viņi atteicās tās pieņemt, dažās vietās pat bij jāsauc palīgā kaŗaspēks. No muižnieku puses gāja nerimstošas sūdzības par revīzijas komisijām un likumu. Tāpēc 1809. g. papildināja 1804. g. Vidzemes zemnieku likumus ar jauniem 68 pantiem, kuŗu nolūks bij nodrošināto tiesību ierobežošana; atcēla arī apr. komisijas. Vakas grāmatas vajadzēja sūtīt uz Pēterburgu apstiprināšanai. Ar jauno vakas grāmatu reglamentu bij notikusi neglīta

lieta; vietā, kur runā par zemnieku publiskām nastām, bij vēlāk iesprausts teikums „kā arī jamaksā nauda”. Muižnieki to izmantoja un lika zemniekiem samaksāt arī darba maksu. Valdība dabūja zināt, ka ar gubernatora atļauju likumu tulkojumos ir sagrozījumi, izlaidumi un iespraudumi par sliktu zemiekiem, lika šādu izdevumu konfiscēt un no kanceles nolasīt kļūdu sarakstu. Reglamentu vadība izdeva bez iesprauduma, tāpat pareizu tulkojumu, un lika to publicēt parastā kārtā. Taču tas nenotika: ģenerālgubernators saziņā ar landtāgu paziņoja iekšlietu ministram, ka to nemaz npublicēs. Tā saskaņā ar šo viltojumu, zemnieki muižnieku vietā maksāja darba izdevumus līdz pat 1823. gadam. Tā valdība nevarēja piespiest muižniekus izpildīt viņa pavēles.

Valdībai tagad arī nebija vaļas, jo tie bija kustīgie Napoleona laiki, kontinentālā blokāde, gatavošanas un piedalīšanās karos. Pati krievu valdība bij visai krievu valstij izdevusi 1803. gada likumu par brīviem arājiem, kas deva iespēju dzimtcilvēkam kļūt brīvam, izpērkoties no dzimtkunga ar visu zemi. Dažos gadījumos kronis pat palīdzēja izpirkties. Tā brīvlaišanas doma bij ierosināta. Redzam šo domu kustinām arī Kurzemē. 1803. g. Aizputes landtāgā landrāts Šlīpenbachs lika priekšā atlaist dzimtcilvēkus brīvā, bet neatrada atbalsi. 1811. gadā kroņa zemnieki lūdz kroni atlaist viņus brīvā. Arī šo lūgumu noraidīja. Kurzemes muižās jau no 17. gadu simteņa pastāvēja savdabīga zemnieku tiesību nokārtošana; tur, pēc Kurzemes statūtiem, katrs muižnieks varēja izdot savā novadā privātas muižas tiesības, ko viņi daudzkārt arī darīja. Tātad Kurzemē nebija ar likumu noteiktas zemnieku un muižnieku attiecības, bet valdīja paražas un privāti noteikumi, kuŗi līdz ar īpašnieku mainījās. 1814. g. Aleksandrs I pavēlēja iecelt muižnieku komisiju, kas lai izstrādātu un iesniegtu valdībai apstiprināšanai likumprojektu par zemnieku stāvokļa uzlabošanu, jo tas bija kļuvis sevišķi grūts franču okupācijas laikā 1812. g., kad izdarīja plašas rekvizīcijas un uzlika kontribūcijas. Drīz vien bij izstrādāts projekts, kas visā visumā atgādināja Vidzemes 180. g. likumu. Tomēr šo projekta neapstiprināja, 1816. g. lika to pārstrādāt vai pieņemt Igaunijas 1816. gada zemnieku brīvlaišanas likumu, kas gan deva personīgu brīvību, bet ne tiesības uz zemi.

4. 4. 1817. gadā Kurzemes landtāgs ar 236 pret 9 balsīm nolēma ņemt Igaunijas likumu par paraugu un izstrādāja savu, ko jau jūnija beigās 1817. g. cēla landtāgam priekšā. Landtāgs to pieņēma un nosūtīja ģenerālgubernatoram, un jau 25. 7. 1817. g. ķeizars to apstiprināja. Vidzemē vēl strīdējās par to, vai būtu labi zemnieku atstāt bez zemes, tomēr princips palika: zeme muižniekiem. Vidzemnieki sava labuma kārē iet vēl tālāk: lai atsvabinātu muižniekus no katras atbildības par zemnieku pienākumiem pret valsti un lai valsts samaksā līdzšinējos kadastra sastādīšanas izdevumus. Muižnieki daudz runā par zemnieku parādiem un par muižnieku zaudējumiem, bet noklusē, ko viņi parādā zemniekiem, proti, pēc 1804. g. likuma paskaidrojumiem nepārmērītās zemnieku zemes varēja aplikt pēc acumēra, tikai zemes īpašniekam bij jādod raksts, ka viņš atlīdzinās zemniekam, ja pēc pārmērīšanas un jaunās vakas grāmatas izrādīsies, ka nastu uzlikts vairāk nekā pienācies. Šādu muižnieku parādu bij sakrājies daudz, un tie palika nesamaksāti. Jauno likumu nosūtīja ķeizaram. To izskatīja un apstiprināja valsts padome, ķeizars 26. 3. 1819. gadā parakstīja un publicēja krieviski un vāciski; bij arī ķeizara pavēle tulkot to latviski. Uz laukiem to publicēja 12. 3. 1820. g. Kungi atsakās no savām tiesībām un saviem dzimtļaudīm, kuŗi nu iegūst personīgu brīvību un kustības tiesību, lai gan ne tūliņ: Kurzemē pārejas laiks 14 g., Vidzemē 13 g. Vidzemē tikai pēc 4 pagaidu gadiem, kad viss palika pa vecam, brīvību dabū pirmā puse saimnieku; 1824. g. otrā puse; 1825. g. pirmā puse kalpu un muižas ļaužu, 1826. gadā otrā puse. Kustības brīvību guberņas robežās arī dabū pakāpeniski, sākot ar 1829.—32. g. Kurzemē

nomešanās pilsētās bij noliegta līdz 1863. g. Pilnīgu kustības brīvību visā valstī ieguva tikai 1863. gadā.

Zemnieks personīgo brīvību bij ieguvis, bet ko tā viņam deva? Jaunas ciešanas. Muižnieks bij zemes īpašnieks, viņam nav it nekādu pienākumu pret zemnieku, nav jādod pat zeme apstrādāšanai, ja viņš negrib. Ja zemnieks grib dabūt zemi apstrādāšanai, tad jālīgst ar muižnieku par tādu cenu, kā muižnieks grib. Parasti muižnieki prasīja tās pašas kļaušas, kas bij atzīmētas vakas grāmatās. Līgumus slēdza mutiskus un uz īsu laiku, turpmāk zemnieka nastas arvien pavairojot. No mājas pārmācības neviens nebija atbrīvots, arī saimnieki ne. Zemnieki dabūja arī savas privāttiesības, savus tiesnešus, savu tiesas procesu, savu pašpārvaldi, un, pagastos sadalītiem, viņiem pašiem bija jā rūpējas par sevi, par publisko kļaušu izpildīšanu, bet pār visu to stāvēja muižnieka uzraudzība. Pagasta amata vīrus, pagasta tiesas lēmumus apstiprināja muižnieks, muiža pārraudzīja pagasta magazīnu un kasi, muiža izdeva pases, muiža revidēja pagasta ienākumus un izdevumus; sūdzības par muižnieka rīcību varēja iesniegt tikai caur muižu.

Tāpat visus publiski tiesiskos pienākumus uzvēla uz zemnieku pleciem, nebija nekāda atvieglinājuma: saimnieciska verdzībā un pilna atkarība visās citās lietās. Zemnieki nevarēja justies apmierināti. Kamēr likumu visā klusībā izstrādāja, gāja apkārt visdažādākās baumas. Pēc publicēšanas, neraugoties uz augstiem un cēliem vārdiem un lielo svinīgumu publicēšanā, zemnieki tomēr izprata, kādā jūgā viņi iekļuvuši. Daudz vietās Vidzemē izcēlās pārpratumi, nemieri. Muižas darbus pārtrauca, zemnieki salasījās lielākos baros un sāka pārrunāt, ko darīt, vai pašiem sev gādāt taisnību, vai lūgt valdību dot jaunus likumus. Kaņaspēks visu likvidēja. Jauni nemieri uzliesmo 1822.—23. g., kad zemniekiem bija jā saka, vai līgs ar muižu. Lielākā daļa atteicās no līgšanas un neatdeva savu zemi, bet zaldātu noņemšana dumpīgos pagastos arī šos nemierus apslāpēja.

Brīvlaišanas likumā mūs sevišķi interesē viena nodaļa, proti tā, kur ir runa par skolām. Par skolas lietām valdība bija nopietni domājusi un gribēja, lai tās obligāti ierīkotu, izņemtu no landtāga un konsistorijas uzraudzības un nodotu jaundibinātās Tērbatas universitātes pārraudzībā. Tikai landtāgs un virskonsistorija tam nepiekrita. Pati virskonsistorija gan daudz kārt uzstājās landtāgā ar labiem priekšlikumiem. Tomēr viss beidzās ar to, ka arvien vairāk pastiprināja mājas mācību, skolu palika arvien mazāk, tās pašas neko nevarēja dot, jo nebija kaut cik sagatavotu skolotāju, un šim nolūkam nebija nevienas iestādes, tāpēc arī latvji ne labprāt sūtīja savus bērnus skolās, kur tādas bija. Kurzemes brīvlaišanas likumā skolas nav minētas, tāpat tas būtu arī Vidzemes likumā, ja neņemtos ģenerālsuperintendents Zontāgs, kas caur ģenerālgubernātoru griezās pie landtāga uzlabot latvju intelektuālo un morālo izglītību. Šāds solis ļoti sadusmoja landtāgu, bet neko nevarēja darīt, skolu lieta bija jāapskata. To arī dara §§ 516—519. Te nu runā par pagastu un draudzes skolām, par to daļu, kas zemniekiem ir jāpieliek pie mācītāja un skolotāja tiesas. Likums prasa, ka katram pagastam, kurā ir 500 vīriešu dvēseļu, jāceļ sava skola, kas apmeklējama visiem bērniem. Noteikts pat, kādai jābūt skolas ēkai; draudzes skola ierīkojama ik draudzē, kur 2000 vīriešu dvēseļu. Izdevumus sedz draudzes pagasti. Skolotājus ieceļ muižas īpašnieks saziņā ar mācītāju. Tāpat uzraudzība pieder muižniekam. Ja agrāk skola bija uzturama muižai, tad tagad viss uzvelts uz zemnieka pleciem, un labi būtu, ja muižnieks vēl neliktu šķēršļus ceļā.

Muižniecība nekā nav darījusi latvju zemnieku izglītības labā; līdz brīvlaišanai galvenie izglītības darbinieki bija mācītāji un galvenie skolotāji latvju mātes un tēvi. Pēc brīvlaišanas skolu lieta pavisam apsīka: Vidzemē 19. g. s. vidū īstenībā bija palikušas tikai nedaudzas pagasta skolas. Kad latvji saimnieciski nostājās kaut cik

brīvāk, viņi tūliņ sāka kopt skolas, un viss, kas te sasniegts, ir pašu latvju izcīnīts un izaudzināts. Neraugoties uz saimniecisko apstākļu pasliktināšanos un skolu skaita samazināšanos, garīgā laukā latvji iet uz priekšu, jo rodas vairāk grāmatu, rodas avīzes, sāk rasties izglītoti latvji, kas ar savu paraugu mudina citus sekot.

Bet vēl bij jāpārcieš liels pārbaudījums, kamēr nāca labāki laiki. 1838.—40. g. bij bada gadi, kad aukstu un slapju vasaru dēļ nekas nepaauga, pat lopiem aprūka barības. 1840. g. ziemas sēja nebij uzdīgusi, tā kā skaidri bij redzams, ka nākamā gadā gaidāms bads. Valdības un muižniecības pārstāvji visu to redzēja, daudz runāja par posta novēršanu, bet nekā nedarīja. Cerēja uz magazinām, uz Rīgu. Bet magazinās bij tukšas, zemnieki nebij varējuši atbērt, muižnieki arī ne, lai gan tiem nebij nekādas tiesības labību ņemt. Muižnieki ņēma uzraudzības kārtībā rudzus degvīna dedzināšanai, piem., Galgauskas kungs bij aizņēmis 300 pūru. Zemniekos sacēlās liels nemiers. Te izpaudās ziņas, ka valdība piešķirot zemniekiem zemi kaut kur Krievijas dienvidos. Šīm baumām pamatā bij Nikolaja I vēlēšanās padarīt žīdus par ražotājiem zemkopjiem; no Kurzemes bij izceļojuši daži simti žīdu ģimeņu, kas dabūja un pabalstus ceļam un iedzīvei. Šīs ziņas ar izpušķojumiem gāja no viena pagasta uz otru, nelīdzēja nekādi paskaidrojumi, — zemnieki sāka doties uz Rīgas guberņas valdi pierakstīties veseliem pagastiem kā zemes kārotāji. Viņi neticēja paskaidrojumiem, jo domāja, ka ķeizara griba atkal sagrozīta un apslēpta, kā tas bij visos nemieru gadījumos. Guberņas valde izturējās diezgan lēnīgi, bet muižniecības pārstāvji arvien vairāk uzmācās ar aizrādījumiem, ka lēnība ir gluži veltīga, ka jāparāda stingrība, jāsoda, citādi miera nebūs. Guberņas valde arī sāka pērt, izsludinot vēl bargākus sodus. Tas zemniekus sabaidīja, un viņi noteica, ka guberņas valde neesot īstā vieta, tāpēc griezās pie žandarmērijas priekšnieka un, beidzot, pie pareizticīgo bīskapa Irinarcha un sāka pāriet pareizticībā.

Šie fakti aizrāda, cik briesmīgi bij ekonomiskie un sociālie apstākļi, ka trūkums un bads tik ļoti spieda, ka zemnieks par citu neko nedomāja, kā tikai par to, kā tikt no šīm mocībām vaļā. No valdības puses muižniekiem pārmeta zemnieku nodzīšanu no zemes, riezū sistēmu, tālās šķūtis, kas veicinot nemieru. Muižnieki prasīja tikai, lai sūta kaņaspēku. 1841. g. vairāk vietās izcēlās nemieri, gan vairāk protesta veidā. Izsūtīja zaldātus, kas sagūstīja dažus nemierniekus, un ar to nemieri arī izbeidzās, bet muižnieki nebij ar to apmierināti, prasīja stingri sodīt citiem par biedināšanu. Muižnieku griba dabūja virsroku. Eksekūcija notika Jaunbebros. (Bebru kartupeļu dumpis.) 1844. g. atkal bij lietaina vasara un pēc tam bads, kuņā mira daudz cilvēku. Tagad valdība sūtīja labību. Arī Kurzemē 1844.—46. g. bij neraža, kas daudzus iedzina parādos. Neraugoties uz muižnieku uzvaru, dažs labs no viņiem nāca pie pārliecības, ka miers nav uzturams tikai ar stingrību un apspiešanu, ka īstie nemieru un likstu cēloņi jāmeklē 1819. g. likumos. Vajadzēja atrast izeju. Vidzemes liberālās muižniecības priekšgalā nostājās H. fon Felkerzāms, un nemieru gados uzsāka pārstrādāt 1819. g. likumus.

Pēc nemieru apspriešanas iecēla t. s. Tērbatas komisiju, kas drīz savu uzdevumu veica, un 1842. g. landtāgs jau pieņēma 111 pantu lielu likumprojektu, kam vajadzēja ierobežot brīva līguma principu un nodrošināt zemniekam viņa zemes turēšanu. Arī ģenerālgubernātors bij izstrādājis savu projektu. Visu to nodeva Pēterburgas komitejai, kas no iesniegumiem radīja „77 papildu pantus pie 1819. g. likuma”. Tie apstiprināti 1845. g., bet maz ko laboja: ierobežoja brīvā līguma principu, ar to, ka līgumus draudzes tiesa kontrolēja; noteica, ka līgumi slēdzami rakstiski vismaz uz 6 gadiem; noteica klaušu lielumu un laiku. Ar šo arī miers nebūtu sasniegts, jo 1845. g. atkal bij grūts saimniecisku pārbaudījuma gads, un ļaudis no jauna sāka pāriet pareizticībā daudz plašākos apmēros, cerēdami ar to gūt kādu uzlabojumu, vismaz

dabūt aizsardzību pret muižniekiem un vāciem. Sāka par jaunu rosina agrārlikumu, iecēla Baltijas lietu komiteju, kur bij arī muižniecības priekštāvji. Iesniedza vairākus projektus. Radikālākais guva ķeizara piekrišanu, tāpēc to izstrādāja par likumu — 1206 pantus, ko 1847. g. nodeva landtāgam caurskatīšanai un nosūtīja uz Pēterburgu, lai gan muižnieku vidū pacēlās nīkns balsis pret pieņemto projektu. 9. 7. 1849. g. ķeizars to apstiprināja kā pagaidu likumu uz sešiem gadiem.

Kas ar šo likumu bij iegūts? Bij laužts muižniekiem svarīgais princips: ka muižniecībai ir neierobežotas tiesības uz visu zemi, jo zemnieku pagasta sabiedrības zeme tika nodalīta no muižas zemes. Pavisam nodibināja 3 zemju kategorijas: muižas zemi, kvotes zemi un zemnieku jeb klaušu zemi. Muižniekus ierobežoja līguma brīvībā, bet nenoteica nomas veidu. Muižnieki bij kārojuši redzēt visas savas tiesības un privīlēģijas sakopotas vienā likumu krājumā. 1845. g. ķeizars apstiprināja Baltijas guberņu provinču likumus (kārtu tiesības un iestāžu satversmi), 1846. g. izšķīra muižniekiem par labu jautājumus, kas var iegūt bruņniecības muižas, un kam tiesība piederēt pie immatrikulētās muižniecības, uz ko pretendēja valsts dienestā muižniecību ieguvušie.

Pagāja 1848. g. revolūcijas gadi. Nikolajs I bij Krieviju nosargājis no revolūcijas, bij palīdzējis to aplāpēt Austrijā un gatavojis ceļu reakcijai. Šo reakcijas uzvaru raudzīja izmantot arī Baltijas muižniecība agrāros apstākļos un gatavojās apcirpt līdzšinējo likumdošanu, it īpaši, kad pagaidu likuma vietā vajadzēja dot pastāvīgu likumu. Landtāga komisija cītīgi strādāja pie tā, lai ierobežotu zemes pāriešanu zemnieku rokās. Izstrādāja vairāk projektus, ko Valsts padome neapstiprināja, jo tas notika pēc Krimas kaŗa, kas skaidri rādīja, ka Krievija palikusi kultūrā atpakaļ un ka vajadzīgas nopietnas reformas. Krievu liberālā muižniecība domāja par krievu zemnieku brīvlaišanu un ka tā būtu attiecināma arī uz Baltiju. No tā šejienes muižniecība visai baidījās. Bij miris arī spēcīgais reakcijas aizstāvis Nikolajs I, un viņa vietā tronī nācis liberālākais, bet vācu draugs, Aleksandrs II. Viņš arī apstiprināja pārstrādāto zemnieku likumu (1860. g.). Tagad zemniekiem bij atvieglināta zemes iegūšana un nodrošinātas tās lietošanas tiesības.

Arī latvju tauta nu vairs nebija tā, kas 40-tos gados. Par spīti visiem spaidiem, latvju gara dzīve nebija stāvējusi uz vietas. Atvieglinātā saimnieciskā eksistence 19. g. s. sākumā deva iespēju arī saimnieciskā dzīvē piepildīt vienu otru nodomu un vairāk darīt savas un bērnu izglītības labā. Bij nākusi klāt jauna lasāma viela, laicīga satura, iznākušas Latviešu Avīzes, lai arī ar šauru programmu, un arī to virzienu noteica muižniecības un garīdzniecības griba. Jaunā avīzē viņi lasīja savu lietu noskaidrojumus, dabūja padomus, varēja arī paši izteikties, ko viņi darīja no pašas avīzes iznākšanas, iesūtīdami kritiskas piezīmes, apcerējumus. Vidzemē ar 1832. g. mācītājs Treijs sāka izdot laikrakstu Tas latviešu draugs, saistīdams visus tā laika spēkus, kas rakstīja latviski, pats vēl dažus izaudzinādams, piem., A. Leitānu. Treija avīzi 1846. gadā gan slēdza, bet 1856. gadā sāka iznākt Mājas Viesis ar Leitānu kā redaktoru, kas saistīja par līdzstrādniekiem jau latvju studentus. Rodas latvju literātūras saime, sākumā autodidakti, vēlāk ar augstāko izglītību. Lai arī dažkārt šie literāti bij vācu orientācijas, tomēr viņi bij latvji, juta latviski, cienīja savu tautu, aizstāvēja latvju valodu, centās izplatīt starp tautas brāļiem izglītību, sāka pārnest tautas nodevību tiem, kas kaunējās savas tautības un valodas. Protams, ka šai tautiskai kustībai vajadzēja būt savam pamatam, un tas bij visa latvju tauta. Garīgi tā jau bij vienmēr gatava izprast un uzņemt nacionālās atziņas, izglītību, trūka tikai iespējas realizēt savu domu, jo atkarība no svešas varas bij par daudz liela, ar protestiem un neorganizētu patstāvīgu stāšanos neko nevarēja panākt. Tāpēc arī tautas atmoda

spilgti paudās tikai tad, kad latvju neatkarība kļuva tik liela, ka svešā vara nevarēja vairs kaitēt.

Gan bieži varam novērot, ka pretošanās spēja atslābst atkarībai pieaugot, piem., studēto skaits: 19. g. s. 20-tos gados apmēram desmit, 30-tos gados zināmi tikai trīs, 40-tos gados atkal apmēram desmit, bet uz priekšu tas ātri pieaug, kam par iemeslu ir mazgruntniecības dzimšana pēc 1849. gada likuma.

50-tos gados izveidojās un atsevišķos darbos saskatāma latvju tautas ideoloģija. Tērbatas studenti ar Kr. Valdemāru priekšgalā atvēra latvjiem daudzās lietās acis un rada tautā lielu atbalsi. Šie tautas ideologi strādāja vislielākā pašreizējā, lai gan viņus nekādi nevarēja saukt par mantīgiem. Viņu vārdus, domas, paraugu ķertin uzķēra un saimnieciskā ziņā raudzīja realizēt, lai gan bieži ir valdība, ir muižniecība lika šķēršļus šīm labām tieksmēm. Nopietnāku izglītību sāka dot arī zemākās skolas, jo tām skolām, kas vēl bija palikušas — nāca arī jaunas klāt — radās īpaši sagatavoti skolotāji, kas bij mācījušies pie Bergmaņa Cīravā (no 1833. gada), Cimzes seminārā (1839. g.) un Irlavas seminārā (1840. g.) 50-tos gados latvji paši sāka likt savām skolām pamatu. 60-tos gados redzam tautu pārveidotu un pilnīgi sagatavotu jaunām reformām, kuŗu stūrakmens palika 1860. g. likums. Ar šo pašu laiku sākās lielās reformas Krievijā un to ietekmē arī Baltijā.

1863. gadā atcēla pēdējos noteikumus, kas ierobežoja zemnieku kustības brīvību, izdodot pasu likumu, uz kuŗa pamata pases izdeva pagasta vecākais, ja tikai visi nodokļi bij nomaksāti. Nu zemnieks varēja tikt arī pāri guberņas robežai, lai arī ne tālāk kā 30 km no robežas. 1864. gadā iznāca likums, kas noliedza muižniekam slēgt ar zemnieku klaušu līgumus sākot ar 1865. gadu; zeme bij izdodama vai nu naudas nomā, vai pārdodama. Šis likums atņēma muižniekiem arī tiesību sodīt zemniekus ar miesas sodu. Tā kā klaušu līgumi bij jāizbeidz 1868. gadā, tad šis likums daudzus muižniekus pārsteidza nesagatavotus, jo viņi līdz šim bij izmantojuši darbā zemnieku inventāru un darba spēku. Nu darba rīki un zirgi bij jāiegādā īsā laikā, tam vajadzēja daudz līdzekļu, kuŗu daudziem trūka. Tie bij spiesti zemnieku mājas pārdot. Tādu muižu, ko līdz tam apstrādāja ar klaušām, bij 75 proc. Bet arī zemnieki bij iekrājuši tik daudz, lai varētu izdarīt pirmo iemaksu, kas bij 15 proc. no visas zemes maksas. Te izpalīdzējās ar 1849. g. dibināto Zemnieku rentes banku. Zemi nepārdeva pēc tā laika tirgus cenas, bet maksu aprēķināja pēc bij. naudas nomas vai pārrēķinot klaušas naudā. Muižnieki centās izsist cik vien iespējams lielu kapitālu. Zemnieki dabūja gan ilgtermiņa kreditus, bet par dārgu cenu. Tomēr zemnieki pirka, jo neviens negribēja atstāt savu zemes stūrīti. Ar to latvji galīgi nostiprināja savu neatkarību, un nu īsti parādījās, ko latvji var intelektuālā, saimniecības, pašvaldības un kultūras darbos.

Ne mazāk svarīgi ir 1866. gada pagastu pašvaldības likumi. Tos gan izstrādāja landtāgi, bet ierosināja valdība. 1866. g. likums izslēdza muižu no pagasta teritorijas un muižnieku no pagasta sabiedrības. Valsts nodevas un klaušas nolika tikai zemnieku zemei un kārtai. Ar to beidzās arī muižnieku iespaids uz pagasta pašvaldībām, lai arī ne gluži, jo uzraudzība par pagasta iestādēm piederēja draudzes tiesai, kuŗas priekšgalā stāvēja muižnieks. 1889. gada pārraudzību nodeva zemnieku lietu komisāriem. Šis pašvaldību iestādes sagatavoja latvjus plašākiem pašvaldību darbiem un bij laba skola sabiedriskam darbam. Tās attīstīja arī atbildības un taisnības sajūtu un mācīja domāt par sabiedriskiem ideāliem. Šai pašā laikā sākās arī latvju ieplūdums Rīgā u. c. pilsētās, sakarā ar ostas pilsētu uzplaukšanu, tirdzniecības un rūpniecības atzelošanu un izceļošanas šķēršļu nobīdīšanu. Latvji gan nebija vēl pilnīgi brīvi no muižnieku varas, jo tie vēl varēja iemaisīties pašvaldībā, noteica vēl skolu politiku ar savām skolu valdēm, vēl viņiem bij lielas privilēģijas, kā latvjiem trūka, vēl viņu

rokās bij augstākās tiesas, landtāgi, vēl viņu varā bij baznīca. Tomēr latvji bij pietiekami aizsargāti, lai varētu paši iet savus ceļus, īpaši tautas izkopšanas ziņā.

Šai darbā lielisku palīdzību sniedza Pēterburgas Avīzes, visnotaļ saistītas ar Kr. Valdemāra vārdu, kas, jau students būdams, bij demonstratīvi pasvītrojis savu latvietību. Gan ar nopietnību, gan humoru, gan asu satiru Pēterburgas Avīzes noskaidro latvju nacionālo un sociālpolitisko stāvokli un apziņu. Tā asi graizīja laikmeta nebūšanas. Savu mērķi tās sasniedza arī savā īsā mūžā (1862.—65. g.). Pēterburgas Avīžu pretinieki netaupīja arī to līdzstrādniekus: cieta K. Biezbārdis, E. Dinsberģis. Jaunlatvietība, kā latvju atmodu bij nokristījuši 60-to gadu sākumā vāci, nebij vairs apspiežama, nevarēja vairs atņemt latvjiem noteikšanās gribu, tāpat kā nevarēja vairs atņemt ekonomisko neatkarību. Jaunā kustība meklē arvien jaunus izteiksmes veidus, lielu vīru vadīta. Tautas neatlaidīgi seko vadoņu padomiem, pieliek visus spēkus šķēršļu novelšanai no ceļa. Tauta klausā vadītāju saucieniem ar sajūsmu, un nekad latvjos nav bijusi tāda vienība, izņemot tikai Latvijas atbrīvošanas kauju, kā 60-tos un 70-tos gados.

Visās malās redzam rosīgu dzīvi, jaunus pasākumus. Katrā novadā radās savs ierosinātājs, ap kuŗu pulcējās citi, savstarpēji uzmudinādamies. Rīgā, kā lielākā centrā, kurp jau bij devušies taisni uzņēmīgākie darba ļaudis, latvji rīkojās jo aktīvi, tikai nevar teikt, ka no turienes būtu izgājuši ideoloģijas sākumi. Galvenie ideologi vēl arvien meklējami Valdemāra grupā, līdz pat Valdemāra nāvei. No turienes tā nāca ne šaurā virzienā, bet visas tautas dzīves puses aptveņošā straumē. Valdemārs jau mācīja veicināt un izkopt pašdarbību, pašapziņu, centību un taupību ekonomiskās lietās, mēģināja paplašināt latvju tiesības un sevišķi karsti stāvēja par nacionālām lietām; viņš bij tas, kas uzmudināja nelikt mūsu etnografiskās mantas zem pūra, viņš ierosināja mūsu dainu un pasaku u. c. gara mantu krāšanu. Viņam bij sevišķas dāvanas iesaistīt tos latvjus, kas viņam tuvojās, tiem piederīgā darbā. Protams, ka drīzumā centram bij jāpāriet uz Rīgu, kurp arī, beidzot, nonāca Valdemāra līdzdarbinieki. Praktiski vienot latvjus kopīgā darbā savas personības un nacionālītātes izkopšanai gan visplašāk izdevās Rīgā. Arī še bij mazi sākumi: J. Caunīša pulciņš, kas sanāca koŗa dziedāšanai, pārrunām un grāmatu lasīšanai.

Starp Rīgas darbiniekiem izceļas B. Dīriķis, K. Biezbārdis, R. Tomsons, J. Baumanis. No viņu vidus izgāja doma dibināt latvju literāro biedrību, bet ģenerālgubernātors neapstiprināja iesniegtos statūtus, aizrādot, ka tāda jau esot. Tāda bij gan, dibināta jau 1824. gadā ar ģenerālsnperintendentu Zontāga ierosinājumu, bet tās sastāvs bij gluži vācisks, kaut arī tā nodarbojās ar latvju valodas, literatūras un senatnes pētīšanu. Tikai 1868. gadā izdevās dabūt Rīgā atļauju plašākas, tīri latviskas biedrības dibināšanai. Sākumā gan atļauj palīdzības biedrību „trūkumcietējiem igauņiem”, tad apstiprina arī Rīgas latviešu biedrību, kuŗa tūdaļ uzsāka savu svētīgo darbību, nostādamās latvju garīgās un nacionālās dzīves centrā. Uz laukiem biedrošanos iesāka it sevišķi ar dziedāšanas biedrībām. Šeit lieli nopelni J. Cimzem. Viņš savā seminārā piegrieza sevišķu vērību dziedāšanas mācībai un koŗa dziedāšanai. Viņš izdeva Dziesmu Rotu, tautas un mākslas dziesmu kopojumu, kuŗā lielais vairums tautas dziesmu ir viņa vāktas un harmonizētas. Viņa audzēkņi nu nesa šīs mantas tautā. Gāja vēl tālāk. Mācītājs J. Neikens, darbīgs un nenokūsis gādnieks par tautas gara un garīgo dzīvi (lai gan ar skumjām domāja, ka latvju valoda nespēs izturēt konkurences cīņā), organizē Dikļu apkārtnes koŗus uz novada dziesmu svētkiem: 1864. gadā Dikļos, 1866. g. Matīšos. Arī Kurzemē tiek sarīkoti šādi svētki 1870. gadā Dobelē.

Vispārīgo latvju dziesmu svētku sarīkošanu uzņemas Rīgas latviešu biedrība. Pirmos dziesmu svētkus sarīkoja 1873. gadā, tad 1880. g., 1888. g., 1895. g. (Jelgavā),

1910. g. Grūti aprakstīt, ko latvji izjuta šādos masu svētkos: prieku, lepnumu, pašapziņu par to, ka latvji vien to veikuši, bez citu palīdzības, par spīti visiem šķēršļiem, tādā lielā vienprātībā un brālīgā saskaņā. Pirmo dziesmu svētku laikā fabrikantam R. Tomsonam izdevās sasaukt pirmo latvju zemkopju kongresu, kas bij kupli apmeklēts. Tāpat kupli apmeklēts bij pirmais skolotāju kongress; 1874. gadā izdevās sasaukt vēl otru; bet pēc tam vairs atļaujas nedabūja. Skolotāju sapulces pa apriņķiem, novadiem sasauca arī jau agrāk, sasauca arī pēc tam, tomēr nacionālās vienības izjūtas ziņā tās vairs nevarēja dot to, ko šie kongresi. 1868. gadā notiek Rīgā pirmā atklātā latvju teātra izrāde. Vēlāk Rīgas latviešu biedrība nodibina pastāvīgu teātri Ādolfa Allunāna vadībā.

70-tos gados pagasti ļoti cītīgi ceļ un apgādā savus skolas namus un meklē krietnus skolotājus. Vairojas arī skolotāju sagatavošanas iestādes: 1871. gadā atveŗ divus skolotāju seminārus, vienu muižniecība Valkā, t. s. Tērauda pagastskolotāju semināru, otru, valsts, Rīgā, vēlāk Kuldīgā. Arī pareizticīgo garīgā seminārā latvjiem gatavoja garīdzniekus un skolotājus. Skolu un izglītības laukā kā spilgta, nozīmīga un aizraujoša persona sevišķi jāizceļ A. Kronvalds, kas savā īsā mūžā nesis daudz ierosmes, bijī viens no cēlākiem un pašreizējākiem vadoņiem. Nacionāli politiski sociālo dzīvi izkopa jauni laikraksti un žurnāli. Lai minam tikai 1869. gadā Baltijas Vēstnesi, 1877. gadā Baltijas Zemkopi (Māteŗu Juris), 1877. gadā Rīgas Lapu, 1876. gadā Balsi, 1886. gadā Dienas Lapu; žurnālus — 1881. g. Pagalmu, 1884. g. Rotu, 1885. gadā Austrumu. Līdz šim latvju gara, tāpat kā saimnieciskā un tiesiskā dzīve veidojās zināmā pretstatā valdošās muižnieku kārtas uzskatiem un prasībām, tāpēc latvju darbinieki guva kungu neslēptu un niknu naidu.

Sākot ar 60-tiem gadiem vāci pielika vairāk pūles latvju pārvācošanai, tikai ar visai mazām sekmēm. Vāci gan vienmēr bij daļu latvju uzsūkuši sevī un uzsūca vēl uz priekšu, bet plašākos apmēros šāda pāriešana vācos nekad nebij varējusi notikt kārtas privīlēģiju un seno attiecību dēļ. Latvji savu īpatnību, savu dziļāko iekšējo saturu ir vienmēr paturējuši tīru, ko mums pierāda viņu dvēseles izpausme — latvju tautas dziesmas, kas nosargātas tīras no visiem svešu tautu un kultūru iespaidiem. Tomēr pamazām latvji emancipējas no vācu ietekmes. Šo cīņu ar vācietību un vācu priekšrocībām latvji veduši visā visumā klusu, sakostiem zobiem, paši saviem spēkiem, un ja sūdzējušies par viņu pārestībām, tad vienmēr turējušies īstenības un patiesības robežās, kamēr par Baltijas vāciem ne vienmēr to var apgalvot, jo visa latvju tauta ir daudzkārt tikusi denuncēta, apmelota. Latvjiem ne vienu reizi vien nācies taisnoties un dažreiz pat gūt krievu valdības atbalstu.

1870. gadā jo plašas latvju aprindas griezās pie ķeizara ar adresi, kuŗā lūdza izdarīt dažas reformas: pārveidot tiesas, ievesti zemsti un atcelt patronātu tiesības. Vāci to uzskatīja par dumpi un vajāja iesniedzējus un sastādītājus. Neskatoties uz visu lielo muižniecības spēku un pretošanās mākslu, krievu valdība arvien vairāk iespiedās Baltijā ar savām iestādēm un iekārtu. 1877. gadā ieveda Krievijas pilsētu likumus. 1878. gadā latvji pirmoreiz piedalījās pilsētu domes vēlēšanās, šoreiz vēl bez panākumiem. Kad tronī nāca Aleksandrs III, kas nebij pieskaitāms vācu draugiem un noteikti atteicās apstiprināt muižnieku privīlēģijas, tad, sakarā ar zemnieku rūgšanu, muižniecība griezās pie valdības ar sūdzību par latvju biedrībām, laikrakstiem un latvjiem pašiem, ka zemē ceļoties nemieri.

Šai sūdzībai bij negaidītas sekas: notika senātora Manaseina revīzija. Manaseins savāca daudz sūdzību, sīki iepazinās ar apstākļiem, un nodeva par šejienes iekārtu nelabvēlīgu spriedumu. Viņš ieteica stingrāku iejaukšanos un lielāku krievu interešu un valodas ievērošanu. Tas viss saskanēja ar valdības nolūkiem.

Sākās pēdējais ilgstošais uzbrukums latvju nacionālītai, latvju valodai, tagad no krievu puses.

Jaunas reformas bira 80-to gadu beigās. 1887. gadā skolu reforma: tautskolas un skolotāju seminārus pakļāva tautas apgaismošanas ministrijai, ievēda jaunu pārvaldi, lai gan vecā netika atcelta. Muižniecība aiz protesta pati atsakās no darbības. Skolās ievēda krievu valodu, pēdējā klasē visi priekšmeti bij jāmāca krieviski. Nākošos gados krievu valodu ievēda arī augstskolās un vidusskolās, arī privātās. 1888. gadā pārveidoja policijas un 1889. gadā tiesu iestādes. Reformām kā ļauns piedēklis nāca līdz krievu ierēdņi, kas nepazīna ne vietējo dzīvi, ne valodu, zināja tikai savu uzdevumu — pārkrievot. Protams, ka tas bij ļoti stiprs pārbaudījums latvju tautai; tās izglītība, pat morālās īpašības cieta, un bij jāšaubās, vai tā izcietīs, jo nu tā bij starp divām ugunīm, vāciem un krieviem. Tomēr latvjiem par godu jāsaprot, ka latvju tauta arī to izturēja, iznāca pat apskaidrota, kad pienāca tās laiks. Latvietību nevarēja nomākt, arī sistēmiski mēģinot to iznīcināt. Latvju gars, latvju īpatnējā kultūra un tautas mīlestība glāba latvietību.

Prof. Dr. A. Spekke

LATVJU KULTŪRA ĀRZEMJU AVOTU GAISMĀ

Šis pārskats sniedzas tikai līdz Livonijas poļu laiku beigām, t. i., līdz 17. g. s. sākumam. Otrkārt, malā atstāti īpatnējie un speciālie lingvistiskie pētījumi, cik tālu tie dod kultūras vēsturei vajadzīgus vai derīgus slēdzienus. Treškārt, pilnīgi neizmantošs paliek plašais latvju dainu materiāls tā chronoloģiskās nedrošības un neskaidrības dēļ. Šī pārskata izejas punkts ir chronoloģiski datētais vēsturiskais teksts, pat tad, ja tam ir tieksme, kā tas vidus un renesanses laikos bij parasts, nosvērties uz ģeografijas vai ceļojuma apraksta vai arī literārā darba pusi.

Visus 15—16 apskatāmos gadu simteņus, no 1. g. s. pēc Kristus līdz 17. g. s. sākumam, materiāla iekšējās sakarības dēļ var sadalīt trīs posmos: I — senākais laikmets (līdz 13. g. s. sākumam); II — viduslaiki (13.—15. g. s.); III — 16. g. s. un Livonijas poļu laiki (16. g. s. — 17. g. s. sākumam).

I Pirmā posma pazīme no mūsu avotu viedokļa ir vietējās rakstītās tradīcijas trūkums. Ziņas nāk šo pirmo 11.—12. g. laikā no dažādām pusēm: no romiešu, ģermāņu, arābu, slāvu u. c. avotiem, un to galvenās īpašības ir gadījuma raksturs, neskaidrība un trūcība. Iemesli nav jāmeklē tālu. Baltu tautu, to starpā latvju tautas aizvēsturiskās gaitas ir ļoti neskaidras viņu pašu rakstītās tradīcijas trūkuma dēļ, viņu vismaz ģeografiskas saistības dēļ — vairāk vai mazāk paralēlām gaitām ar Austrumeiropas līdzenumu pārstaigātājiem un iekārotājiem slāviem, kam tāpat kā baltiem antīkā senatne nav devusi īpašu vispārīgu vārdu kādas sevišķas tumsas un neziņas dēļ, kas klājas pār šīm tautām vai nu viņu nelielā skaitliskā apmēra vai īpatnējas psiholoģijas, vai kādu citu iemeslu dēļ. No daudzajiem tautu apzīmējumiem, no kuriem nūdz Austrumeiropas apgabali, sākot ar vecākām autentiskām Ptolemāju kartēm, tikai retie grūti, trūcīgi un hipotētiski saistāmi ar baltu tautām. Latvju tautai, acīm redzot, vēl vairāk kā ziemeļu pasakas varonim, ir bijis jāiziet cauri lielai tumsai un (vēlāk) dziļai pazemībai, līdz tā spēja pilnīgu dienas gaismu ieraudzīt. Klasisko autoru ziņas par baltiem ir gaužām trūcīgas un neskaidras: galvenās vietas ir Tacita daudz apspriestā nodaļa par a i s t i e m un apmēram 6 g. s.

agrāk Herodota miglains stāsts par neuriem (P. Šmits, Herodota ziņas par senajiem baltiem, pieņem, ka Tacita aisti ir Herodota neuru pēcnācēji, kas dzīvojuši neuru zemes rietumos). Tacits (Germania, c. 45) saka, ka aistu ciltis centīgāk kopjot labību nekā ģermāņi. Aisti izmeklējot arī jūru un sēkļos, kā arī pludmalē lasot dzintaru, ko paši saucot par glīsi (glēsūm).

Kasiodors liecina, ka aisti sūtījuši sūtņus pie Teodericha Lielā, kas pasnieguši viņam dzintaru kā goda dāvanu (Variae, 5, 2). Jordanis stāsta, ka gotu karalis Ermanarīks pakļāvis sev arī miermīlīgo aistu tautu, kas dzīvojusi pie okeana aiz Vislas (De origine actibusque Getarum V 36, XXIII 120). Einhards vēstī, ka aisti dzīvojot jūras austrumu piekrastē kaimiņos slaviem (Vita Caroli Magni, 12).

No minētām liecībām redzama neapstrīdama patiesība, ka šīs tautas, tai pulkā, jādomā, arī latvji, iepretim daudziem tās kaimiņiem ar citādu dzīves veidu, ir zemkopji (arī pēc daudziem valodas datiem baltu pirmtauta jāpieskaita zemkopjiem). Tas gadu simteņos īsi priekš un pēc Kristus dzimšanas Austrumeiropā nebūt nav maz.

Agrāko un vēlāko viduslaiku autori, skaitot no tautu staigāšanas līdz krusta kaŗu saviņņojumiem, ir bagātāki ziņām, nevar toties apgalvot, ka viņi būtu daudz precīzāki savos datos. Ko viņi īsti dod? Anglosakšu vikings Vulfstans 9. g. s. beigās vēstī, ka aistu karaļi un bagaturi dzerot ķēves pienu (par senprūšiem to apliecina arī P. Dusburgs), bet nabagie un vergi — medu. Viņš sniedz arī drāmatisku senprūšu bēŗu ainavu: „Viņiem ir paraŗa turēt mironi nesadedzinātu radu un draugu namā vienu, dažreiz pat 2 mēneŗus — karaļus un citus augstmaŗus jo ilgāk, jo viņi ir bagātāki. Daŗreiz mironi paliek nesadedzināti namā pat veselu pusgadu. Visu ņo laiku tiek dzerts un spēlēts līdz pat bēŗu dienai. Tai dienā viņi sadala nelaiŗa nenodzerto mantu 5 vai 6 daŗās. Tad atseviŗķās daŗas noliek daŗādā tālumā no sētas — lielāko daŗu vistālāk, mazāko vistuvāk no mirona. Pēc tam salasās visas zemes ātrākie jātnieki, 5—6 jūdzes tālu no mantas, un sacenŗas jāŗanā. Kam ātrāks zirgs, nonāk pirmais pie tuvākā un lielākā mantas gabala, nākoŗais pie otrā, un tā cits pēc cita. Mazāko tiesu dabū tas, kam jāŗāj vistuvāk māŗai. Kad nelaiŗa manta tā ir sadalīta, mironi iznes no nama un sadedzina kopā ar viņa ieroŗiem un drēbēm...”

Brēmenes Ādams, kuŗa ziņu avots bij Dānijas karalis Svends Estridsens, ieskaitīŗa Kursu (Churland) starp ziemeŗu salām, pār kuŗām valda zviedri (quae subiacent imperio Sueonum). Kursā esot bagāta ar zeltu un raŗeniem zirģiem. Tauta pārlicģi kalpojot elķiem. Visur darbojaties pareģi un zīlnieki, kas valķājot īpaŗu tēŗpu. No visas pasaules lūdŗot viņu pareģojumus, bet visvairāk spānieŗi un grieķi. Kāds dāņu tirgotāŗis nule ar Dānijas karaŗa atbalstu esot uzcēlis Kursā vienu baznīcu.

Brēmenes Ādams dod miglainu, bet tomēr dziļi pievilcģu ainavu par tautu attiecībām un kaŗiem mūsu piejūrā, kā arī seprūŗu psīches raksturojumu, kas latvjiem var likties daŗos punktos tik brīnumaini radniecisks. Arābs Idrīzī (1100.—66. g.) dod ļoti konfūzu Livonijas piekrastes aprakstu, no kuŗa var izlobīt daŗus norādģjumus par senbaltu (arī latvju?) pilskalniem, ostas pilsētām, zemkopģbas veidiem u. tml. Saksis Gramatiķis (Gesta Danorum, līdz 1185. g., izd. A. Holder, 1887. g.) vēstī, ka dāņi daudzkāŗt kaŗoŗuŗi ar kurŗiem: ar kurŗu valdnieķu (Curetum tyrannus) Lokeru, Dornu u. c. Kurŗi atzinuŗi dāņu virskundzģbu (p. 308.) un ik gadus maksāģuŗi Dānijai meslus (p. 82.: Curetes... tributariae sortis), bet izdevģģā gadģjumā viņi atteikuŗies un ar ieroŗiem sacēluŗies pret dāņiem (p. 82.: Daniam, quam annuis vectigalium obseguiis amplecti solebant armis aggredi animum induxerunt). Kursu atkal iekaŗoŗuŗi Olimārs (p. 159.), Starkatērs (p. 187., 272.), Kanuts (p. 383.) u. c. (p. 278.). Starkatērs uzvarēģis arī zemģaŗus (p. 187., 272., et populos, Semgala, tuos).

Gramatiķis samēŗā plaŗi apraksta dāņu karaŗa Frotona uzbrukumu Kursai (II grāmata, p. 39., 40.) un kurŗu aizstāvēŗanās plānu. Kurŗu karalis Dorns noturģjis

kaŗavīriem runu un teicis, ka dāņu pārspēka dēļ nevarot šoreiz doties kaujā, bet jāmēģinot nogurdināt viņus ar badu. Viņš līcis iznīcināt visu, kas nebījis pietiekoši aizsargājams, un tēvijas postīšanā pārspēja ienaidniekus. Kaŗaspēka lielāko daļu viņš sapulcinājis neieņemamā pilī, aiz kuŗas nocietinājumiem bijusi upe (fluvium menibus propinquum). Tomēr ienaidniekam izdevusies viltība, un kuŗšu kaŗaspēks apkauts. — Helmolda Slavu chronika (Cap. I) atkāŗto Brēmenes Ādama ziņas par prūšiem, pievienojot tām dažas vēlākas ziņas utt.

Visas šīs informācijas kopā savelkot, jāatkāŗto slēdziens, ka nav iespējams no tām izlobīt pilnīgi skaidrus un plašus latvju tautas kultūras aprakstus; latvju lietas ir jāmēģina izprast, operējot ar dažādākām archaioloģiskām, lingvistiskām, etnografiskām un kultūrvēsturiskām metodēm, pie kam rezultātā jo bieži nākas aprobežoties ar nojautām un hipotezēm. Bet tāds, kāds šis materiāls mums redzams, tas ir tomēr vērtīgs, jo ar tā palīdzību var iemest dažus gaismas starus mūsu tautas pagātnē, pār kuŗu klājas tik liela krēsla un nesakarība. Salīdzinot šādu stāvokli ar citu Rietumeiropas tautu attiecīgiem vēsturiskiem posmiem, rodas paralēles, piemēram, ar romāņu tautu veidošanās laiku gadu simteņos pēc tautu staigāšanas līdz pirmiem tautas valodā rakstītiem tekstiem, kad zem pagrimušās latīņu valodas paklāja tik reti un grūti ir uztvert „jauno” tautu siluetus. Vēl daudz zīmīgāka ir paralēle ar pārējām tautām, kas dzīvoja un savā starpā apkaŗojās pie Baltijas jūras. Salīdzinājums, piem., ar skandinavu tautām būtu jo spilgts, ja šīm tautām nebūtu jau rakstītās tradīcijas sākumi (rūnas), ja tām nebūtu jau literārās tradīcijas sākuma tekstu, ko var izmantot vēsturiski, t. i. chronoloģiski (pretstatā mūsu dainām), un ja, pateicoties spēcīgajam ekspansivitātes uzplūdumam saviļņojumam (vaŗagi, vikingi) šo tautu soļi un dzīves veids nebūtu daudz jūtāmāk atbalsojušies Rietumeiropas historiografijā. Nav jāaizmirst, beidzot, ka viens no galveniem baltu tautu senatnes nepazīšanas iemesliem ir Austrumeiropas ģermāņu tautu valnis, kas šķīra toreizējo pasaules civilizācijas centru, — Romas imperiju no Baltijas jūras krastu tautām; pašam šim valnim bij jāuztver jo daudzi stari, kas nāca no Vidusjūras krastiem, un tādēļ tikai retais tam izlauzās cauri.

II Lielais krusta kaŗu laikmets radīja Rietumeiropas ekspansijas divas maģistrālās līnijas (galvenā kāŗtā pa jūru!) uz austrumiem: lielākā un no Vidusjūras kultūras centriem skatoties, dabiskākā virziena gala mērķis bija Mazāzijas piekrastē — it kā pēc daudziem gadu simteņiem atpakaļ atdotā foinīķiešu ekspansija pretējā virzienā —, no šīs piekrastes kustība, protams, izplūda pa malām: Bizantija, salas u. c. Otrs virziens nāk uz Livonijas piekrasti, taisni uz to, apejot sākumā Lietuvu, resp. Žemaitiju, jo no jaundibināmās Rīgas atvērās, kā allaž vēlāk, lielās iespējas uz Austrumu līdzenumu, ar toreizējām galvenām direkcijām uz Polocku un Novgorodu.

Šis lielais notikums nozīmēja dziļu un liktenīgu lūzumu baltu tautu vēsturē, kas jūtams ilgu gadu simteņus vēlāk, līdz pat mūsu dienām. Asais vadzis, divu toreizējo lielāko varu — pāvesta un imperātora — dzīts, iegriezās baltu tautu vēl politiski neapvienotā organismā, nīcinādams un izšķirdams ciltis un to tuvu radnieciskas apvienības. Trīs ceļi pavērās tām, liktenīgi daudzajām paaudzēm, kam bij tos tālāk iet: iznīcība senprūšiem; īss, ne visai dabisks, nedroši pamatots, bet spilgts politisks uzliesmojums lietuviešiem, ilga politiska pazemība latvju ciltīm. Lai cik maz kultūrāli visumā bij Livonijas piekrastes iekaŗotāji, atskaitot pienācīgos izņēmumus no garīdznieku aprindām, lielie notikumi nevarēja palikt bez pienācīga apgaismojuma historiografijā un politiski diplomātiskajos rakstos.

13. un arī vēlāko viduslaiku g. s. (14. un 15.) sniedz lielus un ļoti vērtīgus vēsturiskus tekstus: Indriķa chroniku un Atskaņu chroniku, neskaitot sīkākos, bet pāvesta vēl nesen slepenais archīvs — vairākus tūkstošus diptomātiski-administrāţīvas

sarakstīšanās sējumu. Pilnīgi trūkst šai „Svētās Romas imperijas robežu zemē” literāru tekstu, kādus atrodam bijuša senprūšu zemē; par to jāizsaka nožēlošana ir tiem, kas tos nespēja radīt, ir latvjiem, kas no tiem būtu varējuši mantot.

Uzskaitītie teksti nāk, kā redzam, no uzvarētāju un uzvaras organizētāju puses. Ņemot vērā šo apstākli un arī laikmeta garu, kam vēl gauži sveša bij lokālā kolorīta izpratnes sajēga, jau no saktā gala jāgaida maza raža latvju tautas kultūras vēsturei. Šī raža ir vēl samērā bagāta, kamēr pa Livonijas zaļajām ielejām plosās kaņi un dumpji, kamēr vēlākiem uzvarētājiem gribot negribot jāērķinās ar pretinieku īpatnību, resp. spēku, toties vēlāk, kad „pagānu varoņi kļuvuši par kristīgiem vergiem”, kā 17. g. s. raksta jūsmīgais Mirbachs, arvien dziļāka krēsla nolaižas arī pār latvjiem, resp. to dzīves īpatnību, tā ka vēl 16. g. s., kad viņus sāka „augšāmcelt”, pazīstamais pāvesta nuncijs Rudžero varēja teikt (1568. g.): „... dažos Prūsijas miestos, kur dzīvo senprūšu atliekas, kuņus uzvarēja un gandrīz iznīcināja vācu bruņinieku spēks un ieroči, un kas tagad dzīvo mazās pilsētiņās, tikko uzglabādami seno valodu, un gandrīz tāpat notika ar latviešiem.” Vēl nav speciālas monografijas, atskaitot vispārīgus darbus, kas būtu kritiski no šī svarīgā viedokļa izpētījuši visus 13.—15. g. s. avotus, tādēļ še, kā sākumā tika pateikts, var būt runa tikai par vispārīgiem viedokļiem.

Ko dod minētie avoti latvju tautas materiālās un garīgās kultūras izpratnei? Vispirms šie lokālās tradīcijas teksti, daudzās vietās sakarā ar notikumu veidu un tempu (tik drāmatiskie un raksturīgiem senās dzīves sīkumiem bagātie (abās lielās chronikās), dod pašas zemes, senās Livonijas — mūsu tumšās mežu zemes — redzēšanu vai vismaz šīs redzēšanas nojautu. Ja negaidot uzbruka ienaidnieks vai arī nodedzināja pili, iedzīvotāji atstāja ciemus un ciematus un — kā apraksta Indriķa chronikā — „meklēja patvērumu mežos” (XI 9.), „mežu biežokņos” (IX 8.; sal. XV 2.; XXIX 1.). Ja ienaidnieks vēl vajāja, bēgļi devās dziļāk mežā „uz drošākām vietām” (IX 9.). Par leišu postu Latvijā chronika vēstī (XIII 4.): „Tolaik leiši bij tik ļoti iebiedējuši visus turienes iedzīvotājus, ir kristītus, ir nekristītus, ka daudzi tikko iedrošinājās dzīvot ciematos, un sevišķi latvji. Pēdējie pameta savas mājas un slēpās biezos mežos, bet arī tā nespēja no leišiem izbēgt...” Lai aizkavētu leišu sirotājus vai vācu krustnešus, zemgaļi „aizcirta ceļus” (Atskaņu chronika 7313.: sie verhageten die wege), t. i. noslēdza savu zemi ar meža ceļos nolaistu koku aizcirtņiem: tādējādi mēdza novilcināt iebrukumu, lai sagatavotos pretsparam, vai nogrieza ceļu atpakaļ un iedzina sirotājus lamatās, lai atņemtu viņiem laupījumu (Indr. chron. XII 4., Atskaņu chron. 8983.). Uz zemgaļu pili Sidrabeni vajadzēja jāt caur lieliem mežiem (Atskaņu chron. 11432—3).

No šīm un tamlīdzīgām vietām var iedomāties redzēt mūsu zemes seno vīziju: plašos mežus, plašos purvus — „zemi, kas glābjas uz pakalniem”, kā dzejnieks teic — auglīgās druvas „līdumos”, senās koka pilis pie zilo upju līkumiem u. tml. Un kāda dziļi īpatnēja harmonija liekas valdām šīs zemes krāsās un līnijās, kaut kas sevī kluss, neskaļš, bet organiski savs. Koka pilis, bronzas ieroči un rotas, baltie, zilie apģērbi utt. — Šo vienību lauza ienākušās dzelzs un zemes organisma visjūtīgākajās vietās iesistās akmens piļu celtnes. Iekarošanas cīņās abos lielajos tekstos aprakstītas plaši un sīki, viņu dēļ jau lielāko tiesu šie teksti rakstīti. No šīm cīņām raisās laukā spēcīgas kauju scēnas, kur īsiem un strupiem, senām chronikām tik raksturīgiem vārdiem aprakstīti abi cīnītāji, kā arī vietējo tautu (latvju, igauņu, leišu) savstarpējie kaņi.

No šiem aprakstiem un citiem avotiem var notālēm vērot senās Livonijas tautu sociālo struktūru, politisko uzbūvi (valstiņas, ciltis) u. tml. lietas; var arī konkrētāk redzēt kara vešanas un organizēšanas veidu, militārās attiecības cilšu un kaimiņu starpā utt. Galvenie fortifikācijas līdzekļi Latvijas pirmiedzīvotājiem bij jau minētie aizcirtņi (aizcirtumi) un pilis — novadu militārie un politiskie centri. Kungu un

vecāko (seniores) vārdus Indriķa chronika min kopā ar attiecīgām pilīm. Pie pils sapulcējas latvju kaŗaspēks, lai dotos kaŗagājienā, piemēram, pret igauņiem (XII 6.). Gatavojoties uz kaŗu, iedzīvotāji nocietināja pils (XXIII 5.) un priekšpilis (Atskaņu chronika 11010: hachelwerc) un sapulcējās tur ar sievām un bērniem, ņemot līdz pārtiku, lopus un citas vērtīgas mantas (XVI 3.). Tāpēc, lai vieglāk salauztu pretestību, iebrucēji centās pārsteigt vietējos iedzīvotājus un nodedzināt viņu pils (XVI 3.). Sevišķi gleznainas, cik to var prasīt no vecā teksta, ir cīņas ap pilskalniem un to pilīm (Beverīna: XII 6.; Mežotne: XXIII 4., 8.; Tērvete 9985. utt.), kā arī deskriptīvi greznais stāsts par kuršu uzbrukumu Rīgai (XIV 5.), starp citu: „Kurši, atstājuši savus kuģus Daugavā, sakārtojās uz lauka un ikkatrs nesa sev priekšā koka vairogu, saliktu no divi bieziem dēļiem, un rungu, līdzīgu gana nūjai, par vairoga atbalstu. Un kad atspīdēja saule, baltajos vairogos atspoguļojās ūdeņi un lauki. Tas bij liels un stiprs kaŗaspēks, kas tuvojās pilsētai.”

Gaužām nabadzīgi ir aizrādījumi chronikās par latvju materiālo kultūru: ieročiem (kuršu koka vairogi u. c.), apģērbiem, mājokļiem un to iekārtu. Vēl nabadzīgākas, protams, ir ziņas par latvju garīgo kultūru. Indriķa chronikas autors nevar stāvēt J. Cēzara augstumā, kad tas raksturo viņa uzvarētos ķeltus, viņš, zināms, nav arī dzejnieks Ovidijs šai ziņā (Tristia) vai brīnumasais vērotājs un stilists Tacits, ģermāņu dzīves un gara pētnieks., Tomēr „piedosim” viņam, bet ļoti labi mēs no viņa būtu varējuši „prasīt” Dusburga ievada nodaļām līdzīgas piezīmes, kas latvju tautas kultūras vēsturei būtu neatsverami dārgas. Pat Ibn Foclana drāmatiskās skices par seno slavu psiholoģijas īpatnējiem akcentiem mums nav. Indriķa chronikas autors bez baznīcai vispārīgas tieksmes pielaiž, ka neder pārvilkt pret viņiem iekaŗošanas bardzības loku. Viņš tomēr pamet tālākai interpretācijai, pareizāk sakot, neizbēgamai nacionālai polēmikai piezīmes par latgaļiem kā par humiles et despecti (pazemīgiem un nicinātiem). Atskaņu chronikas autors toties par savas tautas pretiniekiem, īpaši zemgaļiem, ir augstās domās, jo nereti godina tos par varoņiem; to pašu varam izlasīt no Ņestora chronikas lakoniskā teksta: „Šai gadā (1106.) zemgaļi (zimegola) uzvarēja Vseslavičus, visus brāļus, un nogalināja 9000 vīru un viņu kaŗa draudzis. Par latvjiem Atskaņu chronikā stāsta, ka viņi dzīvojot mežos viensētās. Cik šādas drukas ir vērtīgas vēlāko laiku notikumu un tautu likteņu izskaidrošanai, par to nav divu domu.

Vatikāna slepenā archīva sējumi dod samērā daudz tekstu, kas zīmējas uz Livoniju vai kur minēts Livonijas vārds, bet kultūras vēstures mantu šais administratīvi diplomātiskos dokumentos ir gauži maz; būtu arī grūti tur tādus meklēt. Daudz ziņu, kas vēl gaida savu kopotāju un apgaismotāju, tur dabiskā kārtā atrodamas par iekaŗotāju un iekaŗojamo attiecībām, par to, kā pirmie, it īpaši ordeņa ļaudis, spiež un moka vietējos jaunkristātos, atsitot tiem visu patiku pieslieties viņu ticībai, bet pozitīvie dati par mūsu tautas seno dzīvi un jušanu tur ir pārāk reti. Cik vērtīgas latvju tautas gara vēsturei būtu liecības, kā mums tiešām slavenā vietā pāvesta Innocenta III 1199. g. bullā *Universis Christi fidelibus in Saxonia et Guestfalia constitutis* (Reg. Vatic. IV f. 187 r), kur viņš raksturo Latvijas pirmiedzīvotājus, kā „barbaru tautas, kas Dievam pienācīgo godu dod truliem kustoņiem, lapotiem kokiem, dzidriem ūdeņiem, zaļojošiem augiem un nešķīstiem gariem.”

Galīgu pārskatu par visām šī raksta sakarā svarīgām ziņām, norādījumiem, nojaužamiem minējumiem varēs gūt tad, kad būs savāktas, sastādītas un kritiski novērtētas visas vecākās liecības par latvju tautu (līdz 17. g. s. sāk.), būs radīts visu šo ziņu kōdeks, kādu pazīst klasiskā filoloģija (vecu romiešu autoru fragmentu, piemēram, Ennija kopoņums, visas grieķu filozofu liecības par Epikūru, priekšsokratisko filozofu fragmentu krāņums u. tml.). Šis uzdevums ir viens no latvju

vēsturnieku tuvākiem un lielākiem uzdevumiem, bet nav viegli cerēt, ka pašreizējā zinātnieku vecākā paaudze to vairs iespēs veikt.

Noslēgt šī posma apskatu pieder ar ārzemju avotu (atskaitot Vatikāna) ziņām par Livoniju un tās senajām tautām, īpaši latvjiem. Še un pēdējā sakarā tās ir vairāk kā nabadzīgas. Ja ir vēl norādījumi ārzemju chronikās par ģermāņu ekspansiju uz austrumiem, it īpaši Livonijas kristīšanas dēļ, tad, cik zinu, pilnīgi trūkst tādu par latvju tautu un tās dzīvi: tik cieti, pat hermētiski cieti bij ordeņa rokas aizsists vāks pār Livonijas iekarotām tautām.

Līdzīgs vērojums zīmējas arī uz Hanzu: arī še sveši netika klāt un pašiem nebij vēlēšanās vai iespējas to darīt. Kā raksturīgs pierādījums še figurē bagātā, it īpaši italiešu avotu, viduslaiku kartografija; minu tikai dažus slavenākos: Marin Sanudo, Karinano, katalāniešu „Dulcerts” Fra Mauro u. d. c. Šo avotu zīmētas rakstītās ziņas par Baltijas jūru ir tik trūcīgas un nereti fantastiskas, ka viss sakars ir uzreiz pavisam skaidrs. Italiešu, katalāniešu u. c. kartografu tiem laikiem un uzņemšanas līdzekļiem tik precīzie Vidusjūras krastu zīmējumi vēl turas zināmas īstenības robežās līdz Holandai un Dānijai, tālāk parasti sākas ģeografiskās leģendas, kam cauri pazib daži Austrumprūsijas un Livonijas piekrastes pilsētu vārdi, kā arī reizēm lakoniski paziņojumi par to, ka šais zemēs dzīvo „spītīgie leiši” vai „perversie prūši”.

Livonijas piekraste, iekařota 13. g. s. sākumā, īstai ģeografiskai izpratnei atveŗas tikai 16. g. s. otrā pusē. Ir bijuši arī gadījumi, kad daži ceļotāji vai kaŗotāji, kas apmeklējuši baltu tautas 13.—15. gadu simteŗa laikā, mums atstājuši dažas rakstītas liecības. Par senprūšiem, piemēram, runā kāds franču bruņinieku romānu autors kā par nekristīgajiem pagāniem „saracēŗu” (!) zemē, kurp jādodas, jādara bēdīgi slavenie sirojumi bruņniecības tikumu un sirds dāmas daiŗo acu dēļ tās pielūdžējam (Le Petit Johan de Saintré par Anthoine de la Sale). Latvju zemē bijis slavenais Lannuā arī šādos nolūkos. Daŗus viņa vērojumus jau izmantojuši valodnieki, latvju tautas kultūras vēsturniekam ir gauŗām vērtīgs viņa stāsts par kurŗu pilnīgi pagāniskiem apbedīšanas rītiem (sadedzināŗana) — divus gadu simteŗus pēc Livonijas kristiānizēŗnas! — un daŗi citi sīkumi.

III 15. g. s. beigas un 16. g. s. sākums paveŗ pasaulei pavisam jaunus un necerētus horizontus, ko mūsdienu saspīlēto prasību laikos varētu salīdzināt — mainot to, kas jāmaina — ar braucieniem stratosfairā vai pasaules izplatījumā. Vairāki no lielajiem viļŗniem, citos gadījumos un lielo viļŗņu galiem, ķēŗa arī Livoniju un, gribot negribot, vai nu atveŗot durvis vai lauŗot barjēŗas, ievilka to par jaunu lielo Eiropas sakaru gaismā. Chronoloŗiski viļŗni nāk vairākkāŗt (it īpaŗi reformācijas, krievu-poŗu kaŗu, jezuŗtu akcijas u. c. laikos), pieņēmot tik attālos krastos daŗkāŗt īpatnēŗu formu un ritmu.

Pirmā barjēŗa, kuŗai bij jālūŗt, bij Ptolemāju ģeografiskā tradicija, tā pati, kas tik daudz gadu simteŗus bij pasaulei rādīŗusi Livonijas piekrastes „miruŗo līniju” un Rietumeiropas mācītos mulsinājuŗi ar savu vietu vārdu neatŗķetināmo ņudzekli. Ja nu tiek atklāta, zinātniski par jaunu „uzzēŗelēta” Livonija, tad nav ŷaubu, ka ar laiku pienāks rinda arī tās tautām. Šī ģeografiskā tradicija jūtāmā kāŗtā pienāk latvju tautas kultūŗai klāt jau ap 16. g. s. vidu (piem., Seb. Minsteras Kosmografijas 1544. g. un 1550. gada izdevumi). Tieŗi latviskus (caur vācu uztveri negājuŗus) vietu vāŗdus kartēs atrod tikai 1600. g. uz Radzivīla kartes.

Ir nopakaŗus, ir vēlāk blakus ŷai ģeografiskai Livonijas jaunatklāŗšanai iet humānistiskā tradicija rakstos, dzeŗā un paidagoŗiskos apcerēŗjumos. Biklie sākumi rodas pēc reformācijas kustības aizŗalkuŗiem vēŗjiem, pēc tās „bilŗu” u. c. kaŗiem. Īstais uzplaukums nāk gadu simteŗa beigās pēc poŗu-krievu kaŗu briesmām. Šī humānistiskā tradicija nes sev līdzī ŷe raisāmam sakaram svarīgo „ieŗēŗoŗanos” par

apspiesto zemnieku, tai pašā laikā ar reizēm asu polemiku pret sociālo aristokratiju, un par visām lietām šī latvju zemnieka ieraudzīšanu, dodot viņam tiesību „ieiet” literāros tekstos. Nav liedzams, ka humānistu ziņas par latvju kultiem un paražām dažreiz tiešām ir pārāk literāras, caur kabineta aizmiglotu logu skatītas, bet jāsasa, ka ir arī tādas vietas šais rakstos, no kuŗām jūt ceļamies neveltotu zemes smaržu un tvanu (piem., Pistorija un Bal. Plīnija Rīgas slavinājumos, sk. A. Spekke, Alt-Rīga).

16. g. s., salīdzinot ar saviem priekšgājējiem, ir kustīgas ceļošanas, pasaules radīšanas un pazīšanas nemiera laiks. Nav brīnums, ka arī uz mūsu attālo novadu dodas vērotāji un caurbraucēji, pat lielus vārdus neizslēdzot: Dīrers, Herberšteins, Posevīns, neieskaitot ķēniņus — Livonijas daudzus iekārotājus šai g. s. un slavenos kaŗavadoņus. Daudzi no šiem kaŗavīriem, diplomātiem, tirgoņiem, māksliniekiem ir atstājuši rakstos vai pat zīmējumos mūsu zemes izskatu un veidu, un visu to ar pacietību pārmeklējot, izkārtojot, var gūt daudzus zudušās lielās gleznas — latvju senās dzīves — gabalus, no kuŗiem var konstruēt pašas gleznas īsto izskatu un apmērus (sk. A. Spekke, Livonijas kultūra, Latvieši I).

Šo ceļotāju uzplūdi konstatējami it sevišķi ap un pēc poļu-krievu kaŗiem Livonijas robežās vai par tās piederību. Šiem kadriem bij tāla atbalss Rietumeiropā, jo pie Baltijas jūras krastiem, kā nereti arī vēlāk, šķīrās un raisījās lielie Eiropas sakari: vai Maskavija izlauzīsies līdz Baltijas jūrai un līdz ar to līdz tiešai līdzrunāšanai Eiropas lietās, vai šīs jūras krasti paliks Rietumeiropas kultūras ekspansijas (šoreiz Polijas) rokās? Nevarētu teikt, ka šāds propagandas veids Livonijai un latvjiem būtu bijis pārāk viegli nesams, bet vērtīgs un laikmetīgi fatāls tas bij, tas nav noliedzams: vecās Livonijas ordeņa, resp. konfederācijas valsts psiholoģijas biezie mūri tika sagrauti, un nāca redzams tas, kas citos apstākļos būtu varējis aiziet neziņā uz visiem laikiem, kā tas notika Austrumprūsijā. To izteiksmīgi pasaka kāda jaunāka turienes vācu dzejniece: „Un vecās ciltis māj un vēsta, bet tilti ir prom.”

Sevišķi svarīgs un latvju tautas kultūras vēsturei bagāts ir jezuītu relāciju, polemiku u. c. rakstu avots. Lai gan šī ordeņa darbība Livonijā nebij ilgstoša, lai gan to traucēja un laužīja konfesiju iekšējie strīdi un kaŗi, tomēr šie pāteri gan aiz politiskiem, gan tīri cilvēciskiem nolūkiem prata pieiet jo tuvu allaž neglīžētiem latvju zemniekiem un „ieraudzīt” ne tikvien viņu dzīvi, bet arī uztvert viņu jušanas un vēlējumus. Tādos Livonijas un tās zemnieku dzīves tēlojumos, kādus atrodam Posevīna u. c. uzglabājušos, kādus varam iedomāties zudušajos Tolgsdorfa, Cēsu „apustuļa”, rakstos, mēs varam redzēt vai nojaust atdzīvojamies citur tik bāli skicētos latvju siluetus. Bet jāsaka vēl vairāk: jezuīti ir tie, kas stāvējuši pie latvju literārās valodas un kultūras šūpuļa: viņi izdod pirmo pazīstamo latvju tekstu, viņi pirmie vēš uzmanību uz latvju tautas dziesmām, viņu plānos bij dibināt Livonijā universitāti, kuŗā būtu vieta arī zemnieku bērniem utt.

Visiem augšā minētiem avotiem jāpievieno tradicionālo chroniku juridiski politiskie teksti, ekonomiskie raksti, piemēram, Livonijas revīzijas: (poļu 1599. g., zviedru 1601. g.) utt., no kuŗiem var smelties vairāk vai mazāk fragmentāras ziņas par latvjiem. Piemēra dēļ jāaizrāda uz Strijkovska, Gvaņini, Rusova u. c. autoru darbiem, no kuŗiem nāk latvju kultūras vēsturei diezgan bagātīgi materiāli.

Beigās jāpiemin kāds „sevišķi redzams” avots, proti, dažādi 16. g. s. un 17. g. s. sākuma zīmējumi, kas tēlo latvju zemi un latvju ļaudis. Nevar teikt, ka šo mantu būtu pārāk daudz, bet taisni tādēļ tās ir divkārt un trīskārt vērtīgas. Šo zīmējumu autori parasti, ja ne visi, ir ārzemnieki, vairākumā italieši; fakts, kas, ievērojot lielo atstatumu starp Livoniju un Italiju un tā laika satiksmes līdzekļus, ir apbrīnošanas cienīgs. Neieejot sīkumos, jāaizrāda uz J. Lauro 7 Livonijas zīmējumiem, uz 1612. g. Rīgas skatu (sk. A. Spekke, 1612. g. Rīgas skata holandiešu prototips) un vairākiem

latvju zemnieku kostīmu zīmējumiem pēc albumiem. Kopā visos šais zīmējumos redzam nevien mūsu senču tēlus, nereti gan stipri stilizētus vai pat greizus, bet arī dažus seno latvju māju aspektus, ko var kontrolēt un plašāk izbūvēt mūsu gara skata priekšā, ja ņem palīgā 17. g. s. attiecīgos zīmējumus (piem., slaveno Meijerberga albumu.).

Ja nu met skatu pāri visiem apcerētiem avotiem, jāsecina, ka 16. g. s., it īpaši tā otrā pusē, ir īsts atmodas laiks latvju tautas kultūras vēsturei. Būs metodiski pareizi jautāt, kāda ir visumā augšminēto liecību kvalitāte (to īpatnējais svars) un cik dziļi tās ļauj pētnieka acij ieskatīties latvju toreizējā dzīvē un garā. Viens no vispirmajiem dažnedažādos avotos sastopamiem konstatējumiem, līdzjūtības pilniem vērojumiem ir ļaunās attiecības starp valdošo svešu kungu kārtu un vietējiem zemniekiem: pēdējie tiek tēloti tumšās krāsās, kā apspiesti, mocīti vai izmantoti ļaudis. Šāda veida liecības nāk no visādiem iekš- un ārzemju avotiem, tās lasāmas latīņu, vācu, poļu, zviedru un italiešu valodās. Šī smagā premisa liktenīgā kārtā noteic tālāko: no beztiesību stāvokļa secinājas nabadzība un attiecīgais psihiskais noskaņojums.

Bet ja nu pastāv dziļāka plaisa starp zināmas sabiedrības augšējiem un apakšējiem slāņiem, plaisa, kuŗu paplašina vēl nacionālās pretišķības, ja dabiskai augškārtas papildināšanai un morāliskai stiprināšanai no apakšas — tāds ir dabiskais gājiens — jāpieņem kroplaini veidi (pārtautošanas, renegāti u. tml.) vai jāapsīkst, un augšējiem slāņiem jāimportē rezerves no ārienes, tad saprotamā kārtā atstumtais apakšslānis „iegriežas sevī” un sajūt savu varonību un cildenumu spītībā uz āru un veco tradīciju glabāšanā (pat pretim aizliegumiem) uz iekšu. Latvju zemnieku tā jau konservatīvais gars tikko minētā iemesla dēļ, kā arī muižniecības gaužām mazās intereses dēļ pacelt šo zemnieku kauču kristīgas ticības pienācīgā izpratnē, dabiski vērsas uz seno pagānu tradīciju turēšanu un glabāšanu. Šis konservatīvais seno kultu uzturēšanā ir arī viens no visspilgtākiem latvju raksturojumiem daudzos tā laika tekstos.

Minēšu tikai vienu pilnīgi autentisku piemēru, aculiecinieka stāstu (Beschreibung der Reisen des Reinhold Lubenau, hrg. v. W. Sahn, 1912, 50): „Es... nonācu līdz Klaipēdai, tālāk caur Kurzemi pie kuršu ķoniņiem, kur mēs noskatījāmies viņu pagāniskā māņticībā, jo, tā kā bij Ziemsvētku diena, viņi devās medībās savā svētajā mežā, kuŗā citādi visu gadu viņi nenogalina nevienu dzīvnieku, nedz arī cērt kādu nūju; samedītām stirnām, briežiem un zaķiem novilka ādu, gaļu izcepa un novietoja uz gaŗa galda un ap galdu salīpināja daudz vaska svečīšu par savu vecāku, senču, bērnu un radnieku dvēselēm un pēc tam stāvēdami un uz priekšu un atpakaļ iedami ēda un dzēra un piedāvāja arī mums; vēl atnesa tukšu alus mucu un sita pa to ar divām rungām, un sievas un vīri dejoja ap galdu, tāpat arī bērni; tas ilga visu nakti. Kad nu visi gāja gulēt, viņi lūdza mūs ēst un ņemt arī līdzī, kas tīk, jo viņi atlikušo neēd, bet suņi to aprija; viņi arī neņēma no mums nekādu maksu par apēsto.” Un tas var notikt „dīenas laikā” (1586. gadā) turpat 400 gadu pēc Livonijas kristiānizēšanas! Pēc tā nebūs jābrīnās, ja Seb. Minsters tīri nopietni stāsta par līgavu zagšanu. Ja arī pielaiž, ka tur vēl labi daudz „literātūras” klāt, tad nav jāaizmirst, ka 1570. g. Kurzemes baznīcas likumi paredzēja par līdzīgām tieksmēm kakla sodu.

Katrā ziņā šais u. c. tiem līdzīgos tekstos mītoloģijas pētniekam ir bagāta raŗa, un reizēm uzmācas pārdomas, ka slavenajam Antīquie autoram Fistelam de Kulanžam no baltu tautu tradīcijām — 15. g. s. pēc Kristus dzimšanas! — būtu bijusi laba izdevība rakstīt turpinājumus vairākām sava klasiskā darba nodaļām. Bet nevien par latvju tautas paraŗām, seniem kultiem un materiālo kultūru zina vēstīt 16. g. s. teksti, tie dažreiz dod arī vairāk vai mazāk saraustītu un neskaidru nojēgumu par latvju pārdzīvojamiem, morāliskiem spriedumiem un aistētiskiem vērtējumiem. Šīs ziņas, protams, atgādina atsevišķus saules plankumus meŗa biezoknī, no kuŗiem nav jātaisa

pārāk drošs slēdziens par gaišajiem laukiem ārpus tā, bet arī tādas ziņas, kādas var savākt, ir liels ieguvums mūsu zemes un tautas apstākļos tik senam laikam.

Visvairāk pētnieku interesēs jautājums, vai šie teksti nedod rādījumus par latvju dainām, kas taču tik bagātas seniem elementiem. Dionīsijs Fabricijs 17. g. s. sākumā par tām saka (*Scriptores rerum livonicarum* II, 412): „Viņi dzied un dejo, lecot reizē abām kājām. Viņu dziesmas parasti ietvertas distichos, kas saskan ar balsienu vienādu skaitu: lielākā daļa ir asprātīgas un izteic domu divās rindās. Visas dziedamas tai pašā tonī un meldijā.” Ir arī vēl viena vecāka, gan netieša liecība, bet tās aizrādījumu (par leišiem) var zināmā mērā attiecināt arī uz latvjiem (sk. A. Spekke, *Alt-Riga*, 184): „... rokām griežot šīs dzirnas, viņi pēc senču paražas mēdz kopīgi dziedāt... šī ir kā vīriešu, tā sieviešu īpašība, ka par to, ko pašreiz dara, dzied tautas dziesmas.”

Arī otra mūsu tautas tradīcija: pasakas u. tml. mantas ir iedomājamas no divu italiešu liecībām, Gvaņīni un Posevīno (skat. A. Spekke, *Daugava* 1930. g. nr. 6, 715.—720.). Šie smagie un pat baigie vērojumi liekas izaugam no mūsu zemes mežu un purvu drūmuma un arī no mūsu tautas smagajiem likteņiem. Šie refleksi ir ļoti zīmīgi. Blakus tumšajiem ciešanu refleksiem redz arī uzliesmojam tautas dvēselē ļaunas un nežēlīgas uguntiņas (Gvaņīni un vairāki vietējie humānisti, kā, piemēram, Montānus, sal. arī bīstamo XXIV paragrafu ķēniņa Sigismunda Augusta privilēģijā u. tml.); ir arī jūtami izmisuma akcenti, kad Livoniju nebeidza mocīt kaņi, mēris un atkal kaņi (Hylzen, *Inflanty* I, 1338. g.). Bet patiesā latvju daba — kā to nepārprotami liecina mūsu brīnišķīgās godprātības un lielās dvēseles smalkjūtības bagātās dainas — nav īsti šais drūmajos pārdzīvojumos, kas kā grūtas dzīves smags slogs uzgūlies mūsu tautas „bērnīgai dvēselei” (kā teica nelaiķis Lautenbachs). Īsto latvju sirsnību un laipno pakļaušanos ir sajutuši un uzminējuši svešie ienākušie vērotāji, it īpaši jezuīti (arī lielais poļu ķēniņš Stefans), un to vairākkārt pateikuši tā, ka latvju sajušanai daži nedaudzi vārdi ir varējuši „izpirkt” daudzu paaudžu ciešanas un grūtības (Daugava, 1930. g. nr. 6, 721.): „nabaga latvieši... ļaudis, kas ar vislielāko čaklumu tiecas uz katru godbijības aktu un tik viegli pieejami labam, kā reti kāda cita cilts.”

Noslēgt šo apskatu varētu ar prof. A. Švābes Varšavā atrasto pantiņu no kāda anonīma pamfleta pret ķēniņu Sigismundu Augustu III: *Łotwa zdradzona, prawda zgwałcona* (Latvija pievilta, taisnība izvarota). Lai cik dažādas nianse būtu šo vārdu tulkojumos dažādos laikos, pantiņa saturs ir un paliek liktenīgs.

Prof. Dr. A. Švābe

CĪŅA PAR LATVIJAS TIESĪBĀM

Tiesības nevienam nedāvina; par tām jācīnās vienmēr un visur. Arī gadījumos, kur oficiāli dokumenti jaunu tiesību devumu vai atteikšanos no agrākām priekšrocībām pamato kā valdnieka vai valdošās kārtas augstsirdības aktu, tā ir tukša rētorika, kuņas nolūks nolaist svinīgu un cēlu vārdu aizkaru skatuvei, kur vēl nesen bij notikušas visai drāmatiskas cīņas.

Gandrīz vienmēr šāda vai citāda veida tiesību dokumentācija (konstitūcijas, likumi, līgumi, privilēģijas, statūti) tikai legalizē uzvarētāja faktiskos ieguvumus, ko viņš militārā, politiskā, saimnieciskā vai idejiskā kaujas laukā jau sagrābis savā vara un pēc tam mēģina jauno varas pozīciju nostiprināt likumdošanas ceļā. Tas tiek darīts ar gudru ziņu, lai nodrošinātu sevi pret jauniem zaudējumiem nākotnē, jo neviena uzvara

nav mūžīga, bet pozitīvo tiesību pergamenti dažkārt ir asāks un varenāks ierocis nekā karavīra zobens, feldmaršala zizlis vai revolūcionāra izkopts un runga.

Tā līdztekus faktiskai cīņai ārējos vai pilsoņu karos nemitīgi norit cīņa starptautiskās konferencēs, diplomātu kabinetos, likumdošanas un tiesu iestādēs ar nolūku paturēt spēkā, grozīt vai atcelt kādu agrāk pieņemtu normatīvu aktu. Bieži vien arī šē cīņa par reālu varu un materiālām vērtībām tiek nostādītā kā cīņa par augstākiem cilvēces ideāliem, jo katrai cīņai, lai tā būtu sekmīga, nepieciešama idejiska jēga, attaisnojums gara pasaulē. Tie, kas jūtas apdraudēti no pārmaiņām līdzšinējā tiesiskā stāvoklī, parasti to motivē ar likumu un līgumu svētumu; tie, kas cenšas to grozīt, atsaucas uz cilvēku veselo saprātu, uz dabiskām un dievišķām tiesībām pretstatā pašu cilvēku dotajām un spēkā esošām pozitīvām tiesībām.

Tātad cīņa par un ap tiesībām notiek vai nu kā kaila faktiska rīcība, kas tikai ar savām sekām netieši ietekmē likumdošanu, vai tiešā likumdošanas (leģislatīvā) darbā; pirmā gadījumā šo cīņu vēsturiskā skatījumā pētī un tēlo vispārīgā vēsture un tās speciālie nozarojumi politiskās, saimnieciskās, militārās, diplomātiskās un tml. vēstures veidā; otrā gadījumā tas ir tiesību vēstures uzdevums. Šai rakstā nodarbosimies tikai ar pēdējo.

1. Tiesību vēstures priekšmets.

Tiesību vēstures priekšmets ir tiesisku normu attīstība zināmā laikā un vietā; tās uzdevums pētīt, kā tiesības rodas, iegūst normatīvu spēku un atkal to zaudē; tās gala mērķis — izskaidrot, kāpēc kādā laikmetā un teritorijā bij spēkā taisni tādas, bet ne citādas tiesības. Šo mērķi tiesību vēsture gan, laikam, nekad nerasnē. Kā latvju literatūras zinātnei vienmēr palika noslēpums, kāpēc, piemēram, Rainis nav lietojis atskaņas dzejolī Karaļmeita, tā latvju tiesību zinātne nekad nevarēs izskaidrot, kāpēc kāds 1804. g. Vidzemes zemnieku likumu pants izteikts tā un ne citādi.

Tiesību vēstures definīcijā apzinīgi ir uzņemta no dabas zinātnēm aizgūtā attīstības ideja; tā ir nepieciešama, ja vēsture grib būt ģenētiska zinātne. Līdzīgi filozofijai, literatūrai, dabas zinātnēm, vēsture ir īpaša domāšanas forma, kas cenšas aptvert pasauli. No citām garīgām formām tā atšķiras ar to, ka grib pasauli saprast pagātnē un caur pagātni. „Mēs nespriestu taisnu tiesu, ja lūkotos ar tagadējā cilvēka acīm uz pagājušiem laikiem” (J. Krodznieks).

Kuŗš katrs priekšmets var kļūt par vēstures priekšmetu, ja tas pēc sava stāvokļa (par position, saka Š. Seņoboss) ir pagātnē tam, kas to pētī. Kas mums ir vēsture, mūsu tēviem bij tagadne; kas šodien notiek, rītu būs jau vēsture. Piemēram, 1903. g. Latvijas sodu likumi līdz 1. 8. 1933. g. bij mūsu krimināltiesu tagadne, bet pēc tam vairs tikai vēsturiskas tiesības. Tātad tagadnes un pagātnes robeža ir tīri relatīva un mainās ik dienas; tāpēc grūti noteikt, kur un kad beidzas agrāko paaudžu, iestāžu un ideju nozīme tagadējā sabiedrībā.

Jo spilgti šī aizgājēju garīgā vara pār pakalpalicējiem vērojama Latvijas tiesību vēsturē. Mūsu civiltiesību institūti (adopcija, tradīcija, reālie lauku servitūti, testaments, legāts) ir vairāk nekā 2000 gadu veci, un mēs to lietojam tāpat kā senie romieši 200 . pr. Kr. Arī mācītāju sieciņi (lat. nona, devītā tiesa) nodibināti jau Kārļa Lielā laikā (779. g.), bet daži ģermāņu tiesību noteikumi Latvijas spēkā esošās tiesībās atiet atpakaļ uz 13. g. s. kōdekiem — Valdemāra un Erika lēņa tiesībām. Citiem vārdiem, daudzas likumu grāmatas patiesībā ir kōdificēta tiesību vēsture (kōdeki-vēstures), un pagātnes robeža daudz tālāk sniedzas tagadnē nekā šķiet nevēsturniekiem. Bet jo lielāks ir laika un vietas atstatums starp vēsturnieku

(subjektu) un vēstures priekšmetu (objektu), jo grūtāk būt objektīvam (iejusties objektā), jo lielāka kļūst varbūtība daudz ko nesaskatīt, nesaprast un nenovērtēt.

Šī neredzēšana un nesaprašana var būt tik liela un tik raksturīga veselai tautai, kārtai, laikmetam vai paaudzei, ka jāuzskata par predestināciju. Piem., cik dažādi bij tie viduslaiki, ko sev tēloja humānisti, racionālisti un romantiķi, un cik dažādām acīm skatījās uz antīko pasauli 9., 12. un 14. g. s. Tik akla bij Baltijas vācu muižnieku un namnieku historiografija, ka tā vēl 20. g. s. sākumā Latvijas vēsturē nevarēja ieraudzīt latvieti.

Tas ceļas no tā, ka katra tauta un laikmets nevien taisa, bet raksta savu vēsturi. Baltvācu vēsturnieki visvairāk rakstījuši par to latvju vēstures laikmetu, kad viņu bīskapi un mestri paši taisīja savu un mūsu vēsturi, un interesējās par tām parādībām, kas bij dārgas kultūras vērtības viņiem kā kungu kārtai (lēņa un zemes tiesības, kārta privīlēģijas, bruņinieku korporācijas, landtāgi, vācu rātes un tiesas). Turpretim latvju vēstures uzdevumu J. Krodznieks 1892. gadā raksturoja šādi: „Jau no paša mūsu senču t. i. zemnieku kārtas stāvokļa citu starpā, tūliņ redzams, ka mūsu vēsturei... jābūt aprakstam, kāda bijusi zemnieku dzīve visu to laiku, kamēr muižnieki viņus valdīja. Šīs abas kārtas nav šķīramas; viņas pieder kopā kā drēbes labā un ļauna puse.”

Latvju tiesību vēsturniekiem vispirms jāpētī tās tiesību normas un tie tiesiskās dzīves fakti, kas attiecas uz latvjiem kā tautu un zemniekiem kā kārtu; jāizceļ tēlojuma centrā tie Latvijas vēstures laikmeti, kad mūsu senči vēl nebij zaudējuši savas vecās, labās tiesības, un arī tie, kad viņi uzsāka cīņu par jaunākām, labākām tiesībām. Tātad, kas līdz šim bij tiesību vēstures ēnā (zemnieks), jāizceļ atkal saulītē; kas bij historiografijas gaismā (muižnieks), jāaizvirza atpakaļ ēnā. Protams, tas nenozīmē, ka latvju tiesību vēsturei nav jāpētī arī Latvijas vācu muižnieku un namnieku kārtas vēsture un viņu tiesības, bet viedoklim jābūt citam nekā līdz šim. „Katram vēsturniekam jābūt kādai tezei, zināmam apgaismojuma principam, kas to vada pagātnes tumsā” (J. Buchan).

Ar savu priekšmetu tiesību vēsture, tāpat kā reliģijas un literāturas vēsture, ir specializēta vēsture; ar savām metodēm tā ir specializēta tiesību zinātne — vēsturiskā jurisprudences. Tikai vēsturnieka un jurista personālā ūnija var apvienot šīs divas dažādās zinātnes un radīt trešo — tiesību vēsturi. Ūnija nav ideāla, ja pētnieks ir stiprāks vēsturnieks nekā tiesībnieks, vai otrādi. Pirmā gadījumā tiesību vēsture var izvērsties par tīri ārēju tiesību avotu un tiesiskās dzīves aprakstu chronoloģiskā kārtībā (it s. ārējā tiesību vēsture); otrā gadījumā no tās var palikt pāri tikai vēsturisku tiesību institūtu un tiesību nozaļu dogmatisks iztirzājums sistēmātiskā kārtībā (t. s. iekšējā tiesību vēsture). Protams par tiesību vēsturi nav uzskatāmi arī tie nevēsturnieku (piem., tiesību filozofu vai sociologu) darbi, kas gan citē tiesību avotus, bet tomēr tiesību pieminekļus izlieto vienīgi ilustratīvos nolūkos savas disciplīnas krāšņumam. Latvju tiesību vēsture tēlo juridiskas domāšanas un tiesisku iestādījumu attīstību latvju tautā un viņas apdzīvotā zemē. Tas jādara visciešākā sakarā ar Igaunijas tiesību vēsturi, ar ko Vidzemei gadu simteņiem ilgi bij nevien kopīgi politiski likteņi, bet arī līdzīga tiesiskā kultūra. Piemēram, dzimtbūšana vispirms izcēlās Harijā un Virijā, un tad lēnām kā mākonis slīdēja no ziemeļiem uz dienvidiem. Arī zemnieku brīvīšana vispirms notika Igaunijā (1816. g.) un pēc tās parauga Kurzemē (1817. gada) un Vidzemē (1819. g.). Turpretim Lietuvas aktīvā ietekme Zemgales un Kurzemes tiesību vēsturē ir tik niecīga, ka dažos periodos to pat nevar konstatēt. Tās loma bij svarīga, bet tīri pasīva: Lietuva bij Latvijas aizsargvalnis, pret ko sašķīda Vācu ordeņa vadītā austrumu ekspansija. Tikai pēc 1561. g. Lietuvas tiesības sāk ietekmēt arī Vidzemi (1566.—1629. g.) un jo sevišķi Latgali.

Latvijas tiesību vēsturi nevar pētīt bez mūsu lielo kaimiņu (vācu, poļu, zviedru, krievu) vēstures un tiesību vēstures, jo tie visi pēc kārtas valdīja pār latvju tautu un zemi. Beidzot jāuzsver, ka mūsu vēsture ir arī pārējās Eiropas vēstures organiska daļa un ka visas lielās idejiskās strāvas (krusta kari, feodālisms, reformācija, romiešu tiesību recepcija, merkantilisms, liberālisms) ar saviem paisumiem un bēgumiem apskaloja Rīgas jūras līci. Šos tālos sakarus nekad nevar meklēt par tālu, jo latvju tauta bieži ir plūkusi augļus no atzišanas kokiem, kas auguši svešos paradīzes dārzos.

2. *Vēstures īstenība un vēstures zinātne.*

Katra zinātne ir metodiski organizēta zināšana. Līdzībā var teikt, ka metode zinātnei ir tas pats, kas amata prasme mākslai. Daži iet vēl tālāk un apgalvo, ka vēsture esot māksla, kas nemitīgi cenšas kļūt par zinātni, un no tā secina, ka „īsts zinātnes darbs ir mākslas darbs, un nožēlojams ir zinātnieks, kas nav arī mākslinieks”. (E. Ērlichs.)

Šais formulās ir tikai daļa patiesības. Protams, ka vēsturniekam, tāpat kā māksliniekam, ir vajadzīga intuīcija, lai varētu iejusties svešos laikos un ļaudīs, lai tos saprastu un atsevišķus faktus saistītu vēstures sintezē. Jau ievēloties darba tematu un uzstādot pirmos jautājumus, vēsturnieku vada kāda pareiza vai aplama intuīcija. Šī atziņu meklēšanas un atrašanas metode (methodus inveniendi) viņam ir kopēja ar mākslinieku. Bet iegūtās atziņas demonstrējot citiem (methodus demonstrandi) viņu metodes var būt pilnīgi citas. Tiesa, stāstošā un prāgmātiskā vēsture, kuŗai pagātne interesē vairāk no aistētiskā un praktiski didaktiskā viedokļa, arī savā tēlojumā turas pie leģendas, chronikas vai stāsta formas. Turpretim ģenetiskā vēsture, ja tā tiešām grib kļūt par eksaktu zinātni, spiesta savas atziņas pierādīt un līdz ar to ir saistīta ar loģisku formālismu līdzīgi citām zinātnēm. Būtu liela kļūda domāt, ka viss tas nepastāv vai nav pastāvējis, ko nevar loģiski pierādīt. Tāpat kā tiesa ne vienmēr spēj nodibināt materiālo taisnību ar formālās procesa tiesībās noteiktiem pierādījuma līdzekļiem, tā vēl mazāk zinātne drīkst loģiskā formālisma pasauli identificēt ar īstenību.

Arī vēstures īstenība kā kvalitatīvi, tā kvantitatīvi ir pavisam kas cits nekā šīs īstenības rekonstrukcija vēstures zinātnē. Bieži, pārāk bieži jauna fakta atklājums sagāž veselas pierādījumu sistēmas, ko zinātnes autoritātes gadu simteņiem ilgi uzskaitīja par nesatricināmām. Un otrādi: ne viss tas ir bijis īstenībā, kas savā laikā ir „pierādīts” loģiska vai juridiska formālisma ceļā. Piem., cik raganu un burvju sadedzināts par noziegumiem, kuŗos viņi atzinās inkvizīcijas mokās, bet kuŗus nemaz nebija izdarījuši.

Īstenību nespējam rekonstruēt vai nu objektīvu vai subjektīvu iemeslu dēļ. Objektīvi kavēkļi ir tad, ja vēstures objekts gājis bojā, neatstādams pat netiešas liecības: tā avotu trūkuma dēļ nevaram pētīt latvju politikas, literatūras vai tiesību vēsturi pirms Kristus dzimšanas. Subjektīvi kavēkļi ir tad, ja vēstures zinātne vēl nav tiktāl attīstīta, vai vēsturniekam NN trūkst vajadzīgās kvalifikācijas, lai ieraudzītu, pareizi formulētu un atrisinātu kādu jaunu vēstures uzdevumu. Nevien tiesā, bet arī zinātnē grūti dot pareizu atbildi, ja jautājums ir nepareizi uzstādīts.

Bez diskursīvai domāšanai un visām zinātnēm kopīgām metodēm (analizes un sintezes) vēstures zinātnei ir savi īpaši paņēmieni, kā nodibināt un organizēt pagātnes faktus ar nolūku rekonstruēt vēstures īstenību. Ja eksaktās zinātnēs par eksaktu uzskata tikai atsevišķu gadījumu, ko pētnieks var tieši novērot un ar to eksperimentēt, tad turpretim vēsturniekam tas nav iespējams, jo nodibināmie fakti ir jau bijuši

(factum est), un par tiem liecina vairs tikai kāds vēstures avots. Bet liecinieku liecības tiesā ik dienas pierāda, cik subjektīva ir mūsu pieredze, un cik neprecīzs instruments ir atmiņa, kas pastāvīgi pārstrādā pieredzes materiālu. Tā bieži zūd robeža starp īstenību un iztēli, un laiku straumē fakti apaug ar leģendām un mītiem. Tāpēc nav bez pamata Gētes aforisms, ka katrs fakts ir jau teorija. Arī latvju tiesību vēsturē ir simtiem nezināmu un desmitiem nedrošu vai sagrozītu faktu, kuŗu atklāšana vai īstuma nodibināšana var pilnīgi vai pa daļai pārveidot mūsu tagadējo latvju vēstures īstenības rekonstrukciju. Piem., daudz kas mainās pagātnes notikumu un faktu iztulkojumā atkarībā no tā, vai kādā uzvārdā burtu u lasām kā n vai otrādi. Ja Indriķa chronikā vārds Imanta jālasa kā Imauts, tad tas nav latvis, bet lībietis; ja kuršu ķoniņu lēņa grāmatās lasām Toutegode, tad tas ir latvju Tautgodis, ja lasām Tontegode, tad tas ir vikingu vārds. Kas te ir fakts, kas teorija? Diemžēl, vēsturēs tiesa nevar citēt sava tribunāla priekšā ne bīskapu Albertu, ne citu kādu 13.—14. g. s. aculiecinieku, lai nodibinātu pat tādu sīkumu kā uzvārdu.

Tā kā tiesības ir tikai kādas kultūras sastāvdaļa, tad arī tiesību vēsture jāpētī sakarā ar tā paša laika saimnieciskiem, sociāliem un politiskiem faktiem un citām garīgās dzīves formām, kas rada vai ietekmē šo kultūru (t. s. sinchronistiskā jeb vēsturiskā metode). Piemēram, nevar saprast Livonijas landtāga izcelšanos taisni 15. gadu simteņa sākumā, nepazīstot Vācu ordeņa politiskas un militārās neveiksmes (Tannenbergas kauju 1410. gadā) un Prūsijas satversmes reformu (tur jau 1411. g. nodibināja landtāgu). Tāpat visiem ir zināma baznīcas ietekme uz seno un viduslaiku tiesībām (piemēram, zvēresta un Dieva tiesas lielā nozīme kriminālprocesā). Tukša paliek arī Lībju zemes tiesību formula „par nonāvēšanu 40 mārkas”, ja nezinām, ka 13. g. s. tas nozīmēja 480 pūru rudzu.

Tomēr būtu nepareizi no kādas kārtas tiesiskā stāvokļa tieši atvedināt tās saimniecisko labklājību vai no kādas tiesību sistēmas secināt sabiedrības ekonomisko struktūru. Piem., Vidzemes saimnieku materiālais stāvoklis 17. g. s. beigās, pastāvot dzimtbūšanai, bij labāks nekā 19. g. s. sākumā pēc brīvlaišanas. Bet nevar arī noliegt, ka romiešu civiltiesības ir vairāk piemērotas naudas saimniecībai nekā lēņa tiesības, kas bij kaŗavīru un muižtuŗu tiesības un apmierināja tikai naturālās lauku saimniecības vājo civiltiesisko apgrozību.

Tā kā tiesību vēsture ir arī tiesību zinātne, tad tai bez filoloģiskām un vēsturiskām metodēm jālieto arī juridiskās. Jo viss tas, ko tiesību vēsture pašreiz vēl nespēj dogmatiski aptvert, juridiskā ziņā paliek radītāja neskarta, nedzīva viela; tas ir tikai materiāls, no kā cits lielāks gars veidos tiesību vēsturi. Tomēr nav jāpiemirst, ka juridiskās kategorijas (piem., īpašuma jēdziens), kas sastāda kādu tiesību sistēmu, ir nevien loģiskas, bet arī vēsturiskas, un tāpēc nav deducējamas ne no pozitīvām tiesībām, ne no citas (piem., romiešu) tiesību sistēmas, bet induktīvā ceļā secināmas no sava laika vēsturiskām tiesībām. Tātad tiesību dziļākai izpratnei jēdzieniskā jeb konstruktīvā metode (t. s. juridiskā konstrukcija) ir nepieciešama; tomēr tiesību vēsturniekam tas ir tikai viens (ne vienīgais kā dogmatikā) no viņa būtībā vēsturiskās domāšanas paņēmienu (t. s. metožu plūralisms). Kāda metode katrreiz lietojama, to nosaka tiesību avota raksturs un uzdevums, ko gribam atrisināt. Piemēram, dogmatiskā metode noder, pētījot institūtu kā sistēmas daļu; socioloģiskā, noskaidrojot tiesību normas sociālo materiālu: salīdzināmā, salīdzinot nedrošo fakta ar drošo. Bez tam metožu izvēlē un lietošanā parādās katra vēsturnieka īpatnība un talants. Pa daļai ir pamatots uzskats, ka katram patstāvīgam pētniekam jārada sava metode, tāpat kā lielam māksliniekam sava tehnika. Kas strādā ar svešu metodi, ir gan varbūt liels skolnieks, bet tikai skolnieks, kas nesāk neko jaunu, bet turpina sava meistara darbu.

3. Tiesību avoti un straumes.

Katrām tiesībām ir savs avots, no kuŗa tās izceļas, un savs novads, kur tās ir spēkā. Kā ūdens šķirtne baro nevien galveno straumi, bet arī mazās pietekas, tā tiesību novadam ir galvenie avoti, kas rada vispārīgās tiesības, un blakus avoti vietējām (partikulārām) tiesībām. Latvju tiesību vēsturi raksturo nedaudzi, no citām tautām pārņemti (recipēti) galvenie avoti, bet tie brīžiem pilnīgi pazūd partikulāro tiesību „peļķēs”. Pēc Vācijas ļaunā parauga arī Latvijā nevien katrs zemes kungs, bet pat katra pilsēta un muiža centās dzīvot pēc savām vietējām tiesībām. Saskaņā ar Kurzemes statūtiem katrs dzimtkungs varēja saviem ļaudīm izdot īpašus likumus (peculiares leges) — t. s. muižas tiesības. Šādas tiesības, piemēram, bij Strutelē (1793. g.), Lindē un Birzgalē (1805. g.), Dundagā (1816. g.) u. c., bet Vidzemē Aizkrauklē (1764. g.) un Allažos (1806. g.). Lai gan Latvijas pilsētu vairākums dzīvoja pēc Rīgas tiesībām, tomēr 1845. g., kōdificējot Baltijas provinču tiesības, gandrīz katrai pilsētai deva savu statūtu. Piem., § 1438—42 noteica vēlēšanu kārtību Liepājā, § 1443—44 Ventspilī, § 1445—46 Kuldīgā, § 1447—48 Baiuskā utt. Citiem vārdiem, katrai pilsētai bij savs likums, sava tiesību „peļķe”. 100 g. atpakaļ šis tiesību partikulārisms bij tik liels, ka kōdifikācijas priekšdarbiem 1820. g. savāca Vidzemē ap 3000 tiesību avotu, kas aptvēra 40 sējumus. Šāds tiesību avotu raibums ļoti apgrūtinā pētnieka darbu un tiecas pārvērst Latvijas tiesību vēsturi Latvijas zemju, pilsētu, muižu, draudžu un pagastu vēsturē. Šis grūtības pieaug, zinot, ka tiesību vēsturniekam avotu skaits ir vēl lielāks nekā dogmatikim.

Tiesību vēsturē par avotu sauc katru jutekliski tveŗamu parādību, kas liecina par kādas tiesību normas bijumu, saturu vai likteni. Lai gan runājot par tiesību „likteni”, mēs vēsturiskās domāšanas tīrām formām piejaucam kosmiskās izjūtas svešos elementus, tomēr tas tiek darīts ar nolūku, lai uzsvērtu mūsu pazemību Viņa Majestātes Gadījuma priekšā, kas valda nevien politiskā un militārā, bet arī tiesību vēsturē. Par Gadījumu sauc kādu sīku nieku, ko grūti racionālizēt un ieslēgt cēloņu un seku sakarībā, kas nosaka lielus notikumus. Tā Francijā stingrā ziema (1788. g.) radīja badu 1789. g. un, varbūt, arī Franču revolūciju. Kauguru nemieros (1802. g.) sīks nieks bij tas, ka Mujānu muižas sulainis Johansons bij lasījis ārzemju laikrakstus, un tāds pat sīkums bij tas, ka 12. 5. 1802. gadā guberņas patente bij neskaidri sastādīta, bet kopā ar citiem „gadījumiem”, kas varēja notikt arī citādi, par cēloni 1804. gada Vidzemes likumiem. Tāpat no citiem sīkie niekiem, kuŗus neprotam izskaidrot, bij atkarīga tāda vai citāda zemnieku likumu reakcija 1817.—60. g., kas savukārt gadu desmitiem ilgi ietekmēja latvju tautas tiesisko stāvokli. Tas liecina, tiesību vēsture nespēj vēl dot to precīzo un nepārtraukto kauzālo sakarību, ko eksaktās zinātnes, un ka „Nemirstīgo Prezidents nav atradis par vajadzīgu ievest mūs savas likumības templī, kur kauzālais mums šķiet tikai kazuāls” (J. Buchan).

Tiešie avoti ir tie raksti, kuŗu nolūks bijis dot tiesību normu — kādu ieradumu, statūtu, likumu vai noteikumu. Tiešie tiesību vēstures avoti bij savā laikā arī tiesību avoti. Netiešie avoti tikai gadījuma pēc liecina par normas bijumu vai ļauj tādu secināt; piemēram, tiesas protokoli un spriedumi, landtāga lēmumi, zemes un vakas grāmatas, arklu jeb zemes revīzijas, baznīcas grāmatas, privāttiesiski dokumenti, tiesiskās dzīves priekšmeti (piem., zīmogi, ģerboņi, burtkoki, soda rīki), formulas, valodas pieminekļi, juristu darbi, chronikas u. c.

Katram laikmetam ir savi īpatnēji tiesību avoti. Ja neskaita dažas zemes tiesību normas, latvju tiesību avoti no pirmsvācu laikiem nav uzglabājušies, jo netika uzrakstīti: vācu krustneši bruņinieki vairāk mīlēja zobenu un asinis nekā spalvu un pergamentu. Arī netiešie tiesību vēstures avoti 13. g. s. ir ļoti trūcīgi; pagasta tiesās

spriedumus formulēja mutes vārdiem, privāttiesiskos darījumus slēdza mutiski vai ar simboliskām darbībām, brīvības grāmatas nolaupīja (piem., karaļa Lamekima 1230. g. līgumu) vai tās sadega biežajos kašos, jo mūsu senčiem nebija mūra piļu, kur glabāt savu arhīvu. Rezultātā tiesību avoti ļoti nevienādi sadalās pa gadu simteņiem: no 1210.—1310. g. zināmi tikai kādi 700 avoti jeb caurmērā 7 teksti gadā, kamēr Latvijas likumdevēja iestādes 16 gados (1918.—1934. gadam) izdevušas 3581 aktu jeb 224 gadā. Tātad uzglabātiem viduslaiku avotiem ir gadījuma raksturs. Rīgas arhīvi ir vairāk cietuši ugunsgrēkos (piemēram, 1532. g. sadega ģildes grāmatas, 9. 2. 1674. g. izdega rātes kanceleja) nekā Tallinas, kāpēc arī Igaunijas vēsturi var labāk pētīt nekā Rīgas un Latvijas vēsturi. Bet arī 19. g. s. iznīcināti ļoti svarīgi latvju tautas vēstures avoti.

Vidzemes un Kurzemes guberņu revidēšanai krievu valdība 20. 1. 1882. g. iecēla senātoru N. A. Manaseinu, kam latvju zemnieki 1882.—85. g. iesniedza ap 20.000 lūgumu un sūdzību pret vācu muižniecību. Šīs sūdzības ceļā uz Pēterburgu esot „sadegušas”. Arī paša Manaseina revīzijas ziņojums 1884. g. Aleksandram III pazuda no ķeizara galda atvilktnes; tāpat tika izzagtas revīzijas aktis no iekšlietu un zemkopības ministrijām. Daudz pagastu un muižu arhīvu iznīcināts 1905. g. revolūcijā un abos pasaules kašos. Bez tam tiesību avotus viltoja un sakropļoja nezināšanas vai pārgudrības dēļ. Viduslaikos dokumentu viltojumi bija ļoti parasti; to ir darījis kā Vācu ordenis, tā Rīgas pilsēta. Bet tas notika arī vēlāk; piem., 1811. g. tika viltots Vidzemes vakas grāmatu reglamenta § 3, ko izlaboja tikai 1823. g. Teksta kropļojumi dažreiz bija tik lieli, ka Vidējo bruņinieku tiesību kompilators pārvērtā ērzeli (somer) par iemauktiem (tömen), bet 20. 12. 1658. gadā Valiesāras krievu-zviedru pamiera teksts iztaisīja no Ropažiem (Rodenpois) Suņa pili (gorod Rodam Pjes).

Nejaušība un laime spēlēja lielu lomu arī avotu atrašanās. Tā F. Rennera 1561.—77. g. sarakstīto Livonijas chroniku atrada tikai pēc 300 g. (1870. g.). Rīgas-Visbijas pilsētas tiesības, kas kōdificētas ap 1230. gadu, fragmenta veidā atrada pēc 600 gadiem starp pergamenta lapām, kas bija iegūtas, izjaucot kāda sējuma vākus. Viduslaikos nozaudētās romiešu jurista Gaja Institūcijas Nīburs 1816. g. atklāja Veronā kādā klosterī tikai tāpēc, ka viņš nejauši apgāza tintnīcu uz divreiz aprakstīta pergamenta, pie kam zem jaunāka raksta parādījās vecākais — Institūciju teksts.

Mainās arī avotu raksturs. Tagad pozitīvisma ietekmē par galveno tiesību avotu uzskata vienīgi likumu; dažreiz to pat identificē ar tiesībām vispār. Bet 1804. g. Vidzemes zemnieku likumi (§ 95) taisni pavēl pagastu tiesām izspriest lietas „pēc vietējiem ieradumiem, kas jau no veciem laikiem ir ieņemti un kas tāpēc tikpat ģeldīgi ir kā paši tiesas likumi”. Jo dziļāk pa gadu simteņu kāpnēm kāpjām pagātnē, jo mazāk sastopam likumus, jo vairāk tos aizstāj ieradumi („veca tiesa”, t. i. vecas (tiesības). Pēc viduslaiku mācības, likumus formālā nozīmē varēja dot tikai pāvests un ķeizars, kamēr zemes kungu, pilsētu un citu korporāciju autonomās normas bija likumi tikai materiālā nozīmē — tā saucamie statūti. Tāpēc, piemēram, Rīgas pilsētas tiesības (ap 1290. gadu) sauca par Rīgas statūtiem, Kurzemes zemes tiesības (1617. g.) par Kurzemes statūtiem. Pāvesta likumi vismaz tezē bija spēkā visā katoļu pasaulē, ķeizara likumi visā Romas imperijā; tātad abos gadījumos arī Latvijā. Šie likumi bija universālas tiesības pretstatā baznīcas provinču koncilu (piem., Rīgas provincē 1428. g.) izdotiem statūtiem un zemes kungu (piem., Rīgas virsbīskapa) teritoriālām jeb zemes tiesībām, kas bija spēkā tikai kādā provincē vai teritorijā.

Savas zemes tiesības bija latvjiem un igauņiem; par tām runā 6. 7. 1272. g. līgums. Lībju tiesības pieminētas 1267. g., bet 1282. g. arī kuršu zemes tiesības (commune ius terrae). Šīs latvju zemes tiesības uzrakstītas lejasvācu valodā. Bet arī visi citi Latvijas

tiesību avoti līdz 18. 11. 1918. g. tika izstrādāti svešās valodās, kas bij liela latvju tautas nelaime, jo tiesību kultūra iespējama vienīgi mātes valodā. Pretēji vāciem, kur Sakšu spogulis tulkots jau ap 1230. g. un bībele tikai 1534. g., latvjiem bībele latviskoti 1689. gadā, bet „Vidzemes un Kurzemes Privāttiesību Likumu Grāmata” tikai 1885. gadā. Bez tam Māteņu Juris kā tulkotājs nenasniedza E. Gliku. Zemes tiesības bij vispārīgas, t. i. šo tiesību adresāts bij visi lauku iedzīvotāji, ciktāl kādas laucinieku grupas vai kārtas tiesisko dzīvi nenokārtoja sevišķas jeb speciālas tiesības. Sevišķo tiesību paveids bij privilēģijas, ko piešķīra atsevišķai dzimtai vai korporācijai. Latvijā bruņinieki un novadnieki dzīvoja pēc sevišķām bruņinieku tiesībām, kas sākumā bij tikai lēņa tiesības, vēlāk pārņēma arī Sakšu spoguļa zemes tiesības. Nevien vāci bet arī kuršiem un lībjiem bij savas lēņa tiesības; kuršu ķoniņiem pat īpašas privilēģijas. Pilsētas tiesības arī bij vispārīgas, bet tiesību novads cits: nevis lauki, bet pilsēta. Tāpat kā uz laukiem, pilsētās ar laiku radās sevišķas (piem., amatu) tiesības, kuņu adresāts nebija visi pilsētnieki, bet tikai amatnieki vai precinieki. Vecākās amatu tiesības latvju valodā ir Rīgas latvju audēju amata rullis 1625. g.

Vācu laikos pēc Vācijas parauga zemes tiesības (Landrecht) Latvijā sauca par Landesordnungen, kādu nosaukumu lieto kā poļu, tā zviedru laikos. Arī atsevišķus likumus apzīmēja par Ordnung, bet rīkojumus par Verordnung jeb Plakat, jo tos plakātveidīgi izziņoja atklātā vietā. Lai gan likumi bij sarakstīti zviedriski, tomēr Vidzemē bij spēkā tikai vācu tulkojums. Krievu laikos rīkojumus sauca par gubernas valdes patentēm (lat. patentes litterae, atklāti izziņojumi), ko apkārtraksta veidā sūtīja no muižas uz muižu. Pēc tam draudzes mācītājam patentes bij jāuzglabā un dažreiz gadā jānolasa no kanceles un jāizskaidro zemniekiem. Plakātu nolasīšana baznīcās notika jau zviedru laikos.

Tā pati kārtība palika krievu laikos. Piem., 7. 2. 1786. gada valdības rīkojums nosaka, ka visos augstos svētkos jālasa Kārļa XI 1684. gada plakāts par bērnu slepkavām, četras reizes gadā 1765. gada patentes pirmie 3 panti par bēgļu slēpējiem u. t. t. Svarīgākos Vidzemes plakātus uzdeva mācītājam tulkot latviski; pēc tam tos iespieda vai nu atsevišķi vai sākot ar 1690. gadu kā pielikumu pie Latviešu rokas grāmatas. 18. gadu simtenī svarīgāko patenšu latvju tulkojumus iespieda Vidzemes dziesmu grāmatā. Pirmā latvju patente atsevišķas lapiņas veidā Vidzemē parādījās 27. 4. 1760. gadā par bēgļu izdošanu, bet Kurzemē 8. 9. 1795. gadā par kontrabandu. Justīckollēģija 1797. g. deva rīkojumu mācītājiem tulkot rakstiski latvju un igauņu valodā gubernas valdes piesūtītās vācu valodā iespiestās patentes. Bet lauku mācītāji nolaidības dēļ to nedarīja un saņemtās patentes katrs citādi paskaidroja draudzei mutes vārdiem, no kā cēlās pārpratumi un pat zemnieku nemieri. Tāpēc sakarā ar Kauguru dumpi, Aleksandrs I 1802. gadā pavēlēja gubernas valdei pašai tulkot patentes latviski un tikai pēc tam kopā ar vācu oriģināliem tās nosūtāt mācītājiem nolasīšanai.

19. g. s. par Bauerverordnungen sauca zemnieku likumus, ko parasti landtāgs izstrādāja vāciski un publicējot kāds ierēdnis tulkoja krieviski, bet vācu mācītājs „pārcēla” latviski, pie kam krievu tulkojumam piešķīra likuma oriģināla priekšrocības.

4. *Vēstures gaitas periodizācija.*

Lai gan īstenībā vēstures gaita rit nepārtraukti un nepazīst miera stāvokļus, tomēr organizējot vēstures faktus, mums ir liela intelektuāla vajadzība pārtraukt šo plūdumu, radot zināmas chronoloģiskas vienības — „laikus”, laikmetus, periodus.

Eiropa pazīst 2 galvenos vēstures dalījuma principus — hellēnistisko un humānistisko. Pirmā schēma izveidojās K. Ptolemāja laikā (2. g. s. pēc Kr.) kā mācība par 4 (asīriešu, persiešu, maķedoniešu un romiešu) pasaules monarchijām. 16. g. s. humānisti pēc „dzīvības, nāves un augšāmcelšanās” formulas parauga sāka runāt par tumšo barbarisko „viduslaiku” (medium aevum), kad klasiskā latīņu valoda tika vulgārizēta; tas turpinājās līdz antīkas kultūras atdzimšanai (renesansei). Baznīcas vēsturē holandiešu Fētijis (Voetius) jau 1644. gadā runā par intermedia aetas (no 500.—1517. g.), bet vispārīgā vēsturē šo terminu ieviesa Halles prof. K. Kellers, nosaukdams savas 3 skolas grāmatas: *Historia antiqua* (1685. g.), *Historia medii aevi* (1688. g.), *Historia nova* (1696. g.). Viņa trejdaļjums senos (līdz 337. g.), vidus (337.—1453. g.) un jaunajos laikos (no 1453. g.) pamazām izspieda 4 monarchiju schēmu, bet pilnīgi ieviesās tikai pēc Lielās franču revolūcijas. Šādam trejdaļjuma ar 1000 gadus ilgo vidus periodu ir zināms pamats tikai Vidusjūras kultūras ciklā un tās mantinieku romāņu vēsturē. Turpretim no Baltijas jūras tautām šo schēmu nelieto ne slavi, ne balti un somugri, bet tikai ģermāņi, un arī tad to pārveidojot. Tā zviedru vēsturnieki savus senos laikus (aizvēsturi un vikingu laikmetu) beidz nevis ar 476. g. (Romas bojā eju), bet ar 1060. g., kad izmira Inglinga dinastija: arī jaunajos laikus viņi nesāk ne ar Konstantinopoles krišanu (1453. g.), ne ar Amerikas atklāšanu (1492. g.), ne Luteru težu publikāciju (1517. g.), bet ar 1521. g., kad Gustavs Vasa atbrīvoja Zviedriju no dāņu virskundzības. Tātad zviedri trejdaļjuma pamatā liek tikai savas vēstures faktus, skaitīdami viduslaikus nevis 1000, bet tikai 460 g.

Arī ģermāņu un romāņu vēstures zinātnē nav vairs lielas vienprātības, nosakot viduslaiku sākuma un beigu momentus: daži mēģina iesākt vēlāk, daži nobeigt agrāk, vēl citi liek priekšā atmet pašu trejdaļjumu. Piemēram, katoļu baznīcas vēsturnieki neatzīst Luteru kā jauno laiku sācēju, bet par tādu uzskata Kristu, līdz ar to baznīcas vēsturi periodizējot ne 3, bet 2 laikos. Viņiem seko Vācijas tiesību un saimniecības vēsturnieki, kas saimniecības vēsturē par mediēvālu periodu sauc vienīgi laikmetu no 5.—12. gadu simtenim. Ziemeļamerikas vēsturnieks Č. Heskins aizrāda, ka pēc Itālijas 15. g. s. renesanses parauga var runāt arī par viduslaiku renesansi 12. g. s., kad atdzīvojās tirdzniecība, radās pilsētas un universitātes, atdzima latīņu klasiķi un romiešu tiesības. Jaunākie pētījumi rāda viduslaikus mazāk tumšus un nemainīgus un itāliešu renesansi mazāk spožu un pēkšņu nekā domāja agrāk. Kā 14. g. s. izauga no 13-tā, tā trīspadsmitais no divpadsmitā, kāpēc patiesībā nav nekāda lūzuma starp viduslaiku renesansi un kvatrocento jeb 15. g. s. Tradicionālie 1000 g. ilgie viduslaiki neesot nekāda reālitate, bet humānistu mīts.

Bet zaudējis periodoloģisko nozīmi, viduslaiku jēdziens joprojām lietojams tipoloģiskā nozīmē: tas bij īpašs kultūras tips, kas reprezentē veselu rindu līdzīgu formu tiesībās, saimniecībā, valsts satversmē u. c. Tāpēc var runāt par mediēvālām tiesībām nevien t. s. viduslaikos, bet arī vēlāk, jo katra perioda sākumā jaunās dzīves saturs vēl veidojās iepriekšējā perioda vecās formās, kuŗas tas atmet tikai perioda vidū, radīdams pats savu formu valodu, kamēr perioda beigās atkal sākās tukšas formas kundzība. Lai gan, piem., lēņa tiesības ir tipiskas mediēvālas tiesības, tomēr šo tiesību pastarus Latvijā noslaucīja tikai 1920. g. agrārās reformas likums, bet Vācijā 1919. gadā Veimāras satversme.

Arī Latvijas tiesu iekārta un pilsētu satversme liecina, ka mediēvālas formas it nebūt neiet bojā līdz ar viduslaikiem, bet pārdzīvo tos vairāk gadu simteņus: Latvija dabūja jaunus pilsētu likumus 1878. gadā, bet jaunlaiku tiesu tikai 1889. gadā. Tas pierāda, ka tiesību vēsturē periodam kā tipoloģiskai vienībai jāliek pamatā tiesisko principu maiņa. Šie principi ir tās vispārīgās idejas, ko indukcijas ceļā iegūstam no empīriskā tiesību materiāla. Tiesību idejām ir savs izplatīšanās centrs, no kuŗa tās

viļņveidīgi izstāro nevien telpā līdz kādam ģeopolītiskam ekrānam, bet arī laikā, pie kam idejas pavards var uz laiku apdzist vai nobālēt, citas spožākas idejas nomākts, bet vēlāk uzliesmot no jauna. Tātad, cik tiesību ideju, tik tiesību vēstures periodu. Šai ziņā ir klasiska nevien romiešu tiesību recepcijas vēsture viduslaikos, bet arī Vidzemes zemnieku likumu vēsture 19. g. s.

Atgriežoties pie 1687.—96. g. likumu principiem, Fr. fon Zīversa 1804. gada likums nosaka zemnieku zemes neaizkaņamību, novada būšanu un vakas grāmatu saistīgumu. Šī likuma periods bij tikai 15. g. — R. Samsona fon Himmelstjerna 1819. g. likums atmeta visus 1804. g. principus, ekspropriēja zemnieku zemi un piešķīra viņiem putna brīvību. Šī perioda ilgums bij 30 g. — H. fon Felkerzāma 1849. gada likums pa daļai atjaunoja 1804. gada, pa daļai paturēja 1819. g. likuma principus, cenšoties tos apvienot jaunā sintezē. Šī perioda ilgums bij 70 g. Kurzemei savukārt bij citi zemnieku tiesību periodi un Latgalei atkal savi. Bet Kurzemes un Vidzemes 1817. g. un 1819. gada likumiem bij kopīgs juridiskās radiācijas centrs — Igaunijas 1816. g. likums. Protams, šī zemnieku tiesību periodizācija nepalīdz izprast Latvijas valsts vai civilo, vai kriminālo tiesību attīstību, jo tām jāatrod citi periodi. Latvijas krimināltiesību vēsturē šie periodi 19. g. s. bij 1845. g. un 1917. g. un 1933. g., bet civiltiesību laukā līdz pat K. Ulmaņa Civillikumiem (1937. g.) vēl nebija beidzies 1865. g. periods Vidzemē u Kurzemē, un 1832. g. periods Latgalē.

Beidzot, atsevišķam tiesību sistēmas institūtam var būt savi tiesiskās dzīves gadi, kas vai nu beidzas pirms sistēmas bojā ejas vai to pārdzīvo. Tā Latvijā muižnieku ģimeņu fideikomiss atcelts 1924. g., bet dzimtķīlas valdījums 1925. g., kamēr pats (Fr. G. Bunges) kōdeks, kuŗā šie institūti uzņemti, spēkā joprojām. Bet šādi tipoloģiskai periodizācijai ir arī savi trūkumi, jo var pārvērst tiesību vēsturi par monografiju seriju dažādās vēsturisko tiesību nozarēs. Līdz ar to zūd sakars starp atsevišķām tiesību sistēmām un to daļām, kā arī starp tiesībām u. c. garīgās dzīves formām. Tomēr pētniekam monografiskā metode ir nepieciešama, jo bez tās nav iespējams noskaidrot kāda institūta iekšējo dogmatisko attīstību vai arī ideoloģiski saistīt parādības, kas vēstures avotos dokumentētas maz un izklaidu, tāpēc, ka laika biedri tās nepamanīja, vai arī viņiem tās šķita nesvarīgas. Šāda vēstures faktu trūcīga dokumentācija ir ikdienišķa lieta latvju zemnieku tiesību vēsturē. Tā dažreiz vēsturniekam ir grūta izvēle: vai nu paturēt ārējo chronoloģisko sakarību uz iekšējās un loģiskas vienības rēķina, vai otrādi. Tāpēc, piemēram, parasts civiltiesību vēsturi tēlot atsevišķi no politiskās un pat no pārējās tiesību vēstures, nesaistot ar tās periodiem. Tāpat latvju ģimenes tiesību vēsturei ir pavisam paviršs sakars ar Latvijas saimniecības, baznīcas vai valsts formu vēsturi. Protams, vispārīgos vēstures tēlojumos faktu chronoloģiskā periodizācija ir nepieciešama; to prasa jau mūsu domāšanas ekonomija.

Lai gan vēstures process norit visās dimensijās, tomēr no praktiskā viedokļa vēlams pēc iespējas vienkārša periodu grafiskā forma (piem., taisne sadalīta gadu simteņu vai laikmetu gabalos). Bet arī tad jāievēro, ka dalījums gadu simteņos kalpo visvairāk valodas un atmiņas ērtībām un sinchronizē parādības, kas sākas un beidzas dažādā laikā un rit līdzteku vai krustojas tikai kādā īsā vēstures posmā. Ja arī šie chronoloģiskie periodi nav tipoloģiski visai zīmīgi, tad tomēr tie dod laikmeta fonu vai izteismīgu formulu, ko parasti katrs pētnieks pilda ar savu saturu un citādu detaļu zīmējumu.

Baltijas vācu vēsturnieki nerakstīja latvju un igauņu vēsturi, bet savas kolōnijas vēsturi Latvijā un Igaunijā; kāpēc arī viņu historiografija organizēja vēstures faktus ne tik daudz vēstures zinātnes, cik savas ideoloģijas vajadzībām. Viņu historiografija bij Trojas zirgs, ar ko latvju un igauņu vēsturē ievēda vācu kultūrtrēģeri un austrumu

misijas krustnesi nevis kā akcidentāliju, bet kā esenciāliju. Atsaukdamies uz viduslaikiem, Joh. Hallers 1928. g. mācīja (Die Epochen d. deutschen Geschichte, 144), ka Dānija, Zviedrija, Baltija, Polija un Ungārija bijuši vācu kultūras novadi, un ka vācu tautais dzīves uzdevums esot civilizēt savus austrumu kaimiņus. Tā kā pašiem vāciem nav sava vārda ne civilizācijai, ne kultūrai, tad tas vien jau liecina, ka Vācija nebij Rietumeiropas civilizācijas radītāja, bet tikai Romas un Parīzes skolniece un vēlāk starpniece starp Rietumiem un Austrumiem.

Tagad Austrumeiropai nav vairs nepieciešami mācīties civilizāciju no starpniekiem, bet viņa to var piesavināties tieši no pirmavotiem. Tāpēc vācu historiografijas iemīļotā ideja par Vācijas lielo misiju austrumos neder kā latvju vēstures periodizācijas princips. Bet taisni no šī viedokļa parasti tika organizēti Latvijas vēstures fakti un apgaismoti notikumi latvju politikas, reliģijas, literatūras, tiesību un pat valodas vēsturē. Tā A. fon Richters (1857.—59. g.) iedalīja Baltijas vēsturi 3 periodos: 1) laikmets pirms vācu atnākšanas, 2) tīri ģermāniskais attīstības laiks un 3) Baltija kā svešu valstu province. L. Arbužovs sen. (1907. g.) atzina tikai divdalījumu: 1. Livonijas patstāvības periodu un 2. Vidzemi un Igauniju kā kaimiņu valstu provinci. Ne latvju vēsture pirms vācu laikiem, ne latvju tautas vēsturiskie likteņi abos minētos periodos viņiem nerūp. No viņu tēlojuma pat nevar redzēt, ka Baltijā dzīvo latvji un igauņi, pie kam centrā likts laikmets, kad Latvija un Igaunija bij Vācijas province. Tas bijis Livonijas vēstures zelta laikmets, kam sekojusi vācu kultūras barbarizācija poļu, zviedru un krievu laikos. Turpretim latvjiem vāci bij tāda pat sveša tauta kā citi kaimiņi un t. s. Livonijas patstāvības periods tāds pat politiskās atkarības laiks, kādi bij visi vēlākie laikmeti līdz Latvijas valstij.

Tāpēc arī latvju tautas vēstures periodizācijai no latviskā viedokļa jānotiek pēc citiem principiem, atšķirot latvju tautas patstāvības senos (līdz vācu iebrukumam 13. g. s. sākumā) un jaunos laikus (no 18. 11. 1918. g.). Mums „tumšie viduslaiki” bij 700 gadu ilgais atkarības periods, ko pēc valdošās nācijas sadalām sīkāk vācu (ap 1180.—1561. g.), poļu (Vidzemē 1561.—1629. g. Latgalē 1561.—1772. g.), zviedru (1629.—1710. g.) un krievu laikos (Vidzemē 1710.—1918. g., Latgalē 1772.—1918. g., Kurzemē 1795.—1918. g.). Protams, mūsu „viduslaiku” tumsa neiestājas uzreiz, bet sabiezēja pamazām, pie kam jau 1212. g. saules aptumšošanas Turaidas lībji pravietoja kā vācu misijas sekas; arī jaunās latvju brīvības saules uzlēkšanai bij vajadzīgs viss 19. g. s. Bez tam ilgajos politiskās un tiesiskās tumsas gadsimteņos varam saskatīt arī dažus gaišus starplaikus un vairākus saulainus stūrīšus (piem., latvju amatus un brālības Rīgā; ķoniņu, leimaņu un leidas vīru lizdas uz laukiem). Tomēr „viduslaiku” kopaina visumā latvjiem bij drūma. Ja uz dažiem periodiem mūsu senči lika stiprāku emōcionālu akcentu (piem., labie zviedru laiki), tad baltvācu historiografijā šī akcentācija bija cita, kas liecina par grūti izlīdzināmu viedokļu pretstatību. Mēs dzīvojam gan viena zemē, bet ne vienā tautā.

5. Latvijas zemes likteņi.

Sava vēsture ir nevien katrai tautai, bet arī zemei, ko viņa izvēlējusies par savu dzīvojamo telpu. Šī izvēle ir liktenīga, jo to vairs nevar grozīt; tas nozīmē, ka tauta nevar mainīt savus kaimiņus. Daudz varam izskaidrot latvju tiesību vēsturē, pat atmiņā, ka baltu tautu lielie kaimiņi jau 2000 gadus bijusi slāvi un ģermāņi. Salīdzinot ar citiem baltiem, mūsu senčus vadījis pareizāks instinkts telpas izvēlē nekā leišus un prūšus; pirmiem jūras trūkuma dēļ Klaipēda ir īsta Achilleja pēda, otriem cīņa vienā laikā ar divām — slāvu un ģermāņu — frontēm bij jāizpērk ar tautas dzīvību.

Arī Latvijas telpai ir pašai savs liktenis: visi četri lielie kaimiņi (vāci, poļi, zviedri, krievi) pēc kārtas ieguva mūsu zemi par savu, bet neviena no šīm lielvalstīm neprata to noturēt. Vēl vairāk: zaudējot Vidzemi (1710. g.), Zviedrija zaudē arī savu valsts stāvokli; turpretim Polijai Latgales (1772. g.) un Kurzemes (1795. g.) zaudējums sakrīt ar pašas valsts bojā eju. Šo Latvijas zemes likteni historiografijā sauc par Baltijas jautājumu, un tas ir tikpat vecs, cik vecas ir rakstu liecības. Tiešām, dzīvojamās telpas vēsture ir vairāk nekā vēsture: tā ir ģeografiskā fatālitate, zemes liktenis. Latvijas ģeografisko stāvokli jau nosaka tas, ka tās teritorijas gaŗākā ass ir orientēta no Rietumiem uz Austrumiem. Šai pašā virzienā mūsu senči — pretēji lībju un igauņu NS orientācijai — jau aizvēstures laikos guldīja kapā savus aizgājējus. Savā zemē Latvija stāv pagriezies ar muguru pret Krievijas hinterlandi, bet ar seju pret jūru, kurp mutes vēŗš arī Gauja, Daugava un Venta.

Šī Latvijas orientācija uz jūru ir predestinēta, jo tā ir arī viņas ūdeņu orientācija. Pāri jūrai devās zviedru vikingi, lai Kursā dibinātu Jūrpili (ap 650.—800. g.); pāri jūrai kā Skrejošais holandietis traucās Rīgas dibinātājs bīskaps Alberts, lai arvien no jauna vestu šurp krustneŗus un kristietību; pāri jūrai no Visbijas un Hamburgas Rīga veda savas brīvības chartijas — pilsētas tiesības; pāri jūrai zvejnieku laivā devās latvju zemnieki uz Stokholmu pie Kārļa XI meklēt taisnību pie sava karaļa. Pretēji kalniem, purviem, meŗiem un lielām upēm jūra nevis tautas šķiŗ, bet vieno. Tauta, kas dzīvo pie jūras, patiesībā ir daudz lielāka nekā tās iedzīvotāju skaits, jo jūra tai atver visu pasauli. Šādā cirkummarinā valstī, kāda bij Livonija un tagad ir Latvija, satiksmes viedoklis jeb tilta problēma bieŗi vien nosaka ļoti svarīgus vēstures notikumus. Beidzot, jūrai jāpateicas, ka rietumu un dienvidrietumu flōras elementi (piem., efeja, īve, erika) izraudzījuŗi Kurzemi par savas izplatības areāla robeŗām, kamēr austrumu flōras augi reti vai nemaz nav sastopami Rietumlatvijā. Tātad pat flōristiski Latvijas zemei ir divkārŗa Jānus seja.

Arī klimatiskā ziņā mūsu senču izvēle bijusi laimīga, jo Latvija atrodas ļoti labvēlīgā Ziemeļrietumu Eiropas klimatiskās anomalijas apgabalā: nekur pasaulē tik tuvu polam nav tik maigs klimats un tik attīstīta kultūra kā Ziemeļrietumu Eiropā. Bet ģeopolītiski raugoties, arī valsts ir tikai polītiski organizēta zeme, kas saviem iedzīvotājiem no paaudzes paaudzē stāda vienus un tos pašus, būtībā nemainīgos jautājumus, jo tie ir saistīti ar teritoriju un tās ģeografisko situāciju. Tāpēc par spīti lielām nacionālām un sociālām pretiŗķībām ārzemniekam duŗas acis zināmi kopēji rakstura vilcieni (piem., izturība, pašapziņa), kas būtiski vieno Vidzemes latvieti ar bij. Kurzemes vācu baronu vai Latgales poļu panu.

Šo latvju un igauņu zemes likteni Baltijas ģenerālgubernātorā grāfs P. Ņuvālovs 1870. gadā raksturoja vārdiem: „Jūsu provinču vēsturiskā slava ir — būt par kaujas lauku augstākās politikas jautājumos.” Bet pastāvīgs kaujas lauks Latvija bij tāpēc, ka Daugavas grīvā atrodas nevien Baltijas jūras, bet visa lielā Austrumu līdzenuma atslēga (prof. A. Spekke). Tātad atslēga Rīgas pilsētas ģerbonī gūst dziļāku vēsturisku nozīmi: tā simbolizē dominium maris baltici. Nekur citur Austrumeiropā tik asiņainā krustā kā Latvijā nesaduŗas Vācijas austrumi („Drang nach Osten”) un Krievijas rietumu („logs uz Eiropu”) ekspansija vienā virzienā, bet otrā — Zviedrijas gājiens pāri jūrai uz dienvidiem un Polijas ziemeļu „ilgas pēc jūras” cīņā par Baltijas imperiju.

Galū galā Ņos cīņas dažādos posmos var izteikt trijās formulās: mare liberum — brīvā jūra, mare clausum — slēgtā jūra, mare omnium — visu jūra. Brīvu jūru vēlas mazas tautas, slēgtu lielvalstis, visiem kaimiņiem atvērtu — ārpusē esoŗas valstis. Kaŗojot par Ņīm formulām, Latvijas zemei piekrita divējāda loma: dažreiz tā bij barjēra, dažreiz tilts. Pagānu laikos Latvija bij tilts (t. s. Austrumu ceļŗ, rūnu rakstos:

austr, i austrvegi), pa kuŗu austrumu ģermāņu (zviedru, dāņu, norvēģu) vikingi devās uz Krieviju un Bizantiju. Tāpēc šai laikā ziemeļnieku, latvju un krievu tiesībām ir nevien kopīgs gars, bet bieži vien arī līdzīga seja (tiesību institūti). Katoļu laikos rietumu ģermāņu (galvenokārt lejsvācu) koloniālais kaŗaspēks (garīgo ordeņu bruņinieki) kopā ar krustnešiem Romas uzdevumā 1200.—90. g. iekāŗoja lībju, latvju un igauņu zemes un nodibināja 5 misijas valstu savienību ar nosaukumu Livonija (t. i. Lībija), kas nebij vairs vikingu tilts, bet kaŗojošās katoļu baznīcas (ecclesia militans) pēdējā barjēra ziemeļaustrumos. „Te ir kristīgās pasaules gals” (limes christiani orbis), saka kāds 16. g. s. Livonijas dzejnieks. „Te kristietība atrodas krievu, leišu un karēļu pagānības vidū” (binnen der heidenschaft der Reussen, Lettawen und Karelen), tā Livonijas ārpolitisko stāvokli raksturo Valdemāra un Erika lēņa tiesības (1315. g.) un šo formulu pārņēma arī Senākās bruņinieku tiesības.

Bet Livonijas konfederācija bij robežvalsts ne tikai reliģiskā ziņā. Te beidzās arī rietumu tiesiskā kultūra: aiz Latvijas un Igaunijas austrumu robežas vairs nepazina ne kanoniskās, ne feodālās (lēņa), ne romiešu tiesības. Krieviem, tāpat kā vikingu laikos, Bizantija joprojām palika reliģiskās, tiesiskās un literārās dzīves skola — lux ex oriente; turpretim pār Livoniju atmirdzēja Romas varenais spīdekļis — lux ex occidente, ko 1203. g. mirstīgām acīm brauca lūkoties lībju quasi rex Kaups, lai šī spoŗuma apzīlbināts atkristu no savas tautas. Ja valststiesiskā ziņā Livonija bij 250 g. (1207.—1561. g.) vācu tautības sv. Romas „imperijas loceklis”, tad civīlo un kriminālo tiesību laukā — tāpat kā luteriskā baznīcā — vācu gara ietekme Latvijā pārdzīvoja vācu laikus un turpinājās līdz pat 19. g. s. vidum; Kāŗļa V sodu likumi Constitutio Criminalis Carolina (1532. g.) še savu spēku galīgi zaudēja tikai 1845. g., bet Limbaŗu mantāgā (1422. g.) recipētais Sakšu spoguļa izvilks, Vidējās bruņinieku tiesības, formāli bij spēkā līdz 1865. g. (arī pašā Saksijā Sakšu spogulis paturēja savu spēku līdz 1865. g.).

Tā Latvija bij vācu tiesību novads vēl ilgi pēc tam, kad viņa vairs nebij Vācijas valsts teritorija. Livonijas konfederācijai aizejot bojā (1561. g.), agrākā barjēra starp Latvijū un Krievijū palika nenojaukta: Vidzemē līdz 1710. g., Latgalē līdz 1772. g. Toties nāca klāt 2 citas barjēras. Zviedrijas-Polijas-Krievijas kaŗos no Livonijas valstiņu drupām izveidojās jauns teritoriāls trejlapis Liv-, Est- und Kurland (Vidzeme, Igaunija un Kurzeme), kas kļuva liktenīga nevien jaunā politiskā līdzsvara upuriem — latvjiem un igauņiem, bet arī situācijas kungiem — valdniekiem un kārtām (īpaši vācu bruņniecībai). Pēc Ērgemes katastrofas 2. 8. 1560. g., kuŗai par iemeslu bij longum cansilium, intestinum odium, privatum commodum (gaŗš padoms, iekšējās ķildas, privāts labums), divas barjēras sadala latvju un igauņu tautu: vienā virzienā no ziemeļrietumiem uz dienvidaustrumiem, otrā — no rietumiem uz austrumiem. Pirmā robeŗa ir Daugava, kas latvju tiesību vēsturē bijusi nevis vienotāja, bet šķīrēja, līdzīgi Luārei Francijā vai Elbei Vācijā.

Jau aizvēstures laikos — un arī vēlāk — Vidzemei bij vairāk vai mazāk izteikta ziemeļu orientācija, turpretim Kurzeme nevien ar saviem satiksmes ceļiem, bet arī ar kultūrāliem un politiskiem sakariem orientējās uz dienvidrietumiem. 1561. g. Daugavas kreisā krastā nodibinās Zemgales un Kurzemes, Daugavas labā krastā — Pārdaugavas jeb Vidzemes hercogvalsts; pirmā paliek Polijas lēņa valsts līdz pat 1795. g.; otrā kā tieši pakļauta province trīs reizes maina savu valdnieci: Lietuvu (1561.—1629. g.), Zviedriju (1629. —1710. g.) un Krieviju (1710.—1918. g.). Otrā robeŗa bij reformācijas un pretrefommācijas demarkācijas līnija, kas kļuva arī par Igaunijas un Vidzemes robeŗu, pie kam 3 igauņiskos (Pērnavas, Vilandes, Tērbatas) apriņķus piedalīja latviskai Vidzemei. Ja Sigismundam Augustam izdevās savas valsts ziemeļu robeŗu iespiest dziļi igauņos, tad 60 g. vēlāk Gustavs Ādolfs — pēc 7. 1.

1626. g. Taurkalnes kaujās Zemgalē — atsvieda to atpakaļ līdz pat Aiviekstei un Pededzei, pie kam abas robežupes ierāva dziļu gravu Vidzemes latviskā zemē, pār kuŗu nebija ne politiska, ne juridiska tilta līdz Latgales latvju kongresam 26. 4. 1917. g. Šīs zviedru uzvaras spiests atzīt kā Altmarkas pamiers (1629. g.), tā Olīvas miers (1660. g.): Pārdaugavas hercogvalsts lielāko daļu (divas trešdaļas) t. s. zviedru Vidzemi, pievienoja luteriskiem ziemeļiem, bet mazāko daļu (vienu trešdaļu), t. s. Mazo (Malije Livļanti 1661. g. Kardisas līgumā) jeb poļu Vidzemi (Livonia polonica, Inflanty Polskie), atstāja pie katoliskiem dienvidiem. Jau no 1566. g. bija apvienota ar Lietuvas lielhercogvalsti.

Tā 17. g. s. pār trīs daļās sašķelto latvju tautu un zemi spīd triju dažādu kultūru un tautu saules: Vidzemē — zviedru un vācu (tāpēc latgalieši teica par latvjiem Aiviekstes labā krastā, ka viņi dzīvo Vācā), Latgalē (Inflantijā) — poļu un leišu, Kurzemē — vācu; divas no tām bija ģermāniskas, viena slavu. Tiesa, arī šīs saules norietēja cita pēc citas, bet tāds bija likteņa lēmums, ka pašu latvju saulei vajadzēja uzlekt pār latvju kaŗavīra zobenu, kad strēlnieki un atbrīvotāji slavas pilnajās 1915.—20. gada kaujās bija uzveikuši Latvijas ģerboņa heraldiskos zvērus — Kurzemes un Zemgales lauvu, Vidzemes un Latgales grifu.

Būdamā ģeografiski tikai Austrumu līdzenuma turpinājums bez lielām dabiskām šķirtnēm austrumos (no lielkrieviem) un dienvidaustrumos (no baltkrieviem), Latgale 17.—19. g. s. kļuva nevien poliska, bet arī krieviska. Piemēram, 1765. gadā Daugavpils stārstijā no 120 ciemiem 45-os dzīvoja vai nu tikai krievi un baltkrievi, vai kopā ar latvjiem. No Daugavpils poļi, krievi un žīdi iespiedās arī sēļos. (Ilūkstē, Subatē, Jēkabpilī), bet no Lietuvas — leiši, kāpēc jau 1642. g. Sēļpils virspilskungam deva sekretāru, kas prata poliski un lietuviski (sal.: Kurzemes landtāga 29. 11. 1642. g. un 2. 6. 1661. g. lēmumus). Šie Latgales vēsturiskie likteņi dziļi ietekmēja tās tiesisko iekārtu: 1677.—1831. g. tur bija spēkā leišu likumu kopojums polonizētā krievu valodā, t. s. Lietuvas statūts (1588. g. redakcija), un Polijas tiesu iekārta, bet pēc poļu dumpja (1831. g.) Latgalē ievada krievu likumus, kas pa daļai (piem., 1832. g. sakopotie civillikumi, Krievijas likumu krājuma 10. sējums) spēkā vēl tagad. Arī zemnieku brīvīšana tur notika tad pat, kad Krievijā (1861. gadā) — gadus 40 vēlāk nekā pārējā Latvijā. Tātad poļu Vidzemē krievu tiesības izspieda ordeņa laiku vācu tiesības. Poļu tulkojumā paturēja savu spēku vienīgi vācu pilsētas (Magdeburgas) tiesības un tikai tāpēc, ka tās bija arī Polijas pilsētu tiesības.

1582. g. Stefans Batorijs piešķīra Magdeburgas tiesības (laikam Paula Ščerbiča 1581. g. tulkojumu) Daugavpilij, bet hercogs Jēkabs 1670. g. arī Jēkabpilij (Jāņa Cerazina 1629. g. tulkojumu). Ja sākot ar 17. g. s. nevien Latgale un vecā sēļu zeme — jo gads, jo vairāk — zaudēja savu latvisko raksturu, luterisko ticību un vācisko tiesību izpratni, bet pat senie zemgaļi un kurši pazuda teritoriālā kurzemnieka nosaukumā, kuŗa pretstats nav vairs latgalis, bet inflantietis un vidzemnieks (kas 1792. g. nozīmēja 226.143 latvjus, 257.371 igauni un 36.305 vācus), tad izskaidrojams meklējams Latvijas treju zemju dažādā ģeopolitiskā situācijā. Aiviekstes un Daugavas barjēra, palikusi par valstu robežu, pārvērš teritoriju uz dienvidiem un dienvidrietumiem no tās par tiltu leišu jātniekam (to 1781. g. redzam arī Ludzas ģerbonī) ar poļu ērgli uz pleca, kamēr teritorija uz ziemeļiem (Vidzeme un Igaunija) paliek par priekštilta nocietinājumiem zviedru sv. Erikam, kas veselu gadu simteni staigā pa Rīgas jūras līci kā pa savu ezeru. Šo tiltu kopīgi sargājot, latvju un igauņu likteņa kopība kļūst tuvāka nekā latvjiem uz abiem Aiviekstes krastiem. Abpus tiem dzīve tiek pārkārtota uz jauniem pamatiem. Zviedru Vidzeme pēc tik daudz kaŗa un posta gadiem beidzot 1621. g. bija dabūjusi saimnieku, Gustavu Ādolfu, kas pat kaŗa laukā lasīja ģēniālā tiesībnieka Hugo Grocija darbu *De iure belli ac pacis* (1625.

g.) un 1632. g. Tērbatā atvēra pirmo Baltijas universitāti ar tiesību zinātņu fakultāti un 2 profesūrām. Bet arī praktiskā likumdošanas darbā visu 17. g. s. jūtama droša un taisnīga valdnieka roka, kas Vidzemi kā retu pērli paceļ augstu pāri Latgalei un Kurzemei.

No Gustava Ādolfa laikiem Vidzeme paliek par tiesiskās kultūras klasiskāko zemi šaipus Baltijas jūras, kamēr Kurzeme kļūst interesanta tikai politiķiem, ne juristam, jo tur valsts satversmes vājuma dēļ 250 gadus (1561.—1817. g.) valda nevis tiesības, bet fakts. Tiesa, Kristīnas laikā vācu bruņniecība ar 17. 8. 1648. g. rezolūciju panāk, ka valdība atzīst Vidējās bruņinieku tiesības par Vidzemes likumu grāmatu; tomēr tam nebij nekādas praktiskas nozīmes ne namiēku, ne zemnieku dzīvē. Pēdējai Kārlis XI deva pilni jaunu saturu ar saviem 1687.—96. gada aktiem, kam juridiskās drošsirdības un sociālās taisnības ziņā Latvijas likumdošanas vēsturē var līdzināties vienīgi 1920. gada agrārās reformas likums. Ja zviedru laikos Vidzemē zviedru tiesībām bij jāiztur sīva cīņa vācu un romiešu tiesībām par pirmo vietu pie tiesnešu galda, tad — cik gan dīvaini ir vēstures ceļi! — tai pašā 1709. g., kad Pēteris I sakāva Kārli XII Poltavas kaujā, Rīgā Nellerā grāmatnīcā iznāca Zviedru zemes un pilsētas tiesības vācu tulkojumā, kas kopā ar zviedru policijas likumu — Landesordnungen — 1707. g. izdevumu kļūst par krievu Vidzemes svarīgāko tiesību avotu. Un tā kā zviedru zemes tiesības bij kodificētas Gustava Ādolfa laikā (1608. g.), tad varam teikt, ka viņa gars valdīja Vidzemē arī vēl tad, kad tur feldmaršals Šeremetjevs bij jau izlauzījis Krievijas „logu uz Eiropu”, ziņodams caram, ka „ienaidnieka zemē nav vairs nav ko postīt”. 500 gadus ilgā barjēra uz Igaunijas un Latvijas austrumu robežas bij salauzta, un Krievija sākās jau pie Daugavas un Aiviekstes, ar ko Vidzeme — tāpat kā vikingu laikos — atkal kļuva par tiltu Rietumeiropas civilizācijai.

Lai gan Vidzeme un Igaunija nu bij tikai Krievijas provinces, tomēr mētopole Pēterburga nāca pie tām skolā: te norisinājās liela stila pasaules vēstures notikums, proti, krievu imperijas eiropizēšanās (H. Rotfelss). Tas sakāms ne vien par idejām, bet arī par personām. Vācu muižnieki ieņēma augstākās vietas pārvaldē un tiesā kā Baltijā, tā Pēterburgā; piem., 1790.—1882. g. no 15 Vidzemes gubernātoriem 14 bij vācu baroni, bet 1795.—1885. g. Kurzemē no 12 gubernātoriem 10 bij vācieši. Arī krievu armijā baltiešu skaits bij nesamērīgi liels. 1871. g. vācu procenti tur bij šādi: kareivju 2, apakšvirsnieku 24, stāba virsnieku 58 un ģenerāļu 74 procenti. Tiesību laukā zviedru tiesībām Vidzemē 18. g. s. piekrita tā pati loma, kas Justiniāna Corpus iuris civilis 15.—17. g. s. vācu tiesiskās kultūras eiropizēšana, resp. romānizēšana. Tā abām likumu grāmatām, katrai savā Eiropas stūrī, bij vienādi likteņi. Arī Kārļa XI gars, līdzīgi Gustavam Ādolfam, vēlreiz atgriezās Vidzemē, lai gan tikai īsu laiku — pirmos Vidzemes zemnieku likumos (1804. g.).

Kad 1845. g. bij pabeigta Baltijas kārtu un iestāžu, bet 1864. g. arī civillikumu kodifikācija, tad vēsturiskais trejlapis Liv-, Est- un Kurland tika kanonizēts, kā šķita, uz mūžīgiem laikiem. Nevien Vidzemei, Kurzemei un Igaunijai atstāja savas zemes un pilsētas tiesības, bet pat vācu bruņniecība palika saskaldīta 4 teritoriālās (Kurzemes un Piltenes, Vidzemes, Igaunijas, Sāmsalas) korporācijās: Latvijā zemes ģeogrāfiskā situācija bij diktējusi arī Latvijas tiesību juridiskos likteņus.

6. Tiesības uz Latvijas vārdu.

12.—13. g. s. latvju zeme bij apmēram tikai trešā daļa no tagadējās Latvijas zemes, proti: vienas latvju (latgaļu) cilts teritorija blakus zemgaļu, sēļu un kuršu zemei. Nestora chronika ap 1115. g. latgaļu cilts zemi sauc Letjgola, Novgorodas 1. chronika

14. g. s. redakcijā — Lotigola, bet Latv. Indriķis — Letthigallia (X. 15), nostatīdams to blakus lībju zemei (Livonia) un Igaunijai (Estonia). Sākot ar 1208. g. viņš Latgali dēvē arī par latvju zemi, terra Letthorum (XII 6), bet no 1208. g. tikai par Latviju (Lettia).

Šim latīnizētam un ar to saistītam vācu Lettland nosaukumam pamata ir kāda lībiska forma Let-, jo vāci latvju. vārdu vispirms dzirdēja no lībju mutes. Savu zemi latvji gan, laikam, paši sauca Latvigale, Latuva vai Latva, uz ko norāda Latvijas nosaukums poļu valodā Łotwa un daži upju nosaukumi. Parasti Indriķis Latvijas vārdu min kopā ar Livoniju (piem., 1209. g. Livonia et Letthia XIII 4), gandrīz vienmēr pirmā vietā saukdams Livoniju. Turpretim uz chronikais beigām viņš atlaiž pavisam nost formulas otro pusi („un Latvija”), lietodams tikai vārdu Livonija, kā pāvests Celestīns III 1193. g. nosauca Ikšķiles bīskapiju. Ja arī Indriķa chronikā vēl 1225. g. sastopam Letthia (XXIX 2—3), tad tomēr ne vairs kā patstāvīgas zemes, bet kā Livonijas latgaļu provinces (Letthorum provincia, XXIX 7) apzīmējumu. Arī pāvesta kancelejas valodā vērojām to pašu parādību. Pāvests Innocents III 1199. g. runā par Livonijas, bet ne Latvijas baznīcu. 1204. g. viņš sludina krusta karu pret Livonijas (ne Latvijas) „barbariem”. Kad 1207.—08. latvji bij grieķu ticību mainījuši pret latīņu, un 1209. g. vācu uzvarētais Jersikas karalis Visvaldis bij spiests nodot savu valsti Rīgas bīskapam, tad 1210. pāvests pirmoreiz piemin arī Latviju blakus Lībijai (Livonia seu Lettia).

1211. g. rudenī latvju zemē notiek kāds fundamentāls fakts, kuŗa ēna pareģo notikumus gadu simteņus uz priekšu — pirmā Latvijas dalīšana: tos Jersikas karaļvalsts novadus, ko 1209. gadā Rīgas bīskaps paturēja sev kā katoliskus, latvju zemes vecaji grupēja uz 3 kartēm līdzīgās daļās un laimējot izšķīra, kas krita bīskapam (divas trešdaļas), kas ordenim (viena trešdaļa). Šie mesli krita nevien pār latvju zemi, bet arī pār pašu latvju galvu, jo viņi no baznīcas „Dieva bērniem” un ordeņa „draugiem” (t. i. sabiedrotiem, XVI. 4) kļuva par 2 vācu zemes kungu „ļaudīm” (homines) t. i. pavalstniekiem. 1214. g. Rīgas bīskapa varā atdevās arī Tāļivalža dēli, un pēc agrākā samēra 1224. g. notika otrā Latvijas dalīšana, šoreiz Pliskavas pavalstī Tālavā. Arī ķeizara kanceleja 12 gadā runā par Livoniju un Latviju, piešķirot bīskapam Albertam šīs zemes lēņos kā Vācijas ķeizarvalsts firstam.

Pēc tam, kad Latvija bij iegūta, sadalīta un tiesiski atzīta par Livonijas baznīcas provinci un ķeizarvalsts novadu (marchia), Latvijas vārds oficiālos tekstos reti sastopams, jo šā zeme ne politiski, ne militāri vāciem vairs nerūpēja. Tikai pēc Tērvetes un Mežotnes ieņemšanas 6. 7. 1272. g. līgumā starp Rīgas virsbīskapu, Vācu ordeni un sakautiem zemgaļiem teikts, ka vācu soģiem Zemgalē jātur tiesa 3 reizes gadā un jāspriež pēc Latvijas un Igaunijas zemes tiesībām un ieradumiem. Politiski tas nozīmēja, ka Vācu ordenis nolēmis iznīcināt Zemgales vēsturiskās īpatnības, pielīdzinot to Pārdaugavas Vidzemei un Latgalei, bet juridiski — ka līdzšinējās cilts tiesības un viņu personālītātes princips tiek teritoriālizēts, t. i. cilts tiesības kļūst par zemes tiesībām. Tātad 1272. gadā Zemgalei uzspieda Latvijas tiesības. Tomēr nevienā no 13. g. s. kōdificētām zemes tiesībām nav skaidru norādījumu, ka tās ir latgaļu tiesības. Acīm redzot, tās bij tās pašas tiesības, ko baltvācu vēsturnieki dēvē gan par ordeņa valsts, gan par Rīgas bīskapijas zemnieku tiesībām: sākot ar 1211. g. latvji bij starp abiem zemes kungiem.

Arī 14. g. s. formulās dažreiz vēl piemin Latviju, bet 15. g. s. Latvijas vārds tiek izdeldēts no tiešiem tiesību avotiem: tie pazīst tikai Livoniju. 15. g. s. beigās agrākā Latvija pa daļai pārvērtusies par Rīgas virsbīskapijas „latvju pusi” jeb galu (lettische Seite, 15. 7. 1498. g.), kuŗai ir savas tiesības un savs vasaļu tiesnesis (viņa amata zīmogs apliecināts 1518. g. un 1545. g.) pretstatā virsbīskapijas „lībju pusei”, kas

avotos minēta jau 1496. g. „Lībju gals” bij apmēram viena piektdaļa, „Latvju gals” četras piektdaļas no virsbīskapijas teritorijas. Lībju galā ļaudis dzīvoja ciemos, un tur bij spēkā sevišķas ciemu tiesības ar īpašu tiesāšanas kārtību; latvju galā jau 13. g. s. ciemu vietā bij ciemati. Pēc Silvestra 6. 2. 1457. g. privilēģijas arī bruņiniekiem bij citādas mantojuma tiesības katrā virsbīskapijais pusē. Lībju galā jo sevišķi izplatīti žēlastības lēņi, turpretim Latvju galā atradās valsts muižas un koprokas lēņi.

Tā no senās Latvijas 15. un 16. g. s. palika pāri tikai tiesas apgabala nosaukums. Livonijas vārds kā visas vācu kolonijas apzīmējums izspieda Latvijas un Igaunijas vārdu. Tas arī saprotams: lībji bij pirmā tauta, ar ko 12. g. s. beigās vācu precinieki un baznīckungi uzsāka sakarus; lībju zemē atradās nevien pirmā katoļu baznīca (Ikšķilē ap 1185. g.), bet arī katoļu misijas centrs (Rīgā no 1202. g.). Tāpēc dabiski, ka šīs jūrniekiem tuvākās tautas nosaukumu vāci deva visai zemei, lai gan lībji tur bij tikai minoritāte. Arī mēs igauņus saucam tuvākā novada Ugaunia, bet krievus — tuvākās cilts kriviči vārdā.

Vienīgi vēsturnieki runāja joprojām par Latviju. Tā J. Renners savā 1561.—82. g. Livonijas chronikā saka, ka Livonija atrodies starp Krieviju, Lietuvu, Prūsiju un Baltijas jūru (Baltische mehr); tās galvaspilsēta esot Rīga. Livonija aptverot 3 zemes: Igauniju, Latviju (Littlandt) un Kurzemi; katrai sava valoda, bet kurši kaunoties no savas un tāpēc runājot latviski (Littisch). Latvijā iederot arī lībju, sēļu un zemgaļu zeme. Tātad Renners par Latviju sauc visu latvju apdzīvoto zemi, izņemot Kursu. B. Rusova 1578. gada chronika vēstī, ka Livonija (Lyfflandt) stiepjoties no Narvas līdz Klaipēdai un esot sadalīta Igaunijas, Latvijas (Lettlandt) un Kurzemes provincēs. Pēdējā runājot kuršu un lībju valodu, un tā ar Daugavu esot šķirta no latvjiem. Citiem vārdiem, Rusovs par Latviju sauca tikai Vidzemi.

D. Fabricijs ap 1610. g. raksta, ka Livonija daloties Latvijā un Igaunijā; pirmā savukārt aptverot Lībiju, īsto Latviju, Kurzemi un Zemgali (Libiam, Lothaviam veram, Curlandiam, Semigaliam). Tātad Latvijas vārds lietots šaurākā (Vidzemes latvju daļas) un plašākā (Igaunijas pretstata) nozīmē; Lothavia ir latīnizēta poļu forma Łotwa. Arī Tērbatas prof. O. Hermelīns 1693. g. liecina, ka Livonijā esot 4 daļas: Lettia, Curlandia, Semigallia et Estia. Kurzemes superintendents Pauls Einhornis ir pirmais vācu vēsturnieks, kas neraksta vis Livonijas, bet latvju vēsturi: Historia Lettica, das ist Beschreibung der Lettischen Nation (1649. g.). Viņš iesāk darbu ar tais laikos ievērojamo tezi, ka ir tikai viena latvju nācija — vienalga, vai viņa dzīvo Vidzemē, sēļos, zemgaļos, vai prūšos pie Kuršu jomas. Tomēr Einhorna paraugam nebij sekotāju. A. Hupelis 1774. g. par latvju zemi (Lettland) atkal sauc tikai 2 Vidzemes apriņķus. Šādā nozīmē Latvijas vārdu vāci lietoja līdz pasaules kaņam.

Turpretim krievu avoti pazina tikai Latgales (ne Latvijas) nosaukumu. Tā 1264. g. līgumā starp Polocku un Rīgu minēta Lotigoļskaja zemļa. 1511. g. kādā Lietuvas metrikas dokumentā teikts, ka Vitebskas bajārs iegūst vienu ciemu Latgalē (Latigola). Tomēr vispār Lietuvas krievu teksti lieto vai nu vācu Liefland, vai poļu formas: Liflanty 15. g. s., Iflanty 16. g. s., Inflanty 17.—18. g. s. Tā karaļa Sigismunda Augusta 1559. g. atbildē Žemaitijai Vidzeme nosaukta gan Livļanti, gan arī Ivļanti, bet tā paša karaļa 1565. atbildē blakus Vidzemei pieminēta arī Kurzeme un Zemgale: zemļa Livļantskaja o Kurļanskoj i Semikgalskoj. Šie nosaukumi darināti pēc 28. 11. 1561. g. padošanās akta parauga, kas „visā Livonijā” (tota Livonia) atšķir t. s. Pārdaugavas Livoniju jeb Vidzemi un 2 traktus šaipus Daugavai — Kurzemei (Curlandia) un Zemgali (Semigallia), kas hercoga oficiālā titulā (per Curoniam et Semigalliam in Livonia Princeps) joprojām skaitās Livonijā. Tātad krievu rakstos latvju zemes vairs nebij, bet bij gan joprojām kuršu un zemgaļu zeme. 20. 12. 1658. g. Valiesārā (Igaunijā) noslēgtais miers starp Zviedriju un Krieviju sauc vairākas

Vidzemes pilis un pilsētas latvju vārdos (piem., gorod Molopil, Mālpils, gor Javnopil, Jaunpils; gorod Gulbin, Gulbene), bet latvju zemes vietā pazīst tikai Vidzemi (Livonskaja zemļa), Latgali jeb Mazo Vidzemi (Malie Livļanti), Kurzemi un Zemgali. Nīstādes 30. 8. 1721. g. miera līgumā par provincēm nosauktas Livlandija un Estlandija, bet 15. 4. 1795. g. Kurzemes padošanās aktā pieminētas Liflandija, Kurlandija i Semigailija.

Tā 500 g. no vietas (14.—18. g. s.) krievu oficiālie teksti nepazīst ne latvju tautas, ne latvju zemes vārdu. Arī krievu biogrāfija tikai ar pūlēm atšķīra latvjus no leišiem. Bet pēc Kauguru nemieriem gubernātors H. Richters 26. 12. 1802. g. ziņo priekšniecībai, ka Vidzemē esot 3 igauņu un 2 latvju apriņķi; pēdējiem gubernas valdes patentes nolasot latvju valodā (dļa 2 lettskich uezdov na lettskom jazike). Tai pašā laikā Kurzemes iestādes latvju valodu sauca par buršu valodu (curishe Sprache), kas bij jāprot tiesas sekretāriem (27. 7. 1746. g. landtāga lēmums) un valsts muižās arī mežkungiem (1804. g. mežu likums).

Vārdu Latvija vispirms sastopam leišu rakstos, no kurienes to 1837. g. Baltijas vācu publicistikā ieviesa bīskaps K. Ulmanis. Tomēr leiši šo vārdu lietoja nevis visas lavju zemes, bet tikai Kurzemes nozīmē, kas, laikam, bij arī veca kurzemnieku tradīcija. Piemēram, 1685. gadā Nīcas mācītājs J. Langijs savā vārdnīcā paskaidro: „Latviska zeme” — Lett- oder Kurland. Arī leišu valodnieks F. Kuršaitis vēl 1870. g. rakstīja, ka Latvija ir Kurland. Lai varētu rasties Latvijas kā politiski organizētas latvju zemes nosaukums, kas aizēnotu teritoriālo trejlapi, vidzemniekiem, kurzemniekiem un lagaliešiem bij vispirms jāizaug lielākiem savā garā un jāpaceļas līdz latvju tautas idejai — zemēm jāklūst par nāciju, pretēji tam, kā 13. g. s. ciltis kļuva par zemēm.

Šo latvju tautas renesanses kustību ievadīja latvju dzejnieks tautiskās atmodas laikmetā un to noveda līdz galam latvju karavīrs un politiķis pirmā pasaules kara laikā. Latvju tauta, kuŗai pēc 1817.—19. g. brīvlaišanas likumiem, izņemot kara vietu, nepiederēja par dzimtu vairs ne pēdas latvju zemes, veselu gadu simteni ilgajā cīņā par labākām tiesībām, beidzot 18. 11. 1918. g. varēja deklarēt visai pasaulei: šī zeme atkal ir mūsu!

Šo Latvijas politisko un tiesisko emancipāciju, bez šaubām, veicināja tādi objektīvi vēstures spēki, par kuŗiem nebijām un nekad nebūsim noteicēji, bet tomēr gadu simteņiem vecais Baltijas jautājums varēja pārvērsties par pilnīgi jauno Latvijas jautājumu tikai tāpēc, ka kopā ar mūsu zemes atbrīvošanu notika latvju gara emancipācija, atraisoties no svešas valsts gribas un iegūstot drošsirdību aktīvi iejaukties savas zemes likteņos, lai no starptautisko tiesību objekta kļūtu par šo tiesību subjektu. To Latvijas valsts 3. gada svētkiem veltītā prologā Rainis izteicis šādiem vārdiem: „Nedz bij kur Latvija, nedz latvju tauta, Tik Kurzemīte vien un Vidzemīte Un latvju tautas gars.”

Latvju zemes politiskie likteņi ietekmēja arī tās agrārtiesisko stāvokli. Lai gan nav nekādu tiešu liecību par latvju zemturību pirms vācu laikiem, tomēr netiešie avoti ļauj secināt, ka mūsu senči pazina trejādas zemju katēgorijas: Dieva, kunga un tēva zemi. Dainās daudzkārt pieminētā (1901. g. Kundziņš saka: mana zeme! Dieva zeme, ne kundziņa) Dieva zeme bij vairāk nekā dzejiska metafora: tas bij juridisks fakts, uz ko latvju zemnieki vēl 1518. g. atsaucās Rīgas virsbīskapijas vasaļu tiesā. Laikam gan tā bij lauksaimniecībai derīga zeme, kas atradās starp kunga un tēva novadiem, un ko ieguva savā valdījumā pirmais tiesīgais kopējs — kāds tēva dēls, bāliņš vai tautietis. Rietumeiropas viduslaiku tiesībās Dieva zemei pa daļai atbilst bezsaimnieku lieta — res nullius.

Tēva zeme (Kursā: tēva novads), resp. tautu zeme (novads) bij zeme, kas kādai dzimtij vai saimei piederēja par dzimtu. 13. g. avoti to dēvē par hereditas un erbe (mantojums), ar ko tiek pasvītrots šīs zemes allodiālais raksturs ar lielāku mantošanas brīvību nekā kunga vīru dažādām gaitas (dienesta) zemēm. Vai zeme, ko mantoja tēva dēli, bij apgrūtināta ar reālnastām par labu kungam, resp. valstij, nav zināms, bet gan ticams. Tāpat nav skaidras tēva un kunga zemes attiecības, ne arī droši nosakāms, ar kādām tiesībām kungs valdīja savu pili un zemi (novadu).

Kādas bij vācu militāro un politisko uzvaru sekas latvju zemturbā? Lai to pareizi novērtētu, jāsalīdzina vācu kolonizācijas paņēmieni dažādās zemēs. Iekarojot Romas imperiju 5.—6. g. s., vestgoti atņēma romiešu zemniekam Spānijā vienu trešdaļu zemes, bet langobardi Itālijā pilnīgi atsavināja romiešu lauku īpašumus, nonāvēdami vai padzīdami zemtušus. Pēc 500—600 g. vāci pēc tām pašām metodēm iznīcināja savus ziemeļaustrumu kaimiņus slavus, jo 1147. g., rīkojot krusta kaŗu pret vendiem, vāci sauca: „Kas negrib kristīties, tam jāmirst!” Baltvācu vēsturnieki neslēpj, ka Latvijā un Igaunijā pēc vareno slavu zemju kolonizatoru Alber Lāča un Indriķa Lauvas parauga „bildete die Vernichtung der Eingeborenen gewissermassen erfahrungsmässig die selbstverständliche Vorbedingung des Kolonisierens” (saskaņā ar piedzīvojumiem dzimto tautu iznīcināšana bij zināmā mērā pats par sevi saprotams kolonizācijas priekšnoteikums, sk. A. v. Tobien, die livl. Ritterschaft, II 314). Ja turpretim Livonijā vācu izturēšanās pret pagāniskiem pirmiedzīvotājiem bijusi „neparasti maiga”, tad tas noticis nevis vācu labās sirds dēļ (nicht aus Gründen des Herzens), bet tāpēc, ka pāri jūrai uz Livoniju bruņiniekam un mūkam nesot sekojis vācu zemnieks. Šādos apstākļos iznīcinot pirmiedzīvotājus, zeme tiktu pārvērsta par postažu.

7. *Cīņa par zemi.*

Ir taisnība, ka 13. g. s. latvju laucinieku agrārtiesiskais stāvoklis bij labāks nekā, piemēram, senprūšiem, kuŗu zemes atņēma nevien muižnieki, bet arī vācu zemnieki kolonisti. 13. g. s. līgumi starp jauno valsts varu un latvju ciltīm nodrošina pēdējiem īpašuma un mantojuma tiesības uz kustamo un nekustamo mantu. Šai ziņā ir jāpiesienas H. fon Bruiningkam, ka 13.—15. g. s. latvju lauciniekiem bij vairāk tiesību uz savu tēvu sētu un novadu nekā 19. gadu simtenī pēc brīvlaišanas likumiem. Bet blakus šīm brīvo ļaužu tiesībām (ius neophitorum), tie paši 13. g. s. akti nodibina kungu tiesības (ius dominorum), kas sākumā nozīmēja tikai zemes reālos apgrūtinājumus ar nodokļiem („kunga tiesu”) un klausām, bet drīz vien pārvērtās grunts- un tiesas kundzībā saskaņā ar feodālo formulu: „Nav zemes bez kunga” (nulle terre sans seigneur).

Līdztekus tam pārveidojās arī senā latvju zemes trejdaļjuma formula: Dieva zeme izzūd, brīvā tēva zeme kļūst par zemnieku gobas un klausu zemi (Zinsland, Gehorchsland), kunga zeme saskaldās valsts un lēņa novados, bet abējos veidos rada jaunu saimniecības un tiesību centru — muižu, kas latvju tautas eksistenci apdraudēja daudz vairāk un daudz ilgāk nekā vācu krustnešu un bruņinieku zobens vai krievu postījumi Livonijas un Ziemeļu kaŗā.

Stipri austeri un plaši mests bij muižas zirnekļa tīkls, kuŗa cilpās paaudžu paaudzes piedzima un nomira, neredzēdamas muižas sākuma un nepiedzīvodamas tās gala. Nāca un gāja kaŗi, sērgas un nelaiimes, tikai muiža bij un palika; brīvie ļaudis 15. g. s. beigās kļuva par dzimtļaudīm, dzimtļaudis 19. g. s. sākumā atkal par brīviem zemniekiem, zemnieki 19. g. s. 60-ts gados par gruntniekiem — muiža palika

joprojām lauku dzīves centrā, bet pagasts, kā tās piedēklis perifērijā. Piepeši 1920. g. Latvijas Satversmes sapulcē notiek gadu simteņa lielākais sociālais brīnums — nav vairs ne muižas, ne muižnieku: „viduslaiku” feodālā tumsa ir pārvarēta, un Latvija atgriežas pie tās agrārās iekārtas principiem, kas pastāvēja pirms muižas kundzības ar pagastu kā galveno sadzīves formu. Muiža (no lībju moiz, kunga sēta) piedzima un izauga tik klusu, ka laikam gan laika biedri nenojauca savu Ļauno Dienu nākam pasaulē. 13. g. s. valsts vai klostēra muiža ir nevainīgs agrārās kunga sētas pēctecis, kas prasa no sava pagasta ļaudīm tikai 4 kļaušu dienas gadā un 2 pūrus labības kunga tiesai no vienzirga zemes jeb arkla. Šādas gaitas un tiesas neapdraudēja ne mūsu senču mantu, ne brīvību.

Ļoti dažādi ir tie tiesiskie darījumi, ar kuriem zemes kungi un viņu vasaļi ieguva latvju zemi savām muižām; protams, ka pikums, maiņa un dāvinājums nebija galvenais juridiskais ceļš. Blakus rupjai varai, ko vērojam dzimtsbūšanas klasiskajos g. s., valsts zemes fondam par labu muižu dibināšanai kā svarīgākie Dieva un tēva zemes atsavinātāji jāmin kaņģi, neražas un sērgas un to tautsaimnieciskās un tiesiskās sekas — nespēja maksāt tiesas un klausīt gaitas. Zemes kungiem nāca talkā juristi un deva formālu iespēju legālā ceļā iegūt kaņģā kritušo, sērgās mirušo un parādu dēļ aizbēgušo zemnieku mantu. 1261. g. Vācu ordeņa vicemestrs piesola vācu kolonistiem kaņģā kauto kuršu sētas un zemes. Ar 1267. g. miera līgumu ordenis uzspiež kuršiem noteikumu, ka par mantiniekiem uzskatāmi asinsradinieki tikai līdz ceturtam celim; ja tādu nebija, mantojumu dēvēja par bezmantinieku mantu, kas piekrita zemes kungam — tāpat galu galā kādai muižai. Pēc lieliem kaņģiem un sērgām ar šī institūta palīdzību dažkārt veselu pagastu zeme un viņu saimnieku manta nokļuva Vācu ordeņa u. c. kungu rokās. Arī Dieva zeme tika pamazām ierauta muižas saimnieciskās un tiesiskās varas lokā pateicoties mācībai, ka neapdzīvotas un neiekoptas zemes ir bezsaimnieku lietas, kas pieder valstij. Jau 14. g. s. pirmā pusē viens ciems pēc otra pārvēršas par muižu (to pierāda jau daudzie muižu nosaukumi, kas beidzas uz -ciems, -kūl, -dorf: Auciems, Inciems, Melkūl, Kulsdorf), bet ciema saimnieki tiek iedzīti mežā līst sev jaunsaimniecības. Dažos novados Ziemeļgaujā 1343. g. stāvoklis bija tik ļauns, ka zemnieki izmisumā sacēlās un nogalināja savus muižniekus. Jautāti, kāpēc viņi to darījuši, nemiernieki atbildēja: „Vāci viņus mocījuši, šautuši, sodījuši, bet viņiem lielo smago kļaušu dēļ nav bijis pat sausās maizes ko ēst.”

15. g. s. parādu dēļ zemnieki nonāk nevien lietiskā, bet vietām arī personiskā drellju atkarībā no saviem muižniekiem, kas ir viņu kreditori. Kad saimnieka sēta ir tiktāl apgrūtināta parādiem, ka tā neienes procentu nomaksas, un viss mājas inventārs ir jāieķīlā muižai, kas to atstāj bijušam īpašniekam nomā, tad tēva zemes pamešana un bēgšana kļūst par dienišķu faktu. Tad sākas mūsu tautas bēgļu laiki, kas ilgst turpat 400 gadus. Latvju zemnieks, kas droši ķērās krūtīs savam tuvākam kaimiņam — vilkam un lācim, bēga no muižas kā no neredzēta nezvēra, ko, līdzīgi pasaku daudzgalvainam pūķim, nekad nevar noveikt. „Dzimtbūšana ir pastāvīgs, nepārtraukts kaņģš. Zemnieki nekad neatzina dzimtbūšanu, muižnieki tajā arvien redzēja, blakus saimnieciskam labumam, vēl arī terora līdzekli, bez kuņģa lietošanas tie nevar eksistēt viņiem naidīgu iedzīvotāju vidū.” (R. Vipers). Pret šo Dieva un dabas tiesībās nepamatoto varas iekārtu latvju zemnieki cīnījās tīri pasīvi — ik dienas pārkāpdami dzimtbūšanas pirmo bausli: Tev nebūs pamest savu kungu! Pēc 1690. g. kadastra ziņām bēgļu skaits bija ļoti liels: Ropažos 80 proc., Salaspilī 71, Ikšķilē 60 proc., bet caurmērā 30 proc. Vidzemes saimnieku bija ārpagastnieki.

Uzņemot postā pamestās mājas sveša kunga novadā vai pat ārzemēs, bēglim labākā gadījumā bija tikai nomnieka tiesības uz zemi, ko viņš nebija ne pircis, ne mantojis no sava tēva. Nu parasta parādība ir poļu revidenta īsā atzīme (1599. g.

Rēzeknē): „Chłopa zegnawszy, mojze sobie pabudował” (zemnieku padzinis, uzcēla muižu).

18. g. s. zemnieku zemes nemaz vairs nav šī vārda agrārtiesiskā nozīmē: tā ir kunga novada daļa, kas tikai administratīvās pārvaldes un saimnieciskas organizācijas ziņā atšķiras no muižas zemes. Saimnieks nav ne īpašnieks, ne nomnieks, bet muižas kalpotājs, ko šodien ieceļ lauku sētai par priekšnieku, bet rītu turpat vai citās mājās ieliek par kalpu un parītu muižā par rijnieku vai klētnieku. Kurzemē dažās muižās bij pat tāda kārtība, ka jaunu saimnieku kādā mājā iecēla pagasta pilna sapulce ar balsu vairākumu un tādā pašā kārtā nolaidīgu saimnieku izbalsoja no mājas. Tas nozīmē, ka saimnieku uzskatīja par svešas mantas pārvaldnieku, kam katrā laikā varēja atņemt pilnvaru. Zemnieku zeme šī vārda juridiska nozīme atjaunota tikai 19. g. s.: Vidzemē pirmo reizi 1804. g., otro reizi 1849. g. Kurzemē — 1863. g. un Latgalē 1861. g.

8. *No cilts par tautu.*

13. g. s. avoti nepazīst latvju tautu šī vārda tagadējā nozīmē: šis jēdziens ir ilgas vēsturiskas attīstības iznākums. 1206. g. pirmo reizi Indriķa chronikā minētie latvji bij tikai viena baltu cilts, proti, latgaļi (Letthi vel Letthigalli), kas dzīvoja tagadējā Latgalē un Vidzemē. Turpretim sēļus, zemgaļus un kuršus par latvjiem nesauca, jo katrai ciltij bij sava patstāvīga politiska dzīve un savas valodas īpatnības. Kurši rakstos minēti jau 9. g. s. — Rimbēeta (870.) g.) sarakstītā sv. Ansgara biografijā, zemgaļi vispirms kādā Sēdermanlandes zviedru rūnu akmenī ap 1040. g., sēļi 1225. līdz 1227. g. sacerētā Indriķa chronikā, latgaļi Nestora chronikā ap 1115. g. Bez tam 12. g. s. un vēlāk Vidzemē blakus latgaļiem dzīvoja somugru tauta lībji, ko vispirms 1115. g. piemin Nestors ar nosaukumu Libj, bet 1193. g. arī pāvests Celestīns III — *Livoniae gens*.

Pēc archaiologu domām, lībju pirmdzimtene bijusi Ziemeļkursā, it īpaši novadi uz austrumiem no Ventas un ziemeļiem Abavas. Jau 9. g. s. sākusies lībju infiltrācija latgaļos, bet 11. g. var runāt par plašu lībju izceļošanas kustību, kas notikusi pa sauszemi gaŗām Tukumam un Slokai, pāri Lielupes lejasgala tīreļiem, uz Daugavas un Gaujas baseiniem. Šis izceļošanas cēlonis šķiet, būs bijis kuršu iebrukums Ziemeļkursā, pāri Ventai un Abavai. Savā dzimtenē palikušie lībji pamazām tika pārkuršoti, kāpēc 13. g. s. vāci Ziemeļkursā lībjus kā patstāvīgu tautu nemaz nepazīst, bet 1230.—31. g. slēdz līgumus vienīgi ar kuršiem. Starp tiem bij arī Miera Kursas jeb Vannenijas (varbūt, pareizi Wanamaa, vecā zeme, vecā dzimtene) kuronizētie lībji, uz ko norāda tas, ka Ziemeļkursā avoti vēl 1341. g. pagastu sauc par vaku un 1230. gadā runā par kuršu kiligundām, kas tāpat kā vakas patiesībā bij somugru tiesību institūti. Vidzemē lībji chronista Indriķa laikā dzīvoja uz rietumiem no līnijas Koknese—Burtnieku ezers, pie kam 2 novados Straupes draudzē Idumā un trijstūrī starp Ogrī un Koknesi bij jaukts iedzīvotāju sastāvs.

Nekādu tiešu ziņu par latvju iedzīvotāju skaitu 13. g. s. Pastāv tikai dažādi minējumi uz hipotētisku vispārinājumu un pielaidumu pamata. Vācu statistiķis H. Pērnš (Pärn) skaita tikai 3—4 cilvēkus uz 1 kv. km (tagad 29), un dabū visā Latvijā uz 65.000 kv. km 200.000. Poļu vēsturnieks Lovmjaņskis pieņem 2,5 cilvēkus uz 1 kv. km un Latvijas toreizējo platību 58.000 kv. km, dabūdam 145.000 iedzīvotājus. Turpretim Lietuvā viņš skaita 3, Prūsijā 4 cilvēkus uz 1 kv. km un dabū katrā no tām 170.000 iedzīvotājus, rēķinot Lietuvas platību 58.000 un Prūsijas 42.000 kv. kilometru. Kā jau hipotētiskām ziņām tām ir maza vērtība.

Pretēji kuršiem un zemgaļiem, kas ilgās asiņainās cīņās varonīgi aizstāvēja savu brīvību un tika pakļauti vācu ieroču pārspēkam tikai 1267. g. (kurši) un 1290. g. (zemgaļi), latgaļi gan drošsirdīgi cīnījās ar saviem kaimiņiem, bet no brīva prāta jau 1208.—1214. g. padevās vācu varai. Sākot ar 13. g. s. chronistiem, šī latgaļu savādā attieksme pret svešiem vācu iebrucējiem nodibinājusi latvju tautai sliktu slavu cittautu historiografijā. Daži zinātnieki (piemēram, soms I. Koskinens) vēl 19. g. s. vērtē 13. g. s. latvjus kā „zemāku, padzītu un ietiepīgu tautu”, un pie tam atsaucas uz dažiem Indriķa chronikas izteicieniem (XII 6: humiles et despecti un XI 7: a Lyvonibus semper oppressi), ar kuršiem tās autors slavē latvju labprātīgo pakļaušanos vācu varai un katoļu misijai. Ziemeļvidzemes latvji jau 1208. g. noslēdza savienību ar vācu zobenbrāļiem, kas viņiem apsoltīja kaŗa palīdzību pret igauņiem. Laikam gan zināms pamats bij chronista vārdiem, ka lībji un igauņi bij nodarījuši latvjiem daudz pārestības (iniuria), kāpēc viņi priecājušies par vācu ierašanos (XII 6). Bez tam latvjiem bij jācieš no biežiem leišu sirojumiem (XIII 4), kuŗu dēļ viņi nedrīkstējuši dzīvot ciemos, bet nobēguši mežā savās viensētās. Krievi, kas pa daļai Latviju bij sev pakundzējuši un kristījuši, nespēja to aizstāvēt.

Tā Vidzemes un Latgales latvji politiskā tuvredzībā meklēja glābiņu Zobenbrāļu ordenī, kas gan sākumā atbalstīja viņu vecos asins atriebības kaŗus pret igauņiem un leišiem un arī atvieglināja „kristietības jūgu” (t. i. nodokļus), bet drīz vien no latvju sabiedrotā pārvērtas par viņu kungu, kam bij vienalga, kas ir pavalstnieki — lībji, igauņi vai latvji, jo pēc kristības viņi visi baudīja „vienādas tiesības un vienādu mieru” (XII 6: eodem iure et eadem pace). Tam bija divējāda nozīme; negatīva tai ziņā, ka latvju un kuršu ciltis tika sadalītas ordeņa un bīskapu starpā; pozitīva tai ziņā, ka jaunā pienākumu un tiesību kopība radīja nevien dažādo baltu cilšu, bet arī latvju, lībju un igauņu likteņa kopību, un līdz ar to izskauda cilts un dzimts satversmē pamatoto asins atriebību un tās ļaunās sekas.

Nu visā Livonijā izcēlās 2 jaunas tiesību pasaules: vācu zemes kungi dzīvoja pēc savām kungu tiesībām (ius dominorum), bet latvju, lībju, zemgaļu un kuršu jaunkristītie ļaudis — pēc ļaužu tiesībām (ius neophitorum). Tikai komendācijas ceļā, paliekot par kunga vīru — bruņinieku vai novadnieku — bij iespējams uz kaujas kumēļa muguras pa vasalitātes vaŗās ieslēgto tiltu nokļūt no ļaužu pasaules kungu saulē — kādā pilī vai muižā. Bet maz bij latvju, kas devās pa šo tiltu. Vēl mazāk bij to, kas atgriezās un nezuda latvju tautai: lielais vairums krita kaujās vai tika pārvācoti. Tā pirmā rakstos (1207. g.) minētā latvju vasaļu dzimts Maneģinti iznīka jau ap 1327. g., bet kuršu novadnieks (1494. g.) Gailis bij ciltstēvs vācu brīvkungu fon Gailu (von Gayl) dzimtij.

Latvju nācijas tālākā vēsturē „pazemīgai un nicinātai” ciltij piekrita svarīga misija; viņa turpināja jau pirms vācu laikiem kuršu iesākto lībju tautas uzsūkšanu, pie kam vispirms pārlatviskojās tie Daugavas lībji, kas palika virsbīskapijas latvju galā (starp Aizkraukli un Salaspili). Te jau 1335. g. pieminēta latvju leimaņu Ķēniņu dzimts blakus Salaspils lībju vasaļiem Vedmeriem, kas 1446. g. valdīja savu novadu pēc „lībju tiesībām”. Ilgāk šis process turpinājās ordenim piešķirtajos lībju novados starp Daugavas un, Gaujas lejasgalu; Rīgas pilsētas novadā (ap Ropažiem, Salaspili un Babīti) 14. g. s. dravnieki bij tikai lībji, bet pilsētas zemju nomnieki visvairāk vāci un lībji, kuŗiem ordenis 1380. gadā no jauna apstiprināja viņu senās „lībju tiesības”. Bet jau 1388. g. Rīgas komturs pārdod pēc lībju tiesībām kādam Nikolaja „puikam” Mēlvaldim zemi pie Juglas „latvju tīruma” (an des letten Acker). Tātad 14. g. s. beigās lībja dēls (poyke) jau saucas latvju vārdā (Mēlvaldis). Bez tam šai laikā arī 4 Rīgas latvju namnieki (Padoms, Četrkājis, Svētdiena un Zilzobis) ir pilsētas zemju nomnieki. Tas liecina, ka jau 14. g. s. latvietība spiežas iekšā Rīgā un tās novadā. Tā

kā te dzimtbūšana ieviesās apm. 200 g. vēlāk nekā pārējā Latvijā, tad jāpieņem, ka latvju pieplūdums jo sevišķi pieauga 15. un 16. g. s. Patrimōniālā apgabala 12 pagastu vaku grāmatas 17. g. s. otrā pusē rāda, ka šis apgabals ir jau latvisks.

Tas ir vidzemnieku lielais vēsturiskais nopelns, ka viņi lībju atkaņotā zemē celto Livonijas mētopoli un tās novadu pamazām tiktāl denacionālizēja, ka Rīgu jau 17. g. s. varēja saukt par Latvijas galvaspilsētu. Ja vēl S. Minsteras Kosmografijā 16. g. s. teikts, ka ap Rīgu dzīvo latvji un lībji, tad turpretim P. Einhornš 1649. g. varēja rakstīt, ka „ap Rīgu nevienu citu valodu nerunā kā latvju”.

Visilgāk lībji paglābās virsbīskapijas Lībju galā. Piemēram, Salacā 1601. g. vēl pārsvarā bij lībji, lai gan blakus Lībju ciemam pastāv jau Klēts un Svētupes ciems. Bet 1624. g. revīzijā tur blakus Lībju pagastam sastopam veselu Latvju pagastu. Arī Siguldā, Burtniekos un pat Cēsīs 1601. g. bij īpašs Lībju pagasts.

Chronists O. Jerne (Hiārn) ap 1650. g. raksta, ka lībju palicis maz; viņi dzīvojot ap Salacu, Limbažiem, Lielupi, Nabi un Vainižiem un gandrīz ik dienas piesavinoties latvju valodu, jo dzīvojot jaukti ar latvjiem, un viņu dievkalpojums notiekot latviski. Un vēl 100 gadu vēlāk A. Hupelis 1774. g. ziņo: „Tagad lībjus vairs nepazīst kā atsevišķu tautu; pamazām viņi sajūk ar latvjiem, igauņiem un kuršiem. Visvairāk vēl palicis pie Salacas, kur tie satiekoties ar citiem, baznīcās un skolās runā latviski, bet savā starpā mājās lībiski.” Rīgas guberņas 1792. g. tautas skaitīšanā lībji nemaz nav atzīmēti. Beidzot 1930. g. visā Latvijā bij vairs tikai 962 lībji. Tā zaudēja savu valodu un iekļāvās latvju kultūrā varonīgā tauta, kas 5 valstu konfederācijai bij devusi savu nosaukumu. Bet ienaidnieku nomāktā un vairākkārt sadalītā latvju cilts izplatīja savu vārdu nevien pāri Daugavai sēļos, zemgaļos un kuršos, bet arī pašā Vidzemē, pārvēršot to no 13. g. s. Lībijas un Latvijas par tīri latvisku zemi.

Bez lībjiem bij arī citas mazākas svešinieku saliņas Vidzemē, Zemgalē un Kursā, par kuŗu bijumu vairs liecina tikai vietu vārdi. Tie lielāko tiesu bij kaŗa gūstekņi (piem., 1445. g. Bauskas novadā noņemtie Novgoradas „krieviņi”, īstenībā voti) un kaŗa bēgļi. Starp tiem jāmin ventiņi, ko 12. g. s. beigās kurši padzinuši no Ventas uz Rīgu (Moms antiquus, vēlākais Vienības laukums), bet lībji no turienes uz Cēsīm, no kā tās vācu nosaukums Wenden. Laikam gan ventiņi bij pārkuŗšoti lībji, kuŗus kurši padzina no Ventas, un kas vēlāk meklēja glābiņu Cēsu latvjos. Spriežot pēc Atskaņu chronikas (1226. g.) cēsinieku simta karogs 13. g. s. bij arī latvju karogs, ko 1922. g. satversmē noteica par Latvijas valsts karogu. Tātad Vidzemes latvji devuši Latvijai nevien karogu, bet arī savu nosaukumu latvju tautai un valstij. Arī latvju valoda savā tagadējā veidā esot galvenā kārtā latgaļu valodas pārveidojums (E. Blese).

Bez tam pa iekšējās kolōnizācijas ceļiem pašas baltu ciltis iejuka viena otrā. Šis process sākās jau aizvēstures laikos un turpinājās arī vēlāk. Sēļi spiedās iekšā Latgalē gar Aivieksti, bet zemgaļi 2.—10. g. s. sastopami Ziemeļvidzemē līdz pat Idumam. Pēc vācu uzvarām 13. g. s. šī kolōnizācija pa daļai brīvprātīgi, pa daļai spaidu kārtā — notika vēl plašāk. Tā 1353. g. Kursā ap Kuldīgu minēti Semigalli un Lyuones, 1577. g. Latvju ciems (Lettendorf) pie Kandavas, bet jau 1248. g. Kuršu pagasts Krimuldā. Endzelīns domā, it kā vēsturiskos laikos kurši bijuši pirmie baltu tautības ienācēji Rietumvidzemē starp turienes lībjiem. Tāpat viņš meklē vācu padzīto zemgaļu (Atskaņu chronikā, 11420) kolōniju pēdas ap Grobiņu un Vidzemē, bet vidzemnieku un sēļu kolōnistus Zemgalē. 1253. g. Dienvidkursas dalīšanas aktā pieminētā neapdzīvotā „zeme starp Skrundu un Zemgali” jau 1588. g. bij Zemgales novads, ko tātad zemgaļi bij kolōnizējuši 14.—16 g. s. Pa daļai Endzelīns atsaucas uz Flandrijas bruņinieka Ž. de Lannuā ceļojumu 1413. g., kas raksta, ka ap Grobiņu un Aizputi dzīvojot zemgaļi, ap Kuldīgu — kurši, ap Rīgu — lībji, uz ziemeļaustrumiem no tās zemgaļi, bet tālāk latvji (Lothes) un igauņi.

No otras puses Latvijā spiedās iekšā nevien jaunas minoritātes, starp kuŗām ir ļoti zīmīgs žīdu tautas liktenis. Tie kopā ar čigāniem jau 17. g. s. ieceļoja Latvijā no Lietuvas un Polijas, kur viņiem, sākot ar 1264. g. bij piešķirtas dažādas privilēģijas. Viņi vispirms apmetās Kurzemē, kuŗas landtāgs visu 18.g. s. veltīgi centās viņus izraidīt. Represijas pret Kurzemes žīdiem sākās 1692. g. Par spīti Sigismunda Augusta solījumam (28. 11. 1561. g. padošanās pakta § 23) neatļaut žīdiem Livonijā tirgoties un ņemt muitu, viņiem Kurzemē bij iznomāta muita un lauku krogi, un viņu rokās atradās tabakas un degvīna tirdzniecība, kā arī daži (piem. deģa, zeltkaļa) amati. Izraidīšanu atlika no vieniem Jāņiem līdz otriem, aplikot izraidāmos pēc Polijas parauga ar īpašu paušalu žīdu nodokli (Judengelder), ko viņu pašu zvērinātie taksētāji sadalīja uz galvām. Tā kā Leišmalē un Latgalē krodzinieki lielāko tiesu bij žīdi, tad no žīdu kapitāla cieta arī zemnieki. Viņu aizsardzībai Lindes un Birzgales pagastu tiesas likums (1805. g.) nosaka, ka „krogu un žīdu parādi kā negoda parādi deldējami ar jau trešo daļu” (§ 9), tāpēc, ka zemnieki „izšķēržot” jeb izgaisinot savu mantu krogos jeb pie žīdiem” (§ 4). Kurzemi un Zemgali pievienojot Krievijai, hercogvalstī bij jau 9000 žīdu (1797. g.). Vēl vairāk viņu bij Latgalē. Turpretim Vidzemē (1792. g.) no 526.882 iedzīvotājiem bij tikai 72 žīdi, un tie paši Rīgā (49) un Slokā (23). Kamēr Vidzemē stipra centrālā vara 17.—18. g. s. viegli tika galā ar žīdu jautājumu, tikmēr Kurzemē abi nevarīgie valsts varas subjekti (landtāgs un hercogs) gan atzina, ka žīds eo ipso pro infami, kas nevar ne sūdzēties, ne tiesāties (26. 3. 1698. g), bet tai pašā laikā dzīvoja no „žīdu naudām”, jo naudu Kurzemē uzskatīja par īsto dzīves nervu.

Krievu kolonijas Latvijā ir vecākas nekā vācu — jau no 13. gadu simteņa, bet tikai Latgalē (Jersikas pilsētā) un Vidzemē (Koknesē). Laikam gan šīs kolonijas dibināja zviedru vaŗagi-rūsiņi jau vikingu laikos, un pēc tam tās pārkrievojās. Šie kolonisti bij galvenā kārtā kaŗavīri, ierēdņi, tirgotāji un mācītāji, no kuŗiem latvji aizguva karoga, muitas, baznīcas, grēka, nedēļas, prāvas, soģa un daudz citu vārdu. 1212.—14. g. Idumā par latvju soģi bij krievs — Pliskavas karalis Valdemārs. Arī jaunajā Rīgā tūliņ izcēlās krievu kolonija, kāpēc Jersikas karaļa 1209. g. oblācijas aktā Pēteŗa baznīcā klāt bijuši „vāci, lībji, krievi”, bet ne latvji. 1473. g. minēts krievu pagasts Krustpilī, 1478. g. arī Rēzeknē. Koknesē vēl 1599. g. bij 2 krievu baznīcas. 16. g. s. izcēlās krievu noņemne arī Jēkabpilī.

Tomēr samērā maz bij krievu Vidzemē pat 18. g. s., tātad krievu laikos. Pēc 1792. g. tautas skaitīšanas datiem Rīgas provincē uz 526.882 iedzīvotājiem bij 6000 krievu, no kuŗiem Vidzemes latvju daļā dzīvoja: Rīgā 2601 (no 30.109 iedzīvotājiem), Cēsīs 12, Valmierā 6, Limbažos 15, Valkā 15. Visi šie krievi dzīvoja tikai pilsētās. Turpretim Latgalē 17. g. s. beigās un 18. g. s. ieplūst daudz krievu vecticībnieku bēgļu, kas apmetas uz laukiem par zemniekiem un kolonizē veselus pagastus. Pēc 1897. g. tautas skaitīšanas ziņām Daugavpils, Ludzas un Rēzeknes apriņķos no 501.623 iedzīvotājiem bij jau 144.675 krievu, bet visā Latvijā 272.000.

Turpretim tagad boļševiku mērķis ir pārvērst Baltiju par pilnīgi krievisku zemi.

9. Vācu minoritāte valda kā kungu tauta.

Tomēr visos laikos politiski, sociāli un saimnieciski svarīgākā minoritāte bij vāci, sevišķi viņu kungu kārtā, kas sākot ar 17. g. s. sevi pielīdzināja visai „zemei” un pat valstij. Šīs minoritātes rokās līdz pat 19. g. s. vidum atradās Latvijas tiesa, pārvalde un likumdošana. Viena no Livonijas vēstures lielākām anomalijām bij tā, ka te kā svešinieki dzīvoja blakus 2 dažādas nācijas: kolonisti un „iedzimtie”, kungi un ļaudis, vāci un nevāci. „Arī citās zemēs iebrukuši svešinieki, uzvarējuši un kalpinājuši

iedzimtos. Bet tur, piemēram, Anglijā, uzvarētāji normaņi un uzvarētie anglosakši sakūst vienā tautā, angļos; tāpat franki iekaro Galliju un pāriet romāņos. Visur redzam galu galā savstarpīgu draudzēšanos un vienošanos, tik Baltijā ne. Uzvarējuši iedzimtās tautiņas, uzvarētāji... nospieda viņas verga kārtā, piesavinādamies zemes īpašumus, paturēdami valdību, baznīcu, tirdzniecību, pat amatus, t. i. visu, kas veicina cilvēces garīgo attīstību un laicīgo labklājību, ko dēvējam par progresu.” (J. Krodznieks.)

Vācu un jaunkristīto pretstatījumu sastopam Rīgā jau 1237. g. (theutonici et neofiti). 1414. g. Vilandes komturs adresē kādu mestra pavēli „visiem mūsu kā vācu, tā nevācu pavalstniekiem” (undersaten, beide Dutschen un Undutschen). 1426. g. mestrs raksta, ka „nevācu tauta, kuŗai esot uzspiesta kristīgā ticība, esot ļoti neuzticama.” Laikam termins „undutsch” vispirms būs radies nevis valsts kancelejas valodā (tur līdz 14. g. beigām rakstīja latīniski), bet pilsētas sadzīvē un namnieku vācu rakstos. Lai gan pirmie pilsētnieki bij vācu precinieki un amatnieki, tomēr jauno pilsētu saimniecībā bij nepieciešams pastāvīgs laucinieku ieplūdums. To 1515. g. Tallinas rāte skaidri pateica bruņniecībai: „Tirgotājs, bez kā Livonija nevar pastāvēt, var dzīvot vienīgi pilsētās, ne ciemos. Bet šais nevācu zemēs ar vāciem vai ienācējiem nevar nevienu pilsētu uzturēt.”

Par Rīgas pirmiem iedzīvotājiem puslīdz varam spriest pēc t. s. Parādnieku grāmatas (1286.—1352. g.), kur starp 1400 personām minēti 1269 vācu, 61 krievu un ap 70 lībju, latvju un leišu precinieku vārdi. Līdz 1359. g. Rīgā un tās apkārtnē avotos sastopam lielāko tiesu lībjus un sēļus, bet jau 15. g. s. vidū starp Rīgas nevāciem ir lielā pārsvarā latvji. Pēc Rīgas-Hāpsalas tiesībām (1294. g.) igauņi varēja kļūt par namniekiem, samaksājot nelielu „izpirkuma naudu”. 1530. g. Rīgas rāte noteica, ka nevāci un laucinieki var par pus māрку iegūt namnieka tiesības sev, sievai un bērniem. Rīga tiešām bij samērā daudz latvju namnieku, jo tikai tādi drīkstēja tirgoties, būt par amata meistariem un brālību locekļiem. Bet 14.—15. g. s. konkurences cīņās Rīgas vāciskais vairākums sāk pamazām atņemt citu tautību iedzīvotājiem kvalificēta darba tiesības. Tā rodas t. s. nevāci, kas Latvijas pilsētās nozīmēja latvjus, bet Igaunijā — igauņus.

Pirmoreiz nosaukums Undudisch (nevācs) sastopams Rīgas precinieku (vēlākās Lielās ģildes) brālības statūtos 1354. g., kad aizliedza tur uzņemt „amatniekus un nevācus”. Bet drīz vien latvjiem noslēdza arī amatnieku „draudzību” (cunfšu) durvis. 1375. g. Rīgas mucinieki, 1390. g. mūrnieki, 14. g. s. beigās arī drēbnieki un kurpnieki, 1513. g. kažocnieki nolēma neuzņemt latvjus par amata mācekļiem. Vēl drakoniskākus noteikumus 1392. g. izdeva maiznieki, aizliedzot saviem biedriem „ņemt sievas, kas dzimušas ārļaulībā vai no nevācu vecākiem”. Sākot ar 1376. g. arī Rīgas rāte sāka latvjus uzskatīt par otras vai trešās šķiras pilsoņiem un pamazām izslēgt viņus no pilsētas tiesībām, aizstājot tās ar administratīviem noteikumiem (t. s. civiloģia jeb burspraken). 29. 9. 1376 g. noteikumi atņēma algādžiem ieroču tiesības, mājkalpotājiem tiesību turēt savu dzīvokli („kambari”) un kalponēm tiesību iet pie altāra ar vainagu galvā. Tā Rīgas vāciskā rāte laupīja latvju sievietei viņas augstāko vērtību — godu. Tad pat aizliedza tirdzniecību starp vāciem un nevāciem. 29. 9. 1384. g. rātes noteikumi noteica, ka neviens nevācs, kam pašam nav sava nama (erve) nedrīkst darīt alu, ne pirkt precinieka preci no zemniekiem, tātad nodarboties ar sīktirdzniecību.

No tā varam secināt, ka līdz 1384. g. latvjiem Rīga bij tiesības iegūt nekustamu īpašumu un darīt alu izkroģēšanai. Tagad to varēja tikai namnieki. Kopš 1399. g. rāte aizliedza tirdzniecības sabiedrības starp vāciem un nevāciem, ko atkārtoja arī 1405. g. un vēlāk. 1592. g. tirdzniecības tiesības aizliedza Rīgas novada zemniekiem tirgoties „pagastos. namnieku muižās vai priekšpilsētās”. Tas nozīmē, ka latvji nedrīkstēja

nodarboties ar sīktirdzniecību. Beidzot, 1469. gadā Rīgas latvji bij zaudējuši arī tiesību iegūt pilsētā gruntsgabalus. Lai kļūtu Rīgā par namsaimnieku, latvjiem turpmāk bij vai nu jāprec vācu sievas un gruntsgabals jāapstiprina uz viņu vārda, vai arī pirkums jānoraksta kādai baznīcai vai labdarīgai iestādei ar paturējumu lietot to līdz mūža beigām. Pēc tam šie latvju īpašumi vai nu pārgāja vācu rokās, vai piekrita Rīgas iestādēm. Tā latvjiem Latvijas galvaspilsētā Rīgā civiltiesiskā ziņā bij jājūtas kā žīdiem Vidzemē priekš pasaules kaŗa. Rīgas rātei un amatiem nepalika pakaļ arī privātās biedrības. Piemēram, Rīgas Melngalvju sabiedrība 1354. gadā nolēma, ka šai namā nevar neviens ienākt, kas ir algādzis vai nevācs, izņemot zeltkaļu zeļļus un jūrniekus.

Lai gan Rīgas latvju vēsture vēl nav uzrakstīta, tomēr jau tagad var apgalvot, ka vāciskai Rīgai tikai ar laiku izdevās ierobežot latvjus namnieku tiesībās. Rīgas latvji uzsāka cīņu arvien no jauna, un dažu labu brīdi kaŗa laime bij viņu pusē. Tā 6. 6. 1648. gadā rāte aizliedz latvjiem iegūt namus priekšpilsētā. 16. 2. 1727. gadā Lielā ģilde atgādina rātei, ka latvjiem, kas nav nomnieki, nevar atļaut pirkt namus. 14. 6. 1737. g. rāte paskaidro Vidzemes tiesai, ka, lai gan neviens rakstīts likums latvjiem neaizliedzot iegūt nekustamu mantu par dzimtu, tomēr tiesa šādus darījumus neapstiprinot, jo pēc veciem policijas noteikumiem latvjiem nav atļauta „namnieku pārtika” — tirdzniecība, alus darīšana, kroģēšana utt. Viņiem gan piederot nami priekšpilsētā, bet tikai grunts nomā 15. 4. 1738. gadā rāte izdod rīkojumu, ka visiem latvjiem viena gada vienas dienas laikā jāpārdod savi gruntsgabali (Erbgründe) Rīgas vācu namniekiem. 4. 5. 1739. gadā rāte noraida latvju lūgumu atcelt šo rīkojumu. 11. 9. 1739. gadā guberņas valde savukārt atceļ abus minētos rātes lēmumus un prasa paskaidrojumu uz „vietējo brīvo nevācu ļaužu sūdzību”. Pēc tam Rīgas iestādes vairs netraucē latvju īpašuma tiesības.

Latvijas pilsētu vēstures trūkuma dēļ latvju stāvoklis citās pilsētās ir diezgan neskaidrs. Tomēr jāpieņem, ka visur vācu namnieki centās nevien sociāli, bet arī tiesiski norobežoties no pilsētu latvjiem. Piemēram, Ventspilī 17. g. s. beigās nevien pirkt, bet arī irēt namus varēja tikai namnieki. Ventspils rāte 1670.—72. g. aizliedza latvjiem pat dzīvot pilsētā. 1684. g. rāte lemja, ka vācu amatnieki, kas apprecējuši latvju sievas, uzskatāmi par mietpilsoņiem (Spiessbürger), t. i. namnieku tiesības nebija viņu sievām.

Arī uz laukiem plaisa starp kungiem un ļaudīm ar katru gadu simteni kļuva lielāka. 28. 1. 1422. g. Valkas landtāgā pieņemtās zemes tiesības ir pirmais likuma teksts, kas arī zemniekus sauc par nevāciem. Beidzot, 15. g. s. beigās, nodibinoties Latvijā dzimtbūšanai, faktiski nav vairs tilta no dzimtļaužu nevācu pasaules uz dzimtkungu vācu pasauli. Protams, šī dzimtbūšana vēl nebija verdzība; nav arī pamata barona Rozena 1739. g. deklarācijas apgalvojumam, ka vāci jau 13. g. s. ar uzvarētāju tiesībām (iure belli) pārvērtuši latvjus par vergiem (tā radās publicistikā iemīļotā leģenda par 700 gadu ilgo verdzību). Tomēr drošs vēstures fakts ir tas, ka sākot ar 16. g. s. latvju brīvības un tiesību trauks arvien vairāk izsīkst, līdz beidzot 18. g. s. muižniecība to ir izdzērusi pavisam sausu. Avoti vairs nepiemin zemnieku tiesības, bet runā tikai par viņu pienākumiem. Muižniecība jūt savu varu tik stipru, ka Livonijas un Lietuvas ūnijas diplomā 28. 12. 1566. g. iedrošinās ziņot Polijas karalim: „Gandrīz visi Livonijas iedzīvotāji pēc izcelšanās, valodas un paražām ir vācieši.” Tātad starptautiskos līgumos latvju tautas vairs nav: pēc vecām pārbaudītām metodēm mūsu bijušie kungi centās noslēpt un noklusēt, ka latvji vispār ir pasaulē. Blakus sociālam zemnieku un muižnieku antagonismam bija izaudzis arī vācu un nevācu nacionālais naidis. Šo pretstatību zīmīgi raksturo 16. g. s. chronisti.

B. Rusovs vācu kungu labklājību apraksta šādiem vārdiem: „Visumā Livonija bij tāda zeme, ka visi tie, kas atnāca šurp no Vācijas un īsti iepazinās ar tās labām dienām, varēja teikt, ka Lyfflandt ir īsta Blyfflandt. Jo šē netrūka nekā, kas kalpo cilvēka priekam, baudai un labklājībai.”

Pavisam citāda bij nevācu zeme, ko J. Reraners tēlo šādi: „Šī zeme bij pilna ļauzu. Bet te bij parasts sodīt ar rīkstēm zemniekus, kas ko nodarījuši. To darīja, lai viņus turētu spaidā, jo viņi no šādas pēršanas baidījās vairāk nekā no pašas nāves. Ja spaidu nebūtu, viņi būtu nomaitājuši visus vācus.” — 18. g. s. vēsturnieks V. Frībe (Friebe), raksturojot 16. g. s., saka, ka barbari, kas tirannizējuši zemniekus un tos pēc patikas nogalinājuši, reti kad esot sodīti, jo šai zemei bijusi slikta satversme. Un viņa laika biedrs A. Hupelis 1777. g. varēja papildināt šo raksturojumu ar laikmetīgo formulu: „Abas tautas (igauņi un latvji) ir vergi: cietsirdīgi vārdi maigām ausīm valstīs, kur katrs ir brīvs. Otra cilvēka patiess īpašums; nevis personas, bet preces un lietas... ko pārdod vai iemaina pret citām lietām — zirgiem, suņiem, pīpja galviņām.”

Ja vēl 15. un 16. g. s. dažreiz par nevāciem sauca arī krievus, zviedrus, poļus, tad 18. g. s. tas ir jau kārtas nosaukums. „Pie nevācu šķiras pieder visi dzimtļaudis. Kas nav zemnieks, saucas par vācieti, ja arī viņš nevar ne vārda runāt vāciski, piem., krievi, angļi. Pie šīs šķiras pieder muižnieki, mācītie, namnieki, brīvie kalpotāji un pat brīvlaistie, tiklīdz ko viņi apvelk vācu drēbes.” (A. Hupelis). Vācietības rokās atradās vara, tiesības, manta un sabiedriskā dzīve. Tāpēc Latvijā drīz vien pārvācojās nevien svešie ieceļotāji tirgotāji un amatnieki, bet pat poļu, zviedru un krievu valsts ierēdņi un virsnieki.

Jāievēro arī tas, ka vācu kungu kārtā izcēlās no bruņinieku korporācijas, kas bij izaugusi no kopējam politiskām un militārām cīņām un saistīta ar kaŗavīru disciplīnu un uzticības solījumiem, vienādām tiesībām, godu un cieņu. Vēl 18. g. s. vācu bruņniecība sauca savus locekļus sapulcēs un oficiālos rakstos par brāļiem, it kā joprojām pastāvētu Vācu ordenis. Turpretim latvji bij sašķelti pa 3 valstīm un sadalīti pa vairāk simts muižām un pagastiem. Nekas viņus nevienoja un nepulcināja kopīgam darbam. Pat kaimiņu pagasti satikās tikai lauku krogū vai pilsētas iebraucamā vietā ceļa vīru gaitās, jautādami cits citam: „Kam ļauzu?” it kā būtu runa par precēm vai lietām. Valsts ideja bij tiktāl vulgārizēta, ka pagastu sauca par valsti un dzimtkungu par lielkungu (t. i. karali).

Pilsētās latvji tika izstumti no (Rīgas) pilsētas tiesībām, bet uz laukiem viņiem bij jādzīvo ārpus visām tām lielajām tiesību sistēmām, ko bij radījis cilvēces ģenijs. Uz latvjiem vairs neattiecās ne bruņinieku, ne zemes, ne romiešu tiesības. Tā laiku maiņā latvju tiesību vēsture pārvērtās pilsētās par kalpotāju un strādnieku tiesību vēsturi, bet uz laukiem par dzimtbūšanas un agrāro tiesību vēsturi. Salīdzinot ar tiesībām, pēc kuŗām dzīvoja muižnieki un namnieki, latvju tiesisko dzīvi noteica ļoti primitīvas policijas un muižas tiesību normas. Ja Rīgas statūtus, Livonijas bruņinieku un Latvijas romiešu tiesības pielīdzinām varenām dombaznīcām un lauku muižnieku krāšņajām pilīm, tad latvju dzimtļaužu un kalpotāju tiesības bij līdzīgas tām nožēlojamām muižas kalpu mājām un klaušu rijām, kuŗās mūsu senči no paaudzes paaudzē piedzima un nomira. 18. g. s. beigās vairs tikai neliela juridiska plaša naža asmens plānumā šķīra latvju ļaudis no romiešu vergiem. Latvju tautas stāvoklis bij tik ļauns, ka pasaulē daudz pieredzējis grāfs L. Mellīns izsaucās: „Ja vienmēr paliks kā tagad, tad jāšaubās par Dieva taisnību.” Mūsu tautai bij vai nu jāiet bojā vācu muižnieku vadībā, vai pašai jāiejaucas sava likteņa spēlē. Notika pēdējais. 1784. g. Vidzemē izcēlās pirmie zemnieku nemieri, kam drīz vien sekoja citi. Tā bij zīme, ka sākusies latvju un igauņu cīņa par labākām tiesībām. Tā ilgst visu 19. g. s., un Vidzeme iet cīnītāju priekšgalā. Zemnieku nemieru un zemnieku likumu vēsture ir cieši saistīta.

Šais cīņās Vidzemes, Kurzemes un Latgales zemnieku kārta izauga par latvju tautu, un beidzot latvju zeme un tauta par Latvijas valsti.

10. *Vikingu paraugi mūsu valsts dzīvē.*

Vissāpīgāk latvju valsts vēsturē jūtam to lielo garīgo postu, ko mums negribot nodarīja 13. g. s. historiogrāfi, tēlodami mūsu senču dzīvi tikai kaŗa gaitās un aprakstīdami tās svešās valodās ar viduslaiku Rietumeiropas feodāliem jēdzieniem, kuŗu daudznozīmīgos latīņu un vācu nosaukumos grūti atrast un atšķirt citos apstākļos veidotās latvju politiskās dzīves īsto saturu. Neapšaubāmi katra jēdzieniska domāšana ir saistīta ar nacionālām valodas formām, kas savukārt ietekmē mūsu pieeju lietām un piešķir mūsu atziņām īpatnēju raksturu. Tāpēc latvju tiesību vēstures pareizai izpratnei ir ļoti svarīgi lietot taisni tos juridiskos terminus, ar kuŗiem mūsu senči izteica savas domas tiesiskā dzīvē, jo šais nosaukumos izpaužas tautas juridiskais prāts un normatīvās pasaules uztvere. Bet kas zina, ko īsti nozīmē Indriķa *chronikā* u. c. 13. g. s. avotos daudzinātie *seniores*? Vai šis veids jāsaprot burtiski (*vecākie*), vai varbūt *chronists* to lieto tai vēsturiskā nozīmē, kādu tas ieguva jau franku monarchijā kā feodāla kunga nosaukums, kuŗa korrelāts bij kunga vīrs (*homo, vir*). Šāds kungs (*seniors*) kopā ar saviem privātiem kaŗa vīriem (*draugiem*) sastādīja īpašu kaŗaspēka vienību (*karogu*). Kā tad patiesībā mūsu senči sauca savus *seniores* — par kungiem vai *vecākiem*? Un vai starp abiem bij kāda starpība?

Atkarībā no šo terminu tāda vai citāda iztulkojuma pilnīgi mainās latvju vēstures īstenības rekonstrukcija. Bet pat savu terminu lietošanā *chronisti* ir ļoti nenoteikti (*piem., Indriķis 1208. g. Zemgales Viesturi sauc par Semigallorum dux, 1219. gadā par senior, bet 1225. g. par princeps — XII 2, XXIII 4, XXIX 4*), kas pierāda, ka svešinieki maz ko zināja no latvju valsts dzīves un tāpēc neprata atrast attiecīgus vācu un latīņu vārdus tās raksturošanai. Viņi paši šaubījās, vai Vācijas dokumentu un *chroniku* valodā pieņemtie termini atbilst tiem tiesību institūtiem, ko viņi — kaut arī pavirši — novēroja Latvijā.

Tā kā te jau sākot ar vikingu laikiem bij izveidota sava īpatnēja valsts iekārta, kuŗai dažās lietās bij pavisam maza līdzība ar Vācijas apstākļiem, tad toreizējie rakstnieki un rakstveži dažreiz — vēstures zinātnei pair lielu svētību — bij spiesti lietot nevācu terminoloģiju, *piem., latvju vārdus pagasts un draugs, lībju — vaka un kiligunda, skandinavu sokn, igauņu maja. Žēl, ka šo nevācu nosaukumu ir tik maz. Bez tam jāievēro, ka latvju valsts tiesību avoti pēc formas un satura ir dažādi Austrumu un Rietumlatvijā (uzskatot Daugavu par robežu). Pirmkārt, Rietumlatvijas valststiesiskie akti slēgti 30—60 gadus vēlāk nekā Austrumlatvijā; otrkārt, Rietumlatvijas tiesību avoti ir daudz pilnīgāki un juridiski labāk izstrādāti nekā Austrumlatvijā, kas bez tam vēl lielāko tiesai uzglabājušies tikai *chronista Indriķa paviršā atstāstījumā* (*piem., nav zināms ne Kaupa, ne Tālivalža dēlu oblācijas līgumu teksts*). Tāpēc salīdzinot šos dažādos avotus, pētnieks viegli var kļūdāties, vai nu izlasot tekstā par daudz, vai izlasot par maz. Šo un citu iemeslu dēļ latvju vēstures zinātnei bieži vien nav iespējams izpildīt savu uzdevumu — atdot latvju tautai viņas zaudēto pagātņi: atdot „garīgo zemi, ko esam piepildījuši nevien ar saviem mironiem, bet arī ar saviem darbiem un ticējumiem.” (*Ed. Virza.*)*

Jau Rimberts ap 853. gadu zina stāstīt, ka kuršiem esot 5 valstis (*civitates*). Tātad cilts bij plašāka vienība nekā valsts. Tas ir latvju valsts iekārtas fundamentāls fakts, ko sastopam vēl 13. g. un kas bij par cēloni latvju politiskās patstāvības zaudēšanai.

Cik tālu sniedz rakstu liecības, ne kuršu, ne zemgaļu un latgaļu cilts teritorijas nekad nebij apvienotas vienā valstī, bet gan saskaldītas vairākās ģeopolītiskās vienībās.

Kas bij Rimberta pieminētās kuršu valstis, par to varam spriest tikai pēc līdzības ar civitātēm, kā romieši sauca ģermāņu sīkās „tautas valstiņas”. Tās savukārt dalījās novados (Hundertschaft) jeb pagastos (pagus). Augstākā vara civitātē piederēja pilnai sapulcei („lielam pulkam”), kas bij kaŗa un miera lēmēja, amata vīru vēlētajā, tiesas spriedēja, dieviem ziedotāja. Rietumu ģermāņiem (vāciem) karaļa institūts sākumā bij svešs; to viņi aizguva no austrumu ģermāņiem (gotiem, skandinaviem). Bet arī pēdējiem karalis bij tikai lielā pulka vēlēts ierēdnis, ko varēja nevien atcelt, bet bada, posta vai kaŗa nelaimes gadījumā ziedot Dievam. Tomēr pamazām (2.—6. g. s.) iet bojā sīkās demokrātiskās valstiņas; tās apvienojas lielākās karaļvalstīs, un karalis no ierēdņa kļūst par valdnieku (rex), kas pārņem savās rokās valsts varu. Blakus viņam — sevišķi Skandināvijā — vēl ilgi pastāv atsevišķo valsts novadu kungi, t. s. kundziņi (Kleinkönige), ko latīņu valodā dēvē arī par princeps vai regulus; bieži vien kundziņu vara nebij lielāka par pagasta vecākā varu.

Austrumu ģermāņu politiskās kultūras ietekme uz baltu tautu valsts dzīvi ir neapstrīdama. Iespējams, ka šī ietekme uz senprūšiem sākās jau 1. g. s., gotiem izceļojot no Skandināvijas uz Vislas grīvu. Šos gotu izceļotājus balti sauca par vāciem un viņu tēviju Dienvidskandināviju par Vācas zemi (tautas dziesmās Vāca, leišu Vokia, Vokietija, Vācija) — no gotu cilts vārda Vagoth (Vākiagoth). Prūši aizņēmas no gotiem valsts (rijs, gotu reiki, Reich) un kunga (rikijs) nosaukumu, no kā savukārt atvasināts latvju „rīkot”, „rīcība”, leišu rykis, rīkotājs, pr. rikawie, valda. Bet prūšiem bij arī kopējs baltu vārds valdniekam (pr. waldnieku, karalis; leišiem varas). Varbūt no austrumu ģermāņiem aizgūta verga blakus forma „vārgs”, t. i. smaga nozieguma dēļ no dzimts svešumā izraidītais, par vergu pārdotais (senaugšvācu warg, noziedznieks; senisl. wargr, vilks, ļaundaris; gotu ga-wargjan, notiesāt), kam atbilst pr. wargs, ļauns un wargan, lš. vargas, posts, bēdas, nelaime. Kā zināms, izraidīšana vārgos (Friedlosigkeit) bij vecākā krimināltiesību attīstības pakāpe. Turpretim prūšiem nepazīstamais kunga, resp. kundziņa (zv. kung, konug, norv. konge, dāņu konung, karalis) vārds būs ieviesies Latvijā un Lietuvā (leišu kunigas, kungs, baznīckungs; kunigakštis, fīrsts, princeps) tikai vikingu laikos (800.—1050. g.). Tātad vecs latvju nosaukums karalim ir kungs, ko sastopam 1230 tautas dziesmās pretstatā jaunlaiku vārdiem (franču vai prūšu) ķēniņš (13 dainās) un (krievu) ķeizars (41). Bet jau pirms tam Grobiņā ap 650.—800. g. bij Gotlandes zviedru tirgotāju kolonija.

Šos gotzemniekus (Gutlenses) kurši sauca par gūdiem jeb gudeniekiem. Aizputes apriņķī vēl tagad ir Gudenieku pagasts, bet Grobiņas apriņķī Bārtas pagastā mājas Gudēni, Gaviezes pag. — Gudi un Medzes pag. — Gudiņi. Tā kā austrumu vikingu (vaŗagu) vairums no Zviedrijas austrumu krasta Rodenas (Rodslagem) apgabala, tad Austrumeiropā viņus sauca arī par Rots, Routsī, no kā arābu un slāvu mutē izcēlās nosaukums Rusj, kā sākumā apzīmēja zviedru vikingus Krievijā, bet vēlāk — viņiem pārkrievojoties. — pašu Krieviju (Rusj, Rossija). Turpretim krievu tiesību avotos sastopamais vārds Rūsiņš (Rusin) nozīmēja vikingu „kunga vīru” (kņaziņ muŗ), kas piederēja pie kāda kunga kaŗa draudzes. Rūsiņu nosaukums uzglabājies kā Vidzemes (Jumurdā, Vestienā: Rūsiņi), tā Latgales (Līvānos, Rudzētos, Varkavā, Ciblā: Rusiņi) māju vārdos un, laikam gan, arī latvju vecākā, Sateklas pils kunga Rūsiņa (Russinus) vārdā (XII 6.). 1212. g. Rūsiņš, apsēsts Dabreļa pilī, nosauca Cēsu ordeņa mestru Bertoldu par savu „draugu” (draugum suum, id esit consocium, XVI 4). Tā kā senāk draugs nozīmēja vispirms kaŗa draugu un draudze — kaŗa draudzi, tad ar to ir pierādīts, ka nevien Rūsiņš bij kaŗa draugs, bet ka Austrumlatvijā vispār pastāvēja kaŗa draudzes institūts.

Šim konstatējumam ir ļoti liela nozīme latvju senās iekārtas izpratnē. Kāda kunga vīrs Rūsiņš bij pirms vācu laikiem, nezinām. Varbūt, viņš vai viņa senči bij atkarīgi no vikingu kungiem Koknesē un Jersikā. Šie zviedru vikingi vēlāk pārkrievojās, kāpēc chronists Indriķis šīs abas pilis sauc par krievu pilīm (X 3, XIII 4), kas bij pakļautas Polockas karalim Valdmieram, kuŗam lībji, latgaļi un sēļi deva meslus (I 3, XII 1). Vēl 1212 g. viņš aicināja Rīgas bīskapu Albertu ierasties Jersikā, lai atbildētu par lībju mesliem (XVI 2) Arī pāvesta kanceleja 1188. g. raksta, ka Ikšķiles baznīca atrodoties Krievijā (in Ruthenia). Tātad vāciem ienākot Austrumlatvijā, te jau bij priekšā krievu valsts vara, kas to sadalīja 2 lielās — politiskā un saimnieciskā — iespaida sfairās: Daugavas tirdzniecības ceļš ar Jersikas un Kokneses valstīm bij 12. g. s. beigās kļuvis atkarīgs no Polockas, Gaujas ceļš ar Tālavas un Gaujienas valstīm no Pliskavas. Pēdējā nekad formāli neatteicās no tiesībām uz Tālavas un Gaujienas latgaļiem, kāpēc arī vācu laikos (1224., 1228., 1268., 1285. g.) krievi piedzima no viņiem savus meslus.

Bet krievu iespiešanās Austrumlatvijā un Igaunijā sākās tikai tad, kad viņiem par kungiem uzmetās zviedru vikingi. Bārdaina vikingu kaŗavīra bronzas figūru (laikam no 11. g. s.) 1933. g. rada Tīču pilskalnā (Zemgalē uz Daugavas krasta). Tāpat kā Sigulda bij senā gudenieku kolonija (Gūdu mājas Lielstraupē uz Gaujas krasta, Gotlandes vietu vārdi Sigulds un Sigvalda), tā Jersiku bij dibinājuši rūsiņi (Gerzika, laikam no norv. Gerzkr — vikings, kas bijis Krievijā: Oli Gerzkr, Olavs Krievs).

13. g. s. sākumā Jersikā valdīja no Polockas Valdmiera atkarīgs karalis Visvaldis (Wissewalde), kāpēc vēl poļu laikos Jersiku dēvēja par Kundziņpili (arx regia, vēlākā Caŗgrad). Arī Koknese, ūķiet, būs ziemeļnieku vārds (varbūt Kognās, Kuŗa rags?), jo salikteņi ar -nes (zv. nās, kalna rags, zemes mēle) sastopami (Domesnās, Kolkas rags) um Igaunijā (Gutanās, Gudu rags, Longenās, Gaŗais rags u. c.).

Olava Svētā (dz. ap 993. g.) sāga vēstī, ka no Ūijevas Jaroslava laulībām ar zviedru karaļmeitu Ingihetrtu piedzimuši 2 dēļi: Valdamar un Vissivaldr. Tātad jau 11. g. s. sākumā ziemeļnieku rakstos sastopam Visvaldi kā karaļdēļa nosaukumu. Pēc vikingu un krievu kņazu uzvārdu parauga (Vissivaldr — Vsevolod, Ragnvald — Rogvolod, Valdemar — Vladimir, Thorvald, Ingvar — Igor) nosaukti arī Austrumlatvijas kungi um vecāji: Visvaldis, Tālivaldis, Druvvaldis, Vargribis, Varidots, Varibuls, vai arī to nosaukumi uzglabājušies vietu vārdos (Sigulda — Sigewalde, Val(d)miera — Valdemāra pils). Šie salikteņi ar var- un -vald ļauj secināt, ka jau 12. g. s. beigās latgaļu cilts kungus vairs nevar uzskatīt par tautas pilnvarotiem ierēdņiem, bet ka viņi bij jau valdnieki, kam piederēja lielāka vai mazāka valsts vara. Arī pašā valsts jeb valstības latvju nosaukumā, tāpat kā krieviem (volostj, valsts; vlastj, vara), uzsvērtā varas ideja; vēl 17. g. s. latvju tekstos vārdu „valsta” lieto varas nozīmē.

11. Senlatviešu valstis un valdnieki.

Tautas dziesmas valsti saista ar kungu, proti nosaukumā „kunga valsts”, kam senās krievu tiesībās atbilst volostj um kņazeņije. Dainas piemin valsti tikai 26 reizes, bet kungu 1230. Tas izskaidrojams ar to, ka ar formulu „kunga valsts” konkurē „kunga novads” un „kunga tiesa”. Šo valstiņu skaits bij liels, un tās pašas dažāda lieluma. Laikam gan tauta sīkos novada kungus sauc par „kundziņiem”. Ja tautas dziesmās šīs formas lietošanu var izskaidrot ar metrikas prasībām, tad turpretim māju vārdos „Kundziņi” (Liezerē, Rankā, Ruckā, Vijciemā, Braslavā, Alsungā, Durbē, Pērkonē, Džūkstē, Sīpelē, Kandavā, Zemītē, Lestenē, Pļaviņās) vismaz pa daļai uzskatāmi par agrākās kunga sētas atliekām, kundziņam vācu laikos zaudējot zemi un valsti. Bet ir

iespējams, ka latvju valstij bij kungs vai kundziņš; tādā gadījumā valsti, laikam, vadīja valsts vecākais, kā tas vēl tagad ir Igaunijas republikā (riigiwanem).

Valsts politiskais, administratīvais un militārais centrs bij kāda pils, resp. pilsēta, kur dzīvoja kungs ar saviem vīriem un kur kaŗa laikā pulcējās arī zemes sargi. Kunga būtiskais sakars ar pili izteikts kādā dainā (3748: Kundziņš pili paturēja, Dēliņš tēva novadiņu), bet jo sevišķi Indriķa chronikā, kas latgaļu seniorus parasti sauc kopā ar viņu pilīm: Russinus de castro Sotecele, Talibaldius de Beverin, Varidote de Autine. Arī firsts Vesceke de Kukenoys un karalis (rex) Wissevalde de Gercike nosaukti pēc savam pilīm. Tā vispār bij krievu paraŗa saukt valsti tās galvaspilsētas vārdā; tāpēc abos pēdējos gadījumos jāsaķa Kokneses un Jersikas valsts. Laikam pēc šī paraŗa arī latvji sauca savas valstis (piem., Beverīnas, Sateķlas, Meŗotnes, Tēŗvetes valsts).

Cik valstu bijis senā Latvijā, nav zināms. H. Lovmjaņskis (1932. gadā) runā par 54 Prūsijas, 98 Lietuvas un 70 Latvijas valstīm, skaitīdams Kursā 29, Zemgalē 6 un Austrumlatvijā 35 latvju-lībju valstis. Tas apmēram būtu pareizi tad, ja pieņemam, ka katra pirmsvācu kunga valsts 13. g. s. kļuva par katoļu baznīcas draudzi, kuŗu skaitu 13.—15. g. s. rēķina uz 70—78. Ja tā, tad Kursā un Ņemaitijā valsts vidējā platība būtu 300 kv. km, Zemgalē 400, bet dāņu Igaunijā 1000. Protams, tie ir tīri teorētiski skaitļi. Turpretim pilskalnu (tātad seno latvju piļu) skaits ir lielāks. Apzinātas 321 pils (Kursā 79, Zemgalē 24, Sēļos 32, Latgalē 158, Lībjos 28). Tas pierāda, ka katrā valstī bij vairāķas pilis. Turoties pie augšā minētā valstu skaita, dabūjam, ka Kursā caurmērā 1 valstī bij 2—3 pilis, Zemgalē pat 4 pilis utt. Arī Indriķa chronika vēstī par lībju kunga Kaupa pili (castrum Cauponis) un lielo pili (castrum magnum Cauponis). „Pilskalnu varenums mums nepārprotami rāda sociālās un politiskās organizācijas dziļu nokārtošanu... Vajadzēja būt stiprai un labi iekārtotai valsts varai, kas spēja kopot un pienāķīgi vadīt lielos ļauŗu vairumus, kas nepiecieŗami šādu darbu veikšanai” (prof. A. Tentelis).

Vai kungs bij pils īpaŗnieķs, nav zināms. Tā kā chronikas vairāķkārt uzsver senioru bagātību, tad var pielaist, ka vismaz daŗas pilis piederēja kungiem. Bet laikam piļu vairums bij valsts īpaŗumi. Sprieŗot pēc 17. g. s. latvieŗu valodas pieminekļiem, jāpieņem, ka mūsu senči būs saukuŗi vācu konig nevien par ķoniņu, bet arī par lielkungu.

Nekādu tieŗu liecību nav, ka sīķās kungu valstis būtu inkorpoētas kādā lielkunga valstī. Bet Indriķa chronikā titulē Jersikas Visvaldi un Polockas Valdemāru par rex, Kaupu par quasi rex et senior Livonum, Kokneses Vesceķu un Pliskavas Valdemāru par regulus, Tēŗvetes Viesturi par Semigallorum princeps ac senior (zemgaļu firstu un vecāķo) un Kaupa pēcteci Vesīķi par Livonum princeps ac senior. Turpretim Atskaņu chronikā par konic sauc nevien leiŗu karali Mindaugu, bet arī Viesturi un Nameizi. Tas pierāda, ka 13. g. s. chronisti īsti nezināja, ar kādu Rietumeiropas titulāturu raksturot Latvijas, Lietuvas un Krievijas valdnieķus. Bez tam pašā Vācijā robeŗa starp rex (König) un princeps (Kleinkönig, Fürsit) bij ļoti nedroŗa un daŗādos laikos daŗāda.

Lai gan Jersikas Visvaldi avoti dēvē par rex, tomēr 1209. g., atdodamies Rīģas bīskapa vasaļos, viņŗ saņēma savu valsti lēņos ar 3 karogiem. Tas bij tā sauktais karoga lēnis, ko Vācijā deva laicīģiem firstiem. Tātad vienā laikā Visvaldis bij rex un princeps. Laikam gan nekļūdīsimies, pieņemdami, ka lībji uzskatīja Kaupu par ķoniņu, bet zemgaļi Viesturi un kuŗŗi Lameķi par saviem lielkungiem. Tomēr neviens no viņiem nebij visas cilts valdnieķs, lai gan Indriķa chronikā tos saista ar ciltīm: quasi rex Livonum, princeps Semigallorum. Kādas bij lielkunga valststiesiskās attiecības ar savām pavalstīm, nav zināms; jādomā, ka tā bij toreiz parastā meslu kundzība.

Atsevišķas kungu valstis bij suverēnas tai nozīmē, ka tās savas kopīgās lietas kārtoja starpvalstu sanāksmēs, par kādām ziņo arī Indriķa chronika, nosaukdama tās par colloquia (X 3), congregationes (X 5), placita (XII 6, XVI 3) un consilium (XVI 3).

Aprakstot 1206. gada maijā Ogrē izsludināto lībju un latvju sapulci, chronists pēc kārtas lieto trīs pirmos vārdus, kas liecina, ka tie ir sinonimi. Tā kā colloquium vārdiski nozīmē sarunu, un arī ģermāņu tautas sapulces sauca par mallus (no senaugšvācu mahal, saruna), tad jādomā, ka vismaz dažos novados latvji savas sapulces sauca par runām (rada senangļu run, slepena apspriede), uz kuŗām ieradās vai nu visi, kam bij ieroču tiesības, vai tikai īpaši sūtīti delegāti (legati, nuncii), t. s. runas vīri. Runu sasauca kāds (runas) kungs, kas arī „turēja runu” (t. i., vadīja sapulci), kamēr runas vīri (parasti ciemu un pagastu vecākie) „runāja”, t. i., lika sapulcei priekšā kaut ko darīt vai nedarīt: „Runājam bālēliņi, Kad kopā saiedami” (L. D. 7822), vai arī: „Runāsim, bālēliņi, Atpirksim sav’ māsiņu” (26284). Arī Atskaņu chronikā (4658.), aprakstot tautas sapulci, saka, ka „vecākais runāja ar kungu”. Runas iznākums bija kopīga noruna, ko pildīja un izveda dzīvē. Indriķa chronika šādu valstu norunu sauc par conspiratio un confederatio; to apstiprināja, minot uz zobeniem (XVI 31). 1208. g. Indriķis tēlo igauņu un latvju miera sarunas Cēsis. Tām izjūkot latvji un vāci uzsāka kaŗa darbību pret igauņiem, „atriebdami savas pārēstības ar uguni un zobenu” (XII 6), uz ko igauņi atbildēja ar to pašu.

12. Vecākie un kungi.

Biezie un nežēlīgie asins atriebības jeb vaidu kaŗi un sirojumi bij sekas no vēl galīgi nepārvarētas aizvalsts iekārtas, t. s. dzimts satversmes. Tās ietekme vēl manāma visās valsts dzīves nozarēs. Piemēram, tautas sapulcēs un kaŗa gaitās kaŗavīri ieradās kopā ar saviem daudzajiem „radiem un draugiem” (cognati et amici, X 5, 10, XIX 3). Tā kā tautas sapulcē sprieda arī tiesu (X 5), tad, saprotams, „radu būšanai” bij liela nozīme prāvas gaitā, sevišķi vaidu tiesībās un kriminālprocesā. Beidzot, dzimts satversmes atliekas vērojamas jaunās iekārtas terminoloģijā. Piemēram, Indriķa chronika kādā vietā sauc Viesturi par maior natu (IX 2), kā viduslaiku rakstos dēvēja dižu radu dzimts vecākos. Dzimtī kādas personas tiesisko stāvokli noteica tās radniecība, t. i., tuvums, dzimts īstam vai iedomātam sencim (asiņu vara) un vecums, t. i., piederība pie pirmās, otrās vai trešās paaudzes (vecāku vara). Ja saimē jeb lielģimenē vecākās paaudzes (tēva, mātes, brāļu) vara pār jauno paaudzi (bērniem, brāļiem) bij ļoti liela, tad turpretim dzimts vecākais bij tikai pirmais starp līdzīgiem, bālīņš starp bālīņiem. Dzimtī lielāka nozīme bij radniecības tuvumam: īsteniekam bij vairāk tiesību nekā nozarietim.

Kas tad galu galā bij Indriķa chronikā daudzminātie „vecākie”, seniores? — Bez šaubām, starp viņiem bij arī dzimts vecākie. Tā Sateklas pils „vecākais” Rūsiņš pieminēts kopā ar saviem „radiem un draugiem” (XV 7), Tālavas seniora Tālivalža dēli, Rameķis un Druvvaldis, sapulcina kaŗaspēku asins atriebības sirojumam no saviem draugiem un radiem (XIX 3); par Kaupu Atskaņu chroniuka vēstī, ka liels bijis viņa rads un varens viņa draugu skaits (263.—71.). Ja šie vecākie ieņēma kādu valsts vai pašvaldības amatu, tad viņi bij nevien savas dzimts, bet arī kāda ciema vai pagasta vecākie. Indriķis diezgan sīki apraksta (XXIII 8), kā 4000 lībji un 4000 latgaļi 1219. g. dodas iekaŗot Mežotni. Nodevīgā kārtā nogalinājuši vairāk nekā 100 zemgaļu vecākos, vāci atļāva Mežotnes pilī iebēgušiem zemgaļiem atstāt pili un kopā ar sievām un bērniem atgriezties savos ciemos. No tā jāsecina, ka nogalinātie 100

vecākie bij Mežotnes valsts ciemu un pagastu vecākie. Tā kā visā Zemgalē bij tikai 24 pils un apm. 6 valstis, tad redzam, ka viņi visi nevarēja būt valsts vecākie un pils kungi. Bet no otras puses chronists arī pēdējos sauc par vecākiem (princeps ac senior). Te iespējami divējādi iztulkojumi: 1. visi kungi bij tai pašā laikā kāda novada kungi (seniores terrae), sava rada virsnieki (maiores natu), savas kara draudzes dižie vedēji (duces); 2. chronista lietotais latvju politisko un militāro vadoņu kopnosaukums „vecākie” neatbilst mūsu senču valsts iekārtas īstenībai, bet tikai pierāda, ka Latviešu Indriķis neapzinīgi attiecinājis uz latvjiem citas tautas valststiesisko terminoloģiju.

Šķiet, abos izskaidrojumos ir daļa patiesības. Jau aizrādīts, ka Indriķa chronika latvju zemi un tautu sauc tā, kā vāci to pirmoreiz dzirdēja no lībjiem. Bet igauņi un lībji ar vārdu „vecākais” (wanem) apzīmēja gandrīz visus savus priekšniekus: leiwa-wanem, maizes tēvs; pere-wanem, saimnieks, kūla-wanem, ciema vecākais, stārasts; moiza-wanemad, muižas kungi; maa-wanemad, zemes kungi, raat-wanem, prezidents, priekšsēdis; riigi-wanem, valsts prezidents; soa-wanem, pulkvedis, pulka priekšnieks; kohtu-wanem, tiesnesis; silla-wanemad, zemes tiesa. Tātad somugri par vecākiem sauca kā administratīvos, tā militāros un tiesas amata vīrus un arī visas personas, kam bija augstāks sociāls stāvoklis. Turpretim latvji par vecākiem dēvēja tikai dažus no šiem senioriem, kamēr citus apzīmēja vai nu par kungiem, vai vedējiem („draudzes vedējs”), vai vienkārši vīriem („tiesas vīrs”). Piemēram, Latviešu Indriķis runā par „kaŗaspēka vecākiem” (seniores exercitus, XI 6, XIII 4), kāds amata nosaukums iespējams tikai lībju un igauņu (soawanem, pulka priekšnieks), bet ne latvju valodā. Tātad ir skaidrs, ka chronists, lībju un igauņu nosaukumu ietekmēts, par vecākiem nosaucis arī tādus latvju priekšniekus, kas mūsu tautas apziņā nemaz nebija vecākie. Vai aiz šīs terminoloģiskās dažādības tiešām slēpjas tik lielas latvju un lībju-igauņu nacionālās īpatnības un iestāžu savdabības, ka ir pamats nostatīt igauņu demokrātisko satversmi pretim latvju monarchiskai, kara vajadzībām piemērotai valsts iekārtai (P. Johansehs), par to grūti spriest avotu trūkuma dēļ.

Starp Livonijas senioriem bij nevien vienkārši ciemu un pagastu vecākie (kādu igauņu ciema vecāko chronists sauc par zemnieku — rusiticus, XXIV 5), bet arī personas ar augstāku politisku stāvokli un lielāku militāru varu. Tā, piem., 1206. g. lībju „vecākie” bij slepeni nosūtījuši savus sūtņus ar politisku misiju pie Polockas karaļa Valdmiera; protams, šādus sūtņus nevarēja sūtīt ciemu vecākie. 1212. g. bīskaps Alberts kopā ar lībju un latvju „vecākiem” dodas uz Jersiku, lai ar Polockas Valdmiera slēgtu līgumu par mesliem un kuģošanu Daugavā (X 1, XIV 2). Arī šoreiz nav nekāda pamata domāt, ka Polockas karalis būtu vedis sarunas ar lībju un latvju pagastu un ciemu vecākiem, bet tie varēja būt vienīgi pils vai kunga valsts kungi. 1215. g. bīskaps Alberts notur apspriedi (capitulum et consilium) ar vācu bruņiniekiem un Livonijas „vecākiem” par kaŗagājienu uz Igauniju. Pēc šīs apspriedes bīskaps izsūta sūtņus uz visām latvju un lībju pilīm Daugavas un Gaujas novados un sapulcina 3000 lībju un latvju kaŗavīrus (XVIII 5). Tātad seniori dzīvoja pilīs, no kurienes deva pavēles saviem ļaudīm ierasties kaŗā. No otras puses, kad vāci grib sev nodrošināt mieru, iedzīvotāju paklausību vai līgumu garantijas, viņi arestē „vecākos” (XVI 3), ieslēdz dzelžos un aizved uz Vāciju (X 9), bet pēc tam nodedzina senioru pils, lai iznīcinātu nepaklausīgās kunga valsts politisko centru un administratīvo aparātu.

Šie chronikas seniori (latvju tautas apziņā „kungi”) ir pirmām kārtām kaŗavadoņi (duces IX 3, XVII 7), kas personīgi vada uzbrukumus, sūta sūtņus uz ārvalstīm un slēdz ar tām mieru, dod pieprasītos ķīlniekus un paši tiek ņemti ķīlām; kā savas zemes kungi (seniores et maiores terrae) piedalās politiskās un militārās apspriedēs ar vāciem u. tml.

Tā kā kunga valsti un kunga novadu parasti sauca arī par kunga tiesu, tad jāsecina, ka latvju kungiem piederēja arī tiesas vara, ko pamazām viņiem atņēma vācu fogti (X 15, XVI 7). Tomēr īstie tiesas spriedēji kunga tiesā, tāpat kā vācu laikos, bij pagasta ļaužu vēlētie tiesas vīri. (Sal.: „Tādu tiesu kungi sprieda, Tādu mani bāleliņi”, 3755). Vai latvju kungiem bij arī kādas nodokļu tiesības, nav zināms. Bet tā kā Austrumlatvijā krievu kņazi ziemeļnieku valsts tiesību ietekmē bij zemi sadalījuši pagastos (pogost) un par pagastu vispirms sauca īpašu nodokli („tiesu”) kungam par labu, tad jāsecina, ka arī latvju kungi „ievāca pagastu” vai nu savā vārdā, vai krievu meslotāju uzdevumā.

Tāpat nav nekādu tiešu liecību par latvju kungu sakrālām tiesībām. Zinām tikai, ka mūsu senči nespēra nevienu svarīgāku soli valsts dzīvē, netaujājuši Dieva gribu (XI 7). Tā kā vikingu laikos arī Norvēģijā un Īslandē novada kungiem jeb „godēm” (sal.: kuršu Tontegode) piederēja dievnami, kuŗos viņi izpildīja kulta ceremonijas, tad nav neiespējams, ka vismaz Kursā ieviesās līdzīga kārtība. Tikai tā varam izskaidrot citādi nesaprotamo vērojumu, ka Kursā gandrīz katra pilskalna tuvumā atrodas kāds cits kalns, ko vēl tagad dēvē par „baznīcas kalnu”, „svēto kalnu”, „elku kalnu”, „Dieva dārzu”, „Pērkonkalnu” u. tml. Vai blakus kungam bij arī īpaša dievreģu (priesteru) kārta, nav zināms. Lībju zīlniekus (hariolus), kas vadīja Dieva tiesas gaitu, apraksta Latv. Indriķis (I 10). Bonells domā, ka starp Indriķa minētiem „vecākiem” bijuši arī dievreģi, jo viņš par senioriem sauc katoļu garīdzniekus un pašu bīskapu Albertu (XXX 4: pontifici, ceterisque senioribus exercitus), kā arī kristīgo kaŗaspēka garīgos vadoņus — abatu Teodoriku un prāvestu Ehgelbertu (XI 6).

13. *Latvju tiesību burts un gars.*

Latvju tauta 700 gadus bij atstumta no likumdošanas un tiesību radīšanas darba. Tāpēc arī Latvijas tiesību avoti neatspoguļo latvju tautas tiesisko pārliecību un tiesību uzskatus. Pēc savas cilmes mūsu pozitīvo tiesību gars ir svešs gars, ko mums uzspieda agrākie politiskie un sociālie kungi. Latvijas tiesību vēstures pirmos 300—400 gadus tas bij ģermāņu gars, bet sākot ar 16. g. s. kā pašā Vācijā, tā arī Baltijā to sāk nomākt romāņu tiesību gars. Ja atskaitām ļoti vāji dokumentētos pirms vācu laikus, latvju tauta savu tiesisko gribu varēja izteikt tikai šaurās sadzīves formās, kārtojot dzimtas, pagastu vai aroda brālības lietas. Tās bij ieradumu tiesības, kuŗu oficiālā pozitīvācija nenotika vai nu šo lietu nesvarīguma dēļ (protams, no toreizējā iestāžu viedokļa) vai arī tāpēc, ka šie ieradumi runāja pretim pozitīvām tiesībām (piem., laulības tiesībās), un tātad stingri ņemot bij atklāts tiesību pārkāpums. Šī iemesla dēļ svešās valodās rakstītie Latvijas vēstures avoti gandrīz neko nav uzglabājuši no latvju tautas tiesībām. Par tām varam spriest tikai netieši pēc ļoti trūcīgiem un grūti datējamiem juridiskiem materiāliem un latvju valodas pieminekļiem. Tas nozīmē, ka latvju tiesību sistēmas rekonstrukcija nav iespējama, un ka pētniekam jāprobežojas ar mēģinājumu atminēt latvju tautas juridiskās domāšanas pamatformas un formulēt galvenās latvju tiesiskās idejas.

J. Langes vārdnīcā (1757.—77. g.) gan jau sastopam vārdu „tiesība”, bet tikai taisnības nozīmē. Varbūt, to var uzskatāt par tapinājumu no leišu valodas. Turpretim likumu valodā „tiesības” ir jaunvārds, kas ieviešas 19. g. s. otrā pusē. To jau lieto J. Māteris savā Pagastu likumu tulkojumā (1877. g.), bet līdztekus runā arī par „rektēm” (no vācu Recht). Vācu mācītāji, kas tulkoja 18. un 19. g. s. likumus, vārdu Recht objektīvo tiesību nozīmē vienmēr latvisko kā „tiesu”. Tā Dzērbenes mācītājs K. J. Grass 1764. gadā tulko K. F. Šulca Bauerrecht ar vārdiem „zemnieku tiesa”, Erbrecht

— mantošanas tiesa u. t. t. Subjektīvās tiesības tai pašā tekstā nosauktas par „vaļu”. 1804. g. Vidzemes zemnieku likumu tulkotājs, Rubenes mācītājs Kr. Herders Recht latvisko kā „brīvību” (§ 17) un „vaļas” (§ 29). 1817. gada Kurzemes zemnieku likumu tulkotāji, 3 mācītāji raksta: Eherecht — laulības tiesa, Eigentumsrecht — mantas tiesa, Vertragsrecht — saderēšanas tiesa u. tml. Pat 1880. g. izdotā K. Ulmaņa un G. Brašes Vācu-latvju vārdnīca vēl nepazīst vārda tiesības un aizstāj to ar „tiesa” un „likumi”. Turpretim Vecā Stendera vārdnīca (1789. g.) ir daudz noteiktāka un latvju tautas juridiskai valodai tuvāka nekā 19. g. s. zemnieku likumu tulkotāji mācītāji. Stenders, piemēram, atšķir baznīcas tiesu (Kirchenrecht), zemes tiesu (Landrecht), pilsāta tiesu (Stadtrecht), dabas tiesu (Naturrecht), muižnieku tiesu (adeliche Rechte), kādus terminus lietojam vēl tagad, liekot vārdu „tiesības” tiesas vietā.

Tāpat no Stendera dabūjam zināt šī vecā tautas vārda dažādās nozīmes, ko atbalsta arī dainu valoda.

Līdzīgi igauņu kohus „tiesa” nozīmēja: 1) dievišķo vai laicīgo tiesību normu — „tiesas likumu” (Verordnung), „celtu tiesu” (Satzung), „vecu tiesu” (altes Gewohnheitsrecht); 2) formālās tiesības un tiesu (leišu teismas) iekārtu, kas nosaka, kur, kam un kādā kārtībā tiesājama netaisna „tiesas lieta” (Rechtssache), lai nodibinātu taisnību; šai nozīmē dainas dzied par „lielu un gaļu tiesu”, bet Stenders runā par pilskunga, bruģmeistara, baznīcas, zemes u. c. tiesām; 3) novads, kuŗā ir spēkā kāda tiesību norma vai darbojas kāda tiesa, piem., bīskapa tiesa — bīskapija, kunga tiesa — pag. vai valsts, Cēsu tiesa — Cēsu apr.; 4) nodevas un nodokļi, kas bij jādod saskaņā ar likumu, tiesas lēmumu vai kunga pavēli, piemēram, kunga tiesa — zemnieku nodevas gruntskungam, tiesas grāmata — kā tiesību, tā valkas grāmata; 5) noteikta mantas vai priekšmeta daļa (kvote), ko deva kā nodokļu vai sodu maksājumu, piem., desmitā tiesa — desmitais jērs vai labības kūlītis katoļu baznīkungam. Tas raksturo tautas juridiskās domāšanas sinkrētismu, kas neatšķir tiesības no tiesu objekta, ne tiesību materiju no tiesību formas un vispār sarežģītas tiesiskas attiecības uztver kā vienotas, kāpēc arī lieto vienu vārdu dažādu juridisku jēdzienu apzīmēšanai.

Kāda „tiesa” katrreiz bij domāta, to izteica ar attiecīgu darbības vārdu. Runājot par formālām tiesībām, teica: „tiesu turēt”, „klausīt”, „spriest”, „dot”, „šķirt”, „nest” vai „(no)darīt”; ar to saistīti nosaukumi: tiesas spriedums, šķīrējtiesa, tiesnesis, tiesdaris. Runājot par tiesu kā nodevu, teica: „prasīt” un „dot” vai „maksāt”. Ja gribēja raksturot tiesas iecirkni vai tiesas novadu, teica: „tiesā dzīvot”, „būt” vai „iet”. Baltu tautām kopējā „tiesas” vārda pirmnozīme ir taisns virziens: tieši, taisni, patiesi. Šai ziņā baltu tautām tiesību pamatideja ir vienāda ar romāņiem (it. diritto, fr. droit, no lat. directum, tiešs, taisns) pretstatā slaviem un ģermāņiem, kas tiesības saista ar labo roku (vācu Recht, tiesība; rechts, pa labi, rechte Hand, labā roka). No taisna virziena idejas savukārt izcēlās jēdziens par tiesībām kā taisnu ceļu. „Kur tu skrīsi, kad ceļa nezini”. Vienīgi zinātājs var rādīt ceļu tiesiskā dzīvē; ja „akls aklam ceļu rāda, abi iekrīt grāvī.” Tikai „gods iet pa ceļu, negods pa ceļa malu”. Negods latvjiem tāpat kā somugriem un ģermāņiem bij tiesību pārkāpuma sekas; citiem vārdiem, tiesību ideja bij cieši saistīta ar godu (sal. senpr. teisi, gods). Kas ko noziedzies, noiet neceļos, piemēram: „kas vecāku vārdu neklausā, mūžam pa ceļu neies”. Tāpat kā nediena ir ļauna diena, tā neceļš ir netikuma un nelikumības ceļš, kas pretstatā taisnam likuma ceļam iet ar likumu („apiet likumu ar likumu”).

Tāpat kā citām kontinentālās Eiropas tautām latvjiem tiesību jēdziens valodiski ietver arī taisnības ideju; tātad juridiskās un ētiskās normas nav šķirtas pretstatā romiešu un anglosakšu tiesībām (ius, law). Vēl vairāk: latvji arī gnozeoloģisko patiesības jēdzienu saista ar normatīvo tiesību ideju. „Kungi manus bāleliņus Tiesas nesti aicināja. Ne, bāliņu, ties’ patiesi, Nedar grūti dvēselei.” Tas latvju juridiskai

domāšanai piešķir nevien ētisku, bet arī metafizisku raksturu. Tā ir doma par tiesību dievišķīgo dabu. Cilvēks nespēj saviem spēkiem un ar savu gudrību vien nodibināt un aizsargāt tiesisko iekārtu, jo tiesību pirmavots ir Dievs. „Tev, Dieviņ, spēks, varīte, Tev gudrais padomiņš” (L. D. 6933). Dieva griba („prāts”, „vaļa”) ir augstāka par ļaužu (8514, 9126) un kungu varu (1901). Tā ir sakrāla norma, ko cilvēks nespēj grozīt: „Kā Dievs dos, tā būs”. Viņš var vienīgi lūgt, lai Dievs pats to atceļ vai atliek tās stāšanos spēkā. Tā kā Dieva normatīvā darbība izteikta formulā „Dievs dod”, tad šāds lūgums jāizsaka negatīvi: „Nedod, Dievs!” Dievu kā dzīves kārtotāju lūdz nevien cilvēks, bet arī saule (4350), ābele (7121), suns (29411), kaķis (1172). Lūdzējs Dievam ziedu (9798) un piesauc (nomin, min) viņa vārdu zvērasta vai lāstu formulā (2799) kā tiesā, tā sadzīvē.

Kā latvju saimē saimnieks nama tiesībās dalījās ar saimnieci, Dievs dalās ar Laimu debess namturībā. Viņi abi ir senās latvju tiesiskās dzīves stiprākie pamati, jo „kam Dievs, tam laime”. Dainu formulās tos pastāvīgi sastopam blakus: „Dod, Dieviņ, lem, Laimīt”, „Ja Dievs dos, Laima liks”, „Domā Dievs, gādā Laima”, „Vēlēs Dievs, liks Laimiņa” utt. Ja Dievu uzskatīja par visa devēju, tad turpretim Laimas pastāvīgais epitets ir licējiņa (t. i. likumdevēja). Tāpat kā krievi (položitj, položenije, uloženiye) un vāci (setzen, Satzung, Gesetz), arī latvji tiesiskos stāvokļus nodibina un pārgroza „liekot”, piemēram, vaļu likt (dot tiesību, atļaut), ļaužu likt (uzņemt brīvnieku kārtā), vainu likt (apvainot), kaunā likt. Arī Laima, bērnam dzimstot, liek viņu puīša vai meitas kārtā, bet izaugot — vīra vai sievas kārtā. Laimas liciens no objektīvo tiesību viedokļa ir sakrāla norma — likums, no subjektīvo — nenovēršams liktenis. „Bēgu dienu, bēgu nakti, Laimas likta neizbēgu” (9170). Ne leišiem (likimas, liktenis), ne prūšiem latvju likuma vārda nav. Dainu valodā arī vārdam „tiesa” dažreiz ir likteņa nozīme: tāda tava tiesa bij, slihta vai laba! Ja par likumu saucam leģislatīvās gribas izteikumu, tad turpretim lēmums ir kāda justīcijas vai administrācijas organa spriedums konkrētā lietā.

Tautas tradīcijās lēmējs ir Dievs un Laima. Spriežot pēc leišu valodas, senāk lemšana bij saistīta ar reliģisko kultu: lemti, pareģot, lemt; lēmējas, pareģis, zīlnieks, lēmējs; lemtis, liktenis, lēmums. Arī Langes un Stendera vārdnīcas dievreģi un zīlnieku sauc par „zīmlēmi”; tas ir īpaši mācīts burtnieks, kas pēc dievības dotām zīmēm „nākošas lietas nolemj”. Zīmlēmi vēl citādi sauca par „tieslēmi”, kas pierāda, ka Dieva tiesā Dieva prātu iztulkoja („tieslēma”) sakrālo tiesību tulks, kas bij reizē tiesnesis un zīmlēmis. Zinot senprūšu vārda „lembtwey, limtwey” (lauz) etimoloģisko sakaru ar leišu un latvju „lemt”, jāsecina, ka baltu tautas iztulkoja Dieva gribu un pareģoja nākotni, laužot metamos kociņus („meslus”) un vērojot, kurp krīt meslu gali — pa labi, vai kreisi.

Līdz ar to nonākam pie ceturtās latvju tiesību idejas — tiesību antropomorfisma: orientēdamies tiesiskā dzīvē, cilvēks ņem par pamatu savu ķermeni un viņa puses. Labā puse un sevišķi labā roka ieguva tādu pārsvaru pār kreiso, ka kreili (leišu kreivarankis, greizrocis) uzskatīja par Dieva izvainotu cilvēku. Leišu valodā kreisva nozīmē netikumu, vainu, nepilnību. Viss, ko senais latvis darīja ar kreiso roku, palika bez tiesiskām sekām. „Kreisās rokas devumiņš, Mūžam tiesas neturēja” (arī: nedabūja), t. i., darījums, ko slēdza, dodot kreiso roku, nenodibināja tiesības un pienākumus. Ar kreiso roku nevarēja zvērēt, kāpēc cilvēks, kam par sodu bij nocirsta labā roka vai tās pirksti, nevarēja vairs ierasties tiesā ne kā sūdzētājs, ne kā atbildētājs. Turpretim labās rokas darbību un darījumus sankcionēja likumi un tiesības, jo pastāvēja prezumpcija, ka viss tas ir „labs, kas rokā”. Šo lietas ņemšanu savā valdījumā izdarīja ar labo roku. Arī lietām un dzīvniekiem izšķīra labo un kreiso (ļauņo) pusi. Chronists Indriķis apraksta (I 10), ka Turaidas lībji ar zirga palīdzību

taujā Dieva gribu, ko darīt ar burvībā apvainoto katoļu mūku Teodoriku. Tā kā zirgs divas reizes speķ (labo) dzīvības kāju pār likteņa šķēpu, tad mūks tiek attaisnots. Arī latgaļi (XI 7), zemgaļi (XII 2) un kurši (XIV 5) ar mesliem prasa Dieva gribu katrā svarīgākā valsts pasākumā.

Ja latvji tiesības ieguva ar labo roku, piedurot jau kādai lietai pirksta nagu („kam nags, tam tiesa”), tad tiesību pārkāpumu (prestupļēnīje, Übertretung) izdarīja ar kājām, kāpjot pāri kādam aizliegumam. Arī vārds „noziegties” (leišu žengti, soļot; pražanga, noziegums) nozīmē „noiet no (likuma taisnā) ceļa”. Turpretim zaglis savu zādzību (no leišu žagiu, aptraipu) izdara rokām, traucējot ar nagu (tāpēc „gaņnadzis”) svešas lietas valdījumam. Bet „acīm zagt nav grēks, jo ar tām nevar ne iegūt lietu, ne to atņemt citam. Blakus dziļi harmoniskam uzskatam par tiesībām kā taisnu ceļu nekas tik labi neraksturo latvju sirds skaidrību kā pārliecība: zādzība ir sevis apgānīšana.

Beidzot, mūsu senčiem, tāpat kā citām senām tautām, kas domā konkrētiem tēliem, tiesības bij kazuistiskas, un tiesiskā dzīvība valdīja krāšņa simbolika. Diemžēl, uzglabājušās tikai Ādama Oleārija ceļojuma aprakstā (1633.—39. g.) notēlotās Rīgas apkārtnes zemnieku zvēresta simboliskās derības: „zvērot viņi liek uz gali akmeni, ņem kreisā rokā izdzisušu ogli, bet ar labo atspiežas balta spieķa, stāvot ar vienu kāju uz izžuvušas velēnas.” No Indriķa chronikas (XVI 3) dabūjam zināt, ka latgaļi un lībji, 1212. gadā slēdzot savienību pret vāciem, apstiprināja šo līgumu ar zvērstu, pie kam, pēc pagānu paražas, kāpa uz saviem zobeniem. Šo ieradumu apstiprināt līgumus, minot ar kājām uz zobena, laikam apdzied arī tautas dziesmas, tēlojot māsiņas derības ar tautieti. „Tautiets, mani mīlēdams, Laipā meta zobentiņu; Es, tautieti nīdēdama, Pušu laužu tecēdama.” Ja, ejot pāri zobena laipai, māsiņa tīšām vai netīšām to salauza, tad derības ar līgavaini bij laužtas, un bāliņš varēja savu māsiņu joprojām paturēt savā saimē par gaitnieci. Tāpat simboliski mūsu senči iedomājās dzimti kā kuplu zarainu koku pretstatā vāciem, kas to statīja sev priekšā cilvēka ķermeni. Tā radās latvju radu divdalījums īsteniekos jeb klātējos rados un nozariešos jeb parados.

14. *Kā radās vācu likumi Latvijā.*

Tagad Rietumeiropā par kōdifikāciju sauc kā jaunu tiesību normu radīšanu, tā arī šīs darbības iznākumu — likumu grāmatu jeb kōdeku (lat. codex, grāmata). Kōdifikācija var būt totāla vai parciāla (daļēja). Totālā aptver veselas tiesību nozares (piemēram, civīlo vai kriminālo) materiņu, bet parciālā (piem., vekseļu tiesības) atsevišķus tiesību institūtus vai to sistēmas. Vārda īstā nozīmē kōdeks ir patstāvīgas, oriģinālās likumdošanas rezultāts, kas norit pēc iepriekšēja plāna un noteiktiem principiem. Šādi kōdeki, piemēram, ir Napoleona Code civil (1804. g.) un Šveices prof. E. Hūbera Zivilgesetzbuch (1907. g.). Tomēr visbiežāk kōdifikācijai ir nevis oriģināls, bet revīzionārs raksturs, kad likumdevējs izdara tikai agrāko likumu revīziju, t. i., uz pieredzes pamata pārstrādā prakses pierādītos materiņas trūkumus. Tā 1933. gadā Latvijas sodu likums ir tikai 1903. gada sodu likumu revīzija. Bet tiesību normu radīšana ir viens no visgrūtākiem radīšanas veidiem, kur par lielu meistarību var saukties tikai Dieva izredzētais; tāpēc arī tik maz ir pasaulē tiešām oriģinālu likumu grāmatu. Viss vairums likumu ir amatnieku kompilācijas (lat. compilatio, aplaupīšana), t. i., likumdevējs savā darbā neatzīst autoru tiesības, bet „laupa” pa labi un kreisi no citu tautu vai savas pašas valsts tiesību avotiem, izlietodams tos kā anonimus paraugus vai pārbaudītas juridiskas gudrības krājumus.

Kōdifikācijas ir vai nu oficiālas, vai privātas. Oficiālu kōdifikāciju izdara valsts varas īpaši pilnvarota persona, komisija vai iestāde. Šādā ceļā radies kōdeks iegūst

normatīvu spēku tāpēc vien, ka aiz tā stāv valsts autoritāte, kas kōdeka adresātiem spiež to uzskaitīt par labu un vērtīgu sacerējumu pat tad, ja tas ir slikts un nevērtīgs. Likumu grāmata nav ne dzeju, ne stāstu grāmata, ko lasītājs var arī nelasīt, vai palasījis iesviest kaktā, ja nepatīk autors vai sacerējums. Turpretim kōdeka lasīšana — vismaz tezē — visiem ir obligāta, jo neviens nevar aizbildināties ar likuma nezināšanu.

Viduslaiku Vācijā un arī Latvijā valsts varas vājuma dēļ oficiālām kōdifikācijām bij daudz mazāka nozīme nekā tagad. Tai vietā — tāpat kā vēl šodien starptautiskās tiesībās — kōdifikācijas uzdevumus veica privātas personas bez valsts pilnvarojuma ar savu ierosmi.

Šādas privātas kōdifikācijas sauc par tiesību grāmatām (vāc. Rechtsbücher), un Vācijā tās uzglabājušas skaitā ap 1250. Tās ir tiesību normu tēlojumu, kas 13.—15. g. s. radušies nevis no likumdevēja, bet no rakstnieka darbības. Ja šāda tiesību grāmata bij labi uzrakstīta vai nepieciešama vispārējā tiesību bada dēļ, tad laika biedri, it īpaši tiesas kungi un tiesas vīri, piešķīra tai pozitīvo tiesību spēku (t. s. auctoritas fori), nesaistot to ar kādu noteiktu tiesību novadu.

Turoties pie valsts funkciju trejdalījuma, varam teikt, ka vācu viduslaikos svarīgākā funkcija bij nevis likumdošana, bet tiesas spriešana. Tāpēc tiesību pozitīvācija notika kā kārtu saeimās, tā tiesās, un svarīgs tiesību avots bij nevien likums, bet arī ieradumi un tiesu precedenti. Tos uzrakstot, radās pirmie kōdeki, kuņu tehnika ir ļoti kazuistiska; tas nozīmē, ka kōdifikācijas vēsture sākās ar tiesā visbiežāk sastopamiem kāzusiem (lat. casus, gadījums). Piemēram, nevien latvju, lībju un kuršu zemes tiesības, bet arī Vidējās bruņinieku tiesības par pirkstu sakropļošanu paredz dažādus sodus atkarībā no tā, kāds pirksts bojāts. Visas kōdificētās tiesības ir rakstītas grāmatu tiesību pretstatā nerakstītām ieradumu un tiesas precedentu tiesībām. Kamēr pastāvēja tautas tiesa, prāvojās mutes vārdiem un neprotkolēja arī spriedumus.

Vēl vairāk tas sakāms par ieradumu tiesībām, kas pastāv tikai laika biedru (sevišķi vecākās paaudzes) apziņā. Ja ieradumi tautas mutē nav ieguvuši brachilogisma (piem., juridiska sakāmvārda) cieto formu, vai nav sastinguši par bieži atkārtotu darbību (piem., zvēresta) formulu, tad tie līdzīgi tautas dziesmām un pasakām apgrozās daudzos variantos, t. i. katrs normas teicējs dod tai savu īpatnēju gramatisko veidojumu.

Ieradumu tiesības uzrakstot (kōdificējot), tās mainās jau tāpēc vien, ka — ierautas rakstītāja juridiskās domāšanas plūsmā — kārtojas ap zināmām tiesiskām idejām un katēgorijām. Pretēji likumu tiesībām ieradumu tiesību pirmavots nav vis kāds teksts vai grāmata (kōdeks), bet laika biedru apziņa. Kā neviens teicējs neprata visas tautas dziesmas un pasakas, tā arī neviens tiesas vīrs nezināja no galvas visas sava laika ieradumu tiesības. Bez tam kaimiņu ciltī un novadā bij spēkā nevien tie, bet arī ieradumi, ko pārnovadnieks vai nu nepazīna nemaz, vai ļoti pavirši. No tā jāsecina, ka tiesību grāmatu autori uzrakstīja tikai nelielu daļu no toreizējām ieradumu tiesībām, un ārpus šīm daļējām privātām kōdifikācijām palika lielāks vai mazāks tiesību normu skaits. Citiem vārdiem, tiesību grāmatās fiksētās tiesības bij diezgan greizs juridiskās īstenības spogulis, neskatoties uz to, ka viņu autori, sekodami jau 9. g. s. nodibinātai literārai modei, bieži vien nosauca savus sacerējumus par tiesību spoguļiem (lat. speculum iuris).

Visumā Latvijas kōdifikācijas vēsture ir gaŗa nevarības vēsture. Baltijas kungu kārta nevienā kultūras laukā nav radījusi neko tādu, ko formālās pilnības un satura bagātības ziņā varētu nostatīt blakus latvju tautas lielākam gara brīvības piemineklim — Latvju Dainām. Latvijas muižniecība 600 gadus dzīvoja no Anhaltes bruņinieka un

šefena Eikes fon Repgaiva ģeniālā darba — Sakšu spoguļa (ap 1221. g.) — augļiem; tās juristu vēsturiskā misija — būt par custodes privilegiorum (privilēģiju sargiem) un savā praktiskā darbā tikai „norīt sagremoto”. Starp šīs nevarības daudziem cēloņiem, laikam gan, svarīgs bij arī tas, ka vācu kolonija Livonijā 13. g. s. izcēlās lielāko tiesu no Saksijas emigrantiem, sevišķi sakšu cilts vestfāļu zara. Bet vācu prof. H. Fērs (Fehr) zīmīgi saka, ka Vāciju dažreiz varot saukt par „pagaņinātu franku”, bet citreiz atkal par „pagaņinātu saksi”. Latvija un Igaunija tika iekarotas, kad visa Vācija bij viens īsts saksis. Pretēji smalkiem, apdāvinātiem frankiem sakši bijuši rupji primitīvi kolonisti.

Otrs tiešāks cēlonis bij tas, ka Baltijas vācu minoritātes politiskais un garīgais vadonis gadu simteņus ilgi bij bruņniecība, kuņas dzīves gudrība bij „neko neaizmirst un neko nemācīties no jauna”, bet jurisprudencē — inventārizēt senatnes tiesību pieminekļus. Šo ticības apliecību Latvijas muižniecība izteica jau Sigismunda Augusta privilēģijā (1561. g.): „Nekas nevar vairāk satricināt un sagraut republiku kā likumu, ieradumu un paražu maiņa” (§ 4).

Kā trešais cēlonis jāmin izglītības un garīgu interešu trūkums, kas zīmīgi raksturo vācu „kultūresējus” Livonijā. Jau B. Rusovs savā chronikā (1577. g.) sūdzas par mūsu bij. kungu negausību, netikumību un neizglītību. Visā Eiropā livoņi bijuši pazīstami kā nepārspēti dzērāji un uzdzīvotāji, kas, sanākdami kopā, runājuši tikai par medībām un suņiem. To pašu viņiem (1599. g.) pārmet humānists Frencelis un 17. g. s. historiogrāfi. Aleksandram I veltītā darbā grāfs de Bray vācu laiku kultūru novērtē šādiem vārdiem: „Lielākā daļa lauku baznīcu bij nožēlojamas vai taisījās sagraut vai bij pilnīgi izpostītas; visā šai plašajā zemē nebij nevienas universitātes, pat nevienas labas skolas... Rīgā bij spiestuve; bet izņemot Rusovu un dažus tā laika chronistus, nebij neviena rakstnieka, ne zinātnieka, kuņa vārds paliktu nākotnei... šai laikā Livonija bij gan jau diezgan uzplaukusi militārā un tirdznieciskā ziņā, bet ļoti palikusi pakaļ literātūras, zinātnes un vispār civīlizācijas attīstībai.”

H. fon Treičke to pašu saka (1862. g.) par visu Vācu ordeņa valsti. „Vēl 15. g. s. sastopam virsmestru, kas neprata ne lasīt, ne rakstīt. Tiesību skola Marienburgā drīz beidza pastāvēt un Kulmā projektētā universitāte nekad netika nodibināta. No visām zinātnēm šad gluži politiskā pasaulē savdabīgi attīstījās tikai historiografija... Līdzīgi zinātnēi ordeņa zemēs klusēja arī rakstniecība.”

15. Vācu bruņinieki.

Bruņinieki (vāc. Ritter, jātnieks) bij profesionāli kaņavīri — bruņās ietērpti kavaleristi, kas ar gaitas (Dienstrecht) vai lēņa tiesībām kalpoja kādam kungam, kuņš viņus apbruņoja un uzturēja, vai tai vietā piešķīra lietošanā kādu novadu. Starp bruņiniekiem sākumā bij pārsvarā īpaša nebrīvo kunga gaitnieku šķira (Dienstmannen, ministeriales), bet 13. g. s. brīvie un nebrīvie kavaleristi saplūda kopā vienā bruņinieku kārtā, kas jau sākot ar 1186. g. uzņēma savā vidū zemnieku dēlus. Vācu kolonisti Livonijā ieceļoja lielāko tiesu no Lejassaksijas, Vestfāles un Frīzijas. Šejienu bruņinieku tēvi lielāko tiesu bij Ziemeļvācijas bīskapu ministriāļi (piem., Bukshevdēni, Brakeļi, Tīzenhauzeni, Rozeni, Ikskiļi), tātad tiesiski nebrīvi ļaudis. Bez tam Latvijas vācu bruņiniekos ieplūda Rīgas namnieki. 13. g. s. vācu zemes kungu vasaļos (vīros, novaniekos) iestājās arī latvju un lībju agrākie novadu kungi („ķoniņi”). Pretēji Vācijai, Livonijā „militēs” sāka nozīmēt nevis ministriāļus, bet brīvos bruņiniekus. Še kolonijā viņi sāka sevi uzskatīt par dižciltīgiem un, ieguvuši varu pār sava lēņa novada ļaudīm, norobežojās no pārējiem vasaļiem.

Vispirms šī sociālā plaīsa vasaļu starpā radās Ziemeļigaunijā (Harijā un Virijā), bet vēlāk arī Rīgas virsbīskapijā. Jau 1347. Igaunijas latīņu avoti atšķir „bruņiniekus” un (nebruņiniekus) „vasaļus” (milites et vasalli). Virsbīskaps Silvestrs savā 1457. gada privilēģijā arī Latvijā runā par Ritterschaft un Mannschaft, ko 16. gadu simtenī rakstveži pārvērtā par Ritter- und Landschaft. 18. gadu simtenī, nodibinot bruņniecības matrikulu, agrāko vasaļu pēcteči sašķēlās divās naidīgās korporācijās: matrikulētā muižniecībā (Ritterschaft) un nematrikulētā (Landschaft). Turpretim Vācu ordenis Latvijā centās aizkavēt bruņinieku kārtas tiesisko un politisko nostiprināšanos. Tāpēc tas, piešķirot lēņus, neraugās uz vasaļu tautību un kārtu un nevienam vasalim neizlēņo bruņinieku muižās parasto tiesas varu pār pavalstniekiem („ļaudīm”). Tātad ordeņa lēņa tiesības nebij bruņinieku tiesības. Diemžēl, šīs ordeņa tiesības nav kōdificētas un uzglabājušās tikai atsevišķās, vasaļiem dotās lēņa grāmatās. Stingri ņemot, lēņa tiesību kōdeki Latvijā bij spēkā tikai bīskapijās; tāpēc arī tie sauc vasali par „bīskapijas vīru” (stichtes man), bet nekad nelieto ordeņa vasaļa nosaukumu „ordens man” (ordeņa vīrs).

Bruņinieku tiesību un līdz ar to Baltijas civiltiesību māte ir Valdemāra un Erika lēņa tiesības (VĒt.). Šo kōdeku pirmoreiz piemin Dānijas valsts kanclers A. Vitfeldts (A. Huitfeldt, 1546.—1609. gadam). 16.—17. g. s. tradīcijas to dēvē par karaļa Valdemāra tiesībām, bet 18. g. s. vēsturnieki par Rēveles vai dāņu Igaunijas bruņinieku tiesībām. 1827. g. Fr. Bunge nodibināja tagadējo neveiklo divkārho nosaukumu, kas norāda uz 2 dāņu karaļiem kā kōdifikātoriem — uz Valdemāru II (1202.—41. g.) un Eriku VI (1286.—1319. gadam). Viņu līdzdalība tiek pamatota ar VĒt. priekšvārdu, kas ir arī vienīgais pirmavots šai neskaidrā jautājumā. Priekšvārds sarakstīts 1315. g. latīņu valodā, bet uzglabājies tikai leīsvācu tulkojumā, kas izdarīts vēlāk (varbūt 1315.—38. g.). Turpretim pats kōdeks jau oriģinālā bij leīsvācu valodā. Pēc manām domām, kōdeks ir vecāks par Dānijas reichstāgam adresēto priekšvārdu un uzrakstīts jau 13. g. s., varbūt pat Valdemāram II vēl valdot. Viņa laikā (1241. g.) nobeigts arī Ziemeļigaunijas kadastrs (t. s. Liber Census Daniae) un izdots plašs Jitlandes kōdeks (Jydske Low).

Tas nozīmē, ka Valdemārs II aktīvi iejaucās savu provinču tiesiskās dzīves kārtošanā, un ka uz Dāniju nevar attiecināt viduslaiku Vācijas likumdošanas pamirumu. Bez tam jau 9. 4. 1284. g. Igaunijas dāņu vasaļi atsaucās uz saviem „veciem likumiem un vecām tiesībām” (antiquae leges terrae nostrae). Par leges viduslaikos sauca rakstītas tiesības, piemēram, Livonijā leges Saxonum nozīmēja Sakšu spoguli. Arī VĒt. juridiskā analīze liecina, ka Eriks VI 1315. g. ratificēdams šo kōdeku, agrākam tekstam tikai pievienoja savu novellu (Cap. 1, § 2) par lēņa investīturās termiņa pagarināšanu, kas bij spēkā 6 gadus (1315.—21. g.) un ko neatzina viņa pēcnieks Kristaps II. Lai gan 1346. g. Valdemārs III pārdeva Ziemeļigauniju Vācu ordeņa virsmestram, tomēr tas tikai K. Jungingena laikā (1397. g.) ārpolitisku neveiksmju dēļ apstiprināja VĒt. par Igaunijas bruņniecības likumu grāmatu.

Tātad valdnieki centās novilcināt VĒt. ratifikāciju, jo: 1) tur bij normas, kas bij spēkā tikai viena karaļa laikā; 2) šai kōdekā bij vairāk nodrošināts lēņa vīru nekā lēņa kunga stāvoklis, kāpēc tās pēc H. Jannava un J. Švarca parauga būtu labāk saukt par bruņinieku tiesībām. Šo tiesību adresāts bij Harijas un Virijas bruņniecība, kuŗas lēņa kungs 1219.—27. g. un 1238.—1346. g. bij Dānijas karalis, bet 1227.—38. g. un 1346—1561. g. Zobenbrāļu un Vācu ordenis. Pēc P. Johansena datiem jau ap 1241. g. 86 proc. šo bruņinieku bij vācu tautības. Tāpēc saprotams, ka Valdemārs II nevien Holšteīnā, bet arī Ziemeļigaunijā saviem vācu vasaļiem deva lēņus nevis pēc dāņu, bet vācu, resp. sakšu lēņa tiesībām. Vai VĒt. autors izlietojis Sakšu spoguli kā paraugu,

nav zināms, lai gan vietām abi kōdeki saskan. Pēc savas literārās formas VEt. ir tiesību grāmata, kuŗai 1315. gadā Dānijas reicīstāgs piešķīra likumu grāmatas spēku. Tagad šo kodeku iedala 60 pantos, un tas apskata kā materiālās lēņa tiesības, tā (§ 43—60) tiesu iekārtu un procesu. Krimināltiesību nav.

Nākošie 3 bruņinieku tiesību kōdeki — Senākās, Vidējās un Jaunākās jeb pārstrādātās tiesības 15. un 16. g. s. avotos sauc ļoti nenoteikti gan par Livonijas vai bīskapijas, gan bruņinieku vai zemes tiesībām (livländisches, stiftisches, landläufiges Recht). Šī nenoteiktība vēlākos gadu simteņos vēl pieauga. Tāpēc 19. g. s. sākumā vienojās — pēc vēstures trejdaļījuma parauga — dot minētiem kōdekiem nosaukumus, kas tos raksturotu kā 3 kōdifikācijas vēstures periodus, nesaistot ar noteiktiem gada skaitļiem. Izvēle nebij laimīga, jo tikpat labi arī Senākās bruņinieku tiesības var apzīmēt par Pārstrādātām vai Vidējām tiesībām. Īsteni par Senākām tiesībām būtu jāsauc tikai VEt.

Senākās bruņinieku tiesības (Sbt.) ir VEt. pārstrādājums Livonijas bīskapiju vajadzībām. Rīgas birģermeistars J. K. Švarcs jau 1794. g. noskaidroja, ka Sbt. galvenais avots ir VEt. Kompilātors gandrīz vārdiski seko savam avotam; tikai tur, kur VEt runā par karali un karaļa vīriem (t. i. vasaļiem), Sbt. saka bīskaps un bīskapijas vīrs. Bez tam Sbt. papildina savu paraugu ar divi jaunām tiesību materiāliem, pievienojot beigās 9 pantus (§ 52—66) ar soda tiesībām un 7 pantus (§ 61—67) ar ciema tiesībām. Par Sbt. izcelšanās laiku var droši apgalvot vienīgi to, ka tas radies pēc VEt. un pirms Livonijas spoguļa. Arī laika ziņā trešais kōdeks, ko Fr. G. Bunge 1849. gadā nosauca par Livonijas spoguļi (livländische Rechtsspiegel), ir kompilācija, kuŗas galvenais avots ir Sakšu spogulis (Ssp.). Kā zināms, tā sauc Anhaltes bruņinieka un tiesneša Eikes fon Repgava ap 1221.—24. g. latīniski sarakstītu tiesību grāmatu, ko viņš vēlāk tulkoja lejsvācu valodā. Tas bij pirmais lejsvācu prōzas darbs, kas spēcīgā tautas valodā tautai tēloja ostfāļu tiesības — vienā grāmatā zemes tiesības bruņiniekiem un brīviem zemniekiem, otrā lēņa tiesības tikai bruņiniekiem. Tās bij tīras vācu tiesības gandrīz bez jebkādas romiešu tiesību ietekmes. Sakšu spogulis radās vācu austrumu ekspansijas laikā, un kopā ar kolōnistiem tas ieviesās Baltijā, Prūsijā, Čehijā, Ungārijā un Polijā. Lai gan Ssp. nebij adresēts namniekiem, tomēr 13.—14. g. Magdeburgas, Hamburgas, Berlīnes un dažas citas pilsētas izmantoja Ssp. zemes tiesības savām pilsētas tiesībām. Livonijas avoti Ssp. pirmoreiz min 1382. g. Sāmsalas domkapitula sūdzībā un sauc par „riebīgu rakstu”, kas apvainojot Dievu.

Šāda attieksme pret dižāko vācu jurisprudences sasniegumu izskaidrojama ar teoloģijas prof. J. Klenkoka 1372. g. sūdzību pāvestam Grēgorijam XI, kas uz viņa ieteikumu 1374. g. aprīļa bullā nolādēja 14 Ssp. pantus (articuli reprobati). Šī bulla bija adresēta arī Rīgas virsbīskapam, kas pierāda, ka jau toreiz Ssp. bij ieviesies Latvijā tā sauktā Livonijas spoguļa (Lsp.) veidā.

Tas uzglabājies tikai kropļainā augšvācu tulkojumā kādā 17. g. s. kompilācijā. Lsp. ir izvilkums no Sakšu spoguļa, lielāko tiesu no zemes tiesībām, atlaižot nost 95 un stipri saīsinot 72 pantus. Turpretim no Ssp. lēņa tiesībām aizgūti tikai daži panti, kas izskaidrojams ar to, ka Livonijā jau bij savas kōdificētas lēņa tiesības (VEt. un Sbt.).

Vidējās bruņinieku tiesības (Vbt.) chronoloģiski ir ceturrtā bruņinieku tiesību kōdifikācija. Jautājumos par tās izcelšanos un spēku ir ļoti svarīgs, jo Vbt. ir pirmā iespiestā (1537. g.) Latvijas likumu grāmata, ko lietoja tiesās vēl 18. un 19. g. s. Raunas mantāgs savā 26. 3. 1492. g. spriedumā atsaucas uz Limbažu mantāgā 1422. g. pieņemtiem virsbīskapa Ambundi (Jāņa VI) „likumiem”. Man izdevās savā disertācijā (1932. g.) pierādīt, ka Vbt. sastādītas lejsvācu valodā 14. g. s. kā privāta kompilācija, ko Limbažu mantāgs 1422. g. recipēja par virsbīskapijas statūtu, resp. likumu grāmatu. 1537. g. izdevumā tā iedalīta 249 pantos.

Vbt. bez kādas sistēmas apskata lēņa un zemes tiesības, materiālās un procesuālās civil- un krimināltiesību normas, kas pa daļai bij novecojušās jau recepcijas laikā (1422. g.). Tā kā kōdeks radies pirms dzimtbūšanas izcelšanās, tad šis institūts pieminēts tikai gaŗām ejot. Vbt. iespīestais teksts un zināmie rokraksti ir ļoti kļūdaini; normālizēta un komentēta zinātniska izdevuma nav. Vbt. kompīlators izlietojis galvenā kārtā divus avotus: Lsp. un Sbt. (izlaiŗot § 22 un 23). Sastādot viņš turēja priekšā abus manuskriptus un zināmā kārtībā norakstīja vienu un otru, proti: autors iesāka ar Sbt. (Vbt. 1—10), tad pārgāja uz Lsp. (Vbt. 11—48), 49. pantā atgriezās pie Sbt. un nokopēja šo kōdeku līdz beigām (Vbt. 49—95), svītrojot liekos § 22—23, bet sākot ar Vbt. § 96 līdz beigām sekoja Lsp. tekstam. Tā dabūjam schēmu:

Vbt. panti	Avoti
1— 10	Sbt. (§ 1—12)
11— 27, 33—48	Lsp. (I. § 1—37)
49— 95	Sbt. (§ 13—21, 24—67)
96— 249	Lsp. (I. § 38—82, II. § 1—70, III. § 1—68).
<hr/>	
28— 32	Putras gabali

Piekto kōdifikāciju, t. s. Pārstrādātās bruņinieku tiesības (Pbt), pirmoreiz 1539. g. piemin Livonijas advokāts (prokurātors) Dionīsijs Šmits, alias Fabri no Pomerāmijas, kas 1535.—44. g. praktizēja arī Rīgas virsbīskapijā un 1539. g. izdeva savu civilprocesa grāmatu Vidzemes junkuriem *Formulare procuratorum*, kuŗas pirmās četras daļas bij domātas Igaunijai, bet piektā ir virsbīskapijas (ap 1531. g.) procesa likuma interpolēts noraksts. Arī otrs 16. g. s. jurists Morics Brandiss, kas 1593.—1603. g. (?) bij Igaunijas virstiesas sekretārs, pazīst Pbt. un sauc tās par Livonijas zemes tiesībām.

Pbt. uzglabājušās tikai augšvācu tulkojumā 17. g. s. rokrakstos. Šī kōdeka vienīgais avots ir Vbt., bet labāks teksts nekā 1537. izdevumā. Lai gan Pbt. autors, pārstrādājot Vbt., gribējis to sistematizēt, tomēr bij pārāk vājš jurists, lai to spētu. Patiesībā sistēmas vietā devis tīri ārēju Vbt. iedalījumu 3 grāmatās pa 33, 40 un 28 pantiem katrā. Pārstrādāšana izdarīta reformācijas laikā 16. g. s. 30-tos gados. Tikai tā var izskaidrot, kāpēc Vbt. katoliskās formulas („apliecināt pie svētajiem”) Pbt. autors pārlabojis akatoliskām („apliecināt ar zvērastu”). Laikam, Pbt. bij sj Igaunijas ordeņa novados.

Salīdzinot minētos kōdekus, jāatzīst, ka VEt. ir pats labākais, ko šejienes bruņniecības jurisprudences devusi oriģinālā kōdifikācijā. Visi turpmākie bij tikai kompīlācijas. Bet arī tās ar katru gadu simteni kļuva vājākas. Kompīlatori bij tik vāji tiesībnieki, ka nespēja juridisko formu valodā tēlot sava laika normatīvo bruņinieku sabiedrību; tāpēc viņu „spoguļi” pārāk bieži bij greīzi spoguļi. Vēl vairāk: viņi nevien kompīlēja novecojušas tiesības (antikvitātes), bet nolaidības dēļ savās tiesību grāmatās uzņēma juridiskus svešķermeņus (piem., Vbt. putras gabalus), it kā kōdeks būtu retu un senu lietu krātuve.

Tāpēc ārpus šiem kōdekiem palika kā latvju zemnieku nebrīvības sistēma (dzimtsbūšanas tiesības), tā vācu muižnieku brīvības chartijas (piem., kārtas, kārtu saeimas, mantojuma tiesību paplašināšana). Šie institūti radās bruņniecības cīņā par labākām tiesībām un nesaskanēja ne ar lēņa tiesību burtu, ne garu. Lai gan faktiski zemes kungji bij spīesti tās dot saviem vasaļiem, tomēr formāli tās vienmēr bij un palika tikai valdnieka privilēģijas, tātad vienpusīgi ŗēlastības akti, kas nesaistīja nākošo valdnieku. Tā blakus bruņinieku tiesībām veidojās un drīz vien pārauga tām pār galvu t. s. ŗēlastības tiesības (Gnadenrechte). Pirmo ŗēlastību, ko 1315. g. deva

Eriks VI, vēl gan inkorporēja pašā (VEt.) kōdekā, bet nākošās atstāja ārpus grāmatu tiesību sistēmas. Īstās bruņinieku žēlastības tiesības nodibina 1397. gadā Jungingena žēlastība Harijā un Virijā, 1457. g. Silvestrs — Rīgas virsbīskapijā, 1561. gadā Sigismunds Augusts — Vidzemē un Latgalē, 1570. gadā Gothards Ketlers — Zemgalē un Kurzemē.

Šo privilēģiju mērķis bij pakāpeniski nomirdināt bruņinieku tiesību lēntiesiskās daļas, aizstājot tās ar zemes tiesību materiju. Ja pirmā bruņinieku kōdekā (VEt.) zemes tiesību nemaz nav, tad pēdējā (Pbt.) to jau ir tik daudz, ka 16. g. s. pašu kōdeku sauc vienkārši par Livonijas zemes tiesībām.

Tiesa, lēņa tiesības formāli tika atceltas tikai 18. g. s. (Kurzemē 1776. gadā, Vidzemē 1783. gadā), tomēr patiesībā to nozīme, sākot ar Jungingena privilēģiju, ātri mazinājās. Tā kā pretēji Sakšu spogulim lēņa tiesības Latvijā nebij izdalītas īpašā tiesību grāmatā, bet iejauktas kopējā Vbt. juridiskā masā, tad tās vēlāk nevarēja mechaniski atvienot. Organiski saistītas ar kōdeku, lēņa tiesības — kaut arī mirušas — vilka joprojām savu mūžu, gaidot visas likumu grāmatas bojā eju (1865. gadā). Uz lēņa tiesību likteni Latvijā var attiecināt Ģešes vārdus: „Es erben sich Gesetz und Rechte, wie eine ew'ge Krankheit fort.” Arī Kurzemes un Zemgales bruņniecība 18. 3 1795. gadā, atdoties Krievijas virskundzībā, tikai ļauniem vārdiem vairs pieminēja savas politiskās varas un materiālās labklājības feodālo aukli: „No piedzīvojumiem esam mācījušies, cik lēņa sistēma bij smaga un kaitīga vispārīgai tēvijas labklājībai.” Protams, lēņa tiesību pamiršanai un līdz ar to bruņinieku kōdeku agrai novecošanai bij pamatā lielas pārmaiņas socioloģiskā bruņinieku sabiedrībā un tās saimnieciskā struktūrā: bruņinieki pārvērtās no kaņavīriem par muižniekiem-lauksaimniekiem un viņu korporācija — no vienas zemes kārtas par vienīgo, par visu „zemi”, t. i., valsti valstī. Lēņa tiesības savu vēsturisko uzdevumu bij veikušas un 18. g. s. kļuva liekas.

16. Pilsētu pašvaldība.

Pretēji ciemam pilsēta nav „zeme”, bet jauna saimnieciska, socioloģiska un tiesiska pasaule, kas dzīvo savu patstāvīgu dzīvi. Ciemam nav vēstures; tas izceļas un izzūd, nepalikdams ilgi ļaužu atmiņā. Turpretim kādas pilsētas nodibināšana vai bojā eja gandrīz vienmēr ir vēsturisks notikums. Ne velti Romas imperija skaitīja gadus no savas galvaspilsētas dibināšanas. Vācijā pilsētas sāka rasties 11. g. s. Vecākās pilsētas tiesības izcēlās 12. g. s.: Freiburgā 1120. g., Strāsburgā ap 1120. gadu, Libekā 1188. g. utt.

Daudz pilsētu izauga no pastāvīgām tirgus vietām kādas pils vai baznīcas pagalmā. Tā pils kungs (karalis, grāfs) vai baznīcas priekšnieks (bīskaps) kļuva par savas pilsētas kungu. Piem., bīskaps Alberts 1201. gadā dibināja „tirgus vietu pie Rīdziņas” (Markt an der Righe), pie kam viņš bij šī tirgus un novada tiesas un gruntskungs.

Vai nu pilsētu dibinot, vai vēlāk kungs tai piešķīra dažas publiski tiesiskas privilēģijas (pilsētas satversmi), ar ko tā tika atbrīvota no vispārīgās zemes tiesas un līdz ar to no zemes tiesībām un dažiem laucinieku pienākumiem (piem., desmitās tiesas nodokļa). Jau 13. g. s. pilsētas faktiski vai ar sava kunga atļauju nodibina īpašu pārvaldes organu, t. i., padomi jeb rāti, kas kādu laiku darbojas kā bīskapa (vai cita pilsētas kunga) padomdevējs, bet vēlāk ir patstāvīgs pilsētas saimnieks. Ar to pilsēta kļūst eksemta nevien tiesas ziņā, bet iegūst arī autonomu pārvaldi, t. i. no tirgus vietas pārvēršas par pilsētu ar savu pašvaldību.

Rīgā šīs pārmaiņas notika revolūcionārā ceļā: 1221. g. Rīgas precinieku (tirgotāju) oldermani sacēlās pret bīskapu, pie kam ar legāta Modenas Vilhelma starpniecību

noslēgtais 1225. g. dec. izlīgums (compositio) legalizēja rīdzinieku 1221.—25. g. uzurpētās tiesības un atstāja bīskapam vairs tikai tiesas un naudas kundzību. Līdz ar 1226. gadu Rīgā izcēlās pilsētas padome (Stadtrat, consilium civitatis), kas pastāvēja 660 gadus (līdz 1889. g.). Tad pat Rīga ieguva likumdošanas tiesības. Bez tam 1238. g. bīskaps Nikolajs tai atļāva grozīt un papildināt savas agrākās, bīskapa Alberta dotās pilsētas tiesības.

Kā savā laikā cilts jeb tautas tiesības tika teritoriālizētas par zemes tiesībām, tā 12.—13. g. s. namnieki urbānizē zemes tiesības, pārstrādājot tās pilsētas tiesībās.

Sākumā starpība starp zemes un pilsētas tiesībām nebija visai liela (piem., starp Rīgas-Tallinas un latvju vai lībju tiesībām). Bet drīz vien tā pieauga, jo pilsētas tiesības bija jāpiemēro naudas saimniecībai un tirdzniecībai, kāpēc bija jāizveido saistību un satiksmes tiesības, kamēr mantiskās tiesībās galvenā vērtība bija jāpiegriež kustamai mantai. Protams, ne visas pilsētas spēja sev radīt patstāvīgas tiesības. Ja kādas pilsētas tiesības ieguva labu tiesību slavu, tad citas lūdza atsūtīt arī viņām savu juridisko gudrību, lai to recipētu (pārņemtu), vai pēc tās parauga kompilētu jaunas tiesības.

Tā radās lielākas vai mazākas pilsētas tiesību dzimtas, kur viena pilsēta bija māte (mētropole no gr. mēter, māte; polis, pilsēta), bet citas meitas (tiesību kolonijas). Šo tiesību filiāciju (no latīņu filia, meita) parasti izsaka pilsētas tiesības divkārtā nosaukumā, pie kam pirmais vārds norāda tiesību mētropoli, otrs — koloniju. Piem., Rīgas-Tallinas tiesībās Rīga bija devēja jeb mātes pilsēta, Tallina ņēmēja jeb meitas pilsēta.

Lielākās vācu pilsētas tiesību dzimtas bija divas: Magdeburgas un Lībekas. Abas ir sakšu tiesības, bet kā kōdeki nesasniedz Sakšu spoguļi. Lai gan abas ir vienas cilts tiesības, tomēr tām ir dažāds tiesību (it īpaši ģimenes un mantojuma) institūtu izstrādājums; bez tam nevienāds liktenis. Juridiskas vitālītātes ziņā Magdeburgas tiesības var pielīdzināt auglīgai mātei, kas atstājusi plašu meitas tiesību dzimtu; turpretim Lībekas tiesības palika vientuļas un sterilas savā formas pilnībā, bez ciešiem sakariem ar agrākiem tiesību avotiem un bez kupla bērnu pulciņa.

Protams, abas sekmīgi veica ziemeļu un austrumu pilsētu ģermānizāciju, jo tās bija vācu kolonistu namnieku tiesības slavu un baltu zemēs. Bet ceļi bija dažādi. Lībekas tiesības izplatījās pa Baltijas jūras ostas pilsētām: Holšteinā, Meklenburgā, Pomerānijā, Prūsijā, Igaunijā (Tallinā, Narvā, Vēzenbergā) un pat Krievijā (Novgorodā). Turpretim Magdeburgas tiesības iekaroja austrumus pa sauszemi: Čehiju, Prūsiju un Poliju; pēdējā savukārt tās ieviesa Galicijā, Ukrainā, Baltkrievijā un Lietuvā — ne vairs kā vācu, bet kā poļu namnieku tiesības. Pēc vācu datiem Magdeburgas tiesības bija sastopamas 650 vietās Polijā un Galicijā. No Vitebskas (1582. g.), Polockas (1498. g.) u. c. Baltkrievijas pilsētām tās poļu laikos tiecās pa Daugavu vēl tālāk uz leju, sasniedzot Daugavpili (1582. g.) un Jēkabpili (1670. g.). Te beidzās Magdeburgas tiesību robeža Latvijā un sadūrās ar Rīgas tiesībām, kas jau agrāk, bij izpletušas sava iespaida loku nevien Vidzemē, Zemgalē un Kurzemē, bet daļai pat Igaunijā.

Rīga bija nevien tiesību ņēmēja, bet arī devēja visām Latvijas pilsētām, aizņemot jau minēto Daugavpili un Jēkabpili. Tā kā Livonijas pilsētas dzīvoja no tirdzniecības ar Krieviju un Lietuvu, tad saprotams, ka tās izcēlās pie galveniem preču ceļiem. Tas arī izskaidro, kāpēc vācu laikos visvairāk pilsētu bija Vidzemē: Hanzas kuģi un vācu precinieku nauda gāja secen Kurzemei uz Rīgu un no turienes pa Gaujas un Daugavas traktiem garām Latgalei.

Livonijas vēstures sākumā gudu zeme (Gotland) vēl labu laiku patur savu 11. un 12. g. s. iegūto centrālo stāvokli Rietumeiropas tirdzniecībā ar Baltiju un Krieviju.

Gotlandes tirgotāji subsidē Livonijas iekarošanu, Gotlandes amatnieki ceļ Latvijā pirmās mūra pilis un baznīcas (piem., Ikšķilē jau 1185.—90. g.), Rīgas pirmo naudu kaļ pēc Gotlandes mārkas parauga. Bez tam no bīskapa Nikolaja (1238. g.) raksta zinām, ka Rīgas dibinātājs Alberts tai 1201. gadā piešķīra Gotlandes jeb gudu tiesības (iura Gotlandiae, ius Gotorum); tātad Gotlande bij Rīgas tiesību māte. Tā kā uz šīs salas bij tikai viena pilsēta Visbija, tad toreizējo tirgotāju valodā Gotlande, Gotlandes osta vai gudu krasts vienmēr nozīmē tikai Visbiju, kas rakstos minēta pirmoreiz 1225. g., lai gan dibināta daudz agrāk. Tātad Gotlandes tiesības patiesībā bij Visbijas, tiesības.

Tomēr jau pašos laika biedros nebij šai ziņā skaidrības un izcēlās strīds starp Rīgu un Albertu, ko 1225. g. decembrī izšķīra pāvesta legāts, noteikdams, ka gudu tiesības ir to vācu iedzīvotāju tiesības, kas apmetas uz dzīvi Visbijā. Tie bij Visbijas vācu namnieki (cives), un viņu tiesības Visbijas pilsētas tiesības. Tai pašā 1225. g. rakstā legāts paskaidro, ka gudu tiesības jo sevišķi nozīmējot libertas a duello, teloneo, candente ferro et naufragio, t. i. namnieki atsvabināti no tiesas divkaujas, muitas, karstas dzelzs pārbaudījuma un krasta tiesībām. Ja rīdzinieki trīs gadu laikā varot pierādīt, ka Visbijas vāciem esot vēl citas tiesības, tad arī tās viņi varot izlietot.

1898. gadā N. Bušs Rīgas pilsētas bibliotēkā atrada rakstos kādu Gotlandes pilsētas tiesību lejsvācu fragmentu, kas 30 pantos satur ģimenes un mantojuma tiesības. Ap 1900. g. V. Šlīters Volfenbiteles (Braunšveigā) bibliotēkā atrada otru, ap 1270. gadu rakstītu lejsvācu fragmentu, kas 8 pantos satur krimināltiesību noteikumus par miesas bojājumiem. Abi fragmenti ir atliekas no Visbijas-Rīgas pilsētas tiesībām, ko rīdzinieki saņēma rakstīta kōdeka veidā no Visbijas kā savas mētropoles.

Blakus Visbijas-Rīgas tiesībām Rīgā bij spēkā vēl vienas pilsētas tiesības, ko 1842. gadā atrada J. Napjerskis. Tas ir uz pergamenta latīņu valodā 13. g. s. rakstīta statūta uzmetums, ko rīdzinieki, paklausot Tallinas lūgumam, 1227.—38. g. nosūtīja tai u. c. Igaunijas pilsētām; tāpēc šo kōdeku sauc par Rīgas-Tallinas tiesībām. To iedala 48 pantos un tas satur: § 1—14 krimināltiesības, § 15—27 civiltiesības un procesu, § 28—48 jauktas normas. Tāpēc J. Napjerskis ir pārliecināts, ka kōdeks sastāv no vecāka kodola (§ 1—14) un jaunākiem papildinājumiem. Varbūt kodols radies jau pirms rātes iecelšanas (1226. g.), bet papildinājumi pirms 1238. g., kad rāte ieguva tiesību revidēt savus kōdekus. Rīgas-Tallinas tiesības sagādā pētniekam dažādas grūtības, kas nav vēl pārvarētas. Tām ir vietām pavirša līdzība ar senākām Lībekas tiesībām (1226. līdz 1227. g.), bet visumā tas ir patstāvīgs kōdeks, kam nav nekā radnieciska ar Visbijas-Rīgas tiesībām.

Par tālāko Rīgas tiesību attīstību dabūjam zināt no Hāpsalai sūtītā kōdeka, kuŗai Sāmsalas bīskaps 1279. g. piešķīra Rīgas pilsētas tiesības. Rīgas-Hāpsalas tiesības ir trešais Rīgas kōdeks, kas bij sastādīts latīņu valodā, bet uzglabājies defektīvā 16. g. s. rokrakstā lejsvācu tulkojumā. Rīgas-Hāpsalas tiesību galvenais avots ir Rīgas-Tallinas tiesības, no kuŗām pārņemta apmēram puse (34 panti no 71); no tiem 13 aizgūti stipri grozītā veidā. Rīgas-Hāpsalas tiesības ir svarīgas tai ziņā, ka tās laulāto mantas tiesības nokārto pēc tiem pašiem principiem kā Visbijas-Rīgas tiesību Rīgas fragments, ar ko pierādīta šo abu kōdeku radniecība.

Ceturtā Rīgas statūtu grāmata saucas Hamburgas-Rīgas tiesības; tā ir Rīgai domāta Hamburgas statūtu (1270. g.) redakcija 169 pantos, kas sastādīta uz Lībekas tiesībām un Sakšu spoguļa pamata. Hamburgas statūtu recepcija Rīgā notika 1294.—97. g., jo taisni šai laikā Rīga bij opozīcijā pret Lībeku, kas 1294.—95. g. ar balsu vairākumu panāca, ka par Novgorodas apellācijas tiesu Visbijas vietā iecēla Lībeku. Tikai ar šiem politiskiem motīviem var pa daļai izskaidrot, kāpēc Rīga — pēc Tallinas parauga — nerecipēja Lībekas tiesības, bet atvēra pilsētas vārtus Baltijā pilnīgi svešām

Hamburgas tiesībām. Par spīti savai formālai pilnībai un satura bagātībai tās Rīgas tiesību vēsturē palika vārdiski pārņemts juridisks svešķermenis (tikai Hamburgas flaga bij aizstāta ar Rīgas, vācu šefela vietā likts latvju pūrs u. c.), kas laikam gan īsti te nekad nebij spēkā, bet to lietoja tikai kā palīgavotu. Tāpēc nav brīnums, ka drīz vien Rīga jūt vajadzību pēc jauna statūtu kopojuma.

Tā radās piekto Rīgas statūti, ko pareizāk saukt par Rīgas pārstrādātiem statūtiem. Pretēji Pbt. autoram, kas Vidējās bruņinieku tiesības pārstrādāja tīri ārēji, Rīgas statūtu pārstrādājums bij lietpratīgs un pamatīgs; kompilators izmeta apm. pusi pantu no Hamburgas-Rīgas tiesībām, atstādams 105, un tai vietā uzņēma 37 pantus no Rīgas-Hāpsalas tiesībām Līdz ar to Rīgas pārstrādātos statūtos dzīvoja tālāk gabals no Visbijas tiesībām. Ja Rīgas tiesības pārstrādājot turējās visumā pie abiem minētiem paraugiem, tad tomēr atsevišķu pantu redakcijai izlietoja arī citus statūtus, proti Lībekas tiesības un Novgorodas vācu sētas statūtus (1290.—93. g.). Pārstrādāto statūtu pamatteksts dalās 11 daļās, kas aptver 175 pantus; I daļā 25, II 25, III 14, IV 16, V 20, VI 10, VII 9, VIII 7, IX 24, X 8, XI 17. Kōdifikācijas laiks nav zināms, bet jādomā, ka pamatteksts rediģēts 13. g. s. 90-tos gados vai 14. g. s. sākumā. Pretēji tiesību grāmatām Pārstrādātie statūti sakārtoti sistēmā, kas ir Hamburgas-Rīgas tiesību sistēmatikas labāks izveidojums: rātes satversme (I daļā jeb rātes grāmatā), saistību tiesības (I d.), tiesāšanas kārtība (II un III), lietu tiesības (IV), ģimenes un mantojuma tiesības (V un VII), krimināltiesības (VI, VIII, IX, X), kuģošanas tiesības (XI).

Gan rāte jau 1602. g. un 1604. g. lēma par Pārstrādāto statūtu revīziju, bet tā notika tikai zviedru laikos. 22. 10. 1662. g. valdība uzdeva Rīgas rātei izstrādāt projektu, ko īpaša komisija pabeidza 1673. g. ar nosaukumu Der Stadt Riga Statuta und Rechte. Bet tā kā Kārlis XI uzdeva izstrādāt visai Zviedrijai vienas pilsētas tiesības, tad valdība vilcinājās apspriest rīdzinieku projektu. Tikai pēc 23 gadiem (1696. g.) to Stokholmā sāka pārbaudīt karaļa iecelta komisija, tomēr projektu neapstiprināja. Par spīti tam Rīgas tiesas jau ap 1680. gadu ar savu autoritāti ievada projektu dzīvē, ko beidzot atzina arī Stokholmas apellācijas tiesa.

Tas ir pēdējais Rīgas tiesību kōdeks, sastādīts 6 grāmatās 386 pantos, kas visumā ņēma par paraugu Pārstrādātos statūtus. Jaunie statūti apskata: 1. grāmatā rātes satversmi (14 panti), otrā — tiesu iekārtu un procesu (180 p.), trešā un ceturtā — civiltiesības (57 un 22 p.), piektā — jūras un vekseļu tiesības (65 p.) un sestā — krimināltiesības (48 p.); tātad apm. pus kōdeka veltīta procesam, 79 panti civiltiesībām un 65 tirdzniecības tiesībām. Salīdzinot ar 19. g. s. likumu grāmatām, kōdeks bij ļoti nepilnīgs; tas bij trūcīgāks pat par 1817.—19. g. Vidzemes un Kurzemes zemnieku likumiem, kas civiltiesības kārtā kādos 130 pantos. Neskatoties uz to, šie statūti bij spēkā līdz 1865. g.

Statūti bij tikai viena pilsētas tiesību daļa, proti: sistematizētās grāmatu tiesības. Blakus tām gan ieradumu, gan likumdošanas ceļā radās arvien jaunais norunas. Sākumā likumdošanas vara Rīgā piederēja rātei un namnieku sapulcei kopā, bet no 14. g. s. tikai rātei. Rātes un namnieku pieņemtos saistošos noteikumus 13. g. s. sauca latīniski par statūtiem, vāciski par Willküren (lēmumi), bet to krājumus par Bauersprachen (lat. tulkojuma civiloquium). Vācijā Bauersprache (lejsvācu bursprake) bij zemnieku vai namnieku sapulce, kur sprieda tiesu un pieņēma vai nolasīja likumus.

Rīgā šīs „namnieku runas” lasīja mo rātsnama balkona ik gadus svētdienā pirms Miķeļiem, pasludinot rātslaukumā sapulcinātiem iedzīvotājiem rātskungu jeb runas vīru vēlēšanu iznākumus. Pirms lasīšanas „runu” no jauna rediģēja, izsvītrojot agrākos, vairs spēkā neesošos noteikumus un ierakstot starp atkāpēm ar nolūku atstātās baltās pergamenta vietās jaunus papildinājumus. Šādi Rīgas runu kopojumi

(capitulari) pieminēti jau 1251. g., bet uzglabājušies tikai sākot ar 1376. g. Namnieku runas satur galvenā kārtā administratīvo tiesību normas — noteikumu par sabiedriskā miera un kārtības uzturēšanu pilsētās. Tomēr tur sastopam arī krimināl- un civiltiesības. Tāpat citu Latvijas pilsētu rātes izdeva savas „runas” namniekiem.

Ja rātes lēmums attiecās uz atsevišķu administratīvo tiesību nozari un tika izsludināts kā īpašs likums, tad to sauca par Ordnung. Starp tiem jāmin Rīgas tirdzniecības likumi (Wetteordnung) 1550., 1621., 1628., 1675., 1690., 1765. g.; pēdējos 3 apstiprināja valdība, un tie satur noteikumus arī par zemnieku tirdzniecību. Vācu laikos Rīgas tiesības bij gandrīz visām toreizējām Vidzemes un Kurzemes pilsētām. Bet 17. un 18. g. s. Kurzemes zemes tiesības („statūti”) pamazām izspiež Rīgas tiesības no Zemgales un Kurzemes pilsētām (izņemot Liepāju, kurai vēl tikai 1625. g. piešķīra Rīgas tiesības). Tas nozīmēja, ka hercogvalsts bruņinieki un namnieki sāka dzīvot pēc vienām vispārējām tiesībām. Tikai administratīvo tiesību laukā hercogi ar sevišķiem policijas likumiem (Polizeiordnung) kārtoja pilsētu dzīvi citādi nekā uz laukiem. Tā kā Kurzēmē nebija stipras un bagātas tirgotāju kārtas, tad arī Kurzemes pilsētās nevarēja nostiprināties Rīgas aristokrātiskā pašvaldība, un tās jau no vācu laikiem—kā vispār ordeņa zemēs — bija demokrātiskākas, bet līdz ar to vājākas cīņā par savu saimniecisko un politisko patstāvību valstī, kas īsteni bija muižnieku republika.

17. Latvju cilšu un zemes tiesības.

Ja Baltijas vācu tiesībnieki daudz strādājuši bruņinieku un pilsētas tiesību avotu vēsturē, tad turpretim politiskas un zinātniskas intereses trūkuma dēļ viņi pameta novārtā latvju, lībju un igauņu kodificēto zemes, resp. zemnieku tiesības vēsturi vācu laikos. Pirmās „zemnieku” tiesības iespieda 18. g. s. historiogrāfi (J. Arnsts 1753. gadā, V. Frībe 1791. gadā) kā raritātes, ar kurām nezināja, ko iesākt. Tās uzglabājušās vairākos lejas un augšvācu rokkrastos. Latvju tiesības iedala 25, lībju — 45, kuršu un zemgaļu 27 pantos. Protams, ka šīs zemes tiesības bija arī latvju valodā, bet šādi teksti nav atrasti.

Līdzšinējo vācu pētnieku kļūda bija tā, ka viņi zemes tiesību kodekos neatšķīra pirmtekstu no vēlākām novellām, bet prezumēja kodifikāciju kā vienreizīgu aktu. Tāpēc arī visi centieni noteikt kādam kodekam vienu izcelšanās laiku, cieta neveiksmi: kodeka kodols bija vecāks, papildinājumi jaunāki. Šai atsevišķā jautājumā vēlreiz noskaidrojās, cik bīstami ir rakstīt Latvijas vēsturi kā lokālu vēsturi. Tāpat kā leges barbarorum Vācijā vai Russkaja Pravda Krievijā, mūsu zemes tiesības ir kodificēta krimināltiesību vēsture; tāpat kodeki-vēstures, kur blakus pastāv 3 dažādas soda attīstības pakāpes (asins atriebības, kompozīcijas un publisko sodu sistēma).

Pēc zināmiem paņēmieniem arī Latvijas zemes tiesību kodekos var atšķirt kodolu no papildinājumiem. Tā kā Vācu ordenis 1267. gadā kuršiem uzspieda lībju tiesības, bet 1272. g. zemgaļiem latvju tiesības, tad tas liecina, ka lībju un latvju tiesības toreiz bija jau kodificētas, jo citādi ordenim arvien no jauna būtu jāsusūta savi Kursas un Zemgales soģi uz Vidzemes pag. tiesām iepazīties ar turienes cilšu nerakstītām tiesībām. Tas būtu absurds, ievērojot to, ka ordeņa kanceleja minētos kodekus viņu īsuma dēļ varēja uzrakstīt dažās stundās.

Zemes tiesības uzrakstītas tad, kad latvji un lībji vēl bija zemes kārta (Landesstand) un brīva nācija, kas piedalījās kopīgās ordeņa un bīskapa priekšstāvju saeimās (placitum, 1208. g.), kur sprieda par asins atriebību, mieru un taisnību (iustitia). Vācu ordeņa un zemgaļu 6. 7. 1272. g. līguma ievads atreferē, ka tādā pašā kārtā — „pēc

daudzām sarunām ar zemes vecājiem” — ar publiski tiesisku līgumu abas puses vienojās arī par cilšu tiesām un tiesībām.

Tas saskan ar toreizējo Vācijas satversmi, kas ar 1231. g. reichstāga lēmumu noteica, ka zemes kungi var izdot jaunas tiesības un konstitūcijas tikai ar zemes labiešu un vecāju (*meliores et maiores*) piekrišanu. Ja nu tā, tad nevar šaubīties, ka latvju un lībju tiesības tika uzrakstītas tai pašā laikā, kad viņi slēdza ar vāciem savus līgumus — 13. g. s. pirmos gadu desmitos. Turpretim kuršu un zemgaļu tiesības tika kōdificētas pēc latvju un lībju tiesību parauga 13. g. s. 70-tos gados.

Jādomā gan, ka vēlākie kōdeku lietotāji vācu soģi grozģija pirmtekstu, atlaiģot nost nesaprotamo vai vairs nevajadzģigo un pierakstot klāt jaunus precedentus no savas tiesu prakses.

Uz zemes tiesģbu kōdeku agro cilmi norāda arī saturs un kōdificģto normu raksturs. Tas dģrās acģs jau 18. g. s. zinātniekiem. Tā V. Frģbe zģmģgi saka: „Tātad zemniekiem piemģroģa gandrģz tās pašas (krimināģ) tiesģbas un likumus, ko vāciem un bruņniecģbai. Vģl nebij viņu nozieģumu verdziskģs sodģšanas, ne arī kustoņiem domģtģs pģtagas naudas sodu vietģ. Tieģģm, 13. g. s. latvju zemes tiesģbu sodu sistģmģ galvenais sods ir naudas sods — sidraba mģrkģs vai oģeringos. Sodu likmes bija augstas (piem., par nogalinģģšanu 40 mģrkģas, kas toreiz bij 480 pģru rudzu; par rokas, kģjas, acs vai deguna sakropģģģšanu 20 mģrkģas), kas liecina par mģsu senģu sidraba bagģtģbģm, ko apstģprina aizvģsture un 13. g. s. rakstu avoti. Mģsas sods draudģja tikai „mazam” zagģim. Turpretim 18. un 19. g. s., kad muiģniecģba bij 700 g. valdģģjusi Latvģjģ, latvju tauta bij kģuvusi tik nabaga, ka viņa vairs nespģja naudas sodus maksģt: nu sodu sistģmas centrģ redzam mģsas sodus. Pēc Kurzemes (1817. g.) un Vidzemes (1819. g.) brģvlaiģšanas likumiem katru pagasta vģrieti par nesvarģģiem pģrkģpumiem varģja sodģt lģdz 30 koka, spieģa vai pģtagas sitieniem, bet sievieti lģdz 20 rģkģu cirtieniem. Tģ agrģkģis zagģģu sods bij tagad kģģvģis par visu brģvo zemnieku sodu.

13. g. s. zemes tiesģbu kōdeki tģlo nevien bagģtu, bet arī personiski pilnģģi brģvu latvi, kam ir neierobeģotas ieroģģu tiesģbas nģsģt zobenu, tuteni, ņģģģpu un bultu maku. Tad mģsu senģi nebij vģl zemnieki (ģģ vģrdģu avoti pirmoreiz min 1335. g., bet brģvi lauku ļaudas (*lude*); tģpēc arī viņu cilts tiesģbas 13.—15. g. s. avoti sauc par zemes, nevis zemnieku tiesģbģm (*burrecht*). Pģdģģo nosaukumu sastopam tikai lģbju tiesģbu virsrakstģ kģ vģlģku papildinģģjumu. Pretģģi ņģm skaidrģm avotu liecģbģm, baltvģcu pģtnieki vģl tagad mģsu zemes tiesģbas dģvģ par zemnieku tiesģbģm, kas nozģmģ pilnģģi pģrprast ņģ normu raksturu, jo ar to vispģrģģas tiesģbas tiek pģrvģrstas par kģrtas tiesģbģm.

ģģm pģrpratamam ir vģl citas sekas. Lģdz ņģm nav nekģdas skaidrģbas, kģdģ vģrdģ ģģti kristģmi 3 Latvģjas zemes tiesģbu kōdeki. Pareģza vģrda atraģšanai un doģšanai ir liela nozģme jebkuģras zinģtnes attģģģģbģ, jo parasti vģģa valoda liecina par vģģu, neskaidru domģģģšanu. Kamģr lģbju tiesģbģm dots vienas cilts nosaukums, kurģģu, zemģģģu un sģģģu kopģģo kōdeku sauc gan par kurģģu, gan par Kurzemes tiesģbģm. Vģl ļaunģk ar latvju cilts tiesģbģm, kuģras daģi sauca par ordeģģa, citi par Rģģas virsbģģskapģjas tiesģbģm. Neviens neģģaubģs, ka ņģs zemes tiesģbas bij spģkģ kģ virsbģģskapģģ, tģ Vidzemes un Latģģles ordeģģa novados. Tas arī saprotams, jo kģ latvju cilts tiesģbas tģs paturģģja savu spģku arī tad, kad 1211. un 1224. gadģ Rģģas bģģskaps un Zobenbrģģģu ordenis sadalģģja latvju cilts zemi.

Tģpēc abi vecģkie (latvju un lģbju) zemes tiesģbu kōdeki savģ kōdificģcijas ziņojumģ piemin „Dieva bruņģniekus” (*Gottes Ritter*), kģ Latvģjas avotos sauc tikai Zobenbrģģģu ordeni. Bet tas jau 1237. gadģ beģdģza pastģvģt. Tģtad 3 Latvģjas zemes tiesģbu kōdeki patģģģģģģ saucami par latvju, lģbju un kurģģu (un zemģģģģģ) tiesģbģm.

Tiesa, vācu vara šis cilts tiesības jau 13. g. s. teritoriālizēja, kas sevišķi sakāms par Kursu (no 1267. g.) un Zemgali (no 1272. g.). Tomēr tas nevarēja atsaukties aiz latvju un lībju tiesību cilmi un saturu, bet pavairoja tikai šo normu adresātu skaita ar Zemgales un Kursas iedzīvotājiem. Tāpēc var gan teikt, ka no līdz šim pazīstamiem zemes tiesību kōdekiem, latvju un lībju tiesības ir vecākas nekā kuršu un zemgaļu, bet jautājums par latvju vai lībju tiesību prioritāti nemaz nav apspriežams, jo tās ir dažādas tiesības.

Risinot tālāk šo aizspriedumu kamolu, kas satinies ap mūsu senām tiesībām, jāpārbauda arī pamatpavediena stiprums — vai tiešām šīs tiesības, kā to māca baltvācu zinātnieki, ir vācu tiesības?

Latvju un lībju zemes tiesībās sodu sistēmas pamats ir 40 māрку lielā vīra nauda (manbote, mangeld), ar ko tiek gandarīta cilvēka dzīvība; turpretim par locekļu sakropļojumiem bij jāmaksā pus vīra naudas, t. i. 20 māрkas. Šī 40 māрку lielā kampozīcija spēlēja lielu lomu anglosakšu, skandinavu un krievu senās tiesībās, bet to nesastopam sakšu tiesībās. Piemēram, pēc Sakšu spoguļa vīra naudas lielums ir 18 māрkas, resp. mārciņas, pirmiem un 9 — vienkāršiem ļaudīm. Tas pierāda, ka latvju un lībju sodu sistēma bij radusies jau pirms vācu laikiem — laikam gan, vikingu krimināltiesību ietekmē, kuŗi savu 40 māрку vīra naudu ieviesa arī Krievijā. Citiem vārdiem, 13. g. s. kōdificētās latvju un lībju zemes tiesības savā kodolā satur normas, kas jāuzskaita par pašu latvju un lībju cilts tiesībām. Ar to sabrūk daudz citētā P. Einhorna Historia Lettica (1649. g.) tēlojums par mūsu senču tiesisko iekārtu: „Latvjiem nebij neviena valdnieka, bet viņi dzīvoja bez likumiem un labas kārtības kā rupji barbariska un nesaprātīga tauta.” Einhorns bij labs mācītājs un tāpēc vājš vēsturnieks, kas uz latvju vēsturi skatījās caur vācu teoloģijas brillēm. (V. Frībe). Tomēr Einhorna gars vēl aplido dažu labu Latvijas vēstures pētnieku, sevišķi 12. un 13. g. s. latvju kultūras vērtējumos.

Sakarā ar dzimtbūšanas izcelšanos, latvju zemes tiesības neattīstījās tālāk, lai gan formāli bij spēkā vēl 17. g. s. Tiesa, virsbīskaps Jānis VI 1422. g. Valkas landtāgā gan izdeva jaunu zemes tiesību kōdeku 15 pantos nevāciem (Allgemeine Landesordnung), bet tas satur lielāko tiesu tikai baznīctiesiskas normas. Vismaz pa daļai šī kōdeka avots bij Rīgas provinces 1. (1226. g.) vai 2. (1258. g.) sinodes statūti. Tikai tā var izskaidrot, ka vācu kungi 200 g. pēc katoļu baznīcas nodibināšanas Vidzemē piedraud ar nāves sodu nevāciem, kas „noliedz vai nomazgā kristību”.

18. Dzimtbūšanas jūgā.

Ja Latvijas bruņinieku un pilsētas tiesību kōdifikātori varēja turēties pie vācu tiesību grāmatu paraugiem, tad, radot dzimtbūšanas tiesības, šādu viegli kompilējamu paraksteņu vairs nebij: kā Sakšu spogulis, tā Visbijas un Haimburgas tiesības bij adresētas brīviem, nevis dzimtiem ļaudīm. Tas ir viens no iemesliem, kāpēc šejienes dzimtbūšanas tiesību celtnē ir tik primitīva kā mantām un lopiem domāta tumša un zema muižas saimniecības ēka, ko bez dvēseles siltuma un stila izjūtas cēlis nevis arhitekts, bet lauku amatnieks no neplēstiem laukakmeņiem, piemetot izdrupušos stūrus ar māliem. Tā neliecina par meistara amata gudrību, bet gan par tieslietās ievingrināta praktiķa juridisko viltību, kuŗas nolūks bij noaust tik ciešu un biezu procesuālo un materiālo normu tīklu, lai no tā nekad vairs neizklūtu laukā neviens latvju arājs, kam bij nelaime piedzimt vai tikai iekurt pavardu (t. s. dūmvada tiesības, Rauchfangsrecht) uz kāda kunga zemes. Pārfrazējot zviedru valdības atbildi Vidzemes bruņniecībai 1643. gadā, var teikt, ka dzimtbūšanas tiesību politikas mērķis bij uz

mūžīgiem laikiem nodrošināt dzimtkungam visus tos ļaudis, ko viņš kādreiz bij dabūjis savā varā.

Neiztīrējot jautājumu par paša institūta izcelšanos, var apgalvot, ka no kōdifikācijas viedokļa Latvijas dzimtbūšanas tiesību māte bij verdzene, kuŗas dzimuma zīme iedzima arī viņas pēctečiem.

Šo tiesību kōdifikācija ģenētiski ir saistīta ar vergu un noziedznieku izdošanas konvencijām — ar t. s. drellību. Drelli pieminēti jau Hāpsalas pilsētas tiesībās (1294. gadā) un Rīgas pārstrādātos statūtos (ap 1290. g.). Pēdējie nosaka (IV 9), ka dzimti puisī un meitas, kas aizbēg no sava kunga cita tiesā, izdodami, ja prasītājs var pierādīt savas tiesības ar 2 kaimiņu zvērastiem; kas drelli (drel) atved atpakaļ, saņem atlīdzību vienu nogatu (nogaten) par katru jūdzi. Tā kā atlīdzība noteikta krievu naudā (Ķijevas nogata bij vācu laikos 2 šķiliņi), tad jāsecina, ka tā bij sena pirmsvācu norma, tāpat kā pats drellļa vārds, kas aizgūts no Skandināvijas — laikam gan, jau vikingu laikos.

Cik zināms, pirmā konvencija par aizbēgušo drellļu izdošanu slēgta 1323. gadā starp Lietuvu un Livoniju. Tur drellis nosaukts par vergu (servus proprius), bet karaļa Ģedimina 1325. g. sūdzībā par šī līguma nepildīšanu tas dēvēts par famulus obnoxius, kas norāda, ka drellības cēlonis bij obonoxiatio, t. i. atdošanās kādam kreditoram vai kungam par ķīlu parāda vai neizpirkta nozieguma dēļ (Selbstverpfändung).

Pašā Livonijā pirmos vispārīgos noteikumus par drellļu izdošanu pieņēma Valkas landtāgs 1424. gadā, līdz ar to uzsākot drellības likvidēšanu, ierobežojot tās maksimālo ilgumu ar desmit gadiem. Bet tas pats landtāgs, atsaukdami uz veciem ieradumiem, blakus drellļiem piemin arī „ļaudis”, kas parādu dēļ bēg no viena kunga pie otra, „nebūdami ne drellļi, ne sodīti ar kaklu vai rotu”. Tie aizdodami kreditoriem pēc alternatīvās formulas: vīru vai parādu, t. i., bēglis varēja arī neatgriezties savā agrākā dzīves vietā, ja viņš pats vai cits viņa vietā samaksāja parastā tiesā civilprocesa kārtībā pierādītos parādus.

Ar to bij sarauta parāda saite, kas bēgli saistīja pie kreditora — runājot avotu valodā, viņš bij atbrīvots (gefreiet), tātad atkal brīvs vīrs. 1424. gada landtāgā pieminētie „ļaudis” bij saimnieki. Viņi zvērēja nepamest postā savus arkļus, kamēr zemes parāds nebūs dzēsts; pēc tēva nāves par šo parādu atbildēja saimnieka dēls pat tad, ja viņš vairs nedzīvoja tēva mājās. Šādi parādnieku zvērasti savam kungam Ziemeļgaunijā apliecināti jau ap 1330. g., bet latvju valodā uzglabājušies no vēlākiem laikiem. Šais zvērstos nozieguma vai parāda dēļ pie kāda kunga saistīto vīru sauc par dzimtu vīru un viņa saistību par „novada būšanu”. Arī ordeņa fogts kādā 1415. g. rakstā pielīdzina parādnieku dzimtcilvēkam (schuldener und erffman).

Drellļu izdošana pēdējo reizi minēta 1455. gadā Tērbatas bīskapa Bērtuļa privilēģijā. Tad pat drellļa vārds izzūd no oficiāliem avotiem (tikai Lībekas chronikā vēl 1482. g. par drellļiem apzīmēti pārdoti kaŗagūstekņi). Bet jau 3 gadus vēlāk (1458. g.) tas pats bīskaps slēdz ar savu bruņniecību „jaunu” bēgļu izdošanas līgumu, kuŗa vecākais paraugs nav zināms. Šo procesa līgumu var uzskatīt par pirmo dzimtbūšanas statūtu Livonijā. Tas nerunā ne par drellļiem, ne par parādniekiem, bet gan par dzimtkungiem un viņu ļaudīm — arkla vīriem (haken man). Ja uz arkla dzīvo tikai viens saimnieks, viņš nedrīkst to pamest bez kunga atļaujas. Kas aizbēdzis pirms šī līguma, atprasāms parastā kārtībā — „bīskapijas tiesā pēc bīskapijas tiesībām”. Kas bēg pēc šī līguma, atprasāms caur jaundibināto administratīvo „arkla tiesu” ārkārtējā summārā procesa kārtībā: prasītājam nebij vairs jāpierāda, ka bēglis viņam ko parādā, bet vienīgi, ka viņš ir prasītāja saimnieks (arkla vīrs) un viņa vārds ierakstīts muižas vakas grāmatā. Tāpēc prasību pret bēgļa pieturētāju vai slēpēju vairs neformulēja: vīru, vai parādu, bet gan: vīru vai ķīlu, t. i. arkla tiesnesis ierādīja prasītājam nepaklausīgā atbildētāja zemnieku mājas ķīlas valdījumā tik ilgi, kamēr viņš bij ar

mieru izdot bēgli. Apķīlātie zemnieki deva noliktās tiesas un klaušas nevis savam kungam, bet ķīlas valdītājam. Ar to summārais process par zemnieka izdošanu (Ausantwortung der Bauern) izvērtās par nepaklausības procesu, kuŗa mērķis bij — ar dažu zemnieku apķīlāšanu (Zuschlagung der Bauern) — piespiest nepaklausīgo bruņinieku korporācijas locekli izpildīt aukla tiesneša pavēli. Abi 1458. gada līgumā sastopamie procesuālo tiesību institūti kļūst pār dzimtbūšanas juridiskās celtnes stūrakmeņiem, lai gan vēlāk 17. g. s. administratīvās un tiesas iestādes izlietoja nepaklausīgā muižnieka zemnieku apķīlāšanu kā sankciju arī neatkarīgi no prasībām par bēgļu izdošanu.

Livonijas bruņniecības sanāksme 1482. gadā nolēma, ka arkla tiesas dibināmas un bēgļu izdošanas konvencijas slēdzamas uz 10 gadiem visā zemē. Tomēr Latvijā pirmā šāda veida bēgļu ķērāju savienība (einung) nodibināta tikai 31. 1. 1494. gadā Raunā ar līgumu starp virsbīskapu Miķeli un viņa bruņniecību. Salīdzinot ar Tērbatas 1458. g. līgumu, tas ir tikai īss izvilkums 6 pantos, kas arī paredz divējādu izdošanas kārtību: a) prasības par dzimtļaudīm, kas parādu vai smagu noziegumu dēļ aizbēguši pirms šī līguma, apmierināmas nosacīti pēc principa: vīru vai parādu; b) kas bēg pēc šī līguma, atprasāmi caur arkla tiesnesi, kuŗš bēgļu slēpējam uzstāda alternatīvu: vīru vai ķīlu. Bez tam tiek formulēta vēlākā dzimtbūšanas tiesību dogma, ka, atprasot bēgli, svarīga nevien dzimšanas vieta, bet arī asins tiesības: bēgļa bērns seko savam tēvam un viņa dzimtkungam, jaunākie brāļi vecākam.

Tālākā dzimtbūšanas tiesību izveidošanās notika Igaunijā, slēdzot savstarpīgus dzimtļaužu izdošanas līgumus un bēgļu ķērēju savienības uz 10—20 gadiem starp zemes kungiem un viņu bruņniecībām, pie kam arī pilsētas tiek spiestas pievienoties šīm savienībām. Bēgļu jautājumā šejienes vācu kungu tauta sašķēlās divi naidīgās korporācijās — lauciniekos un pilsētniekos, muižniekos un namniekos. Viņu materiālās intereses bij pilnīgi pretējas. No šīm nesaskaņām dabūjam zināt, kā laika biedri centās juridiski pamatot saimnieku saistīšanu pie kunga novada. Tallinas pilsētas rāte 1532. gadā atbildēja ordeņa mestram, ka zemnieki sākumā bijuši brīvi un ka īpašuma tiesības uz viņiem nav pierādāmas ne ar dabiskām, ne dievišķīgām vai rakstītām tiesībām; tāpēc bēgļi nav izdodami dzimtkungiem. Vai šai rātes tiesību deklarācijai ir kāds sakara ar Vācijas zemnieku kaŗā (1524.—26. g.) vairākkārt apliecināto nemiernieku atsaukšanos uz dievišķīgām tiesībām un Dieva taisnību, nav zināms.

Tā kā dzimtbūšanas nodibināšana sakrīt ar ārkārtējās arkla (vēlākas bruģa) tiesas ievēšanu, tad jāsecina, ka kārtējās tiesas vairs nespēja veikt bēgļu lietas to lielā skaita dēļ; tāpēc radīja īpašu atvieglinātu tiesāšanas kārtību, pieņemot, ka visi saimnieki ir muižas parādnieki un tāpēc nedrīkst pamest savu kreditoru muižnieku. Šī prezumpcija atsvabināja viņu no pienākuma pierādīt savas prasības civiltiesisko pamatu.

Latvijas un vispār Austrumeiropas dzimtbūšanu raksturo tas, ka pretēji Rietumeiropai tā ir jauno laiku nebrīvības sistēma. Tāpēc cīņā pret dzimtbūšanu zemnieki un namnieki atsaucas uz „seniem laikiem”, „vecu tiesu”, „agrākām paražām” u. tml.: viņu labie laiki nevien romantikā, bet arī īstenībā atradās pagātnē.

Tiešām, dzimtbūšana Livonijā bij humānisma un reformācijas laikmeta bērns. Tās juridiskā izveidošanās, bez šaubām, notika romiešu tiesību ietekmē. Lai gan humānitātes ideja radās Romā jau 2. g. s. pr. Kr. un pamazām humānizēja romiešu tiesību stingrās normas, tomēr vergu tiesībās tā ieviesās maz un ļoti lēnām. Pat Cicerons, kas tik bieži runā par humānitāti, ne reizes nelieto šo vārdu kunga un vergu attiecībās. Arī pirmkristietība neprasiņa verdzības atcelšanu. Tikai ķeizaru laikā humānizē vergu stāvokli. Klaudijs izsludināja tos vergus par brīviem, ko viņu kungs bij padzinis vecuma vai slimības dēļ. Hadriāns aizliedza kungiem nogalināt savus

verģus, bet Konstantīns šādu nogalināšanu uzskatīja par slepkavību. Par spīti tam, vergiem joprojām nebija tiesību un laulības spējas.

Klasiskās romiešu civiltiesības visus cilvēkus iedala vai nu brīvniekos vai vergos (omnes homines aut liberi sunt aut servi), bet nepazīst zemnieka vēlāko atkarības statusu, tā saukto kolonātu, kas sākot ar 4. g. s. kā sadzīves prakse izcēlās ieradumu tiesībās. 16.—17. g. s., recipējot romiešu tiesības Vācijā un Latvijā, dzimtļaudīm sāka piemērot tās romiešu tiesību normas, kas bija domātas vergiem, ne koloniem. Ar to nepārprotami zemnieku tiesiskais stāvoklis tika padarīts ļaunāks nekā pirms recepcijas. Ne velti Vācijas zemnieku karā virtenbergieši un bavārieši savā programmā prasīja atcelt no amatiem tiesību doktorus un atņemt romiešu tiesības.

Rīgas pilsētas sekretārs Dāvids Hilchens (1561.—1610. g.) bija pirmais jurists, kas savā Vidzemes zemes tiesību projektā (1599. g.) kodificēja dzimtbūšanas normas stiprā romiešu tiesību ietekmē, turēdamies pie Justiniāna Institūciju mācības, ka cilvēki ir vai nu brīvi, vai vergi; pēdējiem viņš, acīmredzot, pieskaita arī latvju dzimtļaudis, apskatīdams tos sava projekta 2. grāmatā.

No Hilchena projekta un romiešu tiesībām daudz ko aizguvis arī nākošais Vidzemes zemes tiesību projekta autors, kara komisārs un vēlākais hoftiesas viceprezidents Engelbrechts fon Mengdens (1587.—1648. g.), kam karalienes Kristīnas laikā 1640. gadā valsts kanclers A. Ūksenšerna uzdeva sastādīt Corpus iuris Livonici.

1642. gadā Mengdens pabeidza savu kompilāciju 5 grāmatās, ko Vidzemes landtāgs 1643. gadā lūdza valdību apstiprināt. Tas nenotika, un projekts nekad neieguva likuma spēku. Mengdens apskata dzimtļaužu personas tiesības 1. grāmatas 5. nodaļā, bet viņu agrārtiesības 2. grāmatas 21. nodaļā. Apspriežot zemnieku personas tiesības, kompilators izlieto 15. un 16. g. s. procesa likumus par bēgļu izdošanu, papildinādams ar romiešu vergu tiesību institūtiem. Sava projekta agrārtiesiskā daļā viņš konstruē zemnieku tiesības uz zemi kā romiešu nomu un emfiteuzi. Tā kā Hilchena un Mengdena projekti nekļuva par likumu, tad tiem bija maza praktiska nozīme, kāpēc vēl šodien tie glabājas tikai rokrakstos. Tikai 1671. gadā Vidzeme dabūja pirmo dzimtbūšanas likumu.

Kurzemes bij. ordeņa (hercogvalsts) un bīskapa (Piltenes apgabala) zemēs dzimtbūšanas tiesības jau 1611.—17. gadam iegūst likuma spēku kā zemes tiesību („statūtu”) sastāvdaļa. Poļu karalis Sigismunds III un seims 1611. g. apstiprināja Dunalkas muižnieka Kārļa fon Sakena (?) sastādītās zemes tiesības toreizējā vācu valodā, t. s. Piltenes statūtus, kuŗu avoti bija lielāko tiesu ieradumu tiesību un vācu tiesību grāmatas (Vidējās bruņinieku tiesības un Sakšu spogulis), bet daļai arī romiešu un kanoniskās tiesības. Piltenes statūti ir ļoti nepilnīgi: visas mantojumu tiesības apskatītas 32, krimināltiesības 46 pantos u. tml. Otrā daļa (civiltiesības) sākas ar noteikumiem par dzimtļaudīm, Von Gewalt der Erbherrn über ihre Pauer (§ 1—19). Šīs trūcīgās normas kārtoja dzimtkunga un viņa ļaužu attiecības 200 g. (1611.—1817. g.). Tāpat kā Vidējās bruņinieku tiesības statūti nekur nerunā par muižnieka tiesībām uz savu zemnieku zemi, klausām un nodevām. Raksturīgi, ka Piltenes statūti atšķir dreļļus (Leibeigene) no dzimtļaudīm (Erbbauern); pretstatā pirmiem, pēdējos kungs valdīja ne ar īpašuma, bet mantojuma tiesībām (II 1, § 15). Sekojot 15. un 16. g. s. paraugiem un principiem, statūti dzimtbūšanas tiesības iesāk ar procesa normām par bēgļu izdošanu; jauns ir noteikums, ka prasības noilgst tikai 30 gados — tāpat kā zagtas vai nolaupītas lietas (II 22, § 3). Laikam šāds termiņš pārņemts no romiešu tiesībām, kas arī koloniem (tā sākumā sauca nomniekus, bet 4.—5. g. s. dzimtļaudis) paredz 30 gadu noilgumu.

Vai nu no Lietuvas statūta (XII 20) vai no romiešu vergu tiesībām pa daļai aizgūta, Latvijā pirmo reizi apliecinātā Piltenes statūtu mācība, ka dzimtkunga vara nav mūžīga, bet ka zināmos gadījumos (II 1, § 14—16) valsts viņam to var atņemt necilvēcīgas vai nelikumīgas rīcības dēļ: ja viņš neglābj dzimtcilvēku bada un sērgu laikos vai pamet savam liktenim mazus bērnus, kas nespēj vēl ganīt zosis un aitas, vai ar varu aizved savus ļaudis, kas aizbēguši cita kunga tiesā. Ierobežota ir dzimtkunga tiesas vara: viņš var gan savu zemnieku sodīt ar nāvi, bet tikai ar tiesas spriedumu; šai kunga patrimoniālā tiesā jābūt par tiesnešiem pašu zemnieku tiesas vīriem u. c. „godīgiem, saprātīgiem ļaudīm” (IV 8, § 3). Protams, šo spriedumu nevarēja pārsūdzēt. Samērā sīki statūti kārtu dzimtlaužu ģimenes dzīvi, nosakot viņu laulības tiesības (II 1, § 8—11) un vecāku varu. Zīmīgs ir noteikums, ko nesastopam pat D. Hilchena projektā, ka zemnieks nedrīkst bez kunga atļaujas mācīt savu dēlu amatā vai brīvās mākslās. Statūtos pirmoreiz normēts arī latvju audžuvecāku un audzēkņu stāvoklis.

Kurzemes un Zemgales hercogvalsts vajadzībām īpaša poļu karaļa sūtīta komisija 1617. g. latīņu valodā izdeva t. s. Kurzemes statūtus, kas turējās pie Piltenes statūtiem kā pie galvenā parauga, tikai vēl plašāk izlietoja romiešu tiesības. Arī Kurzemes statūtā konstruē dzimtbūšanu kā civiltiesību institūtu (§ 50—63): blakus vecāku (patria potestas) un aizbildņu varai (potestas tutelariorum) pastāv kungu privātā vaina (potestas privata) pār zemniekiem. Pretēji Piltenes statūtiem, zemnieki vācu tulkojumā nosaukti par Leibeigene, bet latīņu oriģinālā — homines proprii. Vai šī Latvijas tiesību avotiem svešā terminoloģija ir aizgūta no Pomerānijas 1616. g. zemnieku likuma (Bauern-Ordnung) vai kāda cita sveša teksta, nav zināms.

Ar to bij nodibināta zemniekiem nelabvēlīga psiholoģiska ievirze apspriest latvju dzimtlaužu stāvokli hercogvalstī pēc vergu tiesībām Romas republikas laikos. Romiešu tiesību recepcijai Kurzemē padziļinoties, šī dogmatiski nepareizā ievirze 18. g. s. beigās dabū klasisku izteiksmi Kurzemes statūtu komentātorā H. U. fon Blomberga (1745.—1813. g.) konstrukcijās, starp kuŗām jāmin viņa piezīmes pie statūtu 50. un 110. p. Pirmā piezīmē Blombergs raksta, ka Kurzemes dzimtkungiem esot tās pašas tiesības pār saviem pavalstniekiem, kas romiešiem bijušas pār vergiem, kuŗi uzskatīti nevis par personām, bet par lietām (res in commercio). Piezīmē pie 110. panta, kas aizliedz zemniekiem iznomāt savu zemi, Blombergs paskaidro, ka dzimtkungam piederot dzimtas īpašuma tiesības nevien uz zemniekiem, bet arī uz viņu zemi un mantu. Neatkarīgi no šiem romiešu garā ieturētiem komentāriem, Kurzemes statūti paredz latvju zemniekiem bargāku režīmu nekā Piltenes statūti. Pēdējie noteica, ka dzimtkunga prasības noilgst 30 gadus; turpretim Kurzemes statūti nekādu noilgumu neatzīst un mēģina to pamatot ar nepareizām juridiskām analogijām. „Dzimtcilvēks, kas atrodas sava kunga pilnīgā varā (in pleno iure), bēgot nekad nevar noilgt, tāpat kā nenoiļgst brīvs cilvēks pēc starptautiskām (tiesībām) (§ 53).

Tikai 1717. gadā poļu komisija piešķīra arī Kurzemes bēgļiem noilgumu — 100 g. Kurzemes statūti atzīst dzimtkungu nevien par savu zemnieku soģi, bet arī likumdevēju (§ 63), kāda noteikuma nav Piltenes statūtos. Šo tiesību izlietoja kurzemnieki 18. g. s. beigās, izdodami vairāk nekā 10 dažādas muižas tiesību „likumu grāmatas”, kas bij spēkā tikai viena kunga novadā. Pretēji Piltenes statūtiem, kas 3 gadījumos cietsirdīgam un patvarīgam dzimtkungam atņēma tiesības uz dzimtļaudīm, Kurzemes statūti piemin tikai patvarību pret otru dzimtkungu (§ 61). Vienīgi statūtu hercoga eksemplārs noteica, ka kungs zaudē tiesības uz ļaudīm, ko viņš pametis bada un posta gados. Hercogs Jēkabs 1647. g. Jaunjelgavas policijas likumos (XII 7) atļāva rātei neizdot šādus zemniekus viņu agrākiem kungiem. Muižniekiem ļoti nepatika šis Kurzemes statūtu noteikums, un viņi panāca, ka poļu komisija 1717. gadā to atcēla.

Statūtus papildina ap 1733. g. sastādītais Kurzemes summārā procesa likums, kas pēdējā (XI) nodaļā sīki nosaka zemnieku izdošanas kārtību. Ja zemnieks aizbēdzis uz kādu hercoga muižu, atprasāms caur attiecīgo pilskungu; ja bēglis slēpjas privātā muižā — caur pils — vai virspilskungu. Savas prasības kungam bij jāpierāda ar muižas inventāra sarakstiem un vakas grāmatām.

Pēc Piltenes un Kurzemes statūtu parauga arī Vidzemē notika dzimtbūšanas tiesību kōdifikācija. 1665. g. Vidzemes ģenerālgubernātors B. Ūksenšerna ierosināja landtāgā sakopot un tulkot vāciski zviedru valdības rīkojumus (patentes). 1667. g. muižniecība lūdz ģenerālgubernātoru Klāsu Totu (1665.—72. g.) uzņemt šai patenšu krājumā arī zviedru tiesībām svešos dzimtbūšanas noteikumus. Apspriedes ieilgst, beidzot 1671. g., gadu pirms Kārļa XI pilngadības, pavaldņi apstiprina K. Tota „zemes policijas likumu” (Landes-Polizei-Ordnung), kas 12 nodaļās kārtō policijas lietas uz laukiem, nodibinot kārtības jeb bruģa tiesu, nosakot ceļu, tiltu, krogu un stadulu savešanu kārtībā, ierobežojot zemnieku kāzu ilgumu un viņu medību tiesības u. tml.

Tomēr K. Tota likuma vēsturiskā nozīme meklējama 4. (Von Zuschlagung der Bauren umd deren Taxa) un 5. nodaļā (Von Ausantwortung der Bauren). Ceturtā nodaļā likums apskata nepaklausīga vai maksāt nespējīga dzimtkunga zemnieku apķīlāšanu, kam ar klausām un nodevām jādēdē sava kunga sods vai parāds.

Šo institūtu zviedru laikos no jauna prasīja ievest Vidzemes bruņniecība savā 1646. g. iesniegumā. Nav noskaidrots, vai tiesību teorijas ziņā tam ir kāds sakars ar pazīstamā jurista, Lībekas-Tallinas tiesību komentātora (1642. g.) Dāvida Mēvija traktātu: Ein kurtzer Bedencken über die Fragen, so von dem Zustand, Abforderung un verwiederter Abfolge der Bauers-Leute (1645. g.). Bruņniecība 1653. gada landtāgā sīki izstrādā šī institūta procesuālo pusi, ko 31. 10. 1662. gadā apstiprina Hedviga Eleonora. Saskaņā ar šo rezolūciju turpmāk pret Vidzemes muižniekiem var vērst piedziņas tikai ar zemnieku piespriešanu un viņu klausu un nodevu apķīlāšanu.

1653. g. landtāga projekts ir K. Tota 1671. g. likuma 4. nodaļas avots. Tādā veidā šis institūts bij pazīstams tikai Vidzemē. Piespriešto zemnieku klausu un nodevu vērtību noteica pēc īpašas taksas, kas savukārt bij lielā zviedru kadastra pamats. Turpretim 5. nodaļa par zemnieku izdošanu ir procesa likums, kas mīkstinātā veidā 16 pantos atkārtō abu statūtu dzimtbūšanas principus, samazinot noilgumu uz desmit gadiem, neatzīstot arī dzimtkungu kā soģi un likumdevēju. Tas galvenokārt kārtō dažādu laulību bērnu un audzēkņu stāvokli.

K. Tota 1671. gada policijas likums palika spēkā līdz pat 1804. galdam, kad šai gadā izdotie Vidzemes zemnieku likumi ievadīja dzimtbūšanas atcelšanu Latvijā un Igaunijā.

RAKSTU KĀRTĪBA:

1. **Prof. Dr. Fr. Balodis** MŪSU SENČU SŪTĪBA BALTIJAS TELPĀ ^{Lpp.} 3
2. **Prof. Dr. K. Straubergs** LATVJU SAKRĀLĀ PASAULE 12
3. **Prof. Dr. A. Tentelis** MŪSU TAUTAS LIKTEŅA GAITAS 26
4. **Prof. Dr. A. Spekke** LATVJU KULTŪRA ĀRZEMJU AVOTU GAISMĀ 68
5. **Prof. Dr. A. Švābe** CĪŅA PAR LATVIJAS TIESĪBĀM 76